

DE HEILIGE KERKGESCHIEDENIS
VAN
EUSEBIUS PAMPHYLI

**UITGEGEVEN DOOR HET HAAGSCH GENOOTSCHAP TOT
VERDEDIGING VAN de CHRISTELIJKE GODSDIENST, ONDER
REDACTIE VAN DR. H. U. MEYBOOM, Hoogleraar te Groningen**

BEWERKT DOOR DR. H. U. MEYBOOM.

Oud-Christelijke Geschriften in Nederlandse Vertaling

LEIDEN. - A. W. SIJTHOFF's 1908.

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

INTRODUCTIE

1. Eusebius van Caesarea,
2. Geschriften
3. Kroniek
4. Leven van Constantijn
5. Kleinere historische werken
6. Apologetische en dogmatische werken
7. Exegetische en diverse werken
8. Beoordeling van Eusebius standpunt over de Heilige Drie-eenheid
9. Geschiedenis van de kerk; Athanasius en zijn strijd tegen Arius
10. INLEIDING voor de uitgave van 1908. Door H. U. MEYBOOM.

Eerste boek van de Kerkelijke geschiedenis door Eusebius Pamphili. Blz. 32

- 1.1. Plan van het werk.
- 1.2. Beknopte schets, handelende over het vóórbestaan en, de tot God aanstelling, rakende onze Heiland en Heere Jezus Christus.
- 1.3. Hoe de Naam Jezus en zelfs die van Christus van oudsher bekend was en in aanzien bij de door God geïnspireerde profeten.
- 1.4. Hoe de aard der - van Zijnentwege aan al de volken verkondigde Godsverering - niet bijzonder nieuw is, noch vreemd.
- 1.5. Over de tijd van Zijn verschijning onder de mensen.
- 1.6 Herodes als eerste vreemdeling op de troon
- 1.7. Over het verschil tussen de evangeliën met betrekking tot het geslachtsregister van Christus
- 1.8 Herodes' wreedheid tegen de kinderen en zijn dood
- 1.9. Over de periode van Pilatus.
- 1.10. Over de Hoge priesters bij de Joden, tijdens welke de Christus als leraar werkzaam was.
- 1.11. De getuigenissen aangaande Johannes de dooper en de Christus.
- 1.12. Over de leerlingen van onze Heiland.
- 1.13. Geschiedenis van de vorst van Odessa.

Het tweede boek van de Kerkelijke geschiedenissen, blz. 58

Voorwoord

- 2.1. Over het bedrijf der apostelen na de opnemning van de Christus.
- 2.2. Hoe Tiberius ontroerd werd, toen hij door Pilatus onderricht werd aangaande de Christus.
- 2.3. Op welke wijze de leer betreffende de Christus in korte tijd de gehele wereld doorliep.
- 2.4. Hoe na Tiberius Gajus Agrippa tot koning der Joden aanstelt, na Herodes met eeuwige verbanning te hebben gestraft.
- 2.5. Hoe Philo ten behoeve van de Joden als gezant naar Gajus gezonden werd.
- 2.6. Wat alzo op de Joden neerkwam na het vergrijp aan de Christus.
- 2.7. Hoe Pilatus zichzelf van kant maakte.
- 2.8. Over de hongersnood, die tijdens Claudius ontstond.
- 2.9. Marteldood van de apostel Jacobus.
- 2.10. Hoe Agrippa, die ook Herodes heette, na apostelen vervolgd te hebben weldra de Goddelijke vergelding gewaar werd.
- 2.11. Over Theudas de tovenaer.
- 2.12. Over Helena, de koningin der Osroënen (Adiabene).
- 2.13. Over Simon de tovenaer.
- 2.14. Over de prediking van de apostel Petrus te Rome.
- 2.15. Over het Evangelie volgens Marcus.
- 2.16. Hoe Marcus als de eerste aan de Egyptenaren de op de Christus betrekking hebbende kennis verkondigde.
- 2.17. Wat Philo over de Asceten in Egypte verhaalt.
- 2.18. Welke geschriften van Philo tot ons kwamen.
- 2.19. Welke rampen de Joden in Jeruzalem overkwamen op de dag van het Paasfeest
- 2.20. Wat er alzo ook tijdens Nero in Jeruzalem gebeurde.
- 2.21. Over de Egyptenaar, van wie ook de Handelingen der apostelen melding gemaakt hebben.
- 2.22. Hoe Paulus, als gevangene uit Juda naar Rome gezonden, na zelfverdediging van alle schuld vrijgesproken werd.

- 2.23. Hoe Jacobus, die de titel van broeder des Heeren voerde, de marteldood stierf.
- 2.24. Hoe na Marcus als eerste bisschop van de gemeente der Alexandrijnen Annianus werd aangesteld.
- 2.25. Over de vervolging onder Nero, tijdens wien te Rome Paulus en Petrus met het martelaarschap voor de vroomheid versierd werden.
- 2.26. Hoe de Joden door ontelbare rampen omringd werden en hoe zij de laatste krijg tegen de Romeinen ondernamen.

Derde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli. Blz. 84

- 3.1. Waar over de aarde de Apostelen de Christus verkondigd hebben.
- 3.2. Wie de eerste voorstander was van de gemeente te Rome
- 3.3. Over de brieven van de Apostelen.
- 3.4. Over de eerste opvolging van de Apostelen.
- 3.5. Over de laatste belegering van de Joden na Christus.
- 3.6. Over de hongersnood, die hen kwelde.
- 3.7. Over de voorspellingen van de Christus.
- 3.8. Over de tekenen vóór de oorlog.
- 3.9. Over Joséfus en de geschriften die hij naliet.
- 3.10. Hoe Joséfus van de Goddelijke boeken gewag maakt.
- 3.11. Hoe na Jacobus, Simeon de gemeente te Jeruzalem bestuurde.
- 3.12. Hoe Vespasianus verordineert dat afstammelingen van David moeten worden opgespoord.
- 3.13. Hoe Anencletus de tweede bisschop der Romeinen was.
- 3.14. Hoe Abilius de tweede bisschop van Alexandrië was.
- 3.15. Hoe Clemens de derde bisschop der Romeinen was.
- 3.16. Over de brief van Clemens.
- 3.17. Over de vervolging tijdens Domitianus.
- 3.18. Over Johannes de apostel en zijn Openbaring.
- 3.19. Hoe Domitianus verordineert dat de lieden uit het geslacht van David moeten worden uit de weggeruimd.
- 3.20. Over de verwanten van onze Heiland.
- 3.21. Hoe Cerdo als derde de gemeente der Alexandrijnen bestuurt.
- 3.22. Hoe Ignatius de tweede (bisschop) was van de (gemeente) der Antiocheners.
- 3.23. Geschiedenis betreffende Johannes de apostel en bekering rover.
- 3.24. Over de volgorde der Evangelien.
- 3.25. Over de algemeen als echt erkende Goddelijke en de niet zodanige geschriften.
- 3.26. Over Menander de tovenaer.
- 3.27. Over de ketterij der Ebioneërs.
- 3.28. Over het ketterhoofd Cerinthus.
- 3.29. Over Nicolaas en de naar hem genoemden.
- 3.30. Over de apostelen die in echtverbintenissen zijn aangetroffen.
- 3.31. Over het uiteinde van Johannes en over de dochters van de Evangelist Philippus.
- 3.32. Hoe Symeon, de bisschop van Jeruzalem, martelaar werd.
- 3.33. Hoe Trajanus belette dat de Christenen opgespoord werden.
- 3.34. Hoe Euaustus het vierde hoofd was van de gemeente der Romeinen.
- 3.35. Hoe als derde Justus de (gemeente) te Jeruzalem bestuurde.
- 3.36. Over Ignatius en zijn brieven.
- 3.37. Over de toenmaals nog uitmuntende Evangelisten.
- 3.38. Over de brief van Clemens en de valselyk tot hem teruggebrachte geschriften
- 3.39. Over de geschriften van Papias.

Vierde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli. Blz. 117

- 4.1. Wie tijdens de regering van Trajanus bisschoppen van Romeinen en Alexandrijnen geweest zijn.
- 4.2. Wat alzo de Joden tijdens hem geleden hebben.
- 4.3. De (mannen) die tijdens Hadrianus verweerschriften geschreven hebben ten behoeve van het geloof.
- 4.4. De bisschoppen die tijdens dezelfde (Hadrianus) onder Romeinen en Alexandrijnen het ambt waargenomen hebben
- 4.5. De bisschoppen van Jeruzalem van de beginne af sinds de Heiland en tot aan de genoemde

tijden

- 4.6. De laatste belegering der Joden tijdens Hadrianus.
- 4.7. Wie omstreeks dat tijdperk hoofden der valselijk dusgenaamde wetenschap geweest zijn.
- 4.8. Welke kerkelijke schrijvers er waren
- 4.9. Brief van Hadrianus ten behoeve van (de erkenning) dat men ons niet onveroordeeld moet te lijf gaan.
- 4.10. Wie tijdens de regering van Antoninus bisschoppen van Romeinen en Alexandrijnen geweest zijn.
- 4.11. Over de ketterhoofden tijdens hen.
- 4.12. Over het Verweerschrift van Justinus aan Antoninus.
- 4.13. Brief van Antoninus aan het Aziatisch gemenebest betreffende de onder ons geldende leer.
- 4.14. Wat betreffende Polycarpus, de goede kennis der apostelen, vermeld wordt
- 4.15. Hoe tijdens Verus Polycarpus te gelijk met andere geloofsgetuigenis aflegde in de stad der Smyrnaërs.
- 4.16. Hoe Justinus, de wijsgeer, de leer van Christus in de stad der Romeinen vertolkte en martelaar werd.
- 4.17. Over de martelaars waarvan Justinus in zijn eigen geschrift melding maakt.
- 4.18. Welke van Justinus' redevoeringen tot ons gekomen zijn. Blz 131
- 4.19. Wie tijdens de regering van Verus aan het hoofd stonden van de gemeente der Romeinen en van die der Alexandrijnen.
- 4.20. Wie van de (gemeente) der Antiocheners opzieners waren
- 4.21. Over de in deze tijden lichtende kerkelijke schrijvers.
- 4.22. Over Hegesippus en dingen waarvan hij melding maakt.
- 4.23. Over Dionysius, de bisschop der Corinthiërs, en de brieven die hij schreef.
- 4.24. Over Theophilus, de bisschop der Antiocheners.
- 4.25. Over Philippus en Modestus.
- 4.26. Over Melito en de dingen waarvan hij melding maakt.
- 4.27. Over Apolinarius, de bisschop van de gemeente der Hiërapolitanen.
- 4.28. Over Musanus en (de boeken) die deze geschreven heeft.
- 4.29. Over de ketterij van Tatianus.
- 4.30. Over Bardesanes de Syriër en de verhandelingen die van hem in omloop zijn.

5 BOEK VIJF¹ Blz. 147

Voorwoord

- 5.1 Wie er in Gallië voor het geloof leden
- 5.2 De martelaren nemen de afvalligen weer op
- 5.3 Het visioen dat Attalus de martelaar in een droom zag
- 5.4 De martelaren bevelen Irenaeus aan bij Eleutherus
- 5.5 God zendt op de gebeden van onze broeders zegen uit de hemel voor keizer Marcus Aurelius
- 5.6 Opzienerslijst van Rome
- 5.7 De wonderen die in die tijd door de gelovigen werden gedaan
- 5.8 Irenaeus bericht over de heilige geschriften
- 5.9 De opzieners tijdens Commodus
- 5.10 De filosoof Pantaenus
- 5.11 Clemens van Alexandrië
- 5.12 De opzieners van Jeruzalem
- 5.13 Rhodo en zijn verhaal over de onenigheid die ten aanzien van Marcion ontstond
- 5.14 De valse profeten van de Frygiërs
- 5.15 De scheuring van Blastus in Rome
- 5.16 De zaak van Montanus en zijn valse profeten
- 5.17 Miltiades en zijn werken
- 5.18 Apollonius bestrijdt de Frygische ketterij; degenen die hij verder vermeldt
- 5.19 Serapions mening over de ketterij van de Frygiërs
- 5.20 De geschriften van Irenaeus tegen de mensen die scheuring in de kerk te Rome

¹ Boek 5 t/m boek 10 werden overgenomen uit het voortreffelijk werk van Eusebius' Kerkgeschiedenis, vertaald, bewerkt en van aantekeningen voorzien door Dr. Chr. Fahner. Uitgave Boekencentrum Zoetermeer. 2000. Een aanrader!

veroorzaakten.

- 5.21 Apollonius' martelaarschap te Rome
- 5.22 De opzieners in deze tijd
- 5.23 De onenigheid over het Paasfeest
- 5.24 Onenigheid in de kerken in Klein-Azië
- 5.25 Overeenkomst aangaande het Paasfeest
- 5.26 Irenaeus' voortreffelijke werken die nog bewaard zijn
- 5.27 Boeken van andere bekende schrijvers uit die tijd
- 5.28 De ketterij van Artemon; wie er eerst aan meededen, hoe ze zich naar hun aard gedroegen en hoe ze probeerden dechriften te vervalsen

6 BOEK ZES. Blz. 181

- 6.1 De vervolging tijdens Severus
- 6.2 Hoe Origenes vanaf zijn vroege jeugd werd opgevoed
- 6.3 Hoe Origenes het Evangelie verkondigde toen hij nog erg jong was
- 6.4 De catechisanten van Origenes die het martelaarschap ondergingen
- 6.5 Potamiaena, Basilides
- 6.6 Clemens van Alexandrië
- 6.7 De historicus Judas
- 6.8 Origenes' kordate daad
- 6.9 Het wonder dat Narcissus deed
- 6.10 De opzieners van Jeruzalem
- 6.11 Alexander
- 6.12 Serapion en de werken die hem worden toegeschreven
- 6.13 De werken van Clemens
- 6.14 De boeken die Clemens vermeldt
- 6.15 Heraclas
- 6.16 Origenes' diepgaand onderzoek van de heilige Schrift
- 6.17 De vertaler Symmachus
- 6.18 Ambrosius
- 6.19 Wat anderen van Origenes zeiden
- 6.20 Bewaarde werken van schrijvers uit die tijd
- 6.21 De in deze tijd bekende opzieners
- 6.22 De werken van Hippolytus, die ons zijn overgebleven
- 6.23 Origenes' ijver en zijn bevestiging in het ouderlingenambt
- 6.24 De uitgaven die Origenes in Alexandrië verzorgde
- 6.25 Origenes' overzicht van de totale Schrift
- 6.26 Heraclas wordt de volgende opziener te Alexandrië
- 6.27 De visie van de opzieners op Origenes
- 6.28 De vervolging tijdens Maximinus
- 6.29 De wonderlijke wijze waarop Fabianus door Goddelijke aanwijzing tot opziener van Rome benoemd werd
- 6.30 Origenes' leerlingen
- 6.31 Africanus
- 6.32 De Commentaren die Origenes in Palestina schreef
- 6.33 Beryllus' dwaling
- 6.34 Keizer Filippus
- 6.35 Dionysius volgt Heraclas op als opziener
- 6.36 Andere werken van Origenes
- 6.37 De onenigheid onder de Arabieren
- 6.38 De ketterij van de Helcesaieten
- 6.39 De vervolging onder Decius
- 6.40 Wat er met Dionysius gebeurde
- 6.41 De martelaren in Alexandrië
- 6.42 Anderen die Dionysius in zijn werk vermeldt
- 6.43 Novatus, zijn gedrag en zijn ketterij
- 6.44 Dionysius' verhaal over Serapion
- 6.45 Dionysius' brief aan Novatus
- 6.46 Andere brieven van Dionysius

7. BOEK ZEVEN. Blz. 215

Inleiding

- 7.1 De grote boosaardigheid van Decius en Gallus
- 7.2 De bisschoppen van Rome in deze tijd
- 7.3 Cyprianus en anderen willen de doop voor teruggekeerde afvalligen
- 7.4 De brieven van Dionysius over deze kwestie
- 7.5 De vrede na de vervolging
- 7.6 De ketterij van Sabellius
- 7.7 De verfoeilijke dwaling van de ketters, Dionysius' Goddelijk visioen en de kerkelijke regel, die hij ontvangen had
- 7.8 Novatus' heterodoxie
- 7.9 De goddeloze doop van de ketters
- 7.10 Valerianus en de vervolging die hij begon
- 7.11 Het lijden van Dionysius en de mensen in Egypte
- 7.12 De martelaren te Caesarea in Palestina
- 7.13 De vrede tijdens Gallienus' regering
- 7.14 De bisschoppen in deze periode
- 7.15 Marinus' martelaarschap te Caesarea
- 7.16 Het bericht over Astyrius
- 7.17 De wonderen van onze Heiland te Paneas
- 7.18 Het standbeeld dat door de bloedvloeiende vrouw was opgericht
- 7.19 De opziensstoel van Jakobus
- 7.20 De vieringsbrieven van Dionysius, waarin hij de Paasdatum vaststelde
- 7.21 De gebeurtenissen te Alexandrië
- 7.22 De pest in Alexandrië
- 7.23 Gallienus' regering
- 7.24 De scheuring van Nepos
- 7.25 De Openbaring aan Johannes
- 7.26 Dionysius' brieven
- 7.27 Paulus van Samosata en de ketterij die hij in
- 7.28 De bisschoppen die naar Antiochië kwamen
- 7.29 Paulus van Samosata door ouderling Malchion, voormalig sofist, teruggewezen, waarna hij werd afgezet
- 7.30 De brief en de synode tegen Paulus van Samosata
- 7.31 De valse leer van de Manicheeërs, toen in ontwikkeling
- 7.32 Bekende kerkelijke schrijvers, die tot de recente vervolging van de kerken in leven waren

8 BOEK ACHT Blz. 245

Inleiding

- 8.1 De gebeurtenissen die aan de vervolging in onze tijd voorafgingen
- 8.2 De verwoesting van de kerken
- 8.3 Het geweld dat de martelaren te verduren hadden
- 8.4 De namen van Gods roemvolle getuigen; de verschillende martelaarskransen waarmee hun godsdienstigheid bekroond werd
- 8.5 De gebeurtenissen te Nicomedia
- 8.6 De mensen van het paleis
- 8.7 De Egyptenaren, die in Fenicië moesten lijden
- 8.8 Het lijden van de gelovigen in Egypte
- 8.9 Het lijden van de gelovigen in Thebe
- 8.10 Phileas' geschriften over de martelaren van Alexandrië
- 8.11 Wat er in Frygië gebeurde
- 8.12 De vele mannen en vrouwen, die op allerlei manieren te strijden hadden
- 8.13 De kerkelijke leiders die het handhaven van de ware godsdienst met hun bloed bezegelden
- 8.14 Het moreel gedrag van de vervolgers
- 8.15 Wat de heidenen overkwam
- 8.16 De verandering ten goede
- 8.17 De herroeping van het edict door de keizers
- 8.18 Aanhangsel bij boek acht

9 BOEK NEGEN. Blz. 265

- 9.1 De schijnbare verzachting van de vervolging
- 9.2 Het vervolg; de ommekeer ten kwade
- 9.3 De oprichting van het nieuwe standbeeld in Antiochië
- 9.4 Verzoekschriften van het volk tegen ons 3
- 9.5 De valse verslagen
- 9.6 De mensen, die in deze tijd het martelaarschap ondergingen
- 9.7 De maatregelen die tegen ons werden uitgevaardigd en wat er op de pilaren bevestigd werd
- 9.8 Wat er hierna gebeurde: hongersnood, pestilentie en oorlog
- 9.9 De dood van de tirannen; wat ze voor hun einde zeiden
- 9.10 De overwinning van de vrome keizers
- 9.11 De algehele vernietiging van de vijanden van de godsdienst

10 BOEK TIEN. Blz. 281

- 10.1 De vrede die ons door Gods hulp ten deel viel
- 10.2 Het herstel van de kerken
- 10.3 Overal worden de kerken in gebruik genomen
- 10.4 Dankrede over de verheugende omstandigheden en de bouw van de kerken, uitgesproken voor Paulinus, de bisschop van Tyrus
- 10.5 Afschriften van keizerlijke edicten
 - A. Afschriften van keizerlijke besluiten uit het Latijn
 - B. Afschrift van een ander besluit, dat de keizers uitvaardigden
 - C. Afschrift van een brief van de Keizer; waarin hij een vergadering van opzieners in Rome verordent om de eenheid en vrede van de kerk te bevorderen
 - D. Afschrift van de brief waarin de keizer opdracht geeft om nog een concilie te houden
- 10.6 De eigendommen van de christenen
- 10.7 Voorrechten en onschendbaarheid van de geestelijken
- 10.8 De boosaardigheid die Licinius tot zijn dood openbaarde
- 10.9 Constantinus overwint; de hele Romeinse wereld ontvangt onder zijn bewind vele zegeningen

INTRODUCTIE

1. Eusebius van Caesarea

Eusebius van Caesarea (Grieks: Ευσέβιος ο Καισαρείας) (circa 263-339?) was een uit Palestina afkomstige geleerde, en leerling van Pamphilius in Caesaréa

Gewoonlijk wordt Eusebius genoemd de zoon van Pamphilius. Hetzij dat hij werkelijk zijn zoon is geweest zoals de sommigen schrijven, óf zijn neef volgens de mening van anderen. Maar de meesten geloven dit vanwege de vriendschap die tussen hen beiden was. Is zijn jeugd had Eusebius het voordeel dat hij zich kon bedienen van de grote boekenverzameling die de martelaar Pamphilius in Caesaréa, een bijzondere vriend en leraar van hem te Cesaréa had bijeen verzameld.

Pamphilius was afkomstig van Beryte in Fenicië. Hij was priester te Cesaréa. Agapius was in die tijd presbyter te Cesaréa.

Eusebius maakte ook kennis met Dorotheus, een presbyter in Antiochië. Hij kreeg van hem catechetisch onderwijs.

Eusebius was van het gevoelen van Origenes toegedaan; voor wie hij een verdediging heeft geschreven waarvan alleen een gedeelte in het Latijn is overgebleven onder de werken van Origenes en Hieronymus. Hij schreef dit werk in de gevangenis waarin hij in het jaar 307 werd geworpen onder de regering van keizer Decicus. In de gevangenis verliet Eusebius hem niet. Hij heeft alleen de eerste 5 boeken kunnen voltooien en werd belet om het werk verder te voltrekken. Vanwege het Evangelie heeft hij veel geleden; 2 jaar nadat hij in de gevangenis was geworpen werd hij dood gemarteld. Toen heeft Eusebius dat werk ten einde gebracht door het 6e boek daarbij te voegen wat hij na zijn dood in het licht heeft gegeven.

Evenals Pamphilius was Eusebius een volgeling van Origenes.

Men schrijft dat hij daar de keizer Constantijn heeft ontmoet in 296. Deze trok door de stad en vroeg hem dat hij enige gunst voor zijn kerk zou verzoeken. Eusebius verzocht de keizer hem te willen toestaan dat hij al de publieke registers mocht inzien om de namen van al de martelaren en de tijd van hun dood daarin te onderzoeken. Echter heeft hij vrij grote misslagen in de tijdrekening begaan, zoals Jozef Scaliger en zeer veel geleerde mannen hebben aangemerkt. En wel voornamelijk ten aanzien van de martelaren zoals de heer Dodwel niet lang geleden - 1688 - heeft getoond in zijn redevoering over *het kleine getal der martelaren*. Maar het was niet gemakkelijk dergelijke misslagen te voorkomen in een werk als de Kerkelijke historiën is. Deze

beschrijving was de eerste die over dit onderwerp werd ondernomen. Omdat de eerste christenen zeer weinig zorgen besteden aan de geschiedenissen van hun tijd.

Eusebius heeft tot een meester gehad Arius, een priester van Alexandrië. (Niet Arius de ketter) Deze heeft ook het martelaarschap ondergaan. Hij was ook het gevoelen van Origenes toegedaan; wiens naarstigheid en welsprekendheid hij volgde. Daardoor kreeg hij de naam van de 2e Origenes. Het is de moeite waard om enkele aantekeningen van Photius hierbij te voegen over de mening die hij geeft over Arius.

"Hij stelt veel zaken verschillend van die welke tegenwoordig in de kerk zijn vastgesteld, mogelijk volgens de gewoonte der ouden. Echter spreekt hij op een godvruchtige wijze van de Vader en van de Zoon. Alleen verzekert hij dat ze 2 Wezens en 2 Naturen hebben. Hij bedient zich zoals blijkt uit hetgeen daar verder beschreven wordt, van de woorden Wezen en Natuur in plaats van Zelfstandigheid; maar hij doet het niet in de (dwaal)mening volgens de Arianen.

Echter spreekt hij van de Heilige Geest op een zeer gevaarlijke en goddeloze wijze. Want hij schrijft Hem mindere eer toe dan de Vader en de Zoon. Evenwel was hij catechiseermeesters in Alexandrië onder de patriarch Theonas die in het jaar 282 was ingewijd.

Toen Pamphilus gestorven was ging Eusebius naar Paulyn bisschop van Tirus, zijn vriend. Daar is hij volgens hetgeen hijzelf zegt ooggetuige geweest van vele martelaren waarvan hij ons een verhaal heeft nagelaten in zijn boek van de *Palestijnse martelaren*.

Daar vandaan ging hij naar Egypte waar hij de vervolging nog zwaarder vond, Hij werd ook in de gevangenis werd geworpen. Maar deze vervolging beëindigd zijnde, werd hij ontslagen. Kort daarna, ca 313, werd hij tot *bisschop van Cesaréa gekozen; na de dood van Agapius*.

Men weet niet goed in de welk jaar deze verkiezing werd gedaan. Maar het is zeker dat hij al bisschop was toen Paulyn in de stad Tyrus een heerlijke tempel inwijdde, die hij had laten bouwen. Dit geschiedde in het jaar 316, het 10e jaar van keizer Constantijn's regering.

Want het was de gewoonte van de christenen zowel als van heidenen hun kerken in te wijden ten tijde van de 10-jarige feesten van de keizers of op enige andere plechtigheid. Eusebius vertelt een fraaie redevoering die bij de inwijding plaatsvond. Hoewel hij niet zegt dat hij zelf die heeft uitgesproken, echter de stijl van die redevoering en de zedige wijze waarop hij spreekt van hem die ze heeft gedaan, nodigen ons te geloven dat hij zijn naam alleen uit bescheidenheid heeft verzwegen. Men zou kunnen denken dat, hij toen nog priester was, indien we niet wisten dat het zeer raar was in die tijd, dat de priesters in het openbaar spraken als er bisschoppen tegenwoordig waren.

Het was in die tijd dat Alexander, bisschop van Alexandrië een geschil kreeg met een van zijn priesters Arius genoemd over de godheid van Jezus Christus. Dit is de oorsprong een geweest van de grote dwalingen en zware strijd in de kerk en de politiek.

Omdat Eusebius veel deel heeft gehad in de geschillen van de Arianen kan men zijn levensbeschrijving niet te boek stellen zonder een verhaal over Arius te doen. En om wel te begrijpen waarin die geschillen bestaan moeten we noodzakelijk hogerop klimmen en naspeuren de beginsels van de filosofie van welke men zich toen bediende onder de christenen. En hoe ze daar ingevoerd werd. Deze uitweiding is zo

nodig opdat dat de lezer de diverse meningen niet verkeerd zal opvatten.
Zie Jean le Clerc. Levens beschrijving van enige kerkvaders, 1728.

Toen het eerste Concilie van Nicea op 14 juni 325 bijeenkwam, was Eusebius prominent aanwezig tijdens de beraadslagingen. Van aard geen natuurlijke leidersfiguur noch een theoloog, veeleer een zeer geleerd man en beroemd auteur die genoot van de bijzondere gratie van de keizer, trad hij onder de driehonderd leden van het concilie op de voorgrond. Het resultaat van de besprekingen was de Geloofsbelijdenis van Nicea. Athanasius van Alexandrië speelde hierin een voorname rol.

Eusebius was ook betrokken bij de verdere ontwikkeling van de Ariaanse strijd rondom de Godheid van Christus. In het dispuut met Eustagius van Antiochië, die opkwam tegen de groeiende invloed van Origenes en de allegorische exegese van de Bijbel als wortel van het Ariannisme, beschuldigde Eusebius, - als bewonderaar van Origenes, - Eustathius van de dwalingen van Sabellius, als reactie op diens verwijt dat Eusebius afweek van het Niceaanse geloof.

Eustathius werd beschuldigd, veroordeeld en afgezet tijdens een synode in Antiochië. Het volk van Antiochië kwam hiertegen in opstand, terwijl de tegenstanders van Eustathius Eusebius voordroegen als nieuwe bisschop, wat hij echter afwees.

Nadat Eustathius was afgezet, trokken Eusebius' aanhangers van leer tegen Athanasius, een man die zeer geijverd heeft tegen de Ariaanse dwalingen en de Godheid van de eeuwige Zoon van God verdedigd heeft met heldere Bijbelse woorden.

In 334 werd Athanasius opgeroepen voor een synode in Caesaréa; hij kwam niet opdagen. Het jaar nadien werd hij opgeroepen om te verschijnen voor de synode in Tyrus, wie door Eusebius werd voorgezeten. Athanasius, die de uitkomst voorzag, trok naar Constantinopel om zijn zaak voor de keizer te brengen.

Keizer Constantijn ontbood de bisschoppen bij het hof, onder wie ook Eusebius. Athanasius werd eind 335 veroordeeld en verbannen. (Vijf keer werd hij gedwongen in ballingschap te gaan, in totaal twintig jaar. In 365 keerde hij terug uit zijn laatste ballingschap.)

Arius is te Constantinopel rond 336 plotseling gestorven.

Helaas hebben de grote dwalingen die Arius in de kerk gebracht had, hem niet alleen overleefd, maar ze zijn ook bijzonder vruchtbaar geweest. De leden van de kerk in Alexandrië die het met Athanasius eens waren smeekten God in hun openbare gebeden om zijn wederkomst en hielden niet op met de keizer lastig te vallen, dat hij hem wilde terugroepen.

Hierdoor werd keizer Constantijn genoodzaakt een brief van het volk van Antiochië te schrijven waarin hij hen van dwaasheid beschuldigt. Hij beveelt de leden van de kerk rustig te blijven en verklaard dat hij Athanasius niet zou terugroepen. Hij verklaarde hem voor 'een oproermaker die op de synode was veroordeeld'.

Hij schreef ook een antwoord aan Antonius de kluizenaar: "Dat hij het oordeel van de synode van Tyrus niet kon veroordelen omdat - verondersteld zijnde dat enigen van de bisschoppen te driftig waren geweest, - het echter niet gelooflijk is dat zo'n groot aantal wijze en verlichte bisschoppen die Athanasius hadden veroordeeld, zo iets onredelijk zouden hebben gedaan. Maar dat Athanasius een onbeschaamd en hoogmoedig mens was en een wargeest."

Constantijn de schreef deze brieven kort voor zijn dood in het jaar 337.

Eusebius heeft het leven van Constantijn beschreven. Echter is het meer een lofredde op de keizer dan een onpartijdig verhaal. Dat blijkt hierin, dat hij niet spreekt van de dood van de twee vrouwen en van de oudste zoon van de keizer, die hij uit jaloezie of wraak heeft laten ombrengen.

Eusebius overleefde de keizer niet lang hij stierf in het jaar 340. (Of 339?) Een van zijn leerlingen Cacasius heeft het leven van zijn meester beschreven. Dit geschrift is niet meer voorhanden.

Gedurende het leven van Eusebius is hij altijd geweest aan de kant van de Arianen. Athanasius en Hieronymus hebben hem beschuldigd, dat hij hun gevoelens deelde. 't Is ook inderdaad niet goed te begrijpen dat hij de Arianen zo zou hebben begunstigd en toegestemd tot het afzetten van Athanasius indien hij een rechtzinnig man was.

Echter heeft Socrates getracht hem te rechtvaardigen door het bijbrengen van enige plaatsen waarin hij evenals de rechtzinnigen spreekt. Verscheiden hedendaagse schrijvers hebben dit ook gepoogd te doen zoals de heer Cave die zijn leven in het Latijn en het Engels heeft beschreven.²

De laatstgenoemde schijnt geloofd hebben dat hij door de christelijke liefde daartoe was verplicht. (nl. om gunstig over Arius te oordelen)

Maar anderen geloven, dat de christelijke liefde - dat wil zeggen de liefde die men tot alle christenen moet hebben, - alle historieschrijvers verplichten *de waarheid* te spreken. Dat maakt geen verandering in de toestand van hen welke al overleden zijn en aan de levenden zeer veel dienst hebben gedaan; opdat men daaruit zou leren gezond van de zaken te oordelen.

Die voorgewende liefde welke zich niet verder uitstrekt dan tot de kerkvaders die men als rechtzinnige aanmerkt, heeft veroorzaakt dat we bijna niet anders dan lofreden over de oude kerkvaders hebben; waarin men gedurig hun gebreken heeft verzwegen als men ze niet met een momaanzicht van enige deugden, kon bedekken.

Eusebius, zoals blijkt uit zijn gedrag in die Niceense kerkvergadering, was een slim man die geen zwarigheid maakte om verwoordingen te onderschrijven die hem niet behaagden. Hij kon die niet uitleggen in een zin die met zijn gedachten overeenkwam. Hij kwam echter weinig overeen met hen die deze leerstukken vaststelden ter synode. Want men moet zijn ogen sluiten voor hetgeen hij zegt in zijn brief aan de kerk van Cesaréa, dat hij de *bewoordingen der geloofsbelijdenis* anders wilde uitleggen dan bijvoorbeeld Athanasius. Daarom moet men zo zeer geen acht geven op de woorden waarvan hij zich bedient om zich te schikken naar de beschaafde manier van spreken; want hij geloofde dat die woorden dubbelzinnig zijn. Maar wij moeten ook zien op de plaatsen waarin hij spreekt op een wijze die strijdig is tegen de aangenomen leer.

In zijn boeken van de Kerkelijke Godgeleerdheid verklaart hij zich op verscheiden plaatsen duidelijk, dat als men enige dubbelzinnige plaatsen daartegen wil stellen, niets kan worden bijgebracht dat men niet kan verdraaien.

Zie hoe hij spreekt in het 7e hoofdstuk van het 2e boek.

² "Men kan de verhandeling van de heer W. Cave lezen, die staande hield, dat Eusebius rechtzinnig is geweest, hoewel hij erkent, dat hij soms harde uitdrukkingen gebruikt." Benedictus Pictet, De Christelijke Godgeleerdheid, blz. 22.

"Gij zijt bang, zegt hij tegen Marcel, dat gij 2 Zelfstandigheden toestaat, 2 Beginsels invoert en aldus de eenheid van een enig God onder de voet werpt.

Leer dan, dat er maar een enig God is, zonder teling en zonder begin; Die de Zoon heeft geteeld; dat er ook maar een enig Beginsel, een enige Monarchie en een enig Gebied is. Terwijl de Zoon het Gebied van Zijn Vader erkent. *Want God is het Hoofd van Jezus Christus*, volgens de apostel.

Maar gij vreest uitermate, zegt gij, dat zij die toestaan dat de Vader en de Zoon 2 Zelfstandigheden hebben ook verplicht zijn 2 Beginsels te erkennen.

Leer dan ook dat zij, die verzekeren dat er 2 Zelfstandigheden in God zijn, niet verplicht zijn 2 Vaders noch 2 Zonen te erkennen; maar dat ze alleen zullen toestaan dat de ene (Zelfstandigheid) van de Vader is en de andere van de Zoon.

Zo ook zij, die 2 Zelfstandigheden erkennen, moeten niet noodzakelijk bekennen dat er 2 Goden zijn. *Want wij zeggen niet, dat ze evangelijk in ere zijn, noch dat Ze allebei geen begin hebben, of niet geteeld zijn, maar dat de Ene is zonder teling en zonder begin en dat Andere is geteeld en de Vader tot Zijn Beginsel heeft.*

Hierom noemt de Zoon Zijn Vader God, als Hij zegt: *Ik vaar op tot Mijn God en tot uw God*, enzovoort. Hierom verkondigt de kerk er maar Een, Die de God van de Zoon is."

Op die toon gaat hij verder en verklaart dat men die plaats en meer dergelijke *niet kan verstaan van het vlees, of van de menselijke natuur van Jezus Christus.*³

Deze grondstellingen zijn zeer ver af van die Athanasius verdedigt. Hij leerde 'dat er maar één God is ofschoon in Drie Personen bestaan; omdat de Drie Personen volkomen evangelijk zijn en dat er maar een enige Godheid in soort is.'

Om dan die plaatsen van Eusebius goed te verstaan, waarin hij de bewoordingen der rechtzinnigen gebruikt, moet men zich de regel te binnenbrengen die wij op een andere plaats hebben gegeven.

"Namelijk, dat het om de ware gedachten van een schrijver over een zaak te weten, is het niet genoeg de zin te vinden van zekere woordelijke uitdrukkingen die hij heeft gebruikt, maar dat men ook moet weten of hij spreekt als overtuigd zijnde van hetgeen hij zegt. Dan, of hij zich alleen schikt naar het gevoelen van zijn tijd; hetzij dat hij geen aanstoot aan sommigen wil geven, uit vrees van zich moeilijkheden op de hals te halen, hetzij dat hij zo spreekt om zichzelf te bevorderen; hetzij tenslotte, dat hij die gevoelens als 'middelmatic' aanmerkt, hen die deze volgen wil bewegen om iets prijselijks te doen door een bewijsreden ad hominem⁴; zoals de retorica spreekt."

Dit is een van de voornaamste zaken die men in het lezen van Eusebius' geschriften moet opmerken. Waarbij men nog moet voegen dat hij een leerling van Origenes was; van wie men verscheiden gevoelens heeft kunnen zien in de beschrijving *van het leven*

³ De Schrift leert onderscheid tussen de eeuwige onveranderlijke Godheid van de Zoon, Eenswezens met Zijn Vader en tussen de Menswording van De Zoon, als Middelaar. Als Middelaar, dus God-Mens, is Christus geteeld van Zijn Vader en heeft de Heilige Geest ontvangen zonder maat. Zo is Hij bekwaam gemaakt om Middelaar te zijn, enz.

Eusebius spreekt over de teling van Christus als God, van eeuwigheid en zo ondergeschikt aan de Vader. Echter, als God is Hij niet ondergeschikt maar één met de Vader, maar als God-Mens is Hij minder dan de Vader. En dat ontkent Eusebius.

⁴ Ad hominem is een begrip uit het Latijn en betekent "op de man". In een debat verstaat men onder een *argumentum ad hominem* een tegenwerping die betrekking heeft op de persoon die een bewering doet, en niet op de bewering zelf. Dergelijke argumenten worden als oneigenlijk beschouwd.

van Clemens de Alexandrijner.

Constantijn overleed 22 mei 337. Eusebius overleefde hem niet lang, waarschijnlijk stierf hij op 30 mei 339.

Zie Jean le Clerc. *Levens beschrijving van enige kerkvaderen*, 1728.

2. Geschriften (zie Le Clerc en Wikipedia)

Van de uitgebreide literaire activiteit van Eusebius bleef een relatief groot gedeelte bewaard. De auteur kon putten uit het groot aantal boeken van de door Origenes gestichte bibliotheek van Caesarea. Hoewel men hem van Arianisme verdacht, heeft Eusebius zichzelf onmisbaar gemaakt door zijn werkwijze als auteur; zijn uitvoerige en zorgvuldige uittreksels uit oorspronkelijke bronnen bespaarden zijn opvolgers de moeizame arbeid van het opzoeken. Bovendien bleef dankzij de aanhalingen van Eusebius bovendien veel materiaal bewaard dat anders zou zijn verloren gegaan.

De literaire productie van Eusebius weerspiegelt in grote trekken zijn levensloop. Onder invloed van Pamphilus en waarschijnlijk ook Dorotheus van de School van Antiochië, hield hij zich aanvankelijk bezig met Bijbelkritische werken. Naderhand vestigden de vervolgingen onder Diocletianus en Galerius zijn aandacht op de martelaren uit zijn eigen tijd en het verleden, en dit bracht hem tot de geschiedenis van de hele Kerk en uiteindelijk tot de wereldgeschiedenis, wat in zijn ogen slechts een voorbereiding was voor de kerkgeschiedenis.

Daarop volgde de periode van de Ariaanse controverse, en dogmatische kwesties traden op de voorgrond. Het christendom werd uiteindelijk door de Staat erkend, wat nieuwe problemen met zich meebracht; er moesten nu een ander soort apologieën worden voorbereid.

Ten slotte schreef Eusebius, als theoloog aan het keizerlijk hof, loftuitingen aan het adres van Constantijn. Bij al deze activiteiten moeten nog een aantal diverse geschriften, redevoeringen, brieven en dergelijke gevoegd worden, evenals exegetische werken die zowel commentaren als traktaten op Bijbelse archeologie omvatten en die zich uitstrekken over zijn gehele leven.

Pamphilus en Eusebius hielden zich bezig met tekstkritiek van de Septuagint-tekst van het Oude Testament en vooral van het Nieuwe Testament. Origenes had vermoedelijk al een editie van de Septuagint voorbereid, die volgens Hiëronymus bewerkt en verspreid werd door Eusebius en Pamphilus. Voor een beter overzicht van het materiaal van de vier evangelisten verdeelde Eusebius zijn uitgave van het Nieuwe Testament in paragrafen en voorzag ze van een synoptische tabel, zodat het gemakkelijker werd om de bij elkaar horende perikopen terug te vinden.

3. Kroniek

De twee grootste historische werken van Eusebius zijn zijn Kroniek en zijn Kerkgeschiedenis.

I. Eerstgenoemde, in het Grieks, *Pantodape historia* ("Algemene Geschiedenis"), is onderverdeeld in twee delen.

Het eerste deel (Grieks, *Chronographia*, "Annalen") is een kort overzicht van de wereldgeschiedenis, uit de bronnen en gerangschikt volgens naties. In het tweede deel (Grieks, *Chronikoi kanones*, "Chronologische Canons") wordt een synchroon

overzicht gegeven van historisch materiaal, gerangschikt in parallelle kolommen, vergelijkbaar met een tijdlijn.

Het originele integrale werk is verloren gegaan, maar het kan gereconstrueerd worden aan de hand van latere chronografisten van de Byzantijnse school die met niet aflatende ijver uittreksels uit de Kroniek maakten, in het bijzonder Georgius Syncellus.

De tabellen van het tweede deel zijn volledig bewaard in een Latijnse vertaling van Hiëronymus, en beide delen zijn nog voorhanden in een Armeense vertaling. Het verlies van het Griekse origineel heeft aan de Armeense vertaling een bijzonder belang gegeven, aangezien het eerste deel van Eusebius' Kroniek, waarvan slechts enkele fragmenten in het Grieks bestaan, volledig is overgeleverd in het Armeens. De Kroniek zoals hij bewaard gebleven is, loopt tot het jaar 325. Hij werd geschreven vóór de Kerkgeschiedenis.

In het 4^e deel van de Bibliotheek der vaderen, staan enkele werkjes in het Latijn, toegekend van Eusebius. Tegen de Sabellianen; over de Opstanding en de Hemelvaart; over de onlichamelijke en onzienlijke God; over de onlichamelijke ziel; van het menselijk verstand; van de onlichamelijkheid van God de Vader; Wat Christus heeft gezegd, dat Hij niet gekomen is om vrede op aarde te brengen; over Zoijn bevel om op de daken te preken; over de goede en kwade werken.

4. Leven van Constantijn

Eusebius' Leven van Constantijn (*Vita Constantini*) werd samengesteld na de dood van de keizer en de verkiezing van zijn drie zonen tot Augusti (337).

Door zijn stijl en keuze van de feiten is het werk meer een retorisch lofdicht op de keizer dan een historisch werk, en dus geen volwaardige voortzetting van de Kerkgeschiedenis. Niettemin is het van grote waarde omwille van de talrijke documenten die er in opgenomen werden.

Zoals de verschillende christelijke vervolgingedicten van Diocletianus.

De historicus Socrates Scholasticus stelde bij de aanvang van zijn geschiedenis, die was bedoeld als voortzetting van Eusebius' werk, "Ook in de beschrijving van het leven van Constantijn, heeft deze auteur slechts zijdelings zaken behandeld betreffende Arius, aangezien hij meer begaan was met de retorische afwerking van zijn werk en de lofprijzingen van de keizer dan met de accurate weergave van feiten." Het werk was niet voltooid bij de dood van Eusebius.

5. Kleinere historische werken

Voordat hij zijn kerkgeschiedenis had samengesteld, publiceerde Eusebius een reeks martelaarslevens van de voorbije periode en een biografie van Pamphilus. Het martyrologium bleef niet als geheel bewaard, maar is bijna integraal overgeleverd in delen. Het bevatte:

Een brief van de congregatie van Smyrna betreffende het martelaarschap van Polycarpus; de martelaarsakte van Pionius; de martelaarsakte van Carpus, Papyrus en Agathonike; de martelaarsakten in de gemeenschappen van Vienne en Lyon; de martelaarsakte van Apollonius.

Van de vita van Pamphilus bleef slechts een fragment bewaard. Een werk over de martelaren van Palestina in de tijd van Diocletianus werd geschreven na 311; talrijke fragmenten zijn verspreid in legendenboeken die tot nog toe niet bij elkaar gebracht zijn.

6. Apologetische en dogmatische werken

In deze werken trachtte Eusebius voor een ontwikkeld lezerspubliek van christenen en niet-christenen de geschiedkundige onvermijdelijkheid en de redelijke vanzelfsprekendheid van de uiteindelijke christelijke overwinning te verklaren.

Zijn werken zijn geschreven in een duidelijk eschatologisch perspectief. Tot de categorie van apologetische en dogmatische werken behoren:

- De Apologie voor Origenes, waarvan de eerste vijf boeken geschreven werden door Pamphilus tijdens diens gevangenschap en met de hulp van Eusebius, zoals Photius duidelijk stelt.

- Praeparatio Evangelica ('Vorbereitung van het Evangelie'), algemeen bekend onder zijn Latijnse titel, waarin Eusebius de voortreffelijkheid van het Christendom tegenover elke heidense religie en filosofie wil aantonen. De Praeparatiobeslaat vijftien boekdelen die integraal bewaard gebleven zijn.

Eusebius beschouwde het werk als een introductie op het Christendom voor heidenen, maar de waarde voor vele latere lezers bestaat erin dat Eusebius de tekst heeft opgeluisterd met tal van fascinerende en levendige fragmenten van historici en filosofen die nergens anders bewaard werden. Alleen in dit werk is een samenvatting bewaard gebleven van de geschriften van de Fenicische priester Sanchuniathon, waarvan de nauwkeurigheid werd aangetoond dankzij de mythologische verslagen, aangetroffen op de tabletten van Ugarit, alleen hier vinden we het verslag van Diodorus Siculus' zesde boek over Euhemerus' wonderbare reis naar het eiland Panchaea waar Euhemerus voorgeeft zijn ware geschiedenis van de goden gevonden te hebben, en bijna nergens elders zijn er geschriften bewaard van de neoplatonistische filosoof Atticus, naast talrijke andere zaken.

- Demonstratio Evangelica ('Bewijs van de Waarheid van het Evangelie') is nauw verbonden met de Praeparatio en bestaat oorspronkelijk uit twintig boeken, waarvan er tien volledig bewaard gebleven zijn, evenals een fragment van het vijftiende boek. In dit werk behandelt Eusebius de persoon van Jezus Christus. Het werk was waarschijnlijk voltooid voor 311.

- Een ander werk dat tot stand kwam in de tijd van de vervolging, getiteld "Profetische Uittreksels" (Eklogai prophetikai). In vier boeken bespreekt het de Messiaanse teksten van de Schrift. Het werk is eigenlijk het deel (boeken 6-9) dat bewaard gebleven is van de Algemene basisinleiding op het Christelijk geloof, die verloren gegaan is.

- Het traktaat "Over de Goddelijke Openbaring" (Peri theophaneias), dat uit een veel latere periode dateert. Het handelt over de vleeswording van het Goddelijke, de Logos, en de inhoud is grotendeels identiek aan de Demonstratio Evangelica. In het Grieks bleven slechts fragmenten vertaald, maar een complete Syrische vertaling van de Theophania bleef bewaard in een vroegvijfde-eeuws manuscript.

het polemische traktaat "Tegen Marcellus," daterend van omstreeks 337;

- Een supplement bij het laatstgenoemde werk, onder de titel "Over de Theologie van de Kerk," waarin hij de Niceaanse doctrine over de Logos tegen de groep rond Athanasius verdedigde.

Verder zijn een aantal werken die tot deze categorie behoren, volledig verloren gegaan.

7. Exegetische en diverse werken

Alle exegetische werken van Eusebius hebben schade geleden bij hun overlevering. De meerderheid is slechts bekend aan de hand van lange uittreksels geciteerd in catena-commentaren. Deze uittreksels zijn echter behoorlijk uitgebreid. Nog voorhanden zijn: een enorme commentaar op de psalmen; een commentaar op Jesaja,

min of meer volledig aangetroffen in een manuscript in Firenze in het begin van de 20ste eeuw en 50 jaar later uitgegeven; kleine fragmenten van commentaren op Romeinen en Korinthiërs 1.

Eusebius schreef ook een werk "Over de Verschillen tussen de Evangelien" (met oplossingen). Met dit werk had hij de bedoeling om tegenspraken in de verslagen van de verschillende evangelisten met elkaar in overeenstemming te brengen. Het werk overleefde tot in de 16de eeuw, maar geraakte toen verloren. In de 19e eeuw werd echter een lange samenvatting ontdekt en er zijn ook lange citaten in de Catena op Lucas van Nicetas. Het origineel werd ook in het Syrisch vertaald, en er zijn ook lange citaten overgeleverd in een catena in die taal.

Eusebius schreef ook traktaten over Bijbelse archeologie: een werk over de Griekse equivalenten van Hebreeuwse geslachtsnamen; een beschrijving van het oude Judea met een verslag over de teloorgang van de tien stammen van toen; een plan van Jeruzalem en de Tempel van Salomon. Deze drie traktaten gingen verloren.

Een werk bekend als het Onomasticon, in het belangrijkste Griekse manuscript als volgt getiteld: "Betreffende de Plaatsnamen in de Heilige Schrift", bestaat nog steeds. Dit is een alfabetisch woordenboek van Bijbelse plaatsnamen, vaak voorzien van identificaties met plaatsen die bestonden in Eusebius' tijd.

Vermelden we verder de toespraken en preken, waarvan sommige bewaard bleven. Bijvoorbeeld een preek op de wijding van de kerk in Tyrus en een toespraak bij de dertigste verjaardag van de regering van Constantijn (336).

Het merendeel van Eusebius' brieven is verloren gegaan. Zijn brieven aan Carpianus en Flacillus zijn integraal bewaard gebleven, evenals fragmenten van een brief aan keizerin Constantia.

In een misboek gedrukt in het jaar 1684, is een mis geplaatst van Eusebius.

8. Beoordeling van Eusebius standpunt over de Heilige Drie-eenheid

Vanuit dogmatisch standpunt steunt Eusebius volledig op Origenes en Arius. Net als Origenes vertrok hij vanuit de fundamentele idee van de absolute soevereiniteit (monarchia) van God. God is de Oorzaak van alle schepselen. Maar hij is niet slechts een Oorzaak; in Hem zit alle goed besloten, van Hem gaat alle leven uit en Hij is de Bron van alle deugd. God heeft Christus in de wereld gezonden opdat Die deel zou hebben aan de zegeningen die in Gods Wezen vervat zitten. Christus is God en is een straal van het eeuwige Licht; maar het beeld van de straal is door Eusebius dermate beperkt dat hij uitdrukkelijk het Zelfbestaan van Jezus benadrukt.

Eusebius was erop uit het onderscheid tussen de personen van de heilige Drievuldigheid en de *ondergeschiktheid* van de Zoon (Logos, of Woord) aan God te beklemtonen (hij noemt hem nooit *Theos*), want in alle tegengestelde pogingen vermoedde hij een vorm van polytheïsme of Sabellianisme.

- De Zoon (Jezus), zo stelde het Arianisme, is een *Schepsel van God* die volgens Eusebius voor alle tijd tot stand kwam. Jezus handelt als het orgaan, het instrument van God, de Schepper van het leven, het Beginsel van elke openbaring. God is Hij, die in zijn absolute en transcendentie, troont boven de hele wereld.
- De Zoon is Logos, (het WOORD) afgeleid schepsel, en niet waarlijk God, zoals de Vader dat is. Als Jezus God zou zijn, kon God blijkbaar veranderen en dat kon volgens Eusebius niet: Eusebius ging er, zoals de meeste vroege theologen, van uit dat God onveranderlijk was. In Jezus nam God een menselijk lichaam aan zonder de onveranderlijke Goddelijke Vader te

wijzigen.

- De relatie van de Heilige Geest binnen de Drieuldigheid werd door Eusebius dan op een gelijkaardige manier verklaard als de *relatie tussen de Zoon en de Vader*.

Hoe kan met Gode betamelijk en Schriftgetrouw spreken over de onbegrijpelijke en onzienlijke God in relatie met de Zoon en de Heilige Geest?

Het is daarom begrijpelijk, dat de Christelijke gemeenten, voorgangers en schrijvers zich bezighielden met de precieze formulering van de heilige Drie-eenheid en de *vereniging van de menselijke natuur met de eeuwige Zoon, de Tweede Getuige in de hemel*.

Eusebius stond bij wijze van spreken midden in de christologische discussie van zijn tijd. Het ging niet zozeer over de verdediging van christelijk waarheden tegen de pogingen om de Drie-eenheid naar inhoud te bekritisieren. Dat gebeurde wel door Arius en zijn felle aanhangers. De christelijke Apologeten hebben zich beijverd om die tegenstand af te weren. Een aantal deden dat vooral met wijsgerige middelen. Met die afweer kwam tegelijkertijd *het Griekse wijsgerig systeem* de kerk binnen, dat jammer genoeg, ook gebruikt werd om de eigen leerstellingen te formuleren. Zolang de verschillen tussen voorgangers besloten bleven binnen afzonderlijke gemeenten, was er daarbuiten niet zoveel van zichtbaar.

Maar toen de kerk een organisatorische eenheid werd, waren theologische verschillen en kerkelijke belangenstrijd oorzaken van verdeeldheid, die zelfs gevolgen konden hebben voor de politieke eenheid van de Romeinse samenleving. Nauwelijks had Constantijn dan ook de alleenheerschappij verworven of hij riep het algemene concilie te Nicea bijeen, in 324, niet ver van de keizerstad Nikomedia.

De twist spitste zich toe op het conflict tussen bisschop Alexander van Alexandrië en de toenmalige ouderling Arius aldaar, die ook de befaamde school leidde. Nadat Arius was afgezet, waren er van elders te hulp geroepen bisschoppen, die anders oordeelden. Ook Eusebius hoorde bij de opgeroepen; dat was wellicht omdat Eusebius zich een scherp tegenstander had betoond van Sabellius, over wie hij in de Kerkgeschiedenis als een ketter spreekt. Sabellius, als monarchianist, sprak over één God, Die zich in diverse verschijningsvormen openbaarde; Eusebius verzette zich daar zeer tegen. Maar Arius bleek als subordianist in feite de godheid van Christus te ontkennen door de Zoon als geschapen en dus 'ondergeschikt' aan de Vader te beschouwen; als adoptianist meende Arius, dat Jezus als mens geboren werd en later door de Vader als Christus werd aangenomen. Om die reden werd Eusebius eind 324 zelfs voorlopig op non-actief gesteld.

Alexander hield staande, dat de Zoon van hetzelfde wezen was met de Vader, terwijl Arius volhield, dat de Zoon een schepsel was. De term 'van hetzelfde wezen, 'homo-ousios', werd als onderdeel van de in Nicea geformuleerde overeenstemming ook door Eusebius ondertekend (Krause en Maller, s.v. Eusebius, 538).

Er waren in Nicea naast de *bemiddelende groep*, die Eusebius vertegenwoordigde, enerzijds de partij van Arius-aanhangers (waaronder hoftheoloog Eusebius van Nikomedië), anderzijds de partij rond Alexander, Hosius (bisschop te Cordova en kort daarvoor door de keizer naar Alexandrië gestuurd om te bemiddelen), en Athanasius; de laatste was toen nog diaken te Alexandrië.

Toen het erop aankwam, stelde Eusebius zich achter de groep van Alexander en Athanasius. De formulering is ook nu nog te vinden in de 'Belijdenis des geloofs,

gesteld in de kerkvergadering van Nicea in het jaar 325 na de geboorte van Christus', zoals die in veel kerkbijbels is afgedrukt.

Na voor zijn ketterij bijna geëxcommuniceerd geweest te zijn door Alexander van Alexandrië, onderwierp Eusebius zich en verklaarde zich akkoord met de Geloofsbelijdenis van Nicéa *tijdens het Eerste Concilie van Nicéa*.

De in Nicea beleden wezenseenheid van de Zoon met de Vader werd later overigens nog weer ter discussie gesteld door de formulering van Nicea op dit punt uit te leggen als 'homoi-ousios', d.w.z. '*van gelijkwaardig Wezen*'.

Deze poging om het arianisme te redden werd o.a. gesteund door Eusebius' opvolger te Caesarea, Acacius. In later tijd heeft men nogal eens schampere opmerkingen gemaakt over de 'ene letter verschil' tussen Nicea en latere herinterpretaties, alsof dat nauwelijks over iets zou gaan. De classicus Bury merkte daarover op, 'dat de aanvaarding van het standpunt van Arius 'de voortijdige verdwijning van het christendom' zou hebben betekend'.

Ook na Nicea hield Eusebius zich buiten scherp geformuleerde standpunten. Eén van de gevolgen daarvan was, dat hij de opdracht kreeg om het uiterst sterke anti-arianisme van Marcellus van Ankyra te weerleggen. Hij deed dat in zijn werken *Tegen Marcellus* en *De theologie van de kerk*.

Eusebius was groot geworden in de traditie van Origenes, die hoewel uit Egypte afkomstig vanwege de vervolgingen een tijdlang in Caesaréa had gewerkt.

"Als kwekeling van de oudere (Origenistische) school moet hier nog genoemd worden, de geleerde en verdienstelijke geschiedvorsers Eusebius van Cesarea, de vader van de kerkgeschiedenis, een gematigd semi=Ariaan" [semie=half]. BEKNOPT LEERBOEK Van de KERKGESCHIEDENIS. DR. JOHAN HEINRICH KURTZ UTRECHT, KEMINK en zoon. 1873.

Eusebius wordt vaak beschouwd als de eerste christelijke hoftheoloog in dienst van het Constantijnse Romeinse Rijk. Hij wist zeer weinig van de Westelijke kerk. Zijn historische werken zijn in werkelijkheid apologetisch van aard.

In zijn Kerkgeschiedenis, Vol. 8, hoofdstuk 2, schrijft hij zelf: "We zullen in deze geschiedenis slechts die gebeurtenissen ter sprake brengen die nuttig kunnen zijn voor onszelf en vervolgens voor het nageslacht", hoewel dit enkel verwijst naar de uittreksels uit zijn Geschiedenis van de Martelaren van Palestina die de rest van boek 8 omvat.

Zie voor een kort levensoverzicht van Eusebius de voorrede van Dr. C. Fahner in de gedrukte versie van *Eusebius Kerkgeschiedenis*; vertaald door Fahner. Uitgave Boekencentrum, Zoetermeer. 2000.

Dit boek van *de Kerkgeschiedenis* heeft Eusebius opgedragen aan Pauly'n bisschop van Tyrus, die men stelde onder de kerkvoogden die Arius beschuldigden.

De netste druk die in het Grieks bestaat, is die van Robert Stefanus, 1544. En de beste vertaling werd geleverd door de heer Van Valois die met het Grieks in kolommen gedrukt werd te Parijs en Frankfurt. Evenwel is de vertaling van die geleerde man niet zonder fouten.

Lukas van Holstein zegt, dat er meer vervalsingen voorkomen in de oude literatuur, die óf vervalst zijn door kettters, of door uitschrijvers.

Zie *Levensbeschrijving der Kerkvaderen* door Jean le Clerc. Amsterdam 1728.

Bijlage.**Kerk paste belijdenis aan na komst islam****Redactie kerk RD 12-10-2016**

AMSTERDAM.

Leiders van de Syrische Kerk van het Oosten zochten in de zevende eeuw klaarblijkelijk naar formuleringen over Christus waarmee ook islamitische Arabieren konden leven. Uitspraken over de Goddelijkheid van Christus lijken in die tijd zeer gevoelig te zijn geweest.

Dat beeld rijst op uit het promotieonderzoek van dr. Marijke Metselaar-Jongens. Maandag promoveerde zij aan de Vrije Universiteit in Amsterdam op het onderwerp "Defining Christ". Daarvoor onderzocht ze uitspraken over Christus in de Kerk van het Oosten ten tijde van de opkomst van de islam. De hoogste leider - catholicos van de Kerk van het Oosten rond het jaar 650 - toen de islam zich verbreidde over het Midden-Oosten - was Isho'yahb III. Aan de hand van meer dan honderd brieven van deze kerkvorst reconstrueerde Metselaar hoe weinig specifiek hij schreef over de relatie tussen God en Christus.

Minder aanstoot

Eenzelfde tendens is te zien bij de opvolger van Isho'yahb III: catholicos George I. Het lijkt erop dat hij de Drie-eenheid zodanig uitlegde dat moslims in zijn omgeving er minder aanstoot aan zouden nemen. Beiden lijken "naar uitdrukkingen te hebben gezocht die zowel voor hun medechristenen als voor moslims acceptabel zouden zijn", schrijft dr. Metselaar in haar proefschrift.

Isho'yahb III ging zelfs zo ver dat hij het geen probleem vond wanneer christenen de helft van hun bezittingen aan de Arabieren moesten betalen om hun geloof te kunnen behouden. Dat waren de christenen verschuldigd omdat de Arabieren de kerk "respecteerden en beschermden." Bovendien vond de kerkvorst dat onderwerping aan God automatisch onderwerping aan de Arabieren met zich meebracht, omdat, zij nu eenmaal de door God gegeven heersers waren geworden.

Bij sommige andere leiders van de Kerk van het Oosten is eveneens te zien dat de relatie met de nieuwe heersers gevoelig lag.

Catholicos Henanisho I, die in 685 werd geïnstalleerd; veroordeelde Joden openlijk omdat ze ontkenden dat Jezus God was, maar veroordeelde moslims om datzelfde feit alleen op een bedekte manier.

De Syrische Kerk van het Oosten is een van de oudste kerken ter wereld en is vandaag bekend als de Assyrische of Nestoriaanse Kerk.

9. FACETTEN UIT DE KERKHISTORIE IN DE TIJD VAN EUSEBIUS⁵

Geschiedenis van de kerk, door Dr. F.W.C. Schutte. Kok, Kampen

Athanasius en zijn strijd tegen Arius

... In 328 kwam er langzamerhand verandering in de houding van de keizer. In dit jaar is Alexander gestorven en Athanasius werd patriarch van Alexandrië. Waarschijnlijk door voorspraak van Constantia bij haar broeder werden eerst Ariaanse bisschoppen, zoals *Eusebius van Nicomedië*,⁶ die men wel de tweede vader van het Arianisme kan noemen, van hun ballingschap ontheven en op hun zetels hersteld, terwijl de plaatsvervangers werden afgezet. Evenzo Theognis in Nicea.

Eusebius wist van de keizer gedaan te krijgen, dat Athanasius bevel kreeg Arius weer op te nemen in de kerkgemeenschap van Alexandrië. Toen Athanasius om des beginsels wil meende dit niet te mogen doen, bedreigde de keizer hem met verbanning. Allerlei zijdelingse beschuldigingen werden nu tegen Athanasius ingebracht, zoals samenzwering tegen de keizer, waartoe hij iemand een kistje met goud gegeven zou hebben.

Toen hij deze beschuldigingen weerlegd had, bracht men nieuwe in, waarbij men de keizer in zijn zwak tastte, dat namelijk Athanasius door zijn strijdlust alles in verwarring bracht. Daarbij werd deze nog van ongerijmde misdaden beschuldigd. Hij zou een tegenstander vermoord en het lijk een hand afgehouden hebben, om daarmee toverijen te kunnen doen. Hij slaagde er echter in, die vermoorde in een klooster op te sporen, en levend te doen voorleiden.

Toen riep keizer Constantijn de synode van Tyrus bijeen (335), waar Athanasius veroordeeld werd, omdat hij door te grote heftigheid en allerlei gewelddadigheid de kerkelijke vrede belemmerde, en door zijn Sabellianisme de bekeerde Arianen verhinderde zich weer bij de kerk te voegen.

Verder ook, omdat hij onwettig aangesteld zou zijn, en dan nog van een ernstig vergrijp tegen de zeden beschuldigd werd, waarvan echter de valsheid door de betreffende vrouw zelve werd erkend.

Athanasius ging persoonlijk naar de keizer te Constantinopel om zich te rechtvaardigen.

Doch nu kwamen de beide Eusebii [de een van Nicomedië en de ander van Caesarea] met een nieuwe beschuldiging: Athanasius zou gedreigd hebben de jaarlijkse uitvoer van koren uit Alexandrië naar Constantinopel te verhinderen. 16 november 335 werd hij naar Trier verbannen.

De zoon des keizers, Constantijn, nam hem in bescherming en in bisschop Maximus vond hij een krachtige geestverwant. De tweejarige ballingschap, doorgebracht in het Westen, was voor het vervolg van groot gewicht.

Het volgende jaar wilden Eusebius [van Nicomedië] en zijn vrienden Arius in een kerk te Constantinopel op schitterende wijze in zijn eer en waardigheid herstellen. Doch de dag vóór de zondag, waarop deze grootse plechtigheid was vastgesteld, stierf Arius plotseling.

Krachtens de beschikkingen, door Constantijn de Grote gemaakt, werd na zijn verscheiden het bestuur van het grote Romeinse rijk aldus onder zijn drie zonen

⁵ Geschiedenis van de kerk, door Dr. F.W.C. Schutte. Kok, Kampen

⁶ Niet te verwarren met Eusebius Pamphilie, van Caesarea, de schrijver van de kerkgeschiedenissen

verdeeld, dat Constantijn II, de oudste, de prefectuur over het westelijk gedeelte kreeg: Spanje, Gallië, Britannië. Constans, de jongste, kreeg het midden: Italië, Illyrië, Afrika. Constantius, de tweede zoon, de door de vader meest geliefde van de drie, ontving Egypte en het Oosten. Constantijn II sneuvelde in 340 bij Aquileja in de oorlog tegen zijn broeder Constans, en deze laatste werd in 350 bij een militaire opstand in Gallië door Magnentius vermoord.

Na de dood van Magnentius (353) werd Constantius alleenheerser. In 361, toen hij uit Azië tegen Julianus in Gallië wilde optrekken, bleef hij onderweg te Mopsoucrène plotseling dood, pas 45 jaar oud.

De zonen schijnen meer de fouten en zwakheden dan de talenten van hun vader geërfd te hebben. Dit geldt wel het meest van Constantius, die de bekwaamste der drie genoemd wordt. Toen hij vlak na de dood van zijn vader de alleenheerschappij in het Oosten had, liet hij al zijn elf bloedverwanten vermoorden; alleen zijn neven Gallus en Julianus ontkwamen aan het bloedbad.

Ook heeft Constantius zijn keizerlijke macht over de kerk sterker nog dan zijn vader doen gevoelen. Als Christen heeft hij de heidenen, en als Ariaan de orthodoxen vervolgd. Constantijn II was orthodoxezind, doch hij heeft maar drie jaren geregeerd; ook Constans, die echter geen krachtige persoonlijkheid was, niet zelfstandig, en niet opgewassen tegen Constantius, heeft Athanasius en zijn geestverwanten zoveel hij kon gesteund.

Constantius was begonnen met de verbanning der bisschoppen op te heffen, waardoor ook Athanasius weer terug kon keren. Weldra kantte de keizer zich echter tegen de Niceense richting, en onder zijn regering ontstond er een doolhof van geloofsformules, waar wij ons doorheen moeten worstelen. Daar vooral Eusebius van Nicomedië hierbij veel invloed uitoefende, spreekt men gemakshalve van *Eusebianen als men de gematigde Arianen* bedoelt.

Ook gebeurden er dikwijls schokkende dingen bij de bezetting der bisschopszetels. Voor de Eusebianen waren de belangrijkste zetels in het Oosten: de oude metropolen met de door Nicea na de bisschop van Rome bovenaan geplaatste patriarchen, namelijk van Alexandrië en Antiochië. Na 381 kwamen hier nog Constantinopel en Jeruzalem bij. Onder de vijf patriarchen nam de bisschop van Rome al spoedig een zelfstandige plaats in, en hier had het Arianisme veel minder invloed dan in het Oosten.

In Constantinopel zette in 338 een synode de rechtzinnige bisschop Paulus af en benoemde Eusebius van Nicomedië in zijn plaats. In Alexandrië beschouwde men Athanasius nog als afgezet, en wijdde de Ariaan Pistus. Maar deze was de Eusebianen toch te veel links; daarom lieten zij een zekere Gregorius eerst te Antiochië tot bisschop van Alexandrië wijden, en hem daarna onder militaire dekking naar zijn nieuwe zetel geleiden. De bevolking was zeer verbitterd, en Athanasius verliet, vóórdat er gewelddadigheden uitbraken, de stad (19 maart 340).

Dit werd zijn tweede verbanning. Hij ging naar Rome, waar hij onder bescherming van Constans kwam, en met bisschop Julius overlegde om een westerse synode bijeen te roepen. De Eusebianen zagen dit niet graag, daar zij scheuring vreesden. Op een synode van Antiochië (341) namen zij een meer verzoenende houding aan, en stelden formuleren óp, die zonder opzettelijke bestrijding de term *homo-ousios* uitsluiten en tegelijk het besliste Arianisme afwijzen.

Omstreeks diezelfde tijd kwam er weer hevige strijd in Constantinopel. Eusebius van Nicomedië stierf in 341. De orthodoxen wilden de vroeger verdreven Paulus terughebben, maar de anderen stelden de Ariaan Macedonius tegenover hem. De keizer zond soldaten om Macedonius te halen. Een dweepzieke volksmenigte

vermoordde de aanvoerder der troepen, waarbij een bloedbad werd aangericht. Nu wilde de keizer Macedonius weer niet erkennen, omdat hij zonder zijn toestemming benoemd was, doch toen spoedig daarop Paulus opnieuw probeerde de bisschopszetel in te nemen, liet de keizer Macedonius met geweld binnenleiden. Het volk, dat er niets van wist, zag onverwachts Macedonius met de gouverneur der stad Philippus in diens open rijtuig, omringd door een militaire wacht met getrokken zwaard, naar de kerk rijden. Een grote menigte, Arianen en rechtzinnigen, drong op naar de kerk, om zo mogelijk zich een plaats te veroveren. Zo werd de straat door de samengepakte schare versperd. De soldaten trachtten ruim baan te maken, en toen dit niet gelukte, hakten zij als in een paniek op de volksmassa in; door de wapens en door hei gedrang vielen meer dan drie duizend mensen in de straten van Constantinopel.

Omstreeks diezelfde tijd vergrootte Constantius de door zijn vader gestichte Irenekerk, en wijdde haar aan de Heilige Wijsheid. Dit was de Aya Sophia, die na de brand in 532 door keizer Justinianus hernieuwd werd tot een der beroemdste bouwwerken van de wereld.

Inmiddels wenste men in het Westen een synode. Constantius verkreeg hiertoe de toestemming van zijn broeder. De synode werd belegd in Sardica, in het laatst van 343, zij zette Athanasius, Marcellus van Ancyra en Asclepas van Gaza af. Doch de Latijnen erkenden dit besluit niet, en ontweken naar Philippopolis. Sardica veranderde nu van koers, en sprak de afzetting uit van de voornaamste Eusebianen.

Nu greep keizer Constantius in, en ging de oosterse bisschoppen, die voor Athanasius waren geweest, vervolgen.

Ook kwam er in 344 te Antiochië [oosterse kerk] een synode bijeen, hierom vooral belangrijk, omdat hier de "Lange Formule" werd vastgesteld, waarin staat de belijdenis, *dat de Zoon de Vader in alles gelijk of gelijkvormig is en de nadruk wordt gelegd op de drie hypostasen of personen, welke echter niet drie goden zijn.*

Zo wilde men door het homo-iousios het standpunt der middenpartij vasthouden, en tegelijk de Westersen bevredigen.

10. INLEIDING voor de uitgave van 1908.

Door H. U. MEYBOOM.

Nu voor de tweede maal onze landgenoten een Nederlandse vertaling van de Kerkgeschiedenis van Eusebius aangeboden wordt, dient weer over de auteur en diens arbeid en over de bewerking die ondernomen werd een enkel woord vooraf te gaan. Over Eusebius zelf kan men in Encyclopaedieën, theologische en algemene, ook in Historiografieën van de Kerkgeschiedenis, het nodige vinden, het meeste en jongste in Pauly-Wissowa, van de hand van Schwartz.

Zijn geboorte zal tussen 260 en 264 hebben plaats gehad en zijn dood werd reeds vroeg tussen 337 en 340 gesteld. Hij werd bijgenaamd 'Pamphili', d. w. z. (vriend) van Pamphilus, een geleerde presbyter te Caesarea, van wiens bibliotheek hij een dankbaar gebruik maakte en wiens nagedachtenis hij eerde door een, helaas verloren gegane, biografie in drie boeken, door Hiëronymus gekenschetst als 'libri elegantissimi'.

Ook met keizer Constantijn stond hij op een goede voet, wat hem in de gelegenheid stelde voor zijn studiën over de rijksarchieven te beschikken. Voegt men hierbij, dat hij door de vrijgevigheid van bisschop Alexander het vrij gebruik had van diens te Jeruzalem ingerichte boekerij, dan behoeft het geen bevreemding te wekken, dat hij in zijn Kerkgeschiedenis menig officieel stuk kon opnemen niet alleen, maar ook dat die hem hebben nagerekend zijn gekomen tot een eindcijfer van zestig verschillende auteurs, uit wier werken hij tot de samenstelling van zijn Kerkgeschiedenis moet hebben geput.

In zekere periode van zijn leven trad hij op als bisschop van Caesarea. Vóór die tijd treffen wij hem achtereenvolgens te Antiochië, in Palestina, te Tyrus, in Egypte. Op het concilie te Nicea speelde hij een niet onbetekenende rol, heeft hij althans het openingsgebed te hebben uitgesproken.

Zijn sympathieën neigden tot Arius en in de loop der uit diens optreden voortgekomen twisten kreeg hij onder de zogenaamde Semi-arianen een plaats. Wij zien hem dienovereenkomstig optreden tegen Athanasius en op de synoden bemiddelende voorstellen doen.

Desgelijks verdedigde hij Origenes tegen Eustathius van Antiochië. Zijn katholieke rechtzinnigheid was blijkbaar van een aard, als slechts in een overgangperiode van de Kerk gelijk waarin hij verkeerde bestaanbaar was. Zij belette niet, dat Constantijn bij herhaling door hem als feestredenaar zich verheerlijken liet.

Van zijn werken zijn de *Historia ecclesiastica*, het *Chronicon* en de *Vita Constantini* van algemene bekendheid. Ook de *Praeparatio* en de *Demonstratio Evangelica* worden daarmede allicht in één adem genoemd.

Daarentegen zullen er niet vele deskundigen zijn, wier geheugen hen niet in de steek laat, als het er op aankomt de volledige lijst van Eusebius' geschriften op te sommen. Harnack in zijn *Geschichte der altchristlichen Litteratur* noemt ze ten getale van achtenveertig, waarop hij nog *'Zweifelhaftes und Unechtes'* laat volgen.

Zij worden in historische, apologetische, exegetische en dogmatische geschriften, redevoeringen en brieven onderverdeeld. Wij zullen er hier niet over uitweiden, maar ons bepalen tot het een werk, dat wij onder handen hebben.

Eusebius draagt de eernaam van *'Historiae ecclesiasticae parens'*.

Wat Herodotus was voor de geschiedenis in het algemeen, was hij voor de kerkgeschiedschrijving. Heeft men gemeend op de schrijver van het boek der Handelingen en op Hegesippus als op voorlopers te mogen wijzen, Franz Overbeck, in zijn 'Programm zur Rektoratsfeier der Universität Basel' van het jaar 1892, handelende Ueber die Anfänge der Kirchengeschichtsschreibung', heeft zijn aanspraken op de roemrijke titel glansrijk gehandhaafd. Eusebius zelf vermocht van voorgangers niet het minste spoor te ontdekken, tenzij dan enkele verhalers, die fragmentarische mededelingen deden, als fakkels uit de verte' hem voorgehouden, als van verren afstand en van een wachttoren roepende en wenkende in welke richting men moet gaan'.

Daarentegen hebben andere na hem op zijn werk als op een solide basis voortgebouwd. Rufinus vertaalde en vermeerderde hem, Socrates, Sozomenus, Theodoretus, Philostorgius, Evagrius, knoopten aan zijn of aan elkaars arbeid aan en zetten die in denzelfden trant voort.

Te Bader openden zij het tijdperk van kerkelijke historiografie, dat uitliep op Nicephorus Callisti, in de veertiende eeuw, en door ter Haar gekenmerkt wordt als staande ponder de invloed der oud-Griekse en Romeinse beschaving.

Eusebius had er de toon voor aangegeven en de weg bereid. De *Historia ecclesiastica*, die ons hier bezighoudt, is bewaard gebleven in minstens dertig Handschriften. Men kan ze bij Harnack opgesomd en beschreven vinden.

Zij onderscheiden zich in een viertal soorten, al naar gelang zij een fragment de *martyribus Palaestinae*' uitlaten, dan wel het inlassen in het dertiende hoofdstuk van het achtste boek, er een plaats aan geven na het einde van dat boek, of als slot van het gehele werk het laten volgen. Excerpten uit Eusebius bestaan in een zestal Handschriften.

Daarboven bestaat er behalve de Latijnse vertaling van Rufinus, die in het oneindige werd gekopieerd, een Syrische, die evenwel niet volledig is, en een Armenische, daarnaar vervaardigd, waar- uit zij kan worden aangevuld. Een enkel hoofdstuk van het vierde boek bestaat ook in het Koptisch. Nieuwere uitgaven zijn die van Schwegler, 1852, Lämmer, 1858-62, en Bright, 1872, alle overschaduwde, ook wat aangaat de kostprijs, door de uitgave van de Berlijnse commissie voor Patristiek, in Griekse tekst door Eduard Schwartz, in de Latijnse vertaling van Rufinus door Teodor Mommsen bewerkt, 1903 en 1907.

Ten einde het recht verstand van wat deze *Historia ecclesiastica* biedt te bevorderen, zullen wij aan de hand van Overbeck's bovengenoemd Programm het een en ander mededelen aangaande inrichting en vermoedelijke wijze van ontstaan.

Reeds vroeg is de apologie van het Christendom er op uit geweest om, door de hogen ouderdom van de nieuwen Godsdienst te bewijzen, hem aannemelijker te doen voorkomen. Gnostieke secten werden als nieuwigheden verwerpelijker geacht in vergelijking met het dusgenaamd apostolisch traditioneel geloof. Door zijn betrekking met Israël en het Oude Testament heette de wijsheid der Christenen hoger op te klimmen dan die van Grieken, Egyptenaren en Babyloniërs. Betogen van die strekking: Tatianus, *Orat. ad Graec.* c. 31, Clemens Alexandrinus, *Strom.* I 21, Theophilus, *ad Autol.* III 16 - 31, zijn van algemene bekendheid.

De excepties die Tertullianus pleit: '*veritatis, principalitatis en proprietatis*', in zijn de '*praescriptione haeretica*', desgelijks.

Het gold de vraag naar de oudste rechten. Zij leidde tot chronologische studiën, als waarvan misschien reeds Julius Africanus, maar in elk geval Eusebius zelf

veelomvattende proeven gaf.

In het chronologisch raam der wereldgeschiedenis namen zij de chronologische gegevens der Bijbelse en Kerkelijke historie op, en dat met de apologetische bedoeling, boven omschreven. Zo ontstond het 'Chronicon, de Chronographie' en de 'Tijdrekenkundige tafels' van Eusebius, waarin als parallellen van de dynastieën, de oorlogen, de omwentelingen en de beroemde mannen der wereldgeschiedenis de bisschopslijsten, de vervolgingen, de ketterijen en de godgeleerden der Christenheid op de elk toekomstige chronologische plaats werden opgenomen. De *Historia ecclesiastica* nu is volgens Overbeck 'nichts anderes als eine Art zweiter erweiterter Ausgabe des Kirchenhistorischen Theils der eusebianischen Chronik'.

Het Christenvolk werd als een volk op zichzelf beschouwd en naar de trant van alle andere volken historisch-chronologisch behandeld. Een zekere vordering moest daartoe eerst de ontwikkeling des Christendoms gemaakt hebben en de vereiste hoogte was ten tijde van Eusebius bereikt. De Kerkgeschiedenis kon als een zelfstandig geheel treden uit het raam der wereldgeschiedenis, waarin de apologie het had opgenomen. Door die vrijwording kreeg zij een eigen leven en gewenste ruimte van beweging, maar de sporen van haar oorsprong nam zij mee.

Deze laatste zijn sterk merkbaar aan wat het hoofdbestanddeel van de Kerkgeschiedenis van Eusebius mag heten: **de boeken II-VII**. Die behandelen het Christenvolk als één geheel, naar de in het Chronicon gevolgde methode.

Het episcopaat vertegenwoordigt er de dynastie. De diadochen van Rome, Antiochië, Alexandrië, worden zorgvuldig opgeteld. Vermaarde bisschoppen elders worden niet uit het oog verloren. De worstelstrijd der martelaren onder de vervolgingen nam de plaats in der krijgsbedrijven.

Als *viri illustres* traden de kerkelijke schrijvers op. Leergeschillen en ketterijen vervingen de plaats der omwentelingen. Behalve dat zodanige zelfstandige behandeling der stof gelegenheid gaf haar naar wens uit te breiden, citaten bij menigte in te lassen, bijzonder gewaardeerde mannen, als Origenes, meer eigenaardig in het voetlicht te plaatsen, opende zij ook de mogelijkheid om het aantal groepen te vermeerderen. Zo werden ook de laatste lotgevallen van het Joodse volk, als voortgevloeid uit zijn verhouding tot Christus en Christendom, in ogeschouwen genomen.

Zo kondigde de auteur in het derde hoofdstuk van het derde boek een nieuwe rubriek aan over het gebruik van de canonieke boeken door de mannen van de Kerk. Het geheel leidde hij in met beschouwingen en betogen, samengesteld uit een 'mythische Entstehungsgeschichte des Christenvolks' uit zijn 'heros eponymos' - het drietal hoofdstukken (c. I 2 - 4), dat Overbeck kenmerkt als 'die lange Pfahlwurzel, mit welcher die K.G. des Eus. am tiefsten in die alten Boden zurückreicht, auf welchem sie gewachsen ist' -, enige *notae chronologicae* der Evangelische geschiedenis als uitgangspunt voor het vervolg, en enige mededelingen betreffende de keuze der apostelen als grondleggers der christelijke dynastie (I 5-13).

Het programma van het veel omvattend werk formuleerde hij terstond bij het begin, in het eerste hoofdstuk van het eerste boek. Intussen schijnt het traditionele schema hem te meer benauwd te hebben, naarmate hij verder vorderde. Als hij onder de indruk komt van de tijd die hijzelf beleeft, slaat hij breder zijn wieken uit. Bij de belofte in de voorrede om de martelaarschappen van zijn eigen tijd te verhalen (I. 1, 2) is hij niet gebleven. Wel schijnt hij VII 32, 32 daartoe te willen overgaan, en stukken als 'de martyribus Palaestinae' zouden na die VI aankondiging niet misplaatst geweest zijn.

Maar in plaats daarvan laat hij in de boeken VIII-X een historiografie van een geheel nieuw gehalte volgen, gestemd op een veel hogere toon. Omvatten de eerste zeven boeken een tijdperk van driehonderd jaren, de laatste drie boeken beperken zich tot twintig. Hadden de eerste zeven plaats voor stof in zes rubrieken, de laatste drie weten ternauwernood van meer dan een enkele: de krijgsgeschiedenis.

Raadpleegde de schrijver voor de eerste bibliotheken en litteratuur, voor het zevende boek toch reeds ingekrompen tot de brieven van Dionysius alleen, voor de laatste was het staatsarchief zijn bron. Was hij waar het de eerste drie eeuwen gold een betrekkelijk objectief verhaler, in de periode die hijzelf beleeft bedroeft hem de 'verslapping en de traagheid', die hij zich verplicht ziet met de mantel der liefde te bedekken (VIII 1, 7-9; 2, 3), en brengt de overwinning van de Kerk onder Constantijn hem in verrukking.

Onder de indruk van deze gewaarwordingen stelde het heden tegenover het verleden zich min of meer als een contrast. Sehr begreiflich, dass bei solcher Einsicht in die Umstände die Aufgabe einer allgemeinen Geschichte der Kirche in der Breite, in welcher sie Eus. mit de 7 ersten Büchern seines Werkes unternommen hat, Air ihn keinen Reiz mehr haben konnte, ja sozusagen gar nicht mehr innerhalb seines Berufs als Kirchenhistoriker stand.'

Zijn streven was van de 'aanbeginne ein panegyrisches Denkmal' voor de Christelijke kerk te stichten, en door wat hij ter zijde laat en door wat hij opneemt in zijn laatste boeken, zowel als door de toon die hij aanslaat, draagt hij zorg dat geheel zijn arbeid uitloopt op en de indruk achterlaat van een Panegyricum.

Aldus ongeveer, wat de hoofdzaken betreft zeker wel terecht, Franz Overbeck. Kein ursprünglicher Zusammenhang' tussen de boeken II-VII en VIII-X, maar toch geenszins ontbreken des 'inneren Zusammenhanges' tussen beide delen, was zijn conclusie.

Zij liet ruimte voor vragen, als: of Eusebius de martelaarsgeschiedenis der tijdgenoten, die hij in zijn voorrede beloofde en aan het slot van het zevende boek scheen aan te kondigen, ook werkelijk geschreven heeft; zo ja, of daarvan misschien in de VII drie laatste boeken het een en ander een plaats heeft gevonden; of Eusebius zelf achtereenvolgens verschillende redactiën van zijn Kerkgeschiedenis heeft tot stand gebracht, gelijk men reeds vroeger het tiende boek als van jonger datum van de negen andere had gescheiden.

Overbeck gaat op een beantwoording dezer vragen niet nader in.

Te ernstiger hebben andere zich er in verdiept. Zo Anton Halme¹, een lic. Theoloog die in 1896 over 'Die Entstehung der Kirchengeschichte des Eusebius von Caesarea' schreef. Volgens hem een 'erster Entwurf': de eerste zeven boeken en de capita 2: 4-13: 7 van boek VIII, en daarin latere invoegsels; een 'Anhang': het tractaat de martyribus Palaestinae, eerst beraamd, daarna uitgevoerd na de ommekeer van het jaar 313, met wijziging nog weer van het plan; een 'Fortsetzung': de boeken VIII en IX, bestaande uit 'Geschichtsstoffen des ersten Entwurfs; ferner aus solchen, welche dem Tract. de M. Pal. zugebracht waren, und endlich aus eigens concipirten Bestand theilen,' - alles samen de eerste editie vormende, die op haar vroegst in 315 verscheen; en eindelijk toevoeging van een tiende boek, tien jaren later, waardoor het overigens onveranderde geheel werd omgestempeld tot een tweede editie, de enige die te onzer kennis gekomen is.

Een paar jaren later, in 1898, nadat Halmel kennis gemaakt had met Mancini's 'Della composizione della Bist. Eccl. di Eusebio Caesariense in de Studi storici' van 1897, p.

269 ff., alsmede met een werk van Joseph Viteau 'De Eusebii Caesariensis etc.' van 1893, en een van Bruno Violet, 'Die palastinensischen Martyrer des Eusebius von Caesarea, in de Texte u. Unterss.' van Gebhardt en Harnack XIV 4, 1896. Hij noemt ook Heinric auteur van *Beitreibung zur Geschichte und Erklärung des N. T. I*, 1891 - ging hij nader op de kwestie in en berekende hij, dat Eusebius in 311 over de Palestijnse martelaars geschreven en tegelijk een kerkgeschiedenis onder handen gehad zou hebben, omvattende de boeken I-VII en VIII 2, 14-13, 7, die hij in 312 of 313 voltooide.

Ogenblikkelijk daarna zou hij een 'Zeitgeschichte' te boek gesteld en daarin zijn martelaarsgeschiedenis opgenomen VIII hebben tussen de verdere bestanddelen VIII 1-2, 3 en VIII 13, 9-17; IX, samen bedoeld als een achtste boek, dat evenwel later werd gesplitst.

Een en ander zou het licht hebben gezien als een eerste editie in 315, waarbij reeds het fragment over de martelaars en een aanhangsel van VIII 17 uit het verband werd losgemaakt, om tien jaren later, in 325, uit de tweede editie, waaraan nog boek X werd toegevoegd, geheel te worden verwijderd.

Ter voorkoming van verlies zou Eusebius aan zijn martelaarsverhaal als een zelfstandig werk meerdere uitbreiding hebben gegeven, weshalve het in redactiën van verschillenden omvang circuleert. Aldus Anton Halmel in zijn studie: 'Die palistinensischen Martyrer des Eusebius von Caesarea in ihrer zweifachen Form.'

Ook Schwartz beloofde in het derde deel van zijn tekstuitgave een volledige behandeling van het vraagstuk en deelde van zijn resultaten in Pauly's Real-Encyclopadie de grove omtrekken mee. Oorspronkelijk plan zal geweest zijn na de zeven eerste boeken in een achtste de strijd en de overwinning der laatste dagen te schetsen.

Het liep uit op het tolerantie-edict van Galerius en werd geschreven tussen 311 en 313. Een beschrijving van de martelaars in Palestina, als onderdeel van een door Eusebius gewenste al de provinciën omvattende martelaarsgeschiedenis, vormde een aanhangsel. Toen daarna in 313 het edict was uitgebreid, in 314 Maximinus het onderspit gedolven had, en weldra Licinius met Constantijn de heerschappij onweersproken deelde, voelde Eusebius zich genoopt de stukken tussen VIII 13, 8 en 16, 1 en boek IX aan zijn werk toe te voegen.

Weer later werden vermoedelijk wijzigingen daarin aangebracht en de akte-stukken X 5-7 in het verband opgenomen. Als eindelijk een tiende boek aan het voorafgaande wordt gehecht, krijgen bedoelde acten ten slotte daarin haar tegenwoordige plaats.

Aan deze zo langdurige en ingewikkelde wordingsgeschiedenis van het gehele werk beantwoordt de verscheidenheid der handschriften in origineel of in vertalingen. Betogen als de hier bedoelde zijn uit de aard der stof te zwaar om er verder op in te gaan. Wij maakten slechts melding van de IX resultaten, om de lezer enig denkbeeld te geven van de aard der problemen, die in de Kerkgeschiedenis van Eusebius besloten liggen, en van de verschillende wijzen, waarop zij met toepassing van zekere vrijmoedigheid kunnen worden opgelost.

In dit verband mag ook even gewag gemaakt worden van de karakteristiek, die Baur van de *Historia ecclesiastica* geeft in zijn 'Epochen der kirchlichen Geschichtschreibung'. Hij wijst op het dualisme, dat de gehele voorstelling van zaken bij Eusebius beheerst.

Tegenover het Goddelijk karakter van de Kerk, dat spreekt uit haar oorsprong uit een bovennatuurlijke tot Gods eigen wezen behorende macht en uit de waarheid die zij verkondigt en de wonderwerken die zij te aanschouwen geeft, staat er een aan al het

goede vijandige macht, die de ketterijen doet optreden en de vervolgingen in 't leven roept, aan de waarheid in de weg staat en noodlottige rampen baart. 'Der ganze Inhalt der Geschichte ist hier keine immanente, durch verschiedene sich gegenseitig bedingende Momente hindurchgehende Entwicklung, es ist nur ein Kampf und Widerstreit feindlicher Mächte, zwischen welchen keine Versöhnung und Ausgleichung, kein fließender, durch die innere Natur der Sache selbst sich vermittelnder Übergang möglich ist; die beiden Prinzipien treffen nur dazu zusammen, um sich gegenseitig abzustoßen.'

Nu eens doet de ene, dan weer de andere zich op overwegende wijze gelden. Maar het Goddelijke heeft natuurlijk de overhand. Het is zich van zijn macht bewust en zeker van zijn zaak. Ja, dezelfde rampen, die het een ogenblik als gewrochten van de Satan worden getekend, treden het andere ogenblik in het licht der Goddelijke gerechtigheid op als tuchtmiddelen Gods. 'Ihren innersten Pragmatismus hat die Geschichtschreibung des Eusebius in der steten Veranschaulichung der Wahrheit, dass alles Gottgefällige belohnt, alles Gottwiderstehende bestraft wird.'

Vandaar dat het gehele tafereel op zo eigenaardige wijze gekroond wordt met het succes en de verheerlijking van Constantijn. In en door hem eindigt de strijd van drie eeuwen in een enkele catastrofe met de roemrijkste overwinning.

Van dit glorierijk einde terugziende op zijn X werk voelt de geschiedschrijver zich gelukkig in het besef een resultaat bereikt te hebben, dat ternauwernood te wensen overlaat. Het geheel is afgerond door het meest bevredigend slot.

'Diere Einheit des Ganzen gibt dem Werke des Eusebius ein ästhetisches Interesse, das kein anderes der filterten Zeit mit ihm teilen kann.' Aldus Baur.

In het geconstateerde feit vindt hij tevens de verklaring van de omstandigheid, dat geen andere de eersten kerkhistoricus zijn werk hebben verbeterd of nagedaan. Het beantwoordde volkomen aan de eisen en beschouwingen des tijds. Men kon slechts aanvullen en voortzetten. Der Gegenstand der Geschichtschreibung war erschöpft'.

Ten slotte nog een woord over de vertalingen.

Wij hebben de hier gebodene *de tweede Nederlandse* genoemd. In het jaar 1748 verscheen een eerste, in twee lijvige kwartijnen, van de hand van Abraham Arent van der Meersch, met een voorrede van de Utrechtse hoogleraar Voget. Genoemde Van der Meersch was remonstrants predikant, en een man van ruime vrijzinnigheid en grote geleerdheid. Hij voorzag zijn tekst van aantekeningen, die van grote belesenheid en nauwgezette studie getuigden.

Het Chronicon nam hij mede in zijn vertaling op en aan chronologische becijferingen liet hij het voorts niet ontbreken. Zo kwamen de beide kwartijnen vol, die, door de omvang wat onhandig misschien en wetenschappelijk grotendeels verouderd, alle betekenis nog niet verloren hebben. Dienden hier de noten niet ter toelichting alleen, maar ook tot aanvulling, ten behoeve van weetgierige belangstellenden in de kerkgeschiedenis, enige Duitse commentatoren hebben eveneens bij hun bewerking blijkbaar meer aan leken dan aan deskundigen gedacht.

Zo August Closs, in het jaar 1839, die evenwel binnen veel enger afmetingen bleef. Hij gaf een smakelijke vertaling, getuigende van recht verstand van de tekst, maar in zijn streven om die verstaanbaar te maken voor zijn Duitse lezers gebruikte hij meer vrijheid, dan bij de vertolking van klassieken pleegt aangewend te worden.

Ook ging hij in die richting onwillekeurig van stap tot stap verder, zodat het laatste gedeelte schier weinig meer is dan een vrije reproductie van het origineel.

Zo ook Marzell Stigloher, in de 'Catholieke Bibliothek der Kirchengvater', anno 1880. Tussen des laatstgenoemden vertaling en die van Closs bestaat een eigenaardig verband. Men zou geneigd zijn de woordelijke overeenkomst hier en daar, en ook de overeenkomst in de keuze en de formulering der aantekeningen, een enkele maal zelfs in het gebruik van een onjuist cijfer bij een citaat, voor te groot te houden om haar zonder de onderstelling van rechtstreeks gebruik verklaarbaar te achten, hoewel van rechtstreekse verwijzing, zelfs van het noemen van de naam, nergens sprake is. Intussen gaf Stigloher ook de vertaling van de 'Martyribus Palaestinae', die bij Closs achterwege bleef. Hij volgde de tekstuitgave van de Catholiek Lammer en week in aansluiting aan deze wat de kapittelindeling betreft van zijn voorgangers en ook van de editie van Schwegler hier en daar af.

Een Engelse vertaling ten slotte bezorgde in 1890 Mc. Giffert. Zij vormt met het leven van Constantinus en het Panegyricum op die keizer het eerste deel der tweede reeks van A select library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Zij kan op één lijn gesteld worden met die van Van der Meersch ten onzet, in zover zij niet alleen een zo volledig mogelijk commentaar levert op Eusebius, maar ook diens Kerkhistorie bezigt als een voertuig voor een veel breder kerkhistorisch onderricht. Daarbij heeft zij natuurlijk op haar evenbeeld voor, dat zij gebruik kon maken van de latere litteratuur. Met name had de bewerker de massieve 'dictionary of christian biography, literature, sects and doctrines' tot aan de achtste eeuw, van Smith and Wace, bij zijn arbeid steeds ter hand.

Wat de aard der vertaling betreft, de auteur is vol lof over wat geleverd werd door Closs en roemt hem boven al de andere om zijn bewonderenswaardige stijl. Maar, zegt hij, 'pure German idiom is sometimes secured at the expense of faithfulness'. Voor te grote vrijheid wil hij op zijn beurt zich wachten. Wat niet belet dat hij, op het hellend vlak zich bewegende dat van een letterlijke vertaling naar reproductie in zuiver Engels loopt, zelf soms wat al te ver zich verwijderd van het oorspronkelijke. Intussen leverde hij een zorgvuldig bewerkt geheel, dat wie met Eusebius voor studie zich bezighoudt bezwaarlijk ontberen kan.

Bij mijn eigen vertaling heb ik mij ver gehouden van het streven, dat vooral Closs kenmerkte, *om de oude Eusebius weer te geven in moderne taal en stijl*. Juist het voorbeeld van Closs leerde, hoe ver men langs die weg afglijdt van het door Eusebius gegevene. Daarom heb ik omgekeerd getracht het origineel zo getrouw mogelijk te bewaren. Als ik hier van een voor verwezenlijking vatbaar ideaal kon spreken, zou het zijn een Nederlandse Eusebius te leveren, waaruit bij getrouwe weervertaling als van zelf de Griekse Eusebius weer voor de dag zou komen.

Niet om een verbeterde editie van Eusebius was het mij te doen, maar om de werkelijke Eusebius met al zijn eigenaardigheden. Daarbij heb ik minder gedacht aan leken, die gelijk misschien naar de Flavius Joséfus van Terwogt zo naar een smakelijk te lezen Nederlandse Eusebius zouden willen grijpen, maar veelmeer aan theologen, voor wie enige handleiding bij het gebruik van de *Historia ecclesiastica* niet onwelkom is.

Overeenkomstig dit een en ander heb ik getracht dezelfde Griekse woorden zoveel mogelijk door dezelfde Nederlandse te vervangen. Slechts onbehoorlijk lange volzinnen heb ik niet in hun geheel durven laten. Splitsing was soms dringend noodzakelijk. Voor drastische uitdrukkingen voorts heb ik naar corresponderende Nederlandse gezocht. Naar vermogen heb ik woorden met afgeleide betekenis vervangen door andere, waaruit ongeveer dezelfde grondgedachte ook in het

Nederlands klonk. Een en ander is niet bevorderlijk geweest aan de schoonheid en gekuistheid van het geheel.

Men zou mijn vertaling een realistische kunnen noemen. Wat Nestle schreef, toen hij de Syrische Eusebius vertaalde, zou ik hier kunnen herhalen: 'Eine solche möglichst wörtliche Übersetzung ist ja für de, der sie niederschreiben, wie für de, der sie zu lesen hat, ein unerquickliches Geschäft.'

In dit geval, wil ik hopen, een niet al te 'unerquickliches'.

Intussen dient deze opmerking daar en hier om de lezer in te lichten aangaande wat hij al of niet te verwachten heeft. De tekstuitgave van Schwegler diende als grondslag der vertaling. Ook van die der opschriften, die de verschillende Handschriften met elkaar gemeen hebben en die men dus geneigd is af te leiden van Eusebius zelf.

Daar evenwel tussen de tijd der vertaling en die van de druk de verschijning viel van de nieuwe Berlijnse uitgave, heb ik mij de moeite moeten getroosten de beide gedrukte teksten met elkaar te vergelijken. De punten van verschil zal de lezer in de noten aangegeven vinden, voor zover zij namelijk op de vertaling van merkbare invloed zijn.

Bij duistere plaatsen heb ik de door vroegere vertalers geleverde overzettingen ter verduidelijking of ter keuze mee opgenomen. Waar de kapittelindeling bij Stigloher in aansluiting aan de editie van Lammer afwijkt, is dit aangegeven. Evenzo waar de paragrafen bij Mc. Giffert enigszins anders geteld worden.

De cijfers die van de door Schwegler aangegeven verschillen werden tussen haakjes geplaatst. Bij de aantekeningen heb ik mij bepaald tot de nodige verwijzingen, enkele toelichtingen, en hier en daar aanhaling van de meest voor de hand liggende litteratuur die op het onderwerp betrekking heeft.

Geen onderwijs in kerkgeschiedenis aan de hand van Eusebius werd beoogd en tegen bezwarende omhaal van geleerdheid werd zorgvuldig gewaakt.

Eusebius rangschikte zijn materiaal volgens de regeringen van de Romeinse keizers, en gaf het weer zoals hij het in zijn bronnen aantrof. De inhoud is als volgt:

Boek I: gedetailleerde inleiding op Jezus Christus

Boek II: de geschiedenis van de tijd der apostelen tot de verwoesting van Jeruzalem door Titus

Boek III: de daaropvolgende tijd tot Trajanus

Boeken IV: de tweede eeuw

Boeken V: de tweede eeuw

Boek VI: het periode van Septimius Severus tot Decius

Boek VII: strekt zich uit tot het uitbreken van de vervolging onder Diocletianus

Boek VIII: meer over deze vervolging

Boek IX: geschiedenis tot de overwinning van Constantijn op Maxentius in het Westen en op Maximinus in het Oosten

Boek X: Het herstel van de kerken en de rebellie door en overwinning op Licinius.

H. U. MEYBOOM.

Eerste boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphili.

1.1. Plan van het werk.

1 Nu ik voornemens ben te boek te stellen: wat alzo na de heilige Apostelen is gevolgd, 1) in verband met de tijden die van onze Heiland af tot ons reiken, alsmede hoeveel en hoe belangrijke dingen op het gebied van de Kerkgeschiedenis beweerd worden voorgevallen te zijn, en hoeveel (mannen) dezer (historie) in de meest aanzienlijke parochiën bij uitnemendheid in achtung waren en het bestier voerden, en hoeveel tijdens elke generatie mondeling of schriftelijk de belangen van het woord Gods behartigd hebben, en wie en hoeveel, door revolutiegeest veelal verleid, de dwaling tot het uiterste drijvende, zich als verkondigers ener valselijk dusgenaamde wetenschap 2) hebben kenbaar gemaakt, als geduchte wolven zonder verschoning de kudde van Christus verscheurende, en wanneer (zij dit deden).

1) Over de zin van het woord *diathè* veel strijd gevoerd is, en zie Fr. Overbeck, Die Bischofslisten and die apostolische Nachfolge in der Kgs. des Eus. 1898, S. 8 ff.

2) 1 Tim. 6: 20.

2 Daarenboven ook, wat het gehele volk der Joden wegens de aanslag op onze Heiland al spoedig overkomen is; voorts, hoezeer en hoe verschrikkelijk en onder welke tijdsomstandigheden van de zijde der heidenen tegen het Woord Gods strijd 1) Gevoerd is en hoeveel bij verschillende gelegenheden om zijnentwil onder bloed en kwellingen de worsteling hebben volgehouden, en vooral ook de martelaarschappen tijdens ons zelf, en de boven alles genadige en barmhartige tegemoetkoming van onze Heiland - nu wil ik bij niets anders de aanvang maken, dan bij de heils- regeling Gods met betrekking tot onze Heiland en Heere Jezus Christus 1).

3 Maar hier vraagt terstond reeds mijn verhaal de toegevendheid der welgezinden 2), bij de erkenning dat het ons vermogen te boven gaat de belofte in haar geheel en zonder tekortkomingen te vervullen, naardien wij door het eerst het onderwerp te aanvaarden als het ware ondernomen hebben een woest en onbetreden pad te bewandelen, waarbij wij wel smeken God als gids en de kracht des Heeren tot hulp te hebben, maar van mensen die dezelfde weg als wij bewandeld hebben zelfs niet het minste spoor vermogen te ontdekken - tenzij dan enige kleinigheden, die deze en gene in verloop van tijd broksgewijs verhalende heeft nagelaten, hun uitingen als fakkels uit de verte ons voorhoudende en uit de hoogte als van verren afstand en van een wachttoren roepende en wenkende in welke richting men moet gaan en hoe men de gang van het verhaal zonder afdwaling en veilig kan richten.

4 Voor zover wij dan gemeend hebben dat het voor het onderhavige plan bevorderlijk zou zijn, zullen wij, het door hen hier en daar vermelde verzamelende en als uit geestelijke weiden de bruikbare uitspraken der vroegere schrijvers gelijk bloemen pluk- kende, trachten ze in een historisch verhaal te belichamen, tevreden als wij, zo dan niet van allen, dan toch van de meest doorluchtige der apostelen van onze Heiland, de opvolgingen in de meest voortreffelijke en ook nu nog met ere genoemde gemeenten (in de herinnering) bewaren.

1) Sommige Hss. nog: 'Gods'.

2) St.: wohlwollende Nachsicht'.

5 Daarom vooral acht ik het aller-noodzakelijkst aan het plan mijn krachten te wijden, omdat ik tot nu toe geen van de Kerkelijke schrijvers ken, die op dit deel van beschrijving zich toegelegd heeft. Ook verwacht ik dat het blijken zal aller-dienstigt te zijn voor degenen die bijzonder gesteld zijn op volledige historiekennis.

6 Wel heb ik reeds vroeger in de Tijdrekenkundige tafels 1), die ik vervaardigde, een schets tot stand gebracht, maar voor het tegenwoordige ben ik uitgetogen om er een zo volledig mogelijk verhaal van op te stellen.

7 En, gelijk ik zeide, mijn geschiedenis zal beginnen bij de heilsregeling en de tot God aanstelling 2), rakende de Heiland Christus, die van verhevener en machtiger denkvermogen getuigt dan het menselijke.

8 Immers wie de historie (die de inhoud is) van het kerkelijk verhaal wil te te boek stellen, moet noodzakelijk van boven af beginnen bij de eerste heilsregeling ten opzichte van Christus zelf, die Goddelijker van aard is dan wat de grote menigte beraamt, alleen reeds omdat wij waardig gekeurd zijn aan hem onze naam te ontlennen.

1) Nl. het Chronicon.

2) Over de zin van het Griekse woord zie Suicerus, in voce. I. 2: 2 -5

1.2. Beknopte schets, handelende over het vóórbestaan en, de tot God aanstelling, rakende onze Heiland en Heere Jezus Christus.

1 Daar Hij een dubbele bestaanswijze heeft, waarvan de een met het hoofd van het lichaam te vergelijken is - voor zover hij als God erkend wordt - en de andere met de voeten overeenkomt - voor zover hij ter wille van onze eigen zaligheid de menselijke voor ons lijden vatbare natuur heeft aangedaan -, zou het plan voor ons volgend (werk) eerst dan volledig zijn, indien wij de gehele hem betreffende geschiedenis begonnen te verhalen bij wat het meest het Woord als Hoofd en Heere doet kennen. Daardoor zal tevens de oudheid en het Gode waardige van het langdurig bestaan der Christenen duidelijk gemaakt worden aan degenen, die onderstellen dat het nieuw en vreemd, van gisteren en niet eerder aan de dag gekomen is.

2 Eigenlijk is geen taal bij machte het geslacht, de voortreffelijkheid, het ware Wezen en (de echte) natuur van Christus onder woorden te brengen. Daarom zegt ook de Goddelijke geest in de profetieën: 'Wie zal zijn geslacht verhalen?' 1), daar immers niemand de Vader gekend heeft, dan de Zoon, noch ook iemand naar waardigheid de Zoon kan kennen, dan alleen de Vader, die hem gegeneerd heeft. 2)

3 Wie toch behalve de Vader zou zuiver begrip hebben van het voorwereldlijk licht en de verstandige en waarachtige wijsheid van vóór eeuwen en het Goddelijk Woord dat leeft en in de beginne bij de Vader was? Het eerste en enig schepsel Gods, vóór elke schepping en formering van zichtbare en onzichtbare dingen, de hoofdaanvoerder van het geestelijk en onsterfelijk heir des hemels, de verkondiger van het grote raadsbesluit, de medewerker van 's Vaders onuitsprekelijk bedoelen, met de Vader bouwmeester van het heelal, na de Vader tweede oorzaak van (het bestaan) aller dingen, de waarachtigen en eniggeboren Zoon van God, Heere en god en koning van al het geschapene, die met de Goddelijkheid en de macht en de eer tevens van de Vader de heerschappij en de macht ontvangen heeft, immers volgens de diepzinnige Goddelijke uitspraken der Schriften hem betreffende: *In de beginne was het Woord en*

het Woord was bij God en het Woord was God; alles is door hem geworden en buiten hem is niet één (ding) geworden'? 3)

4 Evenzo leraart ook de grote Mozes, tevens de oudste van alle profeten, als hij door de Goddelijke geest de wording en de formering van het heelal beschrijft, dat de Wereldschepper en Formerder van alle dingen aan de Christus zelf en uit de aard aan niemand anders dan aan zijn eigen Goddelijk en eerstgeboren Woord het maken van de lagere dingen heeft afgestaan, en met hem overleg gepleegd heeft bij de generatie van de mens. Want,' zegt hij, God zeide: *laat ons de mens maken naar ons beeld en naar (onze) gelijkenis.'* 4)

1) Jer. 53: 8.

2) Matth. 11: 27. (verg. Iren. c. Haer. II 14. 7; Tort. adv. Marc. II 27); Luc. 10: 22.

3) Joh. 1: 1, 3.

4) Gen. 1: 26. 5

5 Deze uitspraak 1) waarborgt ook een ander der profeten, die ergens in (de) lofzangen aldus orakelt: Hij sprak en (de dingen) ontstonden, hij gebod en zij werden geschapen,' 1) (aldus) de Vader en Schepper voorstellende als de hoofdleider, die met vorstelijke wenk beveelt, en het Goddelijk Woord dat aan hem ondergeschikt is, hetzelfde dat ook onzerzijds verkondigd wordt, als dienstbaar aan de vaderlijke verordeningen.

6 Hem hebben ook van de eerste mensenformatie af allen, zoveel gezegd worden in gerechtigheid en voortreffelijke godvrezendheid gewandeld te hebben, zowel die in de omgeving van de groten dienaar Mozes, als vóór hem in de eerste plaats Abraham, voorts diens kinderen en zoveel later als rechtvaardigen en profeten opgetreden zijn, met zuivere geestesogen hem zich voorstellende, gekend, en zij hebben hem de aan Gods Zoon toekomende hulde bewezen.

7 En zelf in geen enkel opzicht tekortkomend in piëteit voor zijn Vader is hij voor allen tot leermeester in kennis des Vaders aangesteld. De Heere God althans wordt gezegd als een gewoon mens verschenen te zijn aan Abraham, terwijl hij zat bij de eik van Mambre. 2) En deze, terstond ter aarde vallende, ofschoon hij met zijn ogen een mens zag, aanbidt hem als God en smeekt van hem als van de Heere; ook bekent hij wel te weten wie Hij is, als hij met even zoveel woorden zegt: Gij Heere, die de gehele aarde richt, zult gij geen recht doen?' 3)

8 Indien dan generlei redelijkheid zou veroorloven het ongeschapen en onveranderlijk wezen van God de Almachtige te veranderen in de gestalte van een man, noch ook (aan te nemen) dat het door het schijnbeeld van enig geschapen (wezen) de blik van die het aan- schouwen zoude misleiden, noch dat de Schrift valselijk dergelijke dingen verdichtte, wie anders zou dan kunnen zijn aangeduid als God en Heere die de gehele aarde richt en recht doet, zich vertonende in de gedaante van een mens, als alleen - daar het niet geoorloofd is de eerste oorzaak aller dingen (aldus) voor te stellen - zijn van de aanvang af bestaand Woord, betreffende hetwelk ook

1) Ps. 33: 9. 2) Gen. 18: 1. 3) Gen. 18: 25. 12: 8-12.

in de Psalmen gezegd is: 'Hij zond Zijn Woord en het genas hen en verlost hen uit hun verderf?' 1)

9 Als tweede Heere na de Vader duidt Mozes hem zeer duidelijk aan, als hij zegt: De Heere deed op Sodom en Gomorra zwavel en vuur regenen vanwege de Heere.' 2) Hem duidt ook de Goddelijke Schrift aan als God die aan Jacob verschijnt, weerom in

de gedaante van een man, en tot Jacob zegt: Uw naam zal niet meer Jacob genaamd worden, maar Israel zal uw naam zijn, omdat gij sterk geweest zijt (in de strijd) met God.' 3) Daarom noemde ook Jacob de naam van die plaats Aanblik Gods', zeggende: Want ik heb God gezien van aangezicht tot aangezicht en mijn ziel is behouden gebleven.' 4)

10. Maar het is zonder twijfel evenmin geoorloofd de in de Schrift voorkomende Godsopenbaringen van ondergeschikte engelen en dienaren Gods te verstaan. Immers wanneer van de zodanigen iemand aan de mensen verschijnt, pleegt de Schrift het ook niet verborgen te houden, daar zij met name zegt, dat niet God, noch ook de Heer, maar engelen handelend optreden, gelijk gemakkelijk door ontelbare getuigen aannemelijk gemaakt kan worden.

11 Hem noemt ook Mozes' opvolger Jozua, in hoedanigheid van hoofd der hemelse engelen en aartsengelen en der bovenwereldse machten en in hoedanigheid van b) stedehouder des Vaders, bekleed met de tweede waardigheid in het koninkrijk en met de heerschappij over alles, de hoofdaanvoerder van de (krijgs)macht des Heeren, terwijl hij hem op geen andere wijze dan alweer in de gedaante en gestalte van een mens aanschouwd heeft.

12 Immers er staat geschreven: En het geschiedde, toen Jozua in Jericho was, dat hij opziende een mens zag, die tegenover hem stond, en een uitgetrokken zwaard was in zijn hand. En toetredende zei Jozua: Behoort gij tot ons of tot de tegenpartij? En hij zei tot hem: Ik ben als de hoofdaanvoerder van de (krijgs)macht des Heeren u op dit ogenblik verschenen. En Jozua viel op zijn aangezicht ter aarde en zei tot hem: Gebieder, wat beveelt gij uw dienstknecht? En de hoofdaanvoerder des

1) Ps. 107: 20. 2) Gen. 19: 24. 8) Gen. 32: 28. 4) Gen. 32: 30. 5) Andere Hss. nog: 'de kracht en de wijsheid'. Zo ook Schwartz.

Heere zei tot Jozua: Ontbind het schoeisel van uw voeten, want de plaats waarop gij staat is een heilige plaats.' 1)

13 Voorts kunt gij uit deze zelfde woorden weten, dat deze niet een ander was dan die met Mozes onderhandelde, 2) want met dezelfde woorden als hier zegt de Schrift: Toen de Heere zag dat hij naderbij trad om te zien, riep de Heere hem uit de braamstruik en zeide: Mozes! Mozes! En deze sprak: Wat is er? En hij zeide: Nader hier niet; ontbind het schoeisel van uw voeten, want de plaats waarop gij staat is heilige grond. Voorts zei hij tot hem: Ik ben de God van uw vaders, de God van Abraham en de God van Izaak en de God van Jacob.' 3)

14 En dat er een levend en werkelijk bestaand vóórwereldlijk wezen is, een dat de Vader en God des heelals dienstbaar was tot de formering van alle geschapen dingen, Woord Gods en werkzame 4) Wijsheid, kan men behalve uit de aangevoerde bewijzen nog van de eigen persoon der Wijsheid zelf horen, als zij zo helder mogelijk door Salomo aldus betreffende zich zelf in diepzinnige taal spreekt: 5) 'Ik, de Wijsheid, heb beleid en kennis doen wonen en inzicht heb ik ten voorschijn geroepen; door mij regeren de koningen en schrijven de machthebbenden gerechtigheid; door mij verheffen zich de groten en door mij beheersen de vorsten de aarde.' 6)

15 Waaraan zij toevoegt: De Heere schiep mij in het begin van Zijn wegen tot zijn werken; vóór de eeuwigheid heeft Hij Mij gegrondvest in de beginne, voordat Hij de aarde maakte, vóórdat de bronnen der wateren ten voorschijn kwamen, vóórdat de bergen bevestigd werden, en vóór alle heuvelen genereerde Hij Mij. Toen Hij de hemel toebereidde, was ik bij Hem, en toen hij de bronnen van (het gebied) 7) onder

de hemel zeker stelde, was Ik bij hem, ze aan elkaar passende; ik was het in wie hij zich verheugde; dagelijks verlustigde ik mij vóór zijn aangezicht bij iedere gelegenheid, als hij zich verlustigde bij het voltooiën der bewoonde wereld.'

1) Joz. 5: 13-15. 2) Verg. Just. Trypho 62. 3) Exod. 3: 4-6; verg. Just. Trypho 63. 4) St.: 'ordnende'. 5) Cl.: 'Geheimnisse von sich bekannt macht.' 6) Spr. 8: 12, 15, 16, 22, 31. 7) Rufinus: 'de bronnen'.

16 Dat derhalve het Goddelijk Woord van te voren bestond, en aan wie het verschenen is, zo dan niet aan allen, dit merken wij aan als ons beknopt gezegd.

17 Waarom evenwel (dat Woord) nog niet, gelijk tegenwoordig, zo ook reeds eerder vroeger aan alle mensen onder alle volken verkondigd werd, moge uit het volgende duidelijk worden. 1) Het vroegere leven der mensen was niet in staat de al-wijze en al-deugdzaamere lering van de Christus te vatten.

18 Terstond toch in het begin na het eerste leven in zaligheid verviel de eerste mens, om het Goddelijk gebod zich minder bekommerende, tot het tegenwoordige sterfelijke en vergankelijke leven en kreeg hij de tegenwoordige vervloekte aarde voor de vroegere Goddelijke overvloed in de plaats, en zijn afstammelingen, die onze gehele (aarde) vulden, namen, na zich op een enkelen en een tweeden na veel slechter betoond te hebben, een dierlijk gedrag aan en een leven dat geen leven heten mocht.

19 Ja zelfs staatsleven en beschaving, kunsten en wetenschappen, namen zij niet in hun geest op, aan wetten en rechtsinstellingen en zelfs deugd en wijsbegeerte hadden zij niet eens bij name deel, maar als nomaden in wildernissen verkeerden zij gelijk wilden en woestelingen, het hun van nature toekomende verstand en de geestelijke en zachtere kiemen der menselijke ziel door overmaat van vrij willige boosheid verdervende, aan allerlei gruweldaden zich geheel overgeevende, zodat zij nu eens elkaar te gronde richtten, dan weer elkaar vermoordden, een ander maal menseneters waren, krijg tegen God en de algemeen beruchte strijd tegen reuzen waagden, bedachten de aarde tot een bolwerk tegen de hemel te maken, door de waanzin van een ontaarde gezindheid zich aangordden om tegen God de Allerhoogste zelf 2) krijg te voeren. 3)

1) Verg. Eus. Dem. evang. VIII pro-oem. 2) Schwartz: tegen Hem die over allen is.' 3) Ver. Gen. 11: 1-9; Eus. Dem. evang. Ix 14. 9

20 Naardien zij nu op zodanige wijze zich gedroegen, achtervolgde de alziende God hen met overstromingen en branden, als waren zij een woest bos, over de gehele aarde uitgebreid, 1) en maaide hen weg door aanhoudende hongersnoden en pesten, alsmede oorlogen en bliksemschichten van boven, als het ware een verschrikkelijke en allerbedenklijkste zielsziekte met nog heftiger tuchtmiddelen te keer gaande.

21 Daarna evenwel, toen de overmaat 2) van ellende over allen schier was uitgestort, alsof een verschrikkelijke dronkenschap de zielen van bijna alle mensen benevelde en verduisterde, openbaarde zich hun, uit overmaat van menslievendheid, de eerstgeborene en eerstgeschapen Wijsheid Gods, in eigen persoon het vóórbestaand Woord, nu eens door engelenverschijning aan zijn onderdanen, dan weer in hoedanigheid van Gods eigen zaligmakende kracht aan deze en genen der God liefhebbende mannen in de oudheid, maar steeds in de gedaante van een mens, omdat het op andere wijze niet mogelijk was.

22 En toen daardoor reeds de zaden der vroomheid onder een menigte mannen waren uitgestrooid, en dit gehele volk, 3) dat op de vroomheid zich toelagde, van afstamming uit de Hebreëen 4) was tot stand gekomen, gaf hij aan dezen, als aan schaar die reeds van de oude levenswijze waren afgeweken, 5) door de profeet Mozes afbeeldingen en

zinnebeelden van zekere geheimzinnige sabbat en van een besnijdenis en opleidingen tot andere geestelijke aanschouwingen, maar de verklaring van de geheimenissen zelf gaf hij hun niet duidelijk.

23 En toen de onder hen geldende wetgeving ruchtbaar werd en als een liefelijke geur zich aan alle mensen meedeelde, toen dientengevolge sinds ook onder de meeste

1) letterlijk: uitgestort. 2) Schwartz: Verbijstering.' 3) Schwartz: pop aarde.' 4) Schwartz: 'uit de Hebreëen vanouds.' 5) Cl.: pals einem noch durch seine Lebensweise verwanten Haufen.' St.: pda es noch an de alten Gewohnheiten hangende Menschen waren.' v. d. M.: pals aan een volk dat nog naar die oude bedorven levenswijze geleefd had.'

volken door de allerwege (optredende) wetgevers en wijsgeren 1) de gezindheden verzacht werden, terwijl de woeste en ruwe dierlijkheid in zachtheid verkeerd werd, zodat zij kalme vrede en vriendschap en onderling verkeer hadden, toen verscheen tijdens het begin van het Romeinse keizerrijk aan alle overige mensen en aan de volken over de (gehele) bewoonde wereld, als reeds bij voorbaat bewelddadigd en reeds geschikt ge- worden om de kennis des Vaders te erlangen, weermom diezelfde Leermeester der onuitsprekelijke dingen, 2) de medewerker des Vaders in alle goede dingen, het Goddelijk en hemels Woord Gods, in een menselijk lichaam, dat in wezen van onze gesteldheid in geen enkel opzicht verschilde; en hij deed en leed zodanige dingen, als strookten met de profetieën, die te voren hadden aangekondigd, dat iemand die tegelijk mens en God was in het leven zou verkeren als verrichter van wonderwerken, en voor alle volken zich betonen als een leermeester van de vrome verering des Vaders, alsmede (aangekondigd) zijn buitengewone geboorte en zijn nieuwe leer en zijn wonderwerken, voorts de wijze van zijn sterven, zijn opstanding uit de doden en zijn Goddelijke weerherstelling in de hemelen voor aller oog.

24 Zijn eindelijke heerschappij voorts, die hij door Goddelijke Geest aanschouwde, heeft Daniel de profeet op de volgende wijze geopenbaard, terwijl hij het Goddelijk gezicht in meer menselijke vormen beschreef: 'Want ik zag toe', zei hij, totdat tronen geplaatst werden en een oude van dagen ging zitten. En zijn kleding was wit als sneeuw en het haar van zijn hoofd was als zuivere wol, zijn troon was een vuurvlam, diens raderen gloeiend vuur. Een stroom van vuur trok vóór hem uit. Duizenden duizendtallen dienden hem en tienduizenden der tienduizenden stonden vóór hem. Het gericht nam plaats en de boeken werden geopend.'

Naar de oud-christelijke onderstelling, dat o. a, de Grieken hun wijsheid aan Israel ontleenden; verg. Just. Apol. I 59 vgg.; Clem. A 1. Coh. ad gentes 6; Tert. Apol. 47; Eus. Praep. evang. Ix, X. 2) Schwartz: der deugden.'

25 En verder: 'Ik zag toe', zei hij, en zie, met de wolken des hemels kwam 1) niemand als de Zoon eens mensen en Hij spoedde zich naar de Oude van dagen en werd vóór hem gebracht. En Hem werd gegeven de heerschappij en de eer en het koninkrijk, en alle volken, stammen, tongen, dienen hem. Zijn macht is een eeuwige macht, die niet voorbij zal gaan, en Zijn koninkrijk zal niet vernietigd worden.' 1)

26 Dit zou men blijkbaar op niemand anders kunnen toepassen, dan op onze Heiland, het Goddelijk Woord, dat in de beginne bij God was, en wegens de eindelijke menswording de naam Zoon des mensen draagt.

27 Daar wij evenwel de profetische aanhalingen betreffende onze Heiland Jezus Christus in bijzondere gedenk- schriften bijeen gebracht, het betreffende hem geopenbaarde elders meer afdoend samengesteld hebben 2), zo zullen wij ons voor het

tegenwoordige met het gezegde tevreden stellen.

1) Dan. 7: 9, 10, 13, 14. 2) In zijn 'Demonstratio Evangelica' en zijn 'Eclogae prophetae'.

1.3. Hoe de naam Jezus en zelfs die van Christus van oudsher bekend was en in aanzien bij de door God geïnspireerde profeten.

1 Het is hier de gelegenheid aan te tonen, dat de Naam zelf van Jezus, alsmede die van de Christus, bij de oude van God geliefde profeten in ere was 3).

2 Mozes zelf allereerst, die erkend heeft dat de naam Christus' in de hoogste mate eerbiedwaardig en luisterrijk is, doet, als hij overeenkomstig de Godsspraak, die tot hem zeide: 'Zie toe dat gij alles maakt overeenkomstig het voorbeeld dat u op de berg getoond is,' 4) de typen en symbolen der hemelse dingen en de zinrijke beelden overlevert, na de overpriesters Gods zoveel maar mogelijk was als mens te hebben

3) Verg. Dem. evang. IV 17. 4) Exod. 25: 40.

aangeduid, deze kennen als Christus. 1) Die eigen waardigheid van het Hoge priesterschap, die bij hem elke vooraanzitting onder de mensen te boven gaat, bekleedt hij tot eer en heerlijkheid met de naam Christus'.

3 Zo goed begreep hij dus dat Christus een Goddelijk iets is. En terwijl hij evenzo de benaming Jezus' zeer goed door de Goddelijke Geest voorziet, keurt hij voorts ook deze een uitnemend voorrecht waardig. Mozes gaf namelijk de benaming Jezus', die nooit eerder met het oog op mensen was uitgesproken voordat Mozes bekend was geworden, als eersten en enigen aan hem, van wien hij naar type en symbool alweer erkend had, dat hij na zijn eigen dood de heerschappij over allen zou overnemen.

4 Zo spreekt hij dan zijn opvolger, die niet vroeger de benaming Jezus gebruikt had, maar met een andere naam Ausea² (Jozua) die zijn ouders hem gegeven hadden genoemd werd, 3) als Jezus aan, als een kostbaar geschenk, veel groter dan enig koninklijk diadeem, hem de naam vererende, daar deze eigen Jezus, de zoon van Naue, 4) het beeld van onze Heiland droeg, die alleen na Mozes en de voleinding van de door hem overgeleverde symbolische eredienst het begin van de waarachtige en zuiverste vroomheid aanvaardde.

5 Zo geeft Mozes op deze wijze aan de twee mensen, die in zijn tijd door deugd en heerlijkheid boven het gehele volk uitsteken, aan de Hoge priester en aan die na hem zelf het opperbevel zal voeren, de benaming van onze Heiland Jezus Christus als een hoogste eerbewijs.

6 Duidelijk kondigen ook de profeten na hem bij name van te voren de Christus aan, zo wel de ontvangst die door het volk der Joden hem bereid zal worden, als de roeping der heidenen door hem van te voren betuigende; nu eens Jeremia, als hij aldus spreekt: De bezieling vóór ons aangezicht 5), Christus de Heere, is gevangen in hun verderf, hij, van wien wij gezegd hebben;

1) Verg. Lev. 4: 5, 16; 6: 22. 2) Enige Hss.: Nave'. 3) Verbastering van Hoséa; verg. Num. 13: 16; Tert. adv. Marc. III 16; adv. Jud. 9. 4) Verg. Num. 13: 9. 5) Cl.: 'der uns beseelte'. St.: unseres Mundes adem'. v. d. M.: 'de adem onzer neuzen'. Mc. G.: the spirit before our face'.

'in Zijn schaduw zullen wij leven onder de heidenen' 1); dan weer David in zijn verlegenheid, met deze woorden: Waarom woeden de heidenen en bedenken de volken ijdele dingen? De koningen der aarde schoolden samen en de overheden verenigden zich tegen de Heere en tegen Zijn Christus', waaraan hij vervolgens

toevoegt bij monde van Christus zelf: 'De Heere zei tot Mij: Gij zijt Mijn zoon, heden heb Ik U gegeneerd. Vraag van Mij en Ik zal u de heidenen tot Uw erfenis geven en tot Uw bezitting de einden der aarde.' 2)

7 Maar niet slechts degenen die met het hogepriesterschap vereerd en ter wille van het zinnebeeld met toebereide olie gezalfd waren versierde bij de Hebreëen de naam 'Christus', maar ook de koningen, die de profeten, ze eveneens op Goddelijke wenk zalvende, tot zekere figuurlijke christussen gemaakt hebben, naardien zij in zichzelf de beelden droegen van de koninklijke en vorstelijke macht van de enigen waarachtigen Christus, het over allen heersend Goddelijk Woord.

8 Zelfs hebben wij vernomen, dat van de profeten zelf sommigen door zalving in figuurlijken zin christussen geweest zijn, zodat deze allen in betrekking staan tot de waarachtige Christus, het Goddelijk en hemels Woord, dat uitsluitend de Hogepriester des heelals en uitsluitend de Koning der gehele schepping en alleen de Aartsprofeet van des Vaders profeten is.

9 Het bewijs hiervan is, dat geen enkele dergenen die oudtijds bij wijze van symbool gezalfd werden, noch der priesters, noch der koningen, noch der profeten, zo grote kracht van Goddelijke deugd bezeten heeft, als onze Heiland en Heere Jezus, de enige en waarachtige Christus, betoond heeft.

10 En niemand heeft ooit de onderdanen der zodanigen, hoezeer zij ook door achting en ere boven hoeveel geslachten ook uitblonken bij de hunnen, ter wille van de figuurlijke Christus-benaming die zij droegen Christenen' genoemd. Ja, ook geen Goddelijke verering gewerd een der zodanigen van de zijde hunner onderdanen. Evenmin na de dood zo grote toewijding, dat men bereid was te sterven ter wille van de vereerde. Ook had er ten opzichte van geen der vroegere een zo grote

1) Klaagl. 4: 20. 2) Ps. 2: 1, 2, 7, 8.

beweging van al de volken over de bewoonde wereld plaats, naardien de kracht van het symbool niet bij machte was onder hen zoveel werking uit te oefenen, als de bevestiging der waarheid, betoond door onze Heiland

11 die, zonder symbolen en typen van het hogepriesterschap van iemand te aanvaarden, ook zonder wat het lichaam betreft zijn geslacht van gewijde (personen) af te leiden, en zonder door een lijfwacht van mannen in het koningschap te zijn binnengeleid, of profeet te zijn op dezelfde wijze als de ouden, of over 't geheel waardering of enige ereplaats bij de Joden erlangd te hebben, toch met dat alles, indien dan al niet met de symbolen er van, zoveel te meer met de werkelijkheid zelf vanwege de Vader werd versierd.

12 Zonder dan dergelijke dingen als wij daareven noemden erlangd te hebben, wordt hij toch meer dan die allen als Christus aangesproken. Gelijk hij voorts zelf alleen en waarachtig de Christus Gods is, heeft hij de gehele wereld met zijn werkelijk eerwaardige en heilige benaming Christenen overdekt, terwijl hij niet meer typen noch beelden, maar de eigen naakte deugden en het hemelse leven met de leringen der waarheid zelf aan Zijn gemeentenaren aanbod.

13 Ook niet de zalving die lichamelijk bereid wordt, maar de Godewaardige door de Goddelijke Geest ontving hij, door deelgenootschap aan de ongeschapen Goddelijkheid des Vaders. Juist dit leert weer Jesaja, als hij bij monde van Christus zelf ergens aldus uitroept: 'De Geest des Heeren is op mij, daarom heeft Hij Mij gezalfd; Hij heeft Mij gezonden om aan de armen het Evangelie te verkondigen, om aan gevangenen te verkondigen loslating en aan blinden het gezichtsvermogen.' 1)

14 En niet alleen Jesaja, maar ook David spreekt in Zijn Naam, als hij zegt: 'Uw troon,

o God, is tot in eeuwigheid der eeuwigheid; een staf van gerechtigheid is de staf van Uw koninkrijk, gerechtigheid hebt Gij liefgehad en onwettigheid hebt Gij gehaat; daarom, God, heeft Uw God U gezalfd met vreugdeolie boven Uw medegenoten.' 2)

1) Jes. 61: 1. 2. 2) Ps. 45: 7, 8. 15

In deze woorden duidt het (Schrift)woord in de eerste regel Hem als God aan en in de tweede vereert het Hem met een Koninklijke scepter.

15 Dan gaat het vervolgens verder en stelt het na de Goddelijke en koninklijke macht hem in de derde plaats voor als Christus geworden door zalving met olie, niet uit lichamelijke stof, maar met de Goddelijke vreugde(olie), waardoor het te kennen geeft, dat hij meer uitnemend en veel beter is dan en hoog uitsteekt boven degenen, die oudtijds vrij lichamenlijk zinnebeeldig gezalfd zijn.

16 En ergens anders openbaart hetzelfde (Schriftwoord) aldus de dingen die hem betreffen, zeggende: 'De Heere zei tot mijn Heere: zit aan Mijn rechterhand, totdat Ik Uw vijanden zal gesteld hebben tot een voetbank Uwer voeten.' 1) En: 'Eerder dan de morgenster heb Ik U uit (Mijn) schoot voortgebracht; de Heere heeft gezworen en het zal hem niet berouwen: 'gij zijt priester tot in eeuwigheid naar de ordening van Melchizédek.'

17 Deze Melchizédek nu wordt in de heilige (Schrift)woorden ten tonele gevoerd als priester van God de Allerhoogste, 2) zonder door enige toebereide zalfolie aangewezen te zijn, ja, zelfs zonder door geslachtsopvolging tot het hogepriesterschap bij de Hebreëen te behoren. Daarom wordt onze Heiland met bijvoeging van een eed verklaard Christus en priester te zijn naar diens ordening, maar niet naar de (ordening) der andere, die symbolen en typen hebben aangenomen.

18 Vandaar dat de geschiedenis ook niet verhaalt dat hij lichamenlijk bij de Joden gezalfd is, noch ook dat hij uit een stam van gewijde (personen) geboren is, maar dat hij uit God zelf in het aanzijn getreden is, vóór de morgenster, d. w. z. vóór de grondlegging der wereld, en het Hoge priesterschap onsterfelijk en onverouderlijk bezit tot in de eindeloze eeuwigheid.

19 Maar het grote en duidelijke bewijs van de onlichamenlijke en Goddelijke zalving die hem ten deel viel is, dat hij alleen uit allen die er ooit geweest zijn tot nu toe bij alle mensen over de gehele wereld 'Christus' genoemd wordt, bij allen onder deze benaming erkenning en getuigenis erlangt, bij Grieken en barbaren in gedachtenis is, en tot nu toe over de gehele bewoonde wereld

1) Ps. 110: 1, 3, 4. 2) Gen. 14: 18; Hebr. 5: 6, 10; 6: 20.

door zijn gemeentenaren geëerd wordt als een koning, meer dan een profeet bewonderd, verheerlijkt als de waarachtige en enige Hogepriester Gods 1), en boven dit alles als het Woord Gods, dat vóórbestond en vroeger dan alle eeuwen in het aanzijn trad en van de Vader de eer der Goddelijke hulde verkreeg en als God aanbeden wordt.

20 Maar het wonderlijkste van alles is, dat wij, die ons aan Hem gewijd hebben, niet slechts met klanken en geluid van woorden hem eren, maar ook met de gehele gesteldheid der ziel, zodat wij aan het martelaarschap in Zijn Naam de voorkeur geven boven ons eigen leven zelf.

1.4. Hoe de aard der - van Zijnentwege aan al de volken verkondigde Godsverering - niet bijzonder nieuw is, noch vreemd.

1. Dit een en ander moest ik noodzakelijk hier aan mijn geschiedenis laten voorafgaan, opdat niemand moge menen dat onze Heiland en Heere Jezus Christus wat heel jong is, wegens de tijd van zijn verkeer in het vlees. 2)

Maar opdat niet ook iemand mene dat zijn leer nieuw en vreemd is, als tot stand gebracht door een (prediker) die nieuw is en in geen enkel opzicht van de overige mensen verschilt, welaan, laat ons korte ook daarover uitweiden. 2)

Nadat nog pas, gelijk van algemene bekendheid is, 3) de tegenwoordigheid van onze Heiland Jezus Christus als iets nieuws voor alle mensen had geschenen, vertoonde zich plotseling, gelijk mede van algemene bekendheid is, op onuitsprekelijk voorbeschikten tijd een nieuw volk, niet klein, 4) noch ergens in een hoek der aarde gevestigd, maar het zielenrijkste en vroomste van alle volken, 5)

1) Verg. Dem. evang. IV 15. 2) Mc. Giffert *begint pas hier het vierde hoofdstuk*. 3) Schwartz laat dit weg. 4) Schwartz nog: 'noch zwak.' 5) Verg. Tert. Apol. 37.

en wat de 'Naam Christen' wil aanduiden, dat een man door de kennis en de leer van Christus uitmunt in kuisheid en rechtvaardigheid, en ingetogenheid van leven en kloeke deugd, en in de vrome belijdenis van de éne en enigen allesheersende God, dit alles werd door hen niet minder dan onder ons behartigd.

2. Korte tijd nadat het verschijnen van onze Heiland Jezus Christus aan alle mensen was bekend gemaakt, ontstond er plotseling een nieuw volk. Dit volk was niet klein of zwak, het woonde niet in een verre uithoek van de aarde. Het was integendeel het grootste en meest godsdienstige van allemaal. Dit volk was zo onverwoestbaar en onoverwinnelijk, omdat het altijd door Gods kracht ondersteund werd. Dit volk is ontstaan op een moment, dat door Gods ondoorgrondelijk besluit van tevoren is bepaald. Het volk wordt bij allen met naam van Christus geëerd.

3. Eén van de profeten voorzag met het oog van Gods Geest wat er stond te gebeuren en riep in verbazing uit Jesaja 66:8: "Wie heeft zulks gehoord? Wie heeft iets dergelijks gezien? Zou een land kunnen geboren worden op één dag? Zou een volk kunnen geboren worden in één keer?"

Dezelfde profeet geeft een aanwijzing met betrekking tot de naam die gebruikt zou worden Jesaja 65: 15: "Zijn knechten zal Hij met een andere naam noemen; zodat wie zich zegenen zal op aarde, die zal zich zegenen in de God der waarheid."

4. Inderdaad zijn wij een nieuw volk. En de nieuwe naam van christenen is niet zo lang geleden aan alle volken bekend geworden. Maar, wat het leven van dit volk en hun handel en wandel, en hun godsdienstige beginselen betreft, dat alles is geen nieuwe uitvinding van ons. We kunnen wel zeggen, dat deze dingen zijn vastgelegd in wat het natuurlijk verstand van vrome mensen in het verleden vanaf de oorsprong van de mensheid, heeft gezegd. Dat dit zo is zal ik in het volgende nader onderbouwen.

5. Het volk van de Hebreëen is befaamd wegens zijn ouderdom. Iedereen weet dat het niet van recente datum is. De geschreven literatuur van dit volk gaat over mensen van de oudheid, slechts weinig in getal maar onder wie er uitmunten in vroomheid, rechtvaardigheid en allerlei deugden. Zelfs vóór de vloed waren er sommigen vermaard wegens hun deugd; daarna kwamen weer anderen, zonen en nakomelingen van Noach. Van hen noem ik in het bijzonder Abraham, die door de Hebreëen zelf als voorvader en stichter van hun volk in ere gehouden wordt.

6. Men kan eigenlijk wel zeggen dat al degenen van wie de rechtvaardigheid betuigd is, van Abraham terug tot de eerste mens, in feite christenen waren; ze heetten zo niet, maar wie dat zou zeggen, spreekt niet bezijden de waarheid.

7. Want de naam van christen dragen wil zeggen, dat men door de kennis en de leer van Christus een aantal dingen in praktijk brengt: verstandigheid en rechtvaardigheid, zelfbeheersing en sterke deugdzaamheid, en de vrome verering van de enig ware God van alles. Als de naam christen dat soort dingen aangeeft, kunnen we zeggen, dat die mensen vanouds dat niet minder onderhielden dan wij.

8 Om besnijdenis des lichaams bekommerden zij zich niet, evenmin als wij om onderhouding der sabbatten zomin als wij; maar ook niet om onthouding van deze en gene voedingsmiddelen, noch onderscheiding van andere dingen, als aan de latere Mozes het eerst van allen begon op te dragen om in symbolen te betrachten, zomin als nu de Christenen dergelijke dingen (in acht nemen). Maar zij zagen wel helder in, dat hij de Christus Gods was, gelijk dan ook reeds boven werd aangetoond, 1) dat hij aan Abraham verschenen is, aan Izak openbaringen gaf, sprak met Jacob, en met Mozes en de profeten na hem verkeerde.

9 Van daar uitgaande zoudt gij kunnen bevinden, dat die Godsvrienden zelf de bijnaam van de Christus zijn waardig gekeurd, overeenkomstig de stem die betreffende hen zegt: 'Gij zult mijn christussen (gezalften) niet aanroeren en doet geen kwaad aan mijn profeten.' 2)

10 Dus moet men blijkbaar voor de eerste en aller-oudste en oor spronkelijkste houden de uitvinding der vroomheid van die god vrezende mannen zelf in de omgeving van Abraham, die nu onlangs door de leer van de Christus aan alle volken verkondigd is.

11 Of men al beweert, dat Abraham eerst langen tijd daarna het gebod der besnijdenis ontvangen heeft, toch wordt hij gezegd daar vóór het getuigenis der gerechtigheid door het geloof verkregen te hebben, daar aldus ergens de Goddelijke Schrift zegt: 'Abraham geloofde in God en het werd hem tot gerechtigheid aangerekend.' 3)

12 Aan hem voorts, die reeds vóór de besnijdenis zodanig iemand was, werd door God, die zich aan hem openbaarde deze was Christus, het Woord Gods, zelf een Godsspraak verkondigd betreffende degenen die in latere tijden op dezelfde wijze als hij gerechtvaardigd zouden worden, (een Godsspraak)

1) c. 3. 2) Kron. 16: 22; Ps. 105: 15. 3) Gen. 15: 6.

die met even zoveel woorden zeide: 'In u zullen alle stammen der aarde gezegend worden,' gelijk ook: 'Het zal tot een groot en talrijk volk worden en daarin zullen alle volken der aarde gezegend worden.' 1) Het ligt voor de hand er (de aandacht) op te vestigen, dat deze (profetie) in ons vervuld is. 2)

13. Hij toch werd door het geloof in Christus, het Woord Gods, dat hem verschenen was, gerechtvaardigd, daar hij afstand gedaan had van de voorvaderlijke afgoderij en de vroegere levensdwaling, en de een aller-hoogste God beleden en hem met werken der deugd, en niet met de dienstbaarheid der latere wet van Mozes, gediend had. Tot zodanig iemand werd gezegd, dat al de stammen der aarde en al de volken in hem zouden gezegend worden.

14. Maar tegenwoordig blijkt die wijze van Godsverering van Abraham, met werken die krachtiger zijn dan woorden, over de gehele bewoonde wereld slechts door de Christenen beoefend te worden.

15. Welk beletsel zou er dan nog overblijven om te erkennen, dat een en dezelfde levenswijze en manier van vroomheid ons, die naar Christus heten, en die

Godsvrienden vanouds gemeen is? Mitsdien is openbaar, dat de door Christus' leer overgeleverde inrichting der vroomheid niet nieuw en vreemd, maar, als men de waarheid moet zeggen, oorspronkelijk en enig en waarachtig is. Dit weinige moge hier volstaan.

1) Gen. 22: 18; 18: 18. 2) Duistere constructie.

1.5. Over de tijd van Zijn verschijning onder de mensen.

1 Welaan, laat ons nu verder na de vereiste voorbereiding van de ons voorgestelde Kerkelijke geschiedenis aanvatten bij de verschijning van onze Heiland in het vlees, als gold het een reis.

Nu begin ik dan met het eigenlijke verhaal, dat betrekking heeft op het verschijnen van onze Heiland als mens. Ik roep God, de Vader van het Woord, en Jezus Christus zelf, die als onze Heiland en Heere geopenbaard is en het hemelse Woord van God is, aan om mij te helpen en mee te werken, zodat ik de waarheid eerlijk zal uiteenzetten.

2. Onze Heere en Heiland werd volgens de voorzegging van de profetieën in Bethlehem in Judea geboren in het 42e jaar van de regering van Augustus. Het was toen 28 jaar geleden dat Egypte werd onderworpen en -Antonius en Cleopatra omkwamen; hun dood betekende het einde van het koningshuis van de Ptolemaeën. In dat zelfde jaar werd de eerste belastinginschrijving uitgevoerd; Quirinius was toen de bestuurder van Syrië.

3. Deze belasting-inschrijving tijdens Quirinius wordt vermeld door Flavius Joséfus, die bij de Hebreëen een zeer befaamd historicus was. Hij vertelt tevens een verhaal over de partij van de Galileeërs, die omstreeks dezelfde tijd opkwam. Ook onze Lukas vermeldt die beweging in zijn boek Handelingen (Han. 5.37):

Na hem stond op Judas de Galileeër, in de dagen der beschrijving, en maakte veel volks afvallig achter zich; en deze is ook vergaan en allen die hem gehoor gaven, zijn verstrooid geworden.

4. In het 18e boek van zijn geschrift Joodse Oudheden (Joodse Oudh. 18, 1; 759 heeft Joséfus het daar ook over en zegt vervolgens): 'Cyrenius, Romeins Raadsheer, en man van grote verdienste, die langs al de trappen van eer tot de burgemeesterlijke waardigheid was gestegen, was door Augustus tot Landvoogd van Syrië aangesteld, met bevel om een overslag van al de middelen der ingezetenen te maken.'

5. Kort daarop schrijft Joséfus (Joodse Oudh. 18, 1;759): Enige tijd daarna waagde zekere Judas, een Gaulaniter (Galileeër], uit de stad Gamala, het om, bijgestaan door een Farizeeër geheten Sadok, het volk tot een opstand aan te porren, zeggende dat zulk een opschrijving een klaar bewijs was, dat men hen tot slavernij zocht te brengen.

6. Over dezelfde man schrijft Joséfus ook in het tweede boek van zijn Geschiedenis van de Joodse oorlog (Joodse Oorlogen 2, 12, 153): 'Gedurende zijn (= Augustus') regering bracht zekere Galileeër genaamd Judas, de Joden tot een afval, en hield hen voor, dat zij met schatting aan de Romeinen te betalen de mensen Gode gelijk stelden, naardien zij hen daardoor zo wel voor Meesters erkenden als hem.'

1.6 Herodes als eerste vreemdeling op de troon

1. In die tijd was Herodes koning; hij was de eerste vreemdeling die over het Joodse volk regeerde. Zo werd de profetie vervuld die Mozes had opgeschreven (Gen. 49.10):

De scepter zal van Juda niet wijken, noch de wetgever van tussen zijn voeten, totdat Silo komt, en denzelve zullen de volken gehoorzaam zijn.

Van deze zelfde Persoon is ook gezegd, dat Hij door de volken verwacht werd.

2. Zolang de Joden de mogelijkheid hadden om onder hun eigen inheemse heersers te leven, was die voorzegging nog niet uitgekomen; van Mozes' tijd tot de regering van Augustus hadden zij hun eigen leiders.

Tijdens Augustus' bewind echter kreeg Herodes als eerste vreemdeling uit handen van de Romeinen de regering over de Joden toebedeeld. Volgens Joséfus was Herodes van vaders zijde een Idumeeër, van moeders kant een Arabier. Maar Africanus, toch niet de eerste de beste, schrijft:

Herodes was de zoon van Antipater, zoals nauwkeurige schrijvers meedelen. Antipater was weer de zoon van ene Herodes uit Askalon, als tempel-slaven bij de Apollo-tempel in die stad.

3 Deze Antipatros, als kind door Idumeesche rovers gevangen genomen, bleef bij hem, doordien zijn vader, die arm was, geen losgeld voor hem kon bijeen brengen. Zo opgevoed in hun zeden werd hij later geliefd bij Hyrkanus, de hogepriester der Joden.

1) Aan deze werd ten tijde van onze Heiland een zoon Herodes geboren.

4 Toen dus op hem het koninkrijk der Joden overging, was reeds overeenkomstig de profetie de verwachting der heidenen vóór de deur, daar immers van hem af ontbraken die sinds Mozes zelf in (geregelde) opvolging bij hen geheerst en geregeerd hadden.

5 Vóór hun gevangenschap nl. en hun overplaatsing naar Babylon werden zij door Koningen bestuurd, beginnende bij Saul als eersten, en David. En vóór de koningen bestuurden hen heersers, die Richteren genoemd worden, die op hun beurt begonnen waren na Mozes en diens opvolger Jozua.

6 En na hun terugkeer uit Babylon genoten zij voortdurend een aristocratische staatsinrichting met oligarchie. Immers de Hogepriesters 2) stonden aan het hoofd der zaken, totdat Pompejus, de veldheer der Romeinen, nadert en Jeruzalem met geweld veroverd, en het heiligdom bezoedelde, door tot in het binnenste van de tempel door te dringen, 3) en na de koning, tevens hogepriester Aristobulus was zijn naam, die in (geregelde) opvolging sinds zijn voorouders tot op dat tijdstip reikte, tegelijk met zijn kinderen geboeid naar Rome gezonden te hebben, aan zijn broeder Hyrkanus het hogepriesterschap overgeeft en bij hem te beginnen het gehele volk der Joden schatplichtig stelde aan de Romeinen.

7 Nadat evenwel reeds spoedig ook Hyrkanus, bij wien ten laatste de (geregelde) opvolging der hogepriesters bleef steken, door de Parthen gevangen genomen is, 4) krijgt als eerste vreemdeling, gelijk ik zeide, Herodes door de Senaat der Romeinen en keizer Augustus het volk der Joden in handen.

1) Verg. c. 7 en Jos. Ant. XIV 1, 3. 2) Schwartz: 'priesters'. 3) Ant. XIV 4, 4. 4) Verg. Ant. XIV 13-16.

8 Daar tijdens hem de verschijning van de Christus blijkbaar nabij was, volgde ook overeenkomstig de profetie 1) het verwachte heil en de roeping der Heidenen. Van die tijd af aan, toen de heersers en overheden uit Juda ik bedoel die uit het volk der Joden ophielden, stortte vermoedelijk terstond ook met hen de (voortgang) van het Hogepriesterschap, dat van de voorouders af geleidelijk op de naaste opvolgers geslachtsgewijze overging, ineen.

9 Ook hiervan hebt gij een geloofwaardig getuige in Joséfus, die mededeelt 2) hoe Herodes, vanwege de Romeinen met het koninkrijk belast, niet meer de hoge priesters 3) uit het oude geslacht aanstelt, maar aan zekere onbekende grootheden de

waardigheid toedeelde, en dat hetzelfde als Herodes op 't punt van de aanstelling der hogepriesters zijn zoon Archelaüs deed, en dat na hem Romeinen het bestuur over de Joden erlangden.

10 Dezelfde (Joséfus) deelt voorts ook mee 4) hoe Herodes, na eerst zelfs het gewijde kleed der hogepriesters te hebben opgesloten, het onder zijn persoonlijk zegel stelde en niet meer aan de hoge priesters toeliet het in eigen beheer 5) te houden. Ook dat na hem Archelaüs en na deze de Romeinen hetzelfde deden.

11 Dit moesten wij opmerken ten bewijze, dat nog een andere profetie tijdens de verschijning van onze Heiland Jezus Christus in vervulling gegaan is. De Schrift profeteert nl. in Daniël, 6) als zij zeer duidelijk een zeker aantal weken tot aan de heerschappij van Christus met name omvat heeft waarover wij elders hebben uitgeweid 7), dat na de voleinding daarvan de zalving bij de Joden zal te niet gedaan worden. Het blijkt duidelijk, dat tijdens de geboorte van onze Heiland Jezus Christus dit vervuld is.

Dit moesten wij noodzakelijk ter bevestiging van de juistheid der tijdsbepaling 8) eerst opmerken.

1) Jes. 9: 2; 42: 6; 49: 6, enz. 2) Ant. XX 10. 3) Schwartz: 'priesters'. 4) Ant. XV 11, 4; XVIII 4, 3; XX 1. 5) Dan. 9: 26. 7) Dem. evang. VIII 2 sq.; Ecl. propte. III 45. 8) Letterlijk: de waarheid der tijden'.

1.7. Over het verschil tussen de evangeliën met betrekking tot het geslachtsregister van Christus

1. De evangeliëschrijvers Mattheüs en Lukas hebben ons het geslachtsregister van Christus verschillend overgeleverd; velen denken daarom, dat ze elkaar tegenspreken; en vele gelovigen hebben op hun beurt geprobeerd die zaak uit te pluizen, hoewel ze de waarheid niet kenden. En kom, laat ik dus ook het verhaal over deze kwestie doorgeven dat Africanus in een brief aan Aristides verteld, heeft; even tevoren heb ik al van Africanus melding gemaakt; en de bedoelde brief gaat over de overeenstemming tussen de geslachtsregisters in de evangeliën. Africanus verwerpt de ideeën van de anderen als geforceerd en bedrieglijk; het verhaal dat hij zelf accepteert geeft hij in de volgende woorden weer:

2. De namen van de geslachten werden onder Israël geteld naar de natuurlijke of wettelijke afkomst; natuurlijk als het kind een wettige opvolger was, en naar de wet, wanneer iemand anders een kind kreeg op naam van een kinderloos gestorven broer; want hoop op de opstanding is nooit zo expliciet gegeven, en daarom bootsten ze de nog te komen opstanding na in een soort sterfelijke herrijzenis - dan zou de naam van de overledene tenminste blijven bestaan.

3. Sommigen werden dus in het geslachtsregister opgenomen als natuurlijke opvolger van hun vader, maar anderen werden door iemand verwekt, terwijl ze niet onder de naam van hun verwekker maar onder een andere naam ingeschreven werden; van beiden werd de herinnering bewaard, zowel van de natuurlijke zonen als van de zogenaamde zonen.

4. Daarom is geen van beide evangeliën leugenachtig; want ze rekenen zowel de natuurlijke als de wettelijke opvolging mee; en zo zijn de geslachten met elkaar in de war geraakt. Dat geldt zowel voor het geslacht van Salomo als voor dat van Nathan: kinderlozen verrezen als het ware door de naar hen genoemde kinderen, er waren tweede huwelijken, anderen werden door eigen kinderen opgevolgd. Met recht kan

men zo op de gedachte komen, dat dezelfde personen, op verschillende plaatsen in de geslachtslijst, van andere voorouders afstammen, de ene keer van zogenaamde vaders, de andere keer van werkelijke vaders. De gegevens van beide evangeliën zijn dus echt waar; want ze komen beide precies op Jozef uit, zij het wel op een beetje ingewikkelde manier.

5. Om duidelijk te maken wat ik zei, zal ik nu het wederzijds in elkaar raken van de geslachten uitleggen. Als je van David via Salomo de geslachten nagaat, vind je als derde van onderen de naam Matthan; deze verwekte Jakob, de vader van Jozef. Maar bij Lukas vind je uitgaande van Davids zoon Nathan als derde van onderen de naam Melchi; want Jozef was de zoon van Heli, die weer van Melchi afstamde.

6. Het gaat ons om Jozef, en we moeten laten zien, hoe elk van de twee - Jakob uit Salomo's geslacht, en Heli uit Nathans geslacht - beide als vader van Jozef genoemd kunnen worden. Eerst echter, moet ik laten zien dat Jakob en Heli broers waren; maar nog daarvoor hoe hun vaders, Matthan en Melchi, hoewel van verschillende geslachten, op hun beurt toch beiden opa van Jozef schijnen te zijn.

7. Zowel Matthan als Melchi trouwden, na elkaar, dezelfde vrouw; en ze kregen kinderen, die eigenlijk broers waren, omdat ze dezelfde moeder hadden; de wet verbiedt immers niet, dat een vrouw die alleen is komen te staan, hetzij verlaten door haar man, hetzij na de dood van haar man, met een ander mag trouwen.

8. De vrouw om wie het hier, gaat heette volgens de traditie Estha. Eerst krijgt Matthan, die zijn geslachtslijn van Salomo afleidde, bij haar een kind, Jakob; na het sterven van Matthan nam Melchi, die zijn geslachtslijn op Nathan terugvoerde, de weduwe Estha tot vrouw; hij was wel van dezelfde stam, maar van een ander geslacht, zoals ik al zei; Melchi nu had Heli als zoon. 1)

9. We vinden dus, dat Jakob en Heli wel van twee verschillende geslachten waren, en toch broers, uit één moeder geboren. Van die twee stierf Heli kinderloos; Jakob nam de weduwe tot vrouw en kreeg bij haar als derde kind Jozef dat klopt met het woord, dat zegt: 'En Jacob bracht Jozef voort'. 2) Maar volgens de wet was hij Eli's zoon, want Jacob, die zijn broeder was, verwekte hem kroost.

10. Daarom zal niet ijdel verklaard worden de hem betreffende geslachtslijst, waarmede de Evangelist Mattheüs rekening houdt, als hij zegt: 'En Jacob bracht Jozef voort'.

Lucas daarentegen (schrijft): 'die een zoon was, naar men meende' 3) want dat voegt hij er aan toe van Jozef (de zoon) van Eli, (de zoon) van Melchi. 4)

De geboorte volgens de wet namelijk kon men niet duidelijker te kennen geven. En de (uitdrukking) bracht voort' bij een dergelijke zoonstelling verzweg hij tot aan het eind toe, nadat hij de opklimming gemaakt had tot aan Adam, de (zoon) Gods, in omgekeerde orde. 5)

11 Dit is intussen niet onbewezen of uit de lucht gegrepen. De vleselijke verwanten van de Heiland althans, hetzij dan om vertoning te maken, hetzij om eenvoudig lering te verstrekken, maar in elk geval waarheid sprekende, hebben ook 6) het volgende overgeleverd: dat Idumeesche rovers, die Askalon, een stad van Palestina, overvielen, uit het heiligdom van Apollo, dat tegen de muren gebouwd was, behalve de verderen buit, Antipater, de zoon van zekere tempelslaaf Herodes, als gevangene wegvoerden, en dat Antipater, doordien de priester 7) geen losprijs ten behoeve van zijn zoon kon bijeenbrengen, in de zeden der Idumeeërs opgevoed, later bevriend werd met Hyrkanus, de hogepriester van Judea. 8)

1) Spitta en Mc. Giffen lezen bij gissing in aansluiting aan Rufinus: 'en zoon'. 2) Matth. 1:16.

3) Beschouwingen over de betekenis in het verband zie Mc. Giff, p. 92. 4) Luc. 3: 10. 5) St.:

'aufwärts steigend'. 6) Over Spitta's gissing, dat dit ook door Eusebius in de tekst van Africanus is ingelast tengevolge van het onjuist beweren in no. 1 (verg. no. 15), zie Mc. Giff. p. 92. 7) Blijkbaar tevens tempelslaaf. 8) Verg. c. 6, 3. 27

12. En na bij Pompejus ten behoeve van Hyrkanus een zending volbracht en het koninkrijk, dat door zijn broeder Aristobulus besnoeid was, voor hem vrij gemaakt te hebben, was hijzelf zo gelukkig als bestuurder van Palestina met een staatsbetrekking bekleed te worden. Deze Antipater, die uit nijd wegens zijn groeten voorspoed verraderlijk vermoord werd, 1) volgde zijn zoon Herodes op, (dezelfde) die later door Antonius en Augustus op een senaatsbesluit verkoren werd om koning te zijn over de Joden. 2) Diens zonen waren Herodes en de andere tetrarchen. 3) Dit een en ander komt overeen met de geschiedverhalen der Grieken 4).

13 Terwijl tot dusverre de geslachten der Hebreeën in de archieven opgeschreven waren 5) en de aartsproselieten 6) opklommen tot Achior de Ammoniet 7) en Ruth de Moabietische en de uit Egypte mede uitgetrokken, heeft Herodes, daar het geslacht der Israëlieten hem niets bijbracht, en gehinderd door het besef van zijn vreemde afkomst, 8) de beschrijvingen van hun geslachten verbrand, in de mening van hoge geboorte te schijnen, doordien niemand anders met behulp van de openbare beschrijving zijn geslacht kon opvoeren tot de aartsvaders of de proselieten, de zogenaamde bijgemengde vreemdelingen. 9)

14. Enige weinigen evenwel dergenen die zich om bijzondere beschrijvingen voor zichzelf bekommerden, 't zij dat ze de namen zich herinner de of op een andere wijze uit afschriften ze bezaten, deden er zich te goed op, dat hun hoge afkomst in de herinnering bewaard was.

Onder hen waren ook de mensen over wie ik eerder schreef door hun verbinding met het geslacht van de Heiland werden ze Desposuners (*Mensen van de Meester*) genoemd. 10) Ze kwamen uit de Joodse dorpen Nazara en Kochaba en hadden zich over de rest van het land verspreid; ze hadden voor zover mogelijk hun geslachtsregister overgeschreven uit het boek *De Woorden van de Dagen* (Kronieken).

1) Zie Jos. Ant. XIV 11, 4. 2) Verg. c. 6, 1. 3) Archelaüs, Herodes Antipas en Herodes Philippus II. 4) Dio Cass. XXXVII 15 ss. Strabo XVI 2, 46. 5) Verg. Jos. de vita 1; c. Apion I 7. 6) Andere lezing: 'tot proselyten.' Mc. Giff.: 'as well as of those who traced their lineage back to proselytes, such as', enz. 7) Een veldheer van Holofernes in het boek Judith, zie Jud. 5: 5. 8) Rufinus en de Syrische tekst voegen nog in: 'alle'. Verg. evenwel Jos. de vita 1. 9) Zie Exod. 12: 19, 38. 10) Nl. de verwanten des Heeren naar het vlees, zie no. 11.

15. Of de gegeven uitleg nu waar is, of dat er een andere zou zijn, niemand kan een betere verklaring bedenken; elk verstandig mens zal het daarmee eens zijn, wij ook. En hoewel er verder geen getuigenis van is, moet deze ook maar voor ons gelden; er is geen betere of meer waarheidsgetrouwe aan te geven. Trouwens, het evangelie spreekt altijd de waarheid.

16. Aan het einde van diezelfde brief schrijft Africanus ook nog: Matthan, de afstammeling van Salomo, verwekte Jakob; na Nathans dood kreeg Melchi, die van Nathan afstamt, bij dezelfde vrouw ook een zoon: Heli. Heli en Jakob waren dus broers, geboren uit dezelfde moeder. Toen Heli kinderloos gestorven was, kreeg Jakob een nakomeling door Jozef te verwekken; dat was weliswaar zijn natuurlijke zoon, naar volgens de wet was hij een zoon van Heli: Jozef was dus een zoon van allebei. Hoewel Lukas nog twee namen noemt tussen Heli en Melchi (Lukas 3:24).

17. Tot zover Africanus. Nu het geslachtsregister van Jozef duidelijk is, weten we zeker dat behalve hij ook Maria uit dezelfde stam afkomstig was. Want volgens de wet van Mozes was het niet toegestaan om met iemand uit een andere stam te huwen. De wet had bevolen, dat je moest trouwen met iemand uit je eigen stam en vaderlijnige groep; anders zou het erfdeel van een geslacht kunnen overgaan van de ene stam op een andere. Dat lijkt mij voldoende.

1.8 Herodes' wreedheid tegen de kinderen en zijn dood

1. Christus werd geboren in Bethlehem in Judea zoals in de profetieën was voorgezegd, op de gezette tijd. Toen Herodes dit vernam was hij niet zo weinig geschrokken.

Hij liet onderzoeken waar de koning der Joden geboren moest worden, toen de Magiërs uit het oosten hem daarover bevroegen. Want deze wijze Magiërs hadden Zijn ster gezien en waren daardoor aan een lange reis begonnen: ze begeerden vurig het kind als God te aanbidden. Herodes was geschokt, omdat hij dacht dat zijn eigen koningschap gevaar liep. Hij ondervroeg de wetgeleerden van het volk waar ze verwachtten dat Christus geboren zou worden. Ze verzekerden hem dat dit volgens de profetie van Micha in Bethlehem zou zijn. Herodes rekende precies de tijd uit die hij van de Magiërs gehoord had en gaf toen bevel dat alle jongetjes van twee jaar en daaronder gedood moesten worden; dat gold voor Bethlehem en de buurt eromheen. Hij dacht, en dat leek waarschijnlijk genoeg, dat hij in ieder geval Jezus met diens leeftijdsgenoten zou laten omkomen.

2. Maar het kind ontkwam. Zijn ouders werden door de verschijning van een engel ingelicht over wat er ging gebeuren. Daarom namen ze Hem mee naar Egypte.

Deze gebeurtenissen worden ook in de heilige evangelietekst vermeld.

3. Het is de moeite waard om te zien welke beloning Herodes incasseerde voor zijn misdadige vermetelheid tegen Christus en de andere kinderen.

Direct daarna werd hij aan het Goddelijk gericht onderworpen. En wat hij nog tijdens zijn leven meemaakte, was het voorspel van de straf die hem na zijn dood wachtte.

4. Ik heb er geen behoefte aan om te vertellen hoe Herodes de gelukkigste momenten uit zijn regeerperiode ontluisterde door de ramspoed in zijn familie, de moord op zijn vrouw en kinderen, en anderen van zijn verwanten, die met hem door nauwe en tedere banden verbonden waren.

Dit hele gebeuren, dat elk treurspel in de schaduw stelt, is uitvoerig door Joséfus in diens geschiedenis meegedeeld. 1)

5 Maar hoe terstond na de aanslag op onze Heiland en de andere onmondigen een door God gezwaaide gesel hem aangreep en ten dode dreef, kan men het best (vernemen door te) luisteren naar de mededelingen van de schrijver, die in het zeventiende boek der Joodse oudheden 2) zijn levensuiteinde woordelijk op de volgende wijze beschrijft:

6 'De ziekte werd bij Herodes bij toeneming heftiger, doordien God wraak oefende voor zijn wanbedrijven. Want het was een sluipende koorts, die niet zozeer aan die hem betastten een erge brand kenbaar maakte, als wel in zijn binnenste de kwaal verergerde; voorts een verschrikkelijke begeerte om iets tot zich te nemen, die hij noodzakelijk moest inwilligen; ook een verettering van de ingewanden, en vooral hevige pijnen in de darm, en een vochtig en doorschijnend slijm in de buurt van de voeten;

7 Van gelijke aard was ook de ziekte in de streek van de onderbuik; ja zelfs was er bederf aan de schaamdelen, dat maden teweeg bracht, en (een bezwaarlijke) ademhaling, waartoe hij rechtop moest zitten, die hoogst onaangenaam was door het

pijnlijke van de uitademing en de hevigheid van de benauwdheid; 3) voorts was er kramp door al zijn leden, die er een ondragelijke stijfheid bijzette.

8 Nu werd door de zieners en door degenen, die in het bezit waren van wijsheid om dergelijke dingen bij voorbaat te verklaren, beweerd, dat God deze boete van de koning eiste voor zijn grote goddeloosheid.'

Dit een en ander geeft de bovenvermelde (Joséfus) te kennen in het genoemde geschrift.

1) Ant. XV 3, 7; XVI 3, enz. 2) c. 6, 5. 3) Van de laatste regels zijn zeer verschillende vertalingen mogelijk en geleverd.

9 En in het tweede boek der Historiën 1) levert hij betreffende dezelfde (Herodes) gelijksoortige dingen over, daar hij ergens aldus schrijft: De ziekte, die vandaar zijn gehele lichaam aantastte, overdekte hem met veelsoortige kwalen. Er was niet alleen een heftige 2) koortsigheid, en een ondragelijke jeukte over zijn gehele oppervlakte, en aanhoudende pijnen in de darm, en aan de voeten zwellingen als van een waterzuchtige, en vloeijing van de onderbuik, en bederf van de schaamdelen, dat maden voortbracht; daarenboven moeilijke ademhaling en ademnood, 3) en krampen in al de leden, zodat de zieners zeiden dat de ziekten *een boete* waren. 4)

10 Maar ofschoon worstelende met zo hevige kwalen klemde hij zich toch aan het leven vast, hoopte op behoud en genezing. Derhalve stak hij de Jordaan over en gebruikte de warme baden te Kalirrhoë. 5) Deze lopen uit in de Asfaltzee 6) en zijn tamelijk zoet en drinkbaar.

11 Daar waren de doktoren van zins zijn gehele lichaam te verwarmen met hete olie, (maar) nadat het in een badkuip vol olie tot ontspanning gekomen 7) was, liet hij de ogen zinken en verdraaide ze, als ware hij gestorven. 8) Toen daarop de dienaren in ontsteltenis geraakten, kwam hij op het geschreeuw 9) weer bij; maar daar hij voor het vervolg zijn redding opgaf, beval hij aan elk der soldaten vijftig drachmen uit te delen en grote sommen aan de aanvoerders en aan zijn vrienden.

12 Terwijl hij intussen zelf naar Jericho terugkeerde, bleef hij daar, en sinds zwartgallig en bijna pralende met de dood zelf ging hij over tot het ondernemen van een gruwelijk bedrijf. De meest uitstekende mannen nl. van ieder vlek uit geheel Judea liet hij in de dusgenaamde paardenbaan bijeen brengen en beval die (daarin) op te sluiten.

10) 1) B. J. I 33, 5. 6. 2) Schwartz: 'een lauwe'. 8) St.: 'Schweres nur in aufrechter Stellung mögliches Athmen'. 4) Bij Joséfus volgens sommigen hier nog: 'wegens de sofisten'. 5) Ten Oosten van de Dode zee. 6) Dezelfde benaming voor de Dode zee: Diod. Sic. II, 48; XIX, 98. 7) Andere: 'gesetzt'. 8) Schwartz: 'ontbonden'. 9) Schwartz: 'op de slag'. 10) Schwartz: 'Alexis'.

13. en zei toen tot zijn zuster Salome en haar man Alexander: 'Ik weet dat de Joden zich zeer over mijn dood verheugen zullen, maar indien gij mijn begeerte wilt nakomen, dan zullen zij er tranen om storten, en mijn uitvaart zal zeer vermaard zijn. Hetgeen ik derhalve van ulieden begeer, is dat gij, zodra ik de geest zal gegeven hebben, allen die ik in het renpark heb doen insluiten, door mijn soldaten laat omringen en doden, zodat alle huizen in Judea oorzaak tot rouwklachten mogen hebben.'

14. Kort daarna zegt Joséfus (Joodse Oorlogen I, 21, 134b, pag. 558):

Maar zijn pijnen nevens een zware hoest overvielen hem daarna weer met zulk een geweld, dat hij die niet kunnende uitstaan, voornam zich door de dood daarvan te

verlossen. Naardien hij gewoon was zelf te snijden hetgeen hij at, eiste hij een appel met een mes, en rondom kijkende of er ook iemand was die zijn opzet zou kunnen verhinderen, lichtte hij zijn hand op om het uit te voeren.

15. Dezelfde Joséfus voegt daarbij dat hij voor zijn levenseinde nog één van zijn zonen liet doden. Dat was de derde die in zijn opdracht werd vermoord. Onmiddellijk daarna blies hij onder hevige pijnen zijn laatste adem uit.

16. Zo was dus het einde van Herodes. Hij onderging daarmee de rechtvaardige straf voor zijn misdaden, in het bijzonder voor de moord op de kinderen rond Bethlehem, die hij beraamde om onze Heiland uit de weg te ruimen.

Hierna verscheen er een engel aan Jozef in een droom. Die was toen nog in Egypte. De engel beval hem met het kind en zijn moeder terug te keren naar Judea; want degenen die het kind het leven wilden benemen waren zelf dood.

De evangelist voegt daaraan toe (Matth. 2:22): *Maar als hij hoorde dat Archelaiüs in Judea koning was in de plaats van zijn vader Herodes, vreesde hij daarheen te gaan; maar door Goddelijke openbaring vermaand in de droom, is hij vertrokken in de delen van Galiléa.*

1.9. Over de periode van Pilatus.

1 Met deze aanstelling in de regering van Archelaiüs na Herodes komt ook de bovengenoemde geschiedkundige overeen, als hij de wijze beschrijft 1), waarop hij krachtens testament van zijn vader Herodes en besluit van keizer Augustus het koningschap over de Joden aanvaardde, en hoe, toen hij na een tijdperk van achttien jaren van de regering verviel, zijn broeders Philippus en de jongere Herodes 2) tegelijk met Lysanias 3) hun eigene tetrarchen bestuurden. 4) 2 Dezelfde (Joséfus) meldt ook in het achttiende (boek) der Archeologie, 5) dat tijdens het twaalfde jaar der regering van Tiberius 6) deze zou nl. de heerschappij over het geheel aanvaard hebben zevenenvijf tig jaren nadat Augustus zich van het opper bestuur had meester gemaakt 7) Pontius Pilatus met Juda belast is geworden en daar gedurende tien volle jaren bijna tot aan het einde van Tiberius zelf gebleven is. 3 (2) Mitsdien is duidelijk weerlegd het verdichtsel dergenen, die gisteren en kort geleden gedenkschriften ten nadele van onze Heiland verbreid hebben, 8) naardien de eerste tijd zelf van de verkeerde aanduiding 9) de leugen der verflichters weerlegt.

4 (3) Immers wat betreffende het lijden van de Heiland daarin roekeloos beweerd wordt houdt in, dat het tijdens het vierde consulaat van Tiberius, dat in het zevende jaar van zijn regering viel, (zou hebben plaats gehad), omstreeks welken tijd Pilatus blijkt nog niet aan het hoofd van Juda te hebben gestaan, indien men althans gebruik moet maken van

1) Ant. XVII 8, 9; B. J. I 33, 9. 2) Antipas. 3) Door Eusebius ten onrechte uit Luc. 3:1 toegevoegd; verg. Anf. XV 4, 1. 4) Bij St., als in de ed. Lammer, begint pas hier het negende hoofdstuk. 5) 3, 2. 6) 14-37. 7) Mits men rekent van de dood van Julius Caesar, niet van de slag van Actium. Verg. c. 5, 2. 8) Verg. c. 11, 9; IX 5, de Acta Pilati. 9) Mc. Giff.: 'the very date given in them', met de toelichting: the designation of the time which was customarily prefixed to Acts'. 3 19.

Joséfus als getuige, die in zijn vermeld geschrift duidelijk aldus te kennen gaf, dat Pilatus in het twaalfde jaar der regering van Tiberius tot landvoogd van Juda door Tiberius werd aangesteld. 1)

1.10. Over de Hogepriesters bij de Joden, tijdens welke de Christus als leraar werkzaam was.

1 In die tijd nu, toen volgens de Evangelist 2) keizer Tiberius het vijftiende jaar beleefde en het bestuur van Pontius Pilatus het vierde, 3) en over het verdere Juda Herodes en Lysanias en Philippus als viervorst regeerden, 4) kwam onze Heiland en Heere Jezus, de Christus Gods, terwijl hij ongeveer dertig jaren bereikt had, tot de doop van Johannes en maakte toen het begin met de verkondiging in zake het Evangelie. 5) 2 De Goddelijke Schrift zegt, dat hij de gehelen leertijd heeft ten einde gebracht tijdens de hogepriesters Annas en Kájafas, 6) daar zij te kennen geeft dat geheel zijn leertijd begrensd was in de jaren tussen de bediening dezer mannen. Naardien hij begon tijdens het hogepriesterschap van Annas en duurde tot aan het bestuur van Kájafas, bedraagt de tussentijd geen volle vier jaren. 3 Daar toch van toen af reeds tot de Wet behorende bepalingen ter zijde gesteld waren, werd vrijgelaten degene, wien levenslang en door opvolging van voor- ouders de Goddelijke bediening toekwam, maar wie door de Romeinse overheden beurtelings met het hogepriesterschap werden belast bleven daarin niet langer dan één jaar.

4 Joséfus nu verhaalt, dat er na Annas tot aan Kájafas vier elkaar opvolgende hogepriesters geweest zijn, als hij in hetzelfde boek der Archeologie ergens het volgende zegt: 7)

1) Ant. XVIII 2, 2; verg. Schürer 4 I, S. 488. 2) Luc. 3: 1, 2. 3) Als zodanig bij Lucas niet genoemd. 4) Verg. c. 9, 1. 5) Bij St. begint pas hier het tiende hoofdstuk. 6) Verg. Matth. 26: 57; Luc. 3: 2; Joh. 11: 49, 51; 18: 13, 24. 7) Ant. XVIII 2, 2. 35

5 Na Ananus met het priesterschap te hebben doen ophouden, verklaarde Valerius Gratus Ismaël, de zoon van Phabi, 1) tot hogepriester. En na kort daarop ook deze terzijde gesteld te hebben, wijst hij Eleazar, de zoon van de hogepriester Ananus, als hogepriester aan. Toen er een jaar verlopen was bood hij, na ook deze te hebben doen ophouden, aan Simon 2) de zoon van Kamithus het hogepriesterschap aan. Maar ook voor hem, die niet meer dan een jaar de waardigheid had, verliep de tijd, en Joséfus, die ook Kájafas (heette), was zijn opvolger.'

6 Derhalve blijkt de gehele leertijd van onze Heiland niet volle vier jaren (geweest te zijn), terwijl gedurende vier jaren vier hogepriesters van af Annas tot aan Kájafas de bediening met een aanstelling voor een jaar voleindden. Dat nu Kájafas waarschijnlijk hogepriester was van het jaar, waarin de lijdensgeschiedenis van de Heiland haar beslag kreeg, heeft het Evangeliegeschrijf te kennen gegeven, volgens hetwelk de leertijd van de Christus niet afwijkend van bedoelde waarneming wordt aangegeven. 3)

7 Overigens riep onze Heiland en Heere niet lang na het begin van zijn prediking de twaalf apostelen, die hij ook alleen onder zijn verdere leerlingen bij wijze van uitnemend eerbetoon apostelen' noemde. 4) En bovendien wees hij zeventig andere aan, die hij eveneens uitzond, twee aan twee voor zijn aangezicht, naar elke plaats en stad waar hij zou komen. 5)

1.11. De getuigenissen aangaande Johannes de Doper en de Christus.

1 Hoe reeds spoedig Johannes de doper door Herodes de jongere 6) het hoofd werd afgesneden, vermeldt de Goddelijke Schrift der Evangelien. 7) Maar ook Joséfus

verhaalt het mede, 8)

1) Andere handschriften: Baphi. 2) Niet nader bekend. 3) Matth. 26:57; Luc. 3: 2; Joh. 11:49; 18:24. 4) Luc. 6:13. 5) Luc. 10:1. 6) Zie bij c. 9, 1. 7) Matth. 14: 1-12; Marc. 6: 17 vgg. 8) Ant. XVIII. 5, 2.

nadat hij met name melding gemaakt heeft van Herodias, en van hoe Herodes haar, die de vrouw van zijn broeder was, ten huwelijk voerde, 1) na de eerste hem wettig toekomstende (echtgenote) - zij was de vrouw van Aretas, de koning der Petraeërs, - 2) verstoten te hebben, en Herodias van haar nog levenden man te hebben gescheiden.

2 Nadat hij om harentwil Johannes uit de weg geruimd heeft, wordt hij in krijg gewikkeld met Aretas, omdat hij diens dochter had gesmaad. Hij zegt dat, toen er in die krijg een gevecht plaats had, Herodes' gehele leger te gronde gericht werd, en dat hij dit geleden had wegens de aanslag die op Johannes had plaats gehad.

3 Door te erkennen dat Johannes de Doper tot de meest rechtvaardigen behoorde, getuigt deze zelfde Joséfus mede met wat betreffende hem in het Evangeliegeschrift is opgetekend. Ook verhaalt hij, dat Herodes het koningschap verloor om deze zelfde Herodias, en met haar zelfs naar de vreemde verdreven werd, veroordeeld om te Vienna 3) in Gallië te wonen.

4 Dit wordt nu door hem in het achttiende (boek) der Archeologie meegedeeld, waar hij met even zoveel lettergrepen betreffende Johannes het volgende schrijft: 4)

"Aan sommigen scheen het toe, dat het leger van Herodes verdelgd was door God, die zeer rechtvaardig strafte tot wraak van een dusgenaamde Johannes de Doper.

5 Herodes toch had hem gedood, een goed man en die aan de Joden, die zich op de deugd toeleghen en jegens elkaar rechtvaardigheid betoonden en jegens God vroomheid, aanried zich door de doop te verenigen, 5) daar immers de doop hem in deze zin aannemelijk voorkwam, niet ter afbedding van zekere gepleegde vergripen, maar ter reiniging van het lichaam, mits eerst de ziel door gerechtigheid gereinigd was.

1) Verg. 2 Cor. 11: 32. 2) Schwartz: 'gehuwde'. 3) Vergissing voor Lugdunum, 4) Jos. Ant. XVIII 7,1-2; B. J. II 9, 6; zie Schürer 4 I S. 448. Naar Vienna werd Archelaus verbannen, Ant. XVII 13, 2--3; B. J. II 7, 3; Dio Cass, LV 27. 4) 5, 2. Zie beneden bij II c. 4. 5) Zie Hoekstra's behandeling dezer plaats, Th. Ts. 1884, bl. 339 vg. 345.

6 En toen dan de andere samenstroonden - want zij genoten grotelijks bij het aanhoren van zijn redevoeringen - achtte Herodes, die zijn grote invloed op de mensen duchtte, het veel beter, opdat hij ze niet tot enige opstand mocht brengen - want allen schenen op zijn raad te handelen -, hem bij voorbaat te vatten en uit de weg te ruimen, eer er door hem iets al te ongewoons gebeurde, liever dan nadat er een omwenteling had plaats gehad in de feiten vervallen berouw te hebben. En om de verdenking van Herodes geboeid naar Machaerus, 1) de bovengenoemde vesting, gezonden, werd hij daar gedood."

7 Na dit betreffende Johannes doorlopen te hebben, maakt hij in hetzelfde verhaal van het geschrift op deze wijze melding van onze Heiland: 2) "Omstreeks diezelfde tijd werd Jezus geboren, een wijs man, indien men hem een man mag noemen. Immers, hij was een dader van ongehoorde werken, een leermeester van mensen die met graagte de waarheid aannemen, en velen van de Joden en velen ook van het Griekse (volk) sleepte hij mee. Deze was de Christus.

8 En toen Pilatus op aanwijzing van de eerste mannen onder ons hem naar het kruis

verwezen had, lieten degenen die hem het eerst hadden liefgehad niet af. Hij verscheen hun namelijk ten derden dage weer levend, terwijl de Goddelijke profeten dit en ontelbare andere wonderlijke dingen over hem gezegd hadden. En zelfs tot nu toe hield de stam der Christenen, die naar hem genoemd werden, niet op te bestaan."

3)

9 Nu oorspronkelijk een schrijver uit de Hebreëen zelf in zijn geschrift dit een en ander betreffende de Doper Johannes en onze Heiland heeft overgeleverd, welke uitvlucht zou er nu nog overblijven, dat niet als onbeschaamd zou worden afgewezen degenen, die de gedenkschriften 4) ten zijn nadele verdicht hebben? Maar hierbij moge dit blijven.

1) Ten N. O. van de Dode zee. 2) Ant. XVIII 3, 3. 3) Litteratuur over de testimonia van Joséfus betreffende Johannes de Doper en Jezus, zie Meyboom, Het Christendom der tweede eeuw, 1897, bl. 291 v. 4) Verg. c. 9, 2 en IX 5.

1.12. Over de leerlingen van onze Heiland.

1 De benaming der apostelen van de Heiland is een iegelijk duidelijk uit de Evangeliën 1). Van de zeventig leerlingen 2) wordt evenwel generlei catalogoog overgeleverd. Toch heet een van hen geweest te zijn Barnabas, van wien de Handelingen der apostelen op verschillende wijzen melding gemaakt hebben, 3) en niet het minst Paulus, als hij aan de Galatiërs schrijft. 4) Ook zegt men, dat een hunner geweest is Sosthenes, die tegelijk met Paulus naar de Corinthiërs een brief zond. 5)

2 Dit bericht (is te vinden) bij Clemens in het vijfde (boek) der Hypotyposen, 6) waarin hij tevens zegt dat Kephias, betreffende wie Paulus verzekert: 7) *'Toen Kephias naar Antiochië kwam, weerstond ik hem in het aangezicht,'* een der zeventig leerlingen geweest is, terwijl hij een naamgenoot was van Petrus de apostel. 8)

3 Ook houdt het verhaal in, dat Matthias, die in plaats van Judas tot de apostelen gerekend is, en degene die met hem bij gelijke stemming geëerd werd, 9) dezelfde roeping der zeventig waardig gekeurd werd. Ook beweert men, dat een van hen geweest is Thaddaeüs, 10) betreffende wie ik zeer spoedig aan een verhaal dat tot ons gekomen is zal plaats geven. 11)

4 En dat er meer leerlingen van de Heiland opgetreden 12) zijn dan de zeventig, zou ge bij nauwkeurig acht geven bevinden, zo gij Paulus gebruikt als getuige, die beweert, 13) dat hij na zijn opwekking uit de doden eerst verschenen is aan Kephias, vervolgens aan de twaalve, en daarna aan meer dan vijfhonderd broeders op éénmaal, waarvan hij verklaarde dat sommigen ontslapen waren,

1) Matth. 10: 2-4; Mc. 3: 16-19; Luc. 6: 14-16. 2) Luc. 10: 1. 3) Hand. 4: 36, enz. Verg. Clem. A 1. Strom. II 20. 4) Gal. 2: 1, 9, 13. 5) 1 Cor. 1: 1. 6) Een verloren werk. Zie VI 13, 2. 7) Gal. 2: 11. 8) De overlevering schijnt ter vrijwaring van Kephias-Petrus een tweede Kephias verzonnen te hebben. 9) Joseph Barsabas, Hand. 1: 23-26. 10) Verg. intussen Matth. 10: 3; Markus 3: 18. 11) c. 13, verg. II 1. 12) 1 Cor. 15: 5-7.

maar de meesten ten tijde toen hij dit een en ander neerschreef nog in het leven verkeerden. 1)

5 Ook zegt hij, dat hij vervolgens aan Jacobus verschenen is. En deze was tevens een der dusgenaamde broeders van de Heiland. 2) Daar er voorts behalve deze in navolging van de twaalve nog zeer vele apostelen waren, zoals Paulus zelf er een was, voegt hij er bij, zeggende: *'Daarna werd Hij gezien door alle apostelen.'* Tot zover nu

hierover.

En met de geschiedenis betreffende Thaddaeüs is het als volgt gesteld:

1.13. Geschiedenis van de vorst van Odessa.

1 De Goddelijkheid van onze Heere en Heiland Jezus Christus, wegens het vermogen om ongehoorde dingen te doen tot alle mensen uitgebazuind, trok ontelbaren uit de verst van Juda verwijderde vreemde streken aan, in hoop op genezing van ziekten en allerlei kwalen.

2 Zo werd koning Abgarus, een zeer vermaard heerser van de volken over de Jordaan, 3) die te gronde gericht werd door een hevige en voor zover menselijk vermogen (reikt) ongeneeslijke lichamelijke ziekte, zodra hij van Jezus' grote Naam en Zijn eenstemmig door allen getuigde vermogens vernomen had, een smekeling bij hem, na door een brievenbesteller (bericht) gezonden te hebben, met verzoek bevrijding van ziekte te mogen erlangen.

3 Maar hij, zonder aan de roepstem dadelijk gehoor te geven, keurde hem althans een eigenhandig schrijven waard, waarin hij beloofde een van zijn leerlingen tot genezing der ziekte te zullen zenden en tevens de zaligheid van hem zelf en van al zijn verwanten (toezegde).

1) Schwartz:'volhardden'. 2) Verschillende hypothesen dienaangaande, zie Mc. Giffert p. 99.
3) Abgar Ucomo, een der vele heersers uit dat geslacht.

4 Niet al te lang daarna werd het beloofde aan hem vervuld. Na Zijn opstanding uit de doden namelijk en zijn opvaart naar de hemel zond Thomas, 1) een der twaalf apostelen, op min of meer Goddelijke aandrift Thaddaeüs, die eveneens onder het getal der zeventig leerlingen van de Christus opgenomen was, 2) naar Odessa 3) als heraut en Evangelist der Christus betreffende leer, en door hem erlangde al het door onze Heiland beloofde vervulling.

5 Ook hiervan hebt gij een geschreven getuigenis, ontleend aan de archieven van de toenmaals door een koning bestuurde stad Odessa. Onder de openbare papieren namelijk aldaar, die de oude gebeurtenissen en die ten tijde van Abgarus bevatten, bevinden zich ook de volgende, die sinds die tijd tot nu toe bewaard gebleven zijn. Het is niet kwaad de brieven zelf te beluisteren, aan de archieven voor ons ontleend en op de volgende wijze woordelijk uit het Syrische spraakgebruik overgezet. 4) Afschrift van de brief, aan Jezus geschreven door het plaatselijk hoofd Abgarus en hem naar Jeruzalem gezonden door de ijlbode Ananias. 5)

6 "*Abgarus, het plaatselijk hoofd van Edessa, aan de goede Heiland Jezus, die verschenen is in de plaats Jeruzalem, heil!* 6)

Ik heb gehoord van wat u betreft en uw genezingen, als geschied zonder geneesmiddelen en kruiden. Want naar het verhaal luidt doet gij blinden zien, kreupelen wandelen, en reinigt gij melaatsen, en werpt gij onreine geesten en demonen uit, en die door langdurige ziekte gekweld worden geneest gij, en doden wekt gij op.

7 Daar ik nu dit alles betreffende u gehoord heb, begreep 7) ik dat een van deze twee waar moet zijn: dat gij óf God zijt en van de hemel neergedaald deze dingen doet, óf Gods Zoon zijt in zover gij deze dingen doet.

1) Verg. III 1, 1. 2) Zie c. 12, 3. 3) Of, Edessa, in 't N. van Mesopotamië. 4) Verg. Lipsius, Die Edessenische Abgarsage, 1880; Curet on Ancient Syriac documents, 1864, p. 1. Over mogelijke hulp van een translator, zie Zahn, Forsch. I, S. 19. Ontleding en kritiek van het geheel gaf Schwartz, Zs. f. N.T. Wiss., 1903 S. 61 ff. Verg. Burkitt Urchristenthum im Orient, 1907, S. 6 ff. 6) Volgens een legende een schilder, die vruchteloos beproefde de Christus in beeld te brengen, zie Euagr. H. E. 1V 27. 6) Schwartz nog: 'Uchama'. 7) katà noun èthènen

8 Daarom dan heb ik u schriftelijk verzocht u de moeite te doen van tot mij te komen 1) en de kwaal die ik heb te genezen. Immers ik heb gehoord, dat zelfs de Joden tegen u morren en u kwaad willen doen. Mijn stad nu is zeer klein en eerwaardig; zij kan voor (ons) beiden volstaan."

9 Dit schreef hij aldus, ofschoon tot die tijd het Goddelijke schijnsel hem (slechts) weinig verlichtte. Het loont de moeite ook de van Jezus' zijde hem door dezelfde briefbezorger toegezonden brief te beluisteren, van weinig regelen wel is waar, maar van veel kracht; deze op zijn beurt is van de volgende gesteldheid: 2)

Wat door Jezus door middel van de ijlbode Ananias aan het plaatselijk hoofd Abgarus geantwoord werd. (9)

"Zalig zijt gij, daar gij in Mij geloofd hebt zonder Mij gezien te hebben. 3) Immers er staat aangaande Mij geschreven, dat die Mij gezien hebben niet in mij zullen geloven: en (dit) opdat die (mij) niet gezien hebben juist zullen geloven en leven. 4) Wat nu betreft dat gij Mij geschreven hebt tot u te komen, ik moet noodzakelijk (eerst) alles waartoe ik gezonden ben hier vervullen 5) en na dat vervullen evenzo opgenomen worden tot Dengene die Mij gezonden heeft. En nadat Ik opgenomen zal zijn, zal Ik u een van mijn leerlingen zenden, opdat hij uw ziekte geneze en u met de uwen het (eeuwige) leven verschaffen."

11 Aan deze brieven was voorts nog het volgende in het spraakgebruik der Syriërs toegevoegd: Nadat Jezus opgenomen was zond Judas, die ook Thomas (heette), 6) hem de apostel Thaddaeüs 7), een der zeventig.

1) C. en St.: 'dich zu mir bemuhen'. 2) Beide laatste volzinnen ontbreken in vele Handschriften. Schwartz laat ze weg. 3) Joh. 20: 29. 4) Verg. Jes. 6: 9; 52: 15; Jer. 5: 21; Ezech. 12: 2; Matth. 13: 13; Joh. 20: 29; Rom. 11: 7-8. 5) Verg. Marc. 1: 38. 6) Deze combinatie komt nog een paar malen voor in de oud-christelijke litteratuur. 7) In het Syrische origineel: Addai. I 13: 11-16.

Toen deze aangekomen was, nam hij zijn intrek bij Tobias, de zoon van Tobias. Zodra het gerucht aangaande hem verbreid was, werd aan Abgarus te kennen gegeven: 'Hier is een apostel van Jezus aangekomen, gelijk deze u geschreven heeft.'

12 Thaddaeüs dan begon in de kracht Gods elke ziekte en zwakheid te genezen, zodat allen zich verwonderden. Maar toen Abgarus hoorde van de grote dingen en wonderen, die hij deed, en hoe hij genezing aanbracht, kwam hij tot het vermoeden dat deze het was, betreffende wien Jezus gezonden had zeggende: *'Nadat Ik zal zijn opgenomen zal ik iemand van Mijn leerlingen zenden, die uw kwaal zal genezen.'*

13 Derhalve ontbood hij Tobias, bij wie hij vertoefde, en zei: 'Ik heb gehoord, dat zeker machthebbend man gekomen is en verblijf houdt in uw huis; breng die tot mij.' Tobias nu, weer bij Thaddaeüs aangekomen, zei tot hem: 'Het plaatselijk hoofd Abgarus heeft mij ontboden en beval mij u bij hem te brengen, opdat gij zijn kwaal zoudt genezen.' En Thaddaeüs zeide: 'Ik zal gaan, daar ik toch nadrukkelijk tot hem

gezonden ben.'

14 Tobias dan, na de volgende dag vroeg opgestaan te zijn en Thaddaeüs meegenomen te hebben, kwam tot Abgarus. Nadat hij opgegaan was verscheen, terwijl zijn groten tegenwoordig waren en (er bij) stonden, aan Abgarus terstond bij zijn binnentreden een groot gezicht aan het gelaat van de apostel Thaddaeüs. 1) Zodra Abgarus dit zag knielde hij voor Thaddaeüs neer, en verbazing beving alle omstanders. Zij zelf toch hadden het gezicht niet gezien, dat zich alleen aan Abgarus vertoonde. 2)

15 Deze vroeg ook aan Thaddaeüs: 'Zijt gij waarlijk een leerling van Jezus, de Zoon Gods, die tot mij gezegd heeft: Ik zal u iemand van Mijn leerlingen zenden, die u zal genezen en u het (eeuwige) leven verschaffen'?

Thaddaeüs zei: Daar gij grotelijks geloofd hebt in dengene die mij gezonden heeft, daarom ben ik tot u gezonden, en wederom, indien gij in Hem zult geloofd hebben, zal u de bede uws harten geworden naardat gij geloofd zult hebben.'

1) Verg. Hand. 6: 15. 2) Verg. Hand. 9: 7. 43

16 Abgarus wederom zei tot hem: Ik heb zozeer in Hem geloofd, dat ik zelfs mijn krijgsmacht zou willen meenemen en de Joden die hem gekruisigd hebben uitroeien, zo ik er niet door de heerschappij der Romeinen van weerhouden werd.' Daarop zei Thaddaeüs: Onze Heere heeft de wil van Zijn Vader volbracht en na die volbracht te hebben werd hij opgenomen bij de Vader.'

17 Abgarus zei tot hem: "Ook ik geloof in Hem, zowel als in Zijn Vader.' En Thaddaeüs zeide: Daarom leg ik mijn hand op u in Zijn Naam.' 1)

Toen hij dit gedaan had, werd hij terstond genezen van de ziekte en de kwaal die hij had.

18 Abgarus verwonderde zich dat, gelijk hem betreffende Jezus ter ore gekomen was, hij zo inderdaad ontvangen had, door diens leerling Thaddaeüs, die zonder geneesmiddel en kruiden hem genezen had. En (hem) niet alleen, maar ook Abdus, de zoon van Abdus, die podagra had; 2) deze, die eveneens toegetreden vóór zijn voeten neerviel, ontving (zegen)-beden door zijn hand en werd genezen. En vele andere medeburgers van hen genas hij eveneens, verwonderlijke en grote dingen doende en het woord van God verkondigende.

19 Daarna zei Abgarus: Gij, Thaddaeüs, doet deze dingen met de macht Gods en wij zelf hebben u bewonderd. Maar nu smee ik u daarenboven, verhaal mij over de komst van Jezus, hoe die plaats had, en over Zijn macht, en in welke macht Hij deze dingen deed 3) die wij gehoord hebben.'

20 Thaddaeüs zeide: Heden zal ik zwijgen, daar ik gezonden ben om het woord te verkondigen, maar roep mij morgen al uw burgers bijeen en ik zal in hun tegenwoordigheid het woord Gods 4) verkondigen, en ik zal in hen het woord des levens zaaien en spreken over de komst van Jezus, gelijk die heeft plaats gehad, en over Zijn zending, en ter wille waarvan Hij door de Vader gezonden werd, en over de kracht van Zijn werken en de geheimenissen, die hij in de wereld gesproken heeft, en door welke macht Hij deze dingen deed, en betreffende zijn nieuwe verkondiging,

1) Verg. Hand. 8: 37. 2) Bij Mozes Chorenensis: 'Potagrus de zoon van Abdas'. Men heeft gemeend de mededeling uit naamsverwarring te moeten verklaren. 3) Verg. Matth. 21: 23. 4) Schwartz laat het object hier weg.

en betreffende Zijn geringheid en Zijn nederigheid, en hoe hij Zichzelf vernederde en

stierf 1) en Zijn Goddelijkheid verkleinde en gekruisigd werd, en nederdaalde in de Hades 2) en de omheining verscheurde die van eeuwigheid niet gescheurd was, en doden opvoerde. 3) Na toch alléén neergedaald te zijn wekte hij er velen mee op en daarna eerst voer hij op tot zijn Vader.' 4)

21 Abgarus beval derhalve, dat de volgende morgen zijn burgers zouden samenkomen en de verkondiging van Thaddaeüs aanhoren, en daarna verordineerde hij, dat hem goud en ongemunt (metaal) gegeven zou worden. Maar hij nam het niet aan, zeggende: "Als wij onze (eigene bezittingen) in de steek gelaten hebben, 5) hoe zullen wij die van andere aannemen?"

22 Dit een en ander geschiedde in het driehonderdveertigste jaar, 6) en ik moge het niet ten onnutte uit het Syrisch spraakgebruik overgezet bij deze gelegenheid hier woordelijk hebben neergeschreven.

1) Schwartz: 'verworpen werd'. 2) Verg. Eféze 4: 9, 10; 1 Petrus 3: 19; 4: 6. 3) Zie Ev. v. Nicod. 20-24. 4) Andere Hss.: '*Hij daalde alleen af en voer met een grote menigte op tot Zijn Vader*'. Zo ook Rufinus en Schwartz. 5) Verg. 19: 27-29.

6) Nl. volgens de Edesseensche tijdrekening (zie Eus. Chronicon, ed. Schoene II p. 116) = het tweede, of, volgens de Armeniërs het derde jaar van de 117de Olympiade = het jaar 2048 na Abraham = het jaar 32 n. Chr. [ca. 2000 jaar na de geboorte van Abraham; Red. Gihonbron]

Einde van het eerste boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Het tweede boek van de Kerkelijke geschiedenissen

Voorwoord

1 Wat van de kerkelijke geschiedenis in een inleiding moest uiteengezet worden en over de tot-god-verklaring 1) betreffende het Zaligmakend Woord, en de oud-verklaring 2) van de stellingen onzer leer en over de oudheid der Evangelische leefwijze volgens de Christenen, gelijk ook wat betreffende zijn onlangs plaats gehad hebbende verschijning, 3) wat voorts over 4) het lijden 5) en wat over de uitverkiezing der apostelen 6) (gezegd moest worden), dat hebben wij in het hieraan voorafgaande (boek) ter hand genomen, met besnoeiing van de aanwijzingen.

2 Welaan, in het onderhavige (boek) willen wij de dingen na zijn opneming beschouwen, terwijl wij sommige uit de Goddelijke Schriften kenbaar maken, en andere van elders er bij verhalen uit gedenkschriften, die wij te gelegener tijde zullen vermelden. 7)

2.1. Over het bedrijf der apostelen na de opneming van de Christus.

1 Als eerste dan wordt in plaats van de verrader Judas tot het apostelschap gekozen Matthias, die ook zelf, gelijk te kennen gegeven werd, 8) een van de discipelen des Heeren was. 9)

1) *theoaooyías*, zie I 1, 7. 2) *dexacoAoyías*, zie I 4, 1-15. 3) Zie c. 1, 5. 4) Schwartz: 'vóór'. 5) Zie c. 9, 10. 6) Zie c. 12. 7) St. neemt deze inleiding in het eerste hoofdstuk op. 8) I c. 12. 9) Hand. 1: 26.

Voorts worden er door bede en handoplegging der apostelen tot hulp aangesteld, ten behoeve van de dienst der gemeenschap, de beproefde mannen ten getale van zeven 1) in de omgeving van Stefanus, 2) die zelf als de eerste na de Heere terstond bij zijn verkiezing, als ware hij juist daartoe op de voorgrond gebracht, door de moordenaren des Heeren met stenen ten dode getroffen wordt, en daardoor als de eerste der roemzuchtige martelaren van de Christus de aan zijn naam beantwoordende kroon wegdraagt. 3)

2 Men verhaalt met zekerheid, dat toenmaals ook aan Jacobus, de dusgenoemde broeder des Heeren 4) - deze toch werd eveneens een zoon van Jozef genoemd; 5) Jozef was de vader van de Christus; met hem verloofd werd de maagd, nog eer zij met elkaar gemeenschap hadden, bevonden zwanger te zijn uit de Heiligen geest, gelijk de Heilige Schrift der Evangeliën leert 6) - dat (zeg ik) deze Jacobus, die de ouden ook met een bijnaam de *Rechtvaardige* noemen 7) wegens de voorrang van zijn deugd, het eerst de zetel van het episcopaat der gemeente in Jeruzalem werd in handen gegeven.

3 In het zesde (boek) der Hypotyposen 8) stelt Clemens schrijvende aldus: 'Men zegt nl. dat Petrus en Jacobus en Johannes na de opneming van de Heiland, als reeds door de Heere hoog geëerd, geen aanspraak maakten op heerlijkheid, maar Jacobus de rechtvaardige tot bisschop van Jeruzalem kozen.' 9)

4 En in het zevende (boek) van dezelfde verhandeling zegt hij nog dit betreffende hem: 'Aan Jacobus de rechtvaardige en Johannes en Petrus gaf de Heere na de opstanding de kennis, deze gaven haar aan de overige apostelen, en de overige apostelen aan de zeventig, waarvan ook Barnabas een was.' 10)

5 Maar er zijn twee Jacobussen geweest, 11) de een de rechtvaardige,

1) Verg. VI 43, 11; Iren. c. Haer.; I 26, 3; III 12, 10; IV 15, I; Cypr. Ep. 64, 3. 2) Hand. 6: 5. 3) Hand. 7: 59. 4) Verg. I 12, 4. 5) Verg. Orig. in Matth. 13: 55. 6) Matth. 1: 18. 7) Verg. c. 23, 4. 8) Zie I 12, 2; VI 13, 2. 9) Andere lezing: 'geworden is'. 10) Verg. I 12, 1. 11) Verg. c. 23, 4.

die van de tinne (des tempels) naar beneden geworpen en door het hout van een voller ten dode getroffen werd, 1) en de andere die onthoofd werd. 2)

Van deze rechtvaardige maakt ook Paulus melding, als hij schrijft: 'Maar een ander der apostelen zag ik niet, behalve Jacobus de broeder des Heeren.' 3)

6 In deze (tijd) erlangde ook het door onze Heiland aan de koning der Osroënen beloofde vervulling. Thomas zond althans op min of meer Goddelijke aandrift Thaddaeüs naar Edessa als heraut en Evangelist der leer betreffende de Christus, gelijk wij kort te voren 4) uit het ter plaatse gevonden handschrift hebben openbaar gemaakt.

7 Hij nu, in die streken opgetreden, genas Abgarus door het woord van de Christus en ontzette allen te dier plaatse door het ongehoorde van zijn wonderen, en na hen door zijn werken op geschikte wijze te hebben voorbereid en gebracht tot ontzag voor de macht van de Christus, stelde hij ze tot leerlingen van de zaligmakende leer. Van toen af tot nu toe is geheel de staat der Edesseners gehecht aan de benaming van de Christus, en wordt zij niet toevallig aangehaald als een bewijs van de weldadigheid onzes Heilands ook jegens hen.

8 Laat dit evenwel uit de geschiedenis der ouden gezegd zijn en gaan wij weerom over tot de Goddelijke Schrift. Nadat dan tijdens het martelaarschap van Stefanus de eerste en grootste vervolging van de zijde der Joden zelf tegen de gemeente in Jeruzalem had plaats gehad en alle leerlingen, met uitzondering van de twaalve alleen, door Juda en Samaria verspreid waren, 5) hebben sommigen, naar de Goddelijke Schrift zegt, 6) doorgegaan tot Fenicië en Cyprus en Antiochië - zij waren nog niet zover, dat zij het waagden de Heidenen de leer des geloofs mee te delen - haar aan de Joden alleen verkondigd.

9 In die tijd woedde Paulus nog steeds tegen de gemeente, waarbij hij de huizen der gelovigen binnenging en mannen zowel als vrouwen voortsleepte enter gevangenis overleverde.

1) Vermoedelijk ook aan Clemens ontleend, zie II 23, 3 en ed. Schwartz; verg. Jos. Ant. XX 9, 1. 2) Zie II 9; Hand. 12: 2. 3) 1 Gal. 1: 19. 4) I 13; verg. Burkitt S 9. 5) Hand. 8: 1. 6) Hand. 11: 19.

10. Daarentegen ging Philippus, een der tegelijk met Stefanus tot het diaconaat gekozenen, die onder de ver- strooiden was, naar Samaria en verkondigde van Goddelijke kracht vervuld aan de lieden daar het eerst het Woord. 2) En zo grote Goddelijke genade werkte met hem mee, dat zelfs Simon de tovenaars met wie weet hoe velen door zijn woorden werd meegesleept. 8)

11 Zo zeer had de in die tijd beruchte Simon door toverij macht over de misleiden, dat hij geacht werd de grote kracht Gods te zijn. 4) Toen sloop deze, verplet ten gevolge van de door Philippus met Goddelijke macht volbrachte ongehoorde daden, bedekt binnen en veinsde het geloof in Christus tot aan de doop toe. 5)

12. Tot nu toe bestaat deze reden om zich te verwonderen bij degenen, die nog altijd deel hebben aan de van hem afstammende 6) aller-onreinste ketterij, daar zij, naar de wijze van hun stamvader de gemeente als het ware met een pestachtige, schurftachtige ziekte verraderlijk besmettende, het meest woeden tegen degenen, die zij in staat zijn

met het in hen verborgen ongeneeslijk en lastig vergif te bezoedelen. Evenwel werden de meesten hunner reeds, doorzien als wat zij waren naar slechtheid, verstoten, gelijk ook Simon zelf van de zijde van Petrus, betrapt op wat hij was, de straf leed. 7)

13. Terwijl intussen de zaligmakende verkondiging dagelijks in wasdom vorderde, voerde zeker bestier ook een machthebbende aan, afkomstig van de koningin der Ethiopiërs aldaar, 8) daar het volk tot nu toe nog naar zekere voorvaderlijke gewoonte door een vrouw geregeerd werd. De Schrift houdt in, dat deze, die het eerst van de zijde van Philippus door een openbaring aan de mysteriën van het Goddelijk woord deel erlangde en de eersteling was van de gelovigen in de bewoonde wereld, naar zijn vaderlijk land teruggekeerd,

1) Hand. 8: 3. 2) Hand. 8: 5. 3) Hand. 8: 13. 4) Hand. 8: 10; verg. Clem. Horn. II 22; Rec. II 7; Just. Apol. I 26; Iren. c. Haer I 23, 1. 5) Hand. 8: 18-24. 6) Verg. Ir en. c. Haer. I 27, 4. 7) Hand, 8: 20-23; Hippol. Philos. VI 9. 8) Verg. P 1 in Hist. Nat. VI 35; Dio Cass. LIV 5; Strabo Geogr. XVII 1, 54. Schwartz: 'uit het land der Aethiopiërs, van' enz.

daar het eerst de kennis van de God des Heelals en het levendmakend verblijf van onze Heiland onder de mensen als Evangelie gepredikt heeft, 1) zodat inderdaad door hem de profetie vervuld is die inhoudt: *Ethiopië zal Gode het eerst haar hand reiken.*

2)

14 Na dit (alles) wordt Paulus, het vat der uitverkiezing, niet van mensen, noch door mensen, maar door openbaring van Jezus Christus zelf 3) en van God de Vader die hem uit de doden heeft opgewekt, bewezen apostel te zijn, der roeping door een gezicht en der hemelse stem ter gelegenheid van de openbaring waardig gekeurd. 4)

2.2. Hoe Tiberius ontroerd werd, toen hij door Pilatus onderricht werd aangaande de Christus.

1 Toen de ongehoorde opstanding van onze Heiland en zijn opneming in de hemelen reeds bij de meesten tot vermaardheid gekomen was, deelde Pilatus - daar de oude gewoonte gold voor de beheersers der heidenen van wat er bij hen aan nieuws werd opgesneden kenbaar te maken aan dengene die het keizerlijk beheer in de macht had, opdat niets van wat er gebeurde hem mocht ontkomen - aan keizer Tiberius mee wat betrekking had op de opstanding uit de doden van onze Heiland Jezus Christus, 5) reeds bij allen door geheel Palestina vermaard;

2 en deze, die ook van zijn andere wondertekenen vernam, en (hoorde) hoe hij, na Zijn dood uit de doden opgestaan, reeds bij velen werd aangemerkt als een God, zou het aangebracht hebben bij de Senaat; deze zou evenwel het gerucht verworpen hebben, zegt men, 6) schijnbaar omdat hij dit niet eerst had goedgekeurd, daar een oude wet gold dat op geen andere wijze iemand bij de Romeinen tot god gemaakt mocht worden,

1) Hand. 8: 26-40; Iren. c. Haer. III 12, 8. 2) Ps. 67(68): 31. 3) Gal. 1: 1. 4) Hand. 9; 22: 1-16; 26: 9-18; verg. Gal. 1: 16; 1 Cor. 15: 8-10. 5) Verg. Tert. Apol. 21. 6) Schwartz herhaalt hier het subject Tiberius.

dan na stemming en besluit van de Senaat, maar in werkelijkheid, omdat de zaligmakende leer der Goddelijke verkondiging de beslissing en bevestiging van mensen niet van node had.

3 Ofschoon dan op die wijze de raad der Romeinen het betreffende onze Heiland

verkondigde gerucht 1) verworpen had, zou Tiberius, de mening die hij aanvankelijk koesterde handhavende, niets onvoegzaams tegen de leer van de Christus bedacht hebben.

4 Dit stelde Tertullianus, een man die nauwkeurig bekend was met de wetten der Romeinen, en ook in andere opzichten beroemd en een der te Rome 2) meest vermaarden, te boek in de door hem in het spraakgebruik der Romeinen geschrevene, maar in de Griekse taal overgezette Apologie ten behoeve van de Christenen, waarin hij woordelijk op de volgende wijze verhaalt: 3)

5 "Maar opdat wij bij de wording van dergelijke wetten beginnen te verhalen: er was een oud besluit, dat niemand door de koning als god geheiligd mocht worden, eer het door de Senaat was goedgekeurd. 4) Aldus deed Marcus Aemilius betreffende zekere afgod Alburnus. 5) Dit nu is geschied ten behoeve van onze leer, daar bij ulieden op menselijk goetvinden de Goddelijkheid verleend wordt. Indien een god de mens niet behaagt, wordt hij geen god. Dientengevolge komt het er dus toe, dat een mens goetgunstig is jegens God.

6 Tiberius dan, tijdens wien de naam der Christenen in de wereld kwam, deelde, toen hem dit leerstuk uit Palestina, waar het het eerst begon, geboodschapt was, het de Senaat mede, waarbij het hun openbaar werd dat hij welbehagen had in het leerstuk. Maar de Senaat verwierp het, omdat het niet aan zijn goedkeuring was onderworpen. Hij daarentegen volhardde bij zijn verklaring, de dood dreigende tegen de aanklagers der 'Christenen,' daar de hemelse voorzienigheid naar een beschikking hem dit in de zin gaf, opdat de leer des Evangelies, na een begin genomen te hebben, onbelemmerd in alle richtingen de aarde zou doorlopen."

1) Cl.: Bericht'. 2) Verg. Tert. de cultu fem. 17. 8) Apol. 5. De vertaling uit het Latijn is vrij. Verg. over de onjuistheid der voorstelling Fr. Overbeck, Studiën zur Gesch. d. alten Kirche, 1875, S. 142. 4) Zie Mommsen, Staatsr. 2 II 602. 5) Van elders onbekend. Verg. Tert. adv. Marc. I, 18. Men heeft gedacht aan een god der Carni in de Alpen.

2.3. Op welke wijze de leer betreffende de Christus in korte tijd de gehele wereld doorliep.

Zo verlichtte dan de zaligmakende leer door hemelse kracht en medewerking als een zonnestraal geheel de bewoonde wereld ') (en) ging terstond, overeenkomstig de Goddelijke Schriften, 2) de stem van de Goddelijke Evangelisten en apostelen over de gehele aarde voort en (gingen) hun woorden tot de uiterste einden der bewoonde wereld.

2 Door al de steden en vlekken toch verrezen, een volle schuur gelijk, plotseling de meest talrijke en uitgebreide gemeenten, en de lieden, die door opvolging van voorgeslachten en de hun van oudsher aanklevende dwaling door de oude ziekte der verering van afgoden naar de zielen geboeid waren, versmaadden, vanwege de macht van de Christus door de Leer van zijn volgelingen en niet minder door hun ongehoorde werken als het ware van vreselijke tirannen verlost en bevrijding gevonden hebbende van de meest bezwaarlijke ketenen, het gehele demonische polytheïsme, en beleden, dat er één God was, de bouwmeester aller dingen, en deze uitsluitend vereerden zij naar de inzettingen ener waarachtige vroomheid door middel van een Goddelijke en ingetogen dienst, die door onze Heiland in het leven der mensen was geplant.

3 Toen namelijk de Goddelijke genade ook over de verdere volken was uitgegoten, en als eerste in Palestijns Caesarea Cornelius met zijn gehele huis door een min of meer

Goddelijke verschijning en medewerking van Petrus het geloof in Christus had aangenomen, 3) en voorts zeer vele andere Grieken 4) in Antiochië,

1) Verg. Col. 1: 6. 2) Ps. 19: 5. 3) Hand. 10. 4) Eusebius schijnt dus Hand. 11: 20 'Hellenen' en niet Hellenisten' gelezen te hebben.

aan wie de tijdens de vervolging van Stefanus verstrooiden gepredikt hadden, (bekeerd waren), zodat de gemeente te Antiochië bloeide en talrijk werd, ') terwijl tevens een groot aantal van de profeten uit Jeruzalem en met hen Barnabas en Paulus en een andere menigte van broederen daarenboven daar aanwezig waren 2), werd toen daar ter plaatse het eerst als uit een overvloedige, vruchtbare bron 8) de benaming 'Christenen' aan de hand gedaan. 4) En Agabus, een der profeten die daar met hen waren, doet een voorspelling betreffende een hongersnood die er wezen zal, 5) en Paulus en Barnabas worden uitgezonden om dienstbaar te zijn in de dienst der broederen. 6)

2.4. Hoe na Tiberius Gajus Agrippa tot koning der Joden aanstelt, na Herodes met eeuwige verbanning te hebben gestraft.

1 Na omstreeks tweeëntwintig jaren geregeerd te hebben stierf Tiberius 7), en Gajus, die na hem het opperbestuur aanvaardde, 8) bekleedde terstond Agrippa 9) met het diadeem der heerschappij over de Joden, door hem tot koning aan te stellen over de tetrarchie van Philippus en van Lysanias, boven welke hij hem korten tijd daarna ook de tetrarchie van Herodes 10) geeft, na om een grote menigte redenen Herodes - deze was het, die tijdens het lijden van de Heiland (regeerde) 11) - tegelijk met zijn vrouw Herodias met een eeuwige verbanning te hebben gestraft. 12) Joséfus is getuige hiervan. 13)

1) Hand. 11: 19-21. 2) Hand. 11: 22-25. 3) Andere lezing: 'aarde'. 4) Hand. 11: 26. Zie Theol. Tijdschr. 1881, bl. 236. 5) Hand. 11: 28; 21: 10. Evenwel eerst onder Claudius, zie c. 8. 6) Hand. 11: 29, 30. 7) Verg. I: 9. 8) Bijgenaamd Caligula, 37-41. 9) Herodes Agrippa I. Zie Schürer 4 I S. 549 ff. 10) Herodes Antipas. 11) Luc. 23: 11 vg. 12) Naar Lyon volgens Jos. Ant. XVIII 7, 2; naar Spanje volgens B. J. II 9, 16. 13) Ant. XVIII, 6, 10; 7, 2. Zie boven bij I c. 11, 3. Verg. Jos. B. J. II, 9.

2 Tijdens deze (Gajus) werd Philo bekend, volgens zeer velen de meest merkwaardige man, niet alleen van de onze, maar ook van degenen die uit de uitheemse beschaving zijn voortgekomen. 1) Wat zijn geslacht betreft was hij van afkomst een Hebreër, maar niets minder dan de hoogste doorluchtigen te Alexandrië.

3 Wat namelijk de Goddelijke en voorvaderlijke leringen aangaat, is het inderdaad aan allen bekend, hoeveel en hoe grote moeite hij zich daarvoor gegeven heeft. En wat aangaat de wijsbegeerte en de vrije (wetenschappen) der uitheemse beschaving, is het volstrekt niet nodig te zeggen hoedanig iemand hij was, naardien verhaald wordt dat hij door vooral op de Platonische en Pythagoreesche leerwijze zich toe te leggen boven al zijn tijdgenoten zich verheven heeft.

2.5. Hoe Philo ten behoeve van de Joden als gezant naar Gajus gezonden werd.

1 Deze Philo deelde ons in vijf boeken 2) mee wat tijdens Gajus de Joden overkwam, terwijl hij tevens de verdwaasdheid van Gajus behandelde, die zichzelf voor een god verklaarde en ontelbare smadelijke dingen deed op 't punt van zijn regering, en hij

deelde ons mee de ellende die de Joden tijdens hem te verduren hadden, en welke zending Philo 3) zelf, naar de stad Rome gezonden, ten behoeve van zijn volksgenoten te Alexandrië volbracht, en hoe hij, toen hij vóór Gajus stond ten behoeve van zijn voorvaderlijke wet- ten, niets meer dan gelach en gemompel wegdroeg en op het punt was van zelfs levensgevaar te verduren.

2 Ook hiervan maakt Joséfus melding in het achttiende boek der Archaeologie 4), als hij woordelijk het volgende schrijft:

1) Zie Schürer 2 II S. 831 ff. 2) Hoogstens twee boeken, nl. III, Adversus Flaccum, en IV, Legatio ad Gajum, zijn daarvan bewaard gebleven. Een andere titel was ook De virtutibus, zie c. 6, 3; 18, 8. Verg, Schürer 2 II S. 856 ff. 3) Schwartz laat hier de naam weg. 4) c. 8, 1.

"Toen er te Alexandrië geschil ontstaan was tussen de Joden die er wonen en de Grieken, werden er uit elke partij drie 1) afgezanten gekozen, die zich naar Gajus begaven.

3 Een van de Alexandrijnsche gezanten was Apion, die de Joden grotelijks belasterde, onder andere ook zeggende dat zij de eerbewijzen voor de keizer uit het oog verloren. Terwijl namelijk allen, zoveel onderworpen waren aan de heerschappij der Romeinen, voor Gajus altaren en tempels oprichtten en ook verder in elk opzicht hem als de goden aannamen, zouden deze alleen het schandelijk achten aan mensenbeelden eer te bewijzen en de naam des keizers voor een eed te gebruiken.

4 Nadat nu Apion vele en bezwarende dingen gezegd had, waardoor hij hoopte en het natuurlijk was dat Gajus geprikkeld zou worden, 2) was Philo, het hoofd van het gezantschap der Joden, een alleszins vermaard man en die broeder was van de Alabarch Alexander 3) en niet onbekwaam in de filosofie, gereed om tot verdediging van de beschuldigten over te gaan.

5 Doch Gajus sneed hem af, hem bevelende zich uit de voeten te maken, en het was blijkbaar dat hij in toorn ontstoken op het punt was hun iets vreselijks aan te doen. Maar Philo ging zeer beledigd heen en zei tot de Joden die bij hem waren dat zij moed moesten houden, daar Gajus op hen vertoornd was, maar inderdaad juist God tot vergelding uitdaagde."

Aldus Joséfus.

6 Ook Philo zelf maakt in 'de Zending', die hij schreef, 4) stuk voor stuk wat hem toen aangedaan werd in bijzonderheden bekend, Daarvan zal ik met voorbijgang van het meeste slechts dat te boek stellen, waardoor de lezers een duidelijke openbaring kan worden van wat tevens de Joden, en reeds spoedig, overkwam wegens hetgeen waartoe zij zich tegen de Christus verstout hadden.

7 Vooreerst dan verhaalt hij, dat tijdens Tiberius in de stad der Romeinen Sejanus, de meest invloedrijke van degenen die toen bij de keizer waren, zich er ijverig op toeleigde om het gehele

1) Volgens Philo vijf. 2) Cl. en St.: 'erbittern'. 3) Zie Schiff rer S. 832. 4) Legatio ad Gajum § 24 p. 569; § 38 p. 589.

volk te enenmale te verdelgen, en dat in Juda Pilatus, tijdens wien het vergrijp aan de Heiland ondernomen werd, ten opzichte van het toenmaals nog in Jeruzalem bestaande heiligdom iets 1) ondernam in strijd met wat bij de Joden voor geoorloofd gold en ze grotelijks in ontroering bracht.

2.6. Wat alzo op de Joden neerkwam na het vergriep aan de Christus.

1 Zodra hij dan na de dood van Tiberius de heerschappij over- genomen had, zou Gajus velen nog vele andere smaadheden aan- gedaan hebben en allermeeft het gehele volk der Joden niet weinig nadeel berokkend hebben. Men kan dat beknopt vernemen door middel van zijn 2) uitspraken, waarin hij woordelijk het volgende fchrijft: 3)

2 Zo groot was op zedelijk gebied de afwijking van Gajus jegens allen, en in 't bijzonder jegens het volk der Joden, bij hetwelk hij zich geducht gehaat maakte door, beginnende bij die te Alexandrië, de bedehuizen ook in de overige steden zich toe te eigenen en te vullen met beeltenissen en standbeelden van zijn eigen gcfalte - want door toe te laten dat andere ze oprichtten plaatste hij ze eigenlijk zelf - en de tempel in de heilige stad, die overigens nog onaangetast was en voor geheel onfchendbaar gehouden werd, anders in te richten en te vervormen tot zijn eigen heiligdom, opdat het zou staan op naam van de zichtbaar geworden Zeus, Gajus de jongere'. 4)

3 Dezelfde (Philo) verhaalt voorts in een tweede gefchrift, 't welk hij betitelde 'Over de deugden', 5) dat ontelbare andere vreselijke en alle befchrijving te boven gaande dingen te Alexandrië de Joden tijdens genoemden (keizer) overkomen zijn. 6)

Ook Joséfus stemt met hem overeen, daar hij eveneens te kennen geeft,

1) Zie c. 6. 2) Nl. Philo's. 3) Leg. ad Gaj. § 43, p. 596 Mang. 4) Ter onderscheiding van C. Jul. Caesar. 5) Zie c. 5, 1 en Schürer 2 II, S. 859. 6) Vermoedelijk in een verloren gedeelte.

dat de rampen, die over het gehele volk gekomen zijn, na de tijden van Pilatus en de vergriepen jegens onze Heiland een aanvang genomen hebben. 1)

4 Hoor namelijk wat ook hij in het tweede (boek) van de *Joodse oorlog* met even zoveel lettergrepen mededeelt, als hij zegt: 2) "De door Tiberius naar Juda gezonden landvoogd Pilatus smokkelde bij nacht omsluerde beelden van de keizer Jeruzalem binnen. Zij worden (veld)tekenen genoemd. Dit verwekte toen het dag geworden was onrust onder de Joden. Die in de buurt waren toch werden op het gezicht ontzet, daar hun wetten vertreden waren. Zij achten het namelijk volstrekt niet geoorloofd dat er in de stad een beeld geplaatst wordt."

5 Als gij dit vergelijkt met het gefchrift der Evangelien, zult gij erkennen dat hun dit overkwam ten naastenbij omstreeks de (tijd van de) kreet, waarin zij tegen Pilatus uitbarstten, toen zij uitriepen *dat zij geen andere koning hadden dan de keizer alleen*. 3)

6 Dan verhaalt dezelfde fchrijver dat vervolgens nog een andere ramp hun overkwam, in deze woorden: 4)

"Later bracht hij nog een andere stoornis teweeg, door de heilige fchat - hij heet Korban 5) - voor een waterleiding te besteden. Zij kwam driehonderd stadiën 6) ver. Hierover ontstond verwoedheid bij de menigte.

7 En toen Pilatus te Jeruzalem was, hieven zij een gefchreeuw aan, staande rondom de rechterstoel. 7) Maar hij - want hij had hun ontroering voorzien - had gewapende soldaten, door burgerlijke kleding onkenbaar gemaakt, onder de menigte gemengd, 7 en nadat hij hen had belet van het zwaard gebruik te maken, maar bevolen met stokken de fchreeuwers te slaan, gaf hij een teken van zijn rechterstoel.

1) Conclusie van Eusebius zelf. 'Post ergo non propter'. 2) II 9, 2. 3) Duistere constructie. Joh. 19: 15. Het voorval had volgens Joséfus, Ant. XVIII 3, 2, plaats vóór het optreden van Jezus Mc-Giff. vertaalt: 'before there came upon them the penalty for.' Cl.: dass die Strafe für jenen

Ausruf vor Pilatus... bald genug sie erreichte.' 4) B. J. II 9, 4. 5) Verg. Matth. 27: 6. 6) Bij Joséfus 'vierhonderd,' en Ant. XVIII 3, 2 tweehonderd stadiën. 7) Schwartz maakt van dit gestoelte geen melding.

Toen nu de Joden geslagen werden, kwamen velen door de slagen om het leven, maar velen ook doordien zij door huns gelijken tijdens de vlucht vertreden werden, en ontzet wegens de ramp die de slachtoffers getroffen had kwam de menigte tot bedaren."

8 Dezelfde (Joséfus) geeft te kennen dat daarenboven ontelbare andere omwentelingen te Jeruzalem teweeg gebracht zijn, als hij te boek stelt dat van die tijd af oproeren en oorlogen en wederzijdse boze aanslagen de stad en geheel Juda niet meer verlieten, totdat het aller-laatste de belegering tijdens Vespasianus hun overkwam. 1)

Zo hebben dan in dit opzicht de Goddelijke strafgerichten de Joden wel degelijk achterhaald voor wat zij tegen de Christus hebben durven ondernemen.

2.7. Hoe Pilatus zichzelf van kant maakte.

Het is de moeite waard er ook niet onbekend mee te zijn, hoe de overlevering inhoudt dat diezelfde Pilatus, de tijdgenoot 2) van de Heiland ten tijde van Gajus wiens tijden wij doorlopen, in zo grote rampen vervallen is, dat hij noodzakelijk zijn eigen moordenaar en eigenhandig wreker moest worden, zodat blijkbaar het Goddelijk gericht hem maar al te spoedig achterhaalde. 3) Dit verhalen degenen die de Olympiaden der Grieken met al wat er in de verschillende tijdperken gebeurde beschreven hebben. 4)

1) Zie B. J. II 10, 12. vgg. 2) Cl.: 'welcher unsern Erlöser zum Tode verurteilt hat.' 3) Verg. Jos. Ant. XVIII 4, 2; Schürer 4 I S. 492 f. 4) In zijn Chronicon noemt Eusebius ze 'de Romeinse geschiedschrijvers.' Ze zijn niet nader aan te wijzen. 118:1-9:3.

2.8. Over de hongersnood, die tijdens Claudius ontstond.

1 Nadat voorts Gajus nog niet volle vier jaren het bewind in handen gehad had, 1) volgde Claudius hem als alleenheerser op. 2) Daar tijdens hem een hongersnood de bewoonde wereld teisterde - ook dit hebben degenen, die buitenaf de lotgevallen van de onder ons geldende leer beschreven hebben, in hun verhalen overgeleverd 3) -, erlangde de voorzegging van de profeet Agabus, volgens de Handelingen der apostelen, 4) betreffende een hongersnood die er over de gehele bewoonde wereld zijn zou, vervulling. 5)

2 Lucas nu, na in de Handelingen de hongersnood tijdens Claudius te hebben aangeduid, en verhaald, hoe de broeders te Antiochië door bemiddeling van Paulus en Barnabas aan die in Juda gezonden hadden naar elk hunner gelegen kwam, 6) gaat voort, zeggende: 7)

2.9. Marteldood van de apostel Jacobus.

1 'Omstreeks die tijd' - het was blijkbaar tijdens Claudius - stak koning Herodes 8) de handen uit om sommigen dergenen die tot de gemeente behoorden te mishandelen en hij doodde Jacobus, de broeder van Johannes, met het zwaard.' 2 Over deze zelfden Jacobus schreef ook Clemens in het zevende boek der Hypotyposen een geschiedenis neer, die der vermelding waard is, daar hij, als uit overlevering van ouderen dan hij, beweert 9) dat degene die hem naar het gerechtshof voerde, bewogen doordien hij

hem getuigenis zag afleggen, ook zelf beleed dat hij een christen was.

1) Zie c. 4, 1. 2) 41-54. 3) Verg. o. a. Jos. Ant. XX 2, 6; 5, 2; Dio Cass. LX 11; Tac. Ann. XII 13. 4) Hand. 11: 28. 5) Bij St. begint hier het 9de hoofdstuk. 6) Hand. 11: 29, 30. 7) Hand. 12: 1, 2. 8) Agrippa I. Zie bij c. 4, 1. 9) ed. Klotz IV p. 73.

3 Zij werden die ten gevolge beiden weggevoerd, zegt hij, en onderweg smeekte hij, dat het hem door Jacobus mocht vergeven worden. En deze zeide, na een weinig gearzeld te hebben, 'vrede zij u', en kuste hem. En zo werden zij beiden te gelijk onthoofd.

4 Toenmaals, gelijk de Goddelijke Schrift zegt, (Hand. 12: 3.) sloeg Herodes, daar hij ter gelegenheid van het ter dood brengen van Jacobus zag dat het gebeurde de Joden tot genoegen was, ook aan Petrus (de hand), en na hem tot de boeien overgeleverd te hebben zou hij weldra de moord aan hem ten uitvoer gelegd hebben, indien hij niet door een Goddelijke verschijning van een engel, die 's nachts bij hem stond, op ongehoorde wijze van zijn boeien bevrijd was en vrijgelaten tot de bediening der (Evangelie)verkondiging. Een dergelijke beschikking hadden Petrus' (lotgevallen).

2.10. Hoe Agrippa, die ook Herodes heette, na apostelen vervolgd te hebben weldra de Goddelijke vergelding gewaar werd.

1 De (straf) evenwel voor 's konings vergrijp aan de apostelen werd niet lang uitgesteld, maar de wrekende dienaar der Goddelijke gerechtigheid achterhaalde hem terstond na de aanslag op de apostelen - gelijk het geschrift der Handelingen verhaalt (Hand. 12: 20.) -, toen hij naar Caesarea opgebroken was en daar op een luisterrijken feestdag, met een schitterend koninklijk kleed versierd, hoog vóór zijn troon een redevoering hield voor het volk. Terwijl namelijk het gehele volk de rede toejuichte, als gold het een stem Gods en niet eens mensen, zou hem, verhaalt de Schrift, plotseling een engel des Heeren getroffen hebben en hij door wormen verteerd geworden de geest gegeven hebben.

2 Voorts is het de moeite waard het verhaal van Joséfus te bewonderen, om de overeenstemming met de Goddelijke Schrift ook in deze ongehoorde zaak, als hij daarin blijkbaar der waarheid mede getuigenis geeft in het negentiende deel der Archaeologie, waar hij met even zoveel letters op de volgende wijze het wonder verhaalt: 1)

3 "Het derde jaar dat hij over geheel Juda regeerde was vervuld, toen hij naar de stad Caesarea ging, die vroeger de toren van Straton genoemd werd. Daar bracht hij schouwspelen tot stand ter ere van de keizer, in de wetenschap dat enig feest daar ten behoeve van diens welzijn (ingesteld was). 2) Daartoe verenigde zich een menigte ook van degenen, die in de eparchie tot de hoogste waardigheid waren opgeklimmen.

4 Op de tweede dag der schouwspelen nu deed hij een geheel uit zilver vervaardigd gewaad aan, een weefsel dat te bewonderen was, en verscheen bij de aanvang des dags in het theater. Zodra het zilver door het eerste treffen der zonnestralen beschenen werd, glansde het op verwonderlijke wijze, ontzagwekkend flikkerend, zelfs huiveringwekkend voor die er sterk naar keken.

5 En terstond verhieven de vleiers allerwegen schreeuwend hun stemmen, geenszins hem ten voordele, terwijl zij hem als een god aanspraken met: 'Wees ons genadig!' en er aan toevoegden: 'Hebben wij tot nu toe u als mens gevreesd, van nu af aan zullen wij u als van hoger dan sterfelijke natuur erkennen.'

6 De koning maakte hun daar geen verwijt van, noch weerde hij de goddeloze vleierij af. Maar toen hij kort daarna naar boven blikte, zag hij een engel 3) boven zijn hoofd zitten. Terstond begreep hij, dat deze een oorzaak van ramp wezen zou, gelijk hij het eens van goede dingen geweest was, 4) en hij kreeg een pijn die hem door het hart sneed.

7 En een plotselinge pijn in het lijf kwam er hem bij, die met hevigheid begon. Zijn vrienden aanziende, zei hij toen:

"Terwijl ik ulieden een god toeschijn, ontvang ik juist bevel het leven prijs te geven, zodat het Noodlot reeds terstond de mij pas toegevoegde woorden als leugenachtig weerlegt. Door ulieden onsterfelijk genoemd, word ik terstond weggevoerd om te sterven.

1) Ant. XIX 8, 2. 2) Zie Ant. XVI 5, 1; verg. XV 8, 1; B. J. I 21, 8. 3) Bij Joséfus 'een uil op een koord, die (naar de profetie Ant. XVIII 6, 7) een ongeluksengel' was. 4) Nl. van bevrijding uit ketenen, zie Ant. XVIII 6, 7.

Maar men moet de beschikking aanvaarden, naar God het gewild heeft. Immers ik heb niet armelijk geleefd, maar in zaliggeprezen luister." 1)

8 Terwijl hij dit zeide, werd hij door het toenemen der smart overweldigd. Daarom werd hij haastig naar het koninklijk paleis gebracht, en het gerucht drong door tot allen dat hij in elk geval zeer binnenkort zou sterven. Terstond zat de menigte met vrouwen en kinderen in zakken gehuld neer, volgens de voorvaderlijke wet, en smeekte God voor de koning, en alles was vervuld van jammer en weegeklag. Maar de koning, die neerlag in zijn hoog vertrek en hen beneden voorovergebogen ter aarde gevallen zag, bleef ook zelf niet zonder tranen.

9 Gedurende vijf dagen nu aanhoudend door de pijn in de buik uitgeput, legde hij het leven af, na sinds zijn geboorte het vierenvijftigste, sinds zijn regering het zevende jaar doorleefd te hebben. Vier jaren voorts regeerde hij tijdens keizer Gajus, waarvan hij drie jaren over de tetrarchie van Philippus heerste en in het vierde ook die van Herodes 2) overnam, terwijl hij nog drie (jaren) van de alleenheerschappij van keizer Claudius toekreeg."

10 Ik bewonder Joséfus, dat hij op dit punt gelijk op andere punten in overeenstemming met de Goddelijke Schriften waarheid spreekt. Mocht intussen iemand menen, dat hij betreffende de naam des konings niet (met de Schrift) in overeenstemming is, 8) dan toont toch de tijdsbepaling en het gebeurde aan, dat dezelfde bedoeld wordt, hetzij dan dat de naam door de een of andere schrijffout veranderd is, hetzij dat betreffende hem, gelijk betreffende velen, een dubbele naam in gebruik was. 4)

2.11. Over Theudas de tovenaar.

1 Daar verder Lucas in de Handelingen ter gelegenheid van het onderzoek betreffende de Apostelen 5) Gamaliël (sprekende) invoert,

1) *Andere Hss.: 'zaligheid.'* Schwartz: (*auf Hoffnung*) langer *Seligkeit*. 2) *Antipas*, zie bij 4, 1. 3) *Bij Joséfus: Agrippa; in Hand.: Herodes*. 4) *Verg. het opschrift*. 5) *Hand. 5: 36*.

Zegt, dat omstreeks de genoemde tijd 1) Theudas opstond, bewerende dat hij iemand (van betekenis) was - die niettemin te gronde ging, gelijk allen die op hem vertrouwd

hadden verstrooid werden -, welaan, zo willen wij ook wat Joséfus over deze schreef te boek stellen. Hij verhaalt namelijk in het nog pas van hem vermelde boek woordelijk het volgende: 2)

2 "Terwijl Phadus landvoogd was over Juda, 3) overreedde zeker man die tovenaars was, met name Theudas, een overtalrijke menigte om de bezittingen mee te nemen en hem te volgen naar de rivier de Jordaan. Want hij beweerde een profeet te zijn en verklaarde door op zijn bevel de rivier te verdelen hun een gemakkelijke doorgang te zullen verschaffen.

3 Door zo te spreken verleidde hij velen. Evenwel liet Phadus (Fades) niet toe dat zij voordeel hadden van hun dwaasheid, maar hij zond een drom ruiters op hen af, die onverwachts hen overvallende velen doodde, maar velen ook levend greep. Toen zij Theudas zelf levend gevangen genomen hadden, hieuwen zij hem het hoofd af en brachten het naar Jeruzalem."

Daarna maakt hij vervolgens melding van de hongersnood, die tijdens Claudius ontstond, op de volgende wijze: 4)

2.12. Over Helena, de koningin der Osroënen (Adiabene).

1 "Tijdens deze 5) trof het, dat voorts de grote hongersnood 6) te Juda plaats had, tijdens welken ook de koningin Helena voor veel geld koorn uit Egypte kocht en het uitdeelde onder de behoeftigen."

2 U zult bevinden dat ook dit overeenstemt met het geschrift van de Handelingen der apostelen, 't welk inhoudt 7) dat de leerlingen te Antiochië besloten naardat elk hunner welgesteld was tot ondersteuning te zenden aan de inwoners van Juda, en dit ook deden, daar zij aan de oudsten zonden door de hand van Barnabas en Paulus.

1) Hand.: 'vóór die dagen'. Eusebius denkt aan die van Agrippa's dood. 2) Ant. XX 5, 1. 3) Onder Claudius, na Agrippa's dood. De schrijver van Handelingen plaatst het voorval onder Tiberius, zie Schürer 4 I S. 566. 4) Ant. XX 5, 2. 5) Cuspius Fadus en Tiberius Alexander. 6) Verg. Ant. XX 2, 5. 7) Hand. 11: 29, 30.

3 Van deze Helena voorts, waarvan de schrijver melding maakte, worden tot nu toe doorluchtige zuilen getoond in de voorsteden van het tegenwoordige Aelia. 1) Zij werd gezegd geheerst te hebben over het volk der Adiabeners. 2)

2.13. Over Simon de tovenaars.

1 Toen het geloof in onze Heiland en Heere Jezus Christus reeds tot alle mensen verbreid was, 3) voerde evenwel de vijand van der mensen zaligheid, die beraamde zich bij voorbaat van de regerende stad 4) meester te maken, de boven reeds vermelden Simon daar binnen, en door de handige toverijen van de man te ondersteunen won hij velen van de inwoners van Rome voor de dwaling.

2 Dit deelt Justinus mede, die korten tijd na de Apostelen in de onder ons geldende leer uitblonk, (Justinus), betreffende wien ik ter gelegener tijd het behoorlijke zal te boek stellen. 5) Men neme en leze diens geschrift, 6) als hij in de eerste ten behoeve van het onder ons geldende leerstuk tot Antoninus gerichte Apologie 7) schrijvende het volgende zegt: 8)

3 "Na de opneming van de Heere in de hemel deden de demonen zekere mensen voortkomen, die beweerden dat zij goden waren. Deze werden niet alleen door ulieden

niet vervolgd, maar zelfs eerbewijzen waardig gekeurd. Zo (zonden zij) zekere Simon, een Samaritaan uit n een vlek, genaamd Gittae, 9) die tijdens keizer Claudius 10)

1) Pausanias Arcad. 16; Jos. Ant. XX 4, 3. Van Hadrianus tot Constantijn de naam van Jeruzalem. 2) Verg. Ant. XX 2. Over Adiabene zie Plin. H. N. VI 12; Amm. Marc. XXIII 6. 3) Verg. c. 3, 1. 4) NI, Rome. 5) Zie IV 8, 11, 16-18. 6) Schwartz laat deze aanhef weg. 7) Zie IV 18, 2. 8) Apol. I 26. 9) Nabij Flavia Neapolis. Verg. Jos. Ant. XX 7, 2: 'een Cypriër van afkomst', waarbij men denkt aan de stad Kition. 10) Andere overlevering: tijdens Nero.

door de kunstvaardigheid van in hem werkende demonen toverachtige krachttoeren deed en in uw stad, het vorstelijke Rome, voor een god gehouden werd en bij u als een god met een standbeeld vereerd werd, in de rivier de Tiber tussen de beide wallen, 1) (een stand- beeld) dat het volgende Romeinse opschrift had: 'Simoni deo sancto', 't welk betekent: 'Aan Simon de heilige god'. 2)

4 Bijna al de Samaritanen - maar slechts weinigen onder de andere volken -, aanbidden hem daar zij hem erkennen als de eerste god. En een zekere Helena, die met hem rondtrok in die tijd, na eerst in een bordeel in Tyrus van Fenicië verblijf gehouden te hebben, 3) beweren zij dat de uit hem voortgekomen eerste gedachte is.'

5 Aldus deze (Justinus). Met hem stemt ook Irenaeus overeen, die in zijn eerste (boek) tegen de ketterijen 4) tevens beschrijft wat betrekking heeft op deze man en zijn goddeloze, onreine leer. Deze hier op te halen zou voor het tegenwoordige overbodig zijn, daar zij die het begeren in de gelegenheid zijn zelfs van de ketterhoofden die na hem geweest zijn stuk voor stuk het eerste optreden en de levens en de stelsels hunner leugenachtige leringen en de oogmerken van hun aller streven te leren kennen, daar het alles in het vermelde boek van Irenaeus, en geenszins als een bijzaak, is overgeleverd.

6 Wij hebben dan vernomen dat Simon het eerste hoofd der gehele ketterij was. Van hem af tot nu toe zelfs worden de deelgenoten der naar hem genoemde secte, ofschoon zij de kuise en wegens de zuiverheid van leven bij allen befaamde wijsbegeerte der Christenen huichelen, desniettemin betrapt op de afgoderij met beelden - al wanen zij ook daarvan vrij te zijn -, daar zij neervallen voor tekeningen en beelden van Simon zelf en van de genoemde Helena met hem, en het ondernemen met wierook en offers en plengoffers hen te vereren.

1) NI. op de insula Tiberiana. 2) Verg. Just. Apol. I 56; Iren. c. Haer. I 23, 1; Tert. Apol. 13. Over de hier heersende verwarring zie Hilgenfeld, Ketzergeschiede, 1884, S. 171. 3) Verg. Iren. c. Haer. I 23; Hippo 1. Phil. VI 15. Verg. H i 1 g. Ketzergesch. S. 174 f. 4) c. 23.

7 Wat de meer geheime dingen dan deze onder hen betreft, waarvan men beweert dat iemand die ze het eerst aanhoort er door ontstellen en krachtens een geschreven verhandeling bij hen in verbazing geraken zal, die zijn vol van verwonderlijk- heden, zó zelfs, dat men er van buiten zijn zinnen en in razernij geraakt. Zij zijn nl. van zodanige aard, dat zij niet alleen niet geschikt zijn om schriftelijk te worden overgeleverd, maar zelfs door kuise mannen niet met de lippen kunnen worden uitgesproken, juist om de overmaat van ontuchtigheid en schanddaad.

8 Want wat maar onreiner als het aller-schandelijkste bestaan kan of 1) bedacht kan worden, dat alles heeft de aller-vuilste ketterij dezer lieden, die met de rampzalige en met allerlei van het meest werkelijke kwaad belaste vrouwen ontucht bedrijven, overtroffen.

2.14. Over de prediking van de apostel Petrus te Rome.

1 De vader en bouwmeester van zo grote slechtheden, Simon, heeft om die tijd de boze macht, die het goede haat en der mensen zaligheid belaagt, als de groten tegenstander ook van de grote door God bezielde apostelen van onze Heiland doen optreden.

2 De Goddelijke en meer dan hemelse genade evenwel is haar dienaren te hulp gekomen en heeft door hun verschijning en tegenwoordigheid zo spoedig mogelijk de ontstoken vlam des kwaads geblust, daar zij elke hoogheid die zich verheft tegen de kennis Gods door hen vernederde en louterde.

3 Daarom kon gedurende diezelfde apostolische tijden noch van Simon, noch van een ander der toenmaals tierenden, enige krijgslust stand houden. De glans der waarheid toch overwon en overmocht ze allen, het Goddelijk Woord zelf, dat pas van Godswege over de mensen was aangelicht, reeds op aarde in bloei stond en burgerrecht had in zijn eigen apostelen.

4 De genoemde tovenaars, terstond 2) als door Goddelijk en ongehoord

1) Schwartz laat dit eerste weg. 2) Mc. Giff. verklaart dit min of meer bevreedende terstond' uit invloed van een bron. Verg. 'evenwel zo spoedig mogelijk' in no. 2.

geflicker aan de ogen des eerstands getroffen, ging, nadat hij eerst in Juda van de zijde van de apostel Petrus op het kwaad dat hij deed betrappt was, 1) een zeer grote en overzeese reis ondernemen, vluchtende van het Oosten naar het Westen, in de waan dat hij slechts daar naar zijn zin zou kunnen leven.

5 Nadat hij de stad Rome betreden had 2), bereikte hij, doordien de daar zetelende Macht hem grotelijks behulpzaam was, in korten tijd zo zeer het doel van zijn onderneming, dat hijzelf door de oprichting van een standbeeld door de lieden daar, als ware hij een god, vereerd werd. 3)

6 Evenwel had hij hierin niet lang succes. 4) De algoede en aller-menslievendste Voorzienigheid aller dingen toch voerde op slag, nog tijdens de regering van Claudius, de kloeke en grote der apostelen, die wegens zijn voortreffelijkheid de woord-voerder van alle overigen was, namelijk Petrus, naar Rome, 5) als tegen de zo geduchte Verderver der levenden, en deze bracht als een echte veldheer Gods, door Goddelijke wapenen beschermd, de hooggeschatte waar van het geestelijk licht uit het Oosten aan de Westerlingen, daar hij het licht zelf en het zaligmakend woord der zielen, de verkondiging van het Koninkrijk der hemelen, als Evangelie predikte.

1) Hand. 8: 9 vgg., waar evenwel sprake is van Samaria (zie vs. 14 en 25), niet van Juda. 2) Verg. Clem. Rec. III 63; Const. Apost. VI 7-9. 3) Verg. c. 13, 3. 4) St. laat pas hier het 14^e hoofd stuk beginnen. 5) Verg. Hiër. de vir. ill. 1; Hippo 1. Phil. VI 15. Arnobius II 12.

2.15. Over het Evangelie volgens Marcus.

1 Nadat dan zo het Goddelijk Woord onder hen was komen wonen, werd de macht van Simon uitgeblust, en ging zij terstond, en met haar de man zelf, te niet. Zozeer flikkerde de vlam der vroomheid in de breinen van Petrus' toehoorders op, dat zij niet in staat waren zich tevreden te stellen met éénmaal aanhoren, noch met de ongeschreven leer der Goddelijke verkondiging, *maar bij Marcus - van wien het Evangelie van die naam gezegd wordt te zijn; die een volgeling van Petrus was* - met velerlei smekingen aanhielden, dat hij hun ook schriftelijk een gedenkstuk van de door het Woord overgeleverde leer mocht achterlaten, en niet eerder aflieten, voor zij de

man bewogen hadden en daardoor oorzaak geworden waren van het naar Marcus genoemd Evangeliegeschrift.

2 Ook zegt men dat de apostel, toen hij wist wat er gebeurd was, doordien de Geest het hem had geopenbaard, zich verheugde over de welwillendheid der mannen en het geschrift bekrachtigde ten gebruike voor de gemeenten 1) - Clemens geeft aan het verhaal een plaats in het zesde boek der Hypotyposen, 2) en de bisschop van Hiërapolis, met name Papias, bevestigt het getuigenis 3) -; voorts (zegt men) dat Petrus van deze Marcus melding maakt in de eersten brief, die men beweert dat hij in Rome zelf opstelde, en dat hij, terwijl hij op min of meer figuurlijke wijze de stad Babylon noemt, hem in eigen persoon aanduidt, in deze woorden: 4) *U groet de uitverkorene in Babylon, en Marcus mijn zoon.*

2.16. Hoe Marcus als de eerste aan de Egyptenaren de op de Christus betrekking hebbende kennis verkondigde.

1 Men zegt dat deze Marcus, naar Egypte gezonden, 5) het Evangelie, dat hij ook op schrift bracht, het eerst verkondigd en te Alexandrië zelf het eerst gemeenten gevestigd heeft.

2 En zo groot een menigte van gelovige mannen en vrouwen ontstond daar van de eersten aanslag af, met de meest wijsgerige en krachtige ascese, dat Philo het de moeite waard achtte hun bezigheden en samenkomsten, hun maaltijden en hun verdere gehele levenswijze, te beschrijven. 6)

1) Zie de afwijkende voorstelling van het origineel Eus. H. E. VI 14, 6. 2) ed. Klotz IV p. 87. S) Eus. H. E. III 39; verg. V 8, 2 (= Iren.c. Haer. III 11, 1). 4) 1 Petr. 5: 13. 5) Verg. Epiph. Haer. LI 6; Hiër. de vir. ill. 8. 6) Zie c. 17.

2.17. Wat Philo over de Asceten in Egypte verhaalt.

1 De overlevering houdt ook in, dat hij 1) ten tijde van Claudius naar Rome kwam ten einde omgang te hebben met Petrus, 2) die toen daar predikte. Dit zou niet onwaarschijnlijk zijn, daar zijn geschrift waarvan wij spreken, dat later en na geruime tijd door hem vervaardigd is, onmiskenbaar de tot nu toe door ons in acht genomen gemeenteregelen bevat.

2 Maar daar hij ook het leven der asceten onder ons zo nauwkeurig mogelijk verhaalt, moet het wel zeer duidelijk zijn dat hij de apostolische mannen van zijn tijd niet alleen gekend heeft, maar ze ook als zodanig liet gelden, ze verheerlijkende en roemende, terwijl zij blijkbaar van Hebreeuwse afkomst waren en daarom te meer Judaïstisch de meeste der oude gewoonten handhaafden.

3 Na eerst verzekerd te hebben namelijk dat hij niets bezijden de waarheid uit eigen middelen en uit zichzelf zal toevoegen aan wat hij op het punt is van te gaan verhalen, zegt hij in het boek dat hij schreef *Over het beschouwende leven of over de smekelingen* 3) dat deze zelf Therapeuten en de vrouwen die zij hebben Therapeutriden genoemd worden, terwijl hij als oorzaak van een dergelijke benaming opgeeft, hetzij dat zij de zielen dergenen die tot hen toetraden van de kwalen der boosheid, als door geneesmeesters ze bevrijdende, herstelden en genazen, hetzij dat zij uitmunten 4) in de zuivere en smetteloze dienst en verering in zake de godheid.

4 Of hij evenwel uit zichzelf hun deze benaming toevoegde, zodat hij de naam neerschreef overeenkomstig de leefwijze der mannen, dan wel of werkelijk de eersten in den beginne hen zo genoemd hadden, daar de benaming 'Christenen' nog geenszins

aan alle plaatsen bekendheid gekregen had, daarover is het nu niet nodig het ons moeilijk te maken.

1) Philo. 2) Evenzo Hiër. vir. ill. 11; Photius 105. 3) De vita contemplativa seu supplicum virtutibus. Over de onechtheid, zie Schürer 2 II S. 863 f. 4) Gebrekkige constructie.

5 Intussen getuigt hij 1) dat zij in de eerste plaats afstand deden van hun vermogen, terwijl hij beweert dat, als zij begonnen te filosoferen, zij aan hun verwanten hun bezittingen afstonden, en vervolgens, na zich van alle beslommeringen des levens ontslagen te hebben, buiten de muren gingen en in eenzame landstroken en hoven hun verkeer inrichtten, daar zij wel wisten dat vermenging met ongelijksoortigen nutteloos en schadelijk was; terwijl zij dat in die tijd blijkbaar volbrachten met een hartgrondig en aller-warmst geloof, zich er op toeleggende de profetische levenswijze na te volgen.

6 Immers ook in de als echt erkende Handelingen der apostelen wordt vermeld, 2) dat al de aanhangers der apostelen hun bezittingen en hun vermogens verkochten en verdeelden onder allen, naardat elk behoefte had, zodat er onder hen niemand was die gebrek leed. Zo velen namelijk bezitters waren van landerijen of huizen, verkochten die, naar het verhaal zegt, 3) *en legden de prijs der verkochte goederen vóór de voeten der apostelen, zodat uitgedeeld werd aan een iegelijk, naardat iemand behoefte had.*

7 Terwijl hij gelijke dingen als de hier vermelde getuigt, voert Philo ze met even zoveel lettergrepen aldus ten tonele, als hij over hen het volgende zegt: 4)

"Op vele plaatsen der bewoonde wereld bestaat dit geslacht. Immers zowel Griekenland als het land der barbaren moest aan het volmaakt goede deel hebben. Vooral zijn zij menigvuldig in Egypte in elke der dusgenaamde Weidestroken, 5) en het meest in de buurt van Alexandrië.

8 De voortreffelijksten van allerwegen rusten zich uit ter kolonisatie, als naar (een kolonie) van het vaderland 6) der Therapeuten, naar een bijzonder geschikte landstreek, die boven het meer Maria 7) is, op een ietwat lage heuvelreeks zeer geschikt gelegen, zowel vanwege veiligheid als vanwege goede luchtgesteldheid."

1) de vita contempl. § 1. ed. Mangey. 2) Hand. 2: 45. 3) Hand. 4: 34. 4) de vita contempl. § 3. 5) Nomoi, districten van Aegypte ten getale van zesendertig, zie Mommsen, Die Prov. des rom. Reichs S. 555. 6) Nl. de bewoonde wereld, zie n°. 7) Mareotis, in het N. van de Delta.

9. Als hij dan vervolgens beschrijft hoedanige hun woonverblijven waren, zegt hij over de door het land (verstrooide) gemeenten het volgende: "In iedere woning is een heilig verblijf, dat het gewijde oord en de monnikskluis genaamd wordt, waarin zij in afzondering de geheimenissen der gewijde levenswijze volbrengen, zonder iets mee te nemen, geen drank, geen spijs, noch iets van wat verder voor de behoeften des lichaams onmisbaar is, slechts wetten en door profeten geopenbaarde leringen en lofzangen en waardoor verder wetenschap en vroomheid wassen en volmaakt worden."

10 Later weer zegt hij: "De gehele tijdsruimte van de vroegen morgen tot de avond is hun (tot) een oefening. Al lezende toch in hun heilige geschriften leggen zij zich toe op de voorvaderlijke wijsheid, terwijl zij een geestelijke verklaring zoeken, daar zij de (woorden) der uitgedrukte gedachte houden voor symbolen van een verborgen wezen, dat in zinnebeelden is aangeduid.

11 Ook hebben zij geschriften van oude mannen, die de grondleggers hunner secte

waren en die vele gedenkstukken van de in figuren gehulde gedachte hebben nagelaten; door daarvan als van voorbeelden gebruik te maken bootsen zij de manieren van de aanvankelijke secte na."

12 Dit schijnt gezegd te zijn door een man, die toehoorder was terwijl zij de heilige Schriften uitlegden. Het is hoogst waarschijnlijk, dat de geschriften die zij zeggen dat van hun ouden afkomstig zijn de Evangeliën waren, en de geschriften der apostelen, en zekere uitlegkundige verhandelingen, vermoedelijk van de oude profeten, zoals de brief aan de Hebreëen en verscheiden andere brieven van Paulus ze bevatten. 1)

1) Eusebius vergeet, dat hij over een tijdgenoot van Jezus spreekt. Zie evenwel 17, 1.

13 Dan schrijft hij er vervolgens weer over, dat zij nieuwe psalmen vervaardigden, op de volgende wijze: "Zodat zij niet alleen bespiegelingen, maar ook zangen en lofdichten op God maakten in allerlei maten en wijzen, die zij noodzakelijkerwijze kenmerkten door meer statige melodieën." 1)

14 Voorts loopt hij nog allerlei andere dingen, waarover het boek handelt, daarin door, maar het scheen (mij) noodzakelijk, dat (daarvan slechts het een en ander) bijeen gelezen werd, waardoor het kenmerkende van het bedrijf der gemeente op de voorgrond treedt.

15. Mocht het nu iemand toeschijnen dat het gezegde niet bijzonder eigen is aan de gedragslijn naar het Evangelie, maar ook bij andere behalve de vermelde (Therapeuten) kan passen, die moge overtuigd worden uit zijn 2) verdere uitspraken, waarin hij, ingeval hij van goeden wil is, een onweersprekelijk getuigenis dienaangaande zal vinden. Hij schrijft nl. aldus: 3)

16 "Terwijl zij de zelfbeheersing als 't ware ten grondslag leggen voor de ziel, bouwen zij daarop de verdere deugden. Spijs en drank toch zou niemand hunner vóór zonsondergang willen nemen, daar zij het zoeken van wijsheid des lichts waardig achten, maar de lichaamsbehoeften der duisternis, weshalve zij aan het eerste de dagen, maar aan de laatsten daarentegen een klein gedeelte van de nacht besteedden. 17 Sommigen zelfs denken pas na drie dagen aan voedsel, daar in hun schatting het verlangen naar wetenschap veel hoger staat; 4) ja sommigen genieten en zwelgen zozeer, onthaald door de wijsheid die hun rijkelijk en mild de leringen aanbrengt, dat zij het een dubbel zolang tijd uithouden en ternauwernood om de zes dagen het noodzakelijke voedsel nuttigen." 5)

Wij hebben gemeend dat deze beweringen van Philo duidelijk en onweersprekelijk doelen op de onder ons geldende (praktijken).

1) Schwartz: getallen'. St.: bedienen sich... erhabener Masze'. Cl.: 'erhabener Versasten'. v. d. M.: 'welken ze op een deftige toon schrijven'. 2) Nl. Philo's. 3) § 4. 4) Cl.: welche inbrunstiger nach Weisheit streben'. St.: 'derven ein grösserer Durst nach Weisheit inne wohnt'. v. d. M.: alzo ze door ene veel groter begeerte tot wetenschap gedreven worden'. 5) Hier volgt nog: 'gewoon zijnde', wat in het origineel slechts zin heeft door de er bij behorende woorden: 'naar men zegt, om even als het geslacht der krekels zich met lucht te voeden.'

18 Mocht hierna nog iemand bij tegenspraak volharden, dan moge ook hij van zijn ongeloof bevrijd worden door gehoor te geven aan nog duidelijker verklaringen, die niet bij de eersten de besten, maar uitsluitend bij de dienst der Christenen volgens het Evangelie te vinden zijn. 1)

19 Hij 2) zegt namelijk, dat met de lieden over wie het geschrift handelt ook vrouwen samenleven die merendeels bejaarde maagden zijn, 3) en dat zij niet uit nooddwang, gelijk sommige der priesteressen bij de Grieken, de kuisheid bewaard hebben, maar

naar vrijwillige gezindheid, uit ijver voor en begeerte naar wijsheid, terwijl zij uit verlangen om met haar in gemeenschap te leven de lichamelijke genietingen voor niets achten, daar zij geen sterfelijk, maar onsterfelijk nakroost begeren, zoals slechts de Godminnende ziel in staat is ze uit zich zelf ter wereld te brengen."

20 Daarna voortgaande zet hij vrij nadrukkelijk het volgende uiteen: 4)

"De uitleggingen nu der Heilige schriften hebben bij hen plaats door gissingen in geestelijke verklaringen. De gehele wetgeving toch dunkt deze mannen te gelijken op een levend wezen, dat de uitgedrukte lezingen 5) tot lichaam heeft, en tot ziel de in de lezingen opgesloten liggende onzichtbare betekenis.

Bij de bespiegeling dezer (laatste) is meer bijzonder deze eredienst 6) begonnen, daar die als in de spiegel der naamwoorden de uitnemende schoonheden der gedachten weerkaatst zag."

21 Waartoe zou ik hierna nog spreken van de bijeenkomsten en de afzonderlijke verrichtingen daarin van de mannen afzonderlijk en van de vrouwen afzonderlijk, en van de oefeningen die ouder gewoonte tot nu toe bij ons volbracht worden, die wij vooral tijdens het feest van het lijden des Heilands in vasten en nachtwaken en overdenkingen der Goddelijke woorden gewoon zijn te volbrengen?

22 De (genoemde schrijver) heeft reeds vrij nauwkeurig deze wijze van doen, die tot nu toe alleen bij ons gehandhaafd wordt, aangeduid en in zijn bijzonder geschrift overgeleverd. En vooral 7) de nachtwaken van het grote feest en de daarin (plaats hebbende) oefeningen (duidt hij aan),

1) Verg. § 8. 2) Philo. 3) Ook nu vergeet Eusebius dat hij een tijdgenoot van Jezus sprekend invoert. 4) § 10. 5) Schwartz: 'verordeningen'. 6) Schwartz: 'dit huis'. 7) Schwartz laat dit weg.

als hij verhaalt 1) dat de bij ons in zwang zijnde lofzangen worden aangeheven, en hoe, terwijl één sierlijk in de maat er bij speelt, de overigen in stilte luisterende het slot der lofliederen mee aanheffen, en hoe zij gedurende de bedoelde dagen op strozakken neerliggen en in het geheel geen wijn proeven, gelijk hij met even zoveel woorden heeft geschreven, maar ook niets waar bloed in is, daar uitsluitend water hun tot drank dient, en hun toespis bij het brood in zout en hysop bestaat.

23 Daarenboven beschrijft hij 2) de wijze van beheer dergenen die de leiding van de gemeentelijken dienst ter hand genomen hebben, de diaconieën 3) en de vooraanzittingen van het allen te boven gaand episcopaat. 4) Degene in wien begeerte is naar nauwkeurige bevestiging van deze dingen moge ze leren kennen uit 's mans vermeld verhaal.

24 Dat Philo dit schreef met het oog op de eerste verkondigers der leer volgens het Evangelie en de van oudsher vanwege de apostelen overgeleverde gewoonten, zal ieder duidelijk zijn. 5)

1) § 9. Bij Philo het Pinksterfeest, door Eusebius van het Paasfeest verstaan. 2) § 8-10. 3) Bij Philo de tafeldienaars bij de maaltijden. 4) Bij Philo de leider van het Schriftonderzoek. Mc. Giff. meent dat van bisschoppen en diakenen sprake is. 5) Nl. in geval van miskennis der anachronismen en misverstanden. Een poging om, zoal niet de echtheid van De vita contemplativa, dan toch de oorsprong er van in Philo's tijd, te redden deed Friedlander, Zur Entstehungsgeschichte des Christenthums, 1894, S. 59 ff. 70. 6) Zie Schürer 4 III S. 501

2.18. Welke geschriften van Philo tot ons kwamen.

1 Daar hij rijk was aan woorden en breed van begrip en hoog en verheven in zijn beschouwingen op het gebied der Heilige Schriften, heeft hij veelkleurige en veelvormige melding gemaakt van de heilige leringen, en wel deels naar regelmaat en volgorde, als hij de gebeurtenissen in Genesis doorloopt, in geschriften die hij betitelde Allegorieën der heilige wetten, 1) deels, als hij stuksgewijze uiteenzettingen van voorname in de Schriften behandelde vraagstukken, tegenwerpingen en oplossingen maakt, boven welke hij intussen dienovereenkomstig ook de titel plaatst van 'Vraagstukken en oplossingen in Genesis en Exodus.'

2 Behalve deze zijn er van hem in 't bijzonder uitgewerkte studiën over sommige problemen, 2) als daar zijn twee 'Over de landbouw', en even zoveel over de dronkenschap, en enige andere die verschillende en passende titels waardig gekeurd zijn, zoals een 'Over wat een nuchter verstand verlangt en verfoeit' en een 'Over de samenvloeiing der tongvallen', en een 'Over de ontvluchting en hervatting', en een 'Over natuur en vinding, 3) en een 'Over de samenkomst voor de wetenschappen', en 'Over de vraag wie de erfgenaam der goddelijke dingen is' en 'Over het doorsnijden in gelijke tegen elkaar overgestelde delen', 4) en nog een 'Over de drie deugden die Mozes met de overigen beschreven heeft.'

3 Daarenboven een 'Over degenen wier namen veranderd zijn, en waarom zij veranderd werden', waarin hij verklaart iets 'Over de verbonden', een eerste en een tweede (boek), te hebben ingelast. 5)

4 Voorts bestaat er van hem (een werk) Over de verhuizing van Abraham en (Over) het leven van de wijze, die naar de gerechtigheid volmaakt is, of (Over) ongeschreven wetten. 6) Dan nog Over reuzen, en Over de onwankelbaarheid van het Goddelijke en Ten bewijze dat volgens Mozes de dromen door God gezonden worden een eerste, tweede, derde, vierde en vijfde (boek). Dit nu zijn de (werken) die tot ons gekomen zijn van die betrekking hebben op Genesis. 7)

1) Zie Schürer 4 III S. 494 f. 2) Meest allen onderdelen van eerstgenoemd werk, zie Schürer S. 503 ff, waar nog enige hier niet voorkomende genoemd worden, S. 504 f. Zie verder hier niet genoemde titels: S. 511 f. 522, 523 f. 530, 532 f. 538 f. 3) De beide laatste titels zijn verbasteringen van een enkelen titel, die van de vlucht en het weervinden (van Hagar) sprak. Zie Schürer S. 509. Schwartz laat de eerste weg. 4) Een zelfde werk, door Hiër. vir. ill. ten onrechte gesplitst. 5) Schürer S. 510. 6) Schürer S. 514. 7) Verg. Schürer S. 505. 75 II 18: 5-9.

5 En op Exodus kennen wij van hem een eerste, tweede, derde, vierde en vijfde (boek) van 'Vraagstukken en oplossingen' verder 'Over de tent' (der samenkomst), 1) en een 'Over de tien woorden', en 'Over wat in de vorm van wetten in aansluiting aan de daarop uitlopende hoofdgeboden der tien woorden geleverd is' (boek) 1, 2, 3 en 4. 2) Voorts 'Over de dieren voor de heiligen dienst en welke soorten van offers er zijn'. Ook een 'Over de kamprijzen, die in de wet voor de goeden zijn weggelegd, en de straffen en vervloeking en voor de slechten'. 3)

6 Buiten deze allen zijn er nog van hem in omloop werken in één boek, zoals 'Over de Voorzienigheid', 4) en het geschrift dat hij 'Over de Joden' 5) heeft samengesteld, en 'De staatsman' (Josef). 6) Dan nog: 'Alexander of over (het feit) dat de redeloze dieren rede hebben', 7) een 'Ten bewijze dat elke slechtaard een slaaf is', waarop een volgt met het betoog 'Dat elke ijveraar vrij is'. 8)

7 Benevens deze staat op zijn lijst het werk 'Over het bespiegelende leven' of 'over de

smekelingen', waaraan wij de bijzonderheden over het leven der apostolische mannen ontleend hebben. 9) Ook beweert men dat de 'Verklaringen der Hebreeuwse namen in Wet en Profeten 10) vruchten van zijn vlijt zijn.

8 Deze man nu, die tijdens Gajus naar Rome kwam, heeft, naar men zegt, het door hem geschreven werk over 'De godvergetenheid van Gajus', dat hij karakteristiek en ironisch 'Over de deugd en betitelde, 11) tijdens Claudius in tegenwoordigheid van de gehele Senaat der Romeinen doorgelopen, met dit gevolg dat zijn bewonderd geschrift de plaatsing in de bibliotheek waardig gekeurd werd. 12)

9 Omstreeks die tijd, 13) terwijl Paulus zijn rondreis van Jeruzalem tot aan Illyrië volbracht, dreef Claudius de Joden uit Rome, en

1) Volgens Schürer S. 523 een onderdeel van 'Het leven van Mozes.' 2) Schürer S. 516 ff. 3) S. 522. 4) S. 531. 5) S. 533. 6) S. 515. 7) 532. 8) S. 524. 9) c. 17. 10) Onecht, zie Schürer S. 540. 11) Zie Schürer S. 530. 12) Bij St. begint hier het 19 de hoofdstuk. 13) Schwartz: 'toenmaals'.

Aquila en Priscilla, die met de andere Joden uit Rome vertrokken waren, belandden in Azië, en hadden daar verkeer met de apostel Paulus, die daar de grondslagen der gemeenten bevestigde, kort te voren door hem gelegd. Ook hieromtrent onderricht ons de Heilige schrift der Handelingen. 1)

2.19. Welke rampen de Joden in Jeruzalem overkwamen op de dag van het Paasfeest

1 Terwijl nog Claudius 2) het keizerrijk bestuurde, 3) is het voorgekomen dat in Jeruzalem zo groot een beroering en verwarring plaats had, dat alleen reeds door het met geweld samendringen in de buurt van de uitgangen van het heiligdom drie myriaden 4) Joden, door elkaar vertreden, om het leven kwamen, en het feest tot een rouw werd voor het gehele volk en tot een klaaglied in ieder huis. Ook dit deelt woordelijk Joséfus mee. 5)

2 Claudius stelde voorts Agrippa, 6) de zoon van Agrippa (I), tot koning over de Joden aan, en zond Felix als landvoogd over het gehele land Samaria en Galilaea en daarenboven over het zogenaamde Perea. 7) En na zelf gedurende dertien jaren en acht maanden het opperbewind gevoerd te hebben, stierf hij, terwijl hij Nero 8) als opvolger in de regering achterliet. 9)

1) Hand. 18: 2. 2) Bij St. c. 20. 3) Zie c. 8. 4) Joséfus spreekt in B. J. II 12, 1 van meer dan tienduizend en in Ant. XX 5, 3 van twintigduizend. 5) Ant. XX 5, 3; B. J. II 12, 1. 6) Herodes Agrippa II. 7) Verg. Ant. XX 5, 2; 7, 1. Bij St. vormt de laatste volzin het 21ste hoofdstuk. 8) 54-68. 9) Ant. XX 8, 1-2.

2.20. Wat er alzo ook tijdens Nero in Jeruzalem gebeurde.

1 Het oproer van de priesters tegen elkaar, 1) terwijl Felix tijdens Nero landvoogd was over Juda, beschrijft wederom Joséfus met even zoveel woorden op de volgende wijze in het twintigste boek der Archeologie: 2)

2 "Ook ontbrandde er een oproer van de overpriesters tegen de priesters en de eersten van de menigte der Jeruzalemmers, en elk hunner was aanvoerder na zich een bende van de stoutste en meest revolutionaire mensen verzameld te hebben. Toen zij samentroffen scholden zij elkaar uit en wierpen zij elkaar met stenen. Er was niet een

die (het oproer) dempte, maar als in een stad zonder hoofd geschieden deze dingen vrijelijk.

3 Zo grote onbeschaamdheid en driestheid greep de overpriesters aan, dat zij zich verstoutten dienstknechten naar de dorsvloeren te zenden om de h aan de priesters toekomende tienden weg te nemen. Het ging zo ver, dat men de noodlijdenden onder de priesters van gebrek zag omkomen. Zo vergreep zich de geweldenarij van de oproermakenden aan alle recht."

4 Voorts zegt dezelfde schrijver 3) "dat omstreeks diezelfde tijden te Jeruzalem een soort rovers opwies, die op klaarlichte dag', zoals hij zegt, en midden in de stad vermoordden die zij tegenkwamen;

5 dat zij namelijk vooral door zich op de feesten onder de menigte te mengen en korte zwaarden onder de klederen te verbergen de aanzienlijken daarmee doorboorden, waarna zij bij 't vallen (der slachtoffers) zelf deel uitmaakten van degenen die verwoed waren op de moordenaars, en mitsdien in 't geheel niet te vinden waren doordien men ze betrouwbaar waande; dat zodoende als eerste door hen Jonathan de hogepriester geslacht werd, 4) en dat na hem dagelijks vele (andere) uit de weg geruimd werden, en dat de vrees voor de ongevallen vrij verschrikkelijk was, daar ieder dagelijks als in de oorlog de dood verwachtte."

1) St. c. 22. Van nu aan blijft een verschil van twee cijfers tot C. 23 slot. 2) Ant. XX 8, 8. 8) B. J. II 13, 3. 4) Ant. XX 8, 5.

2.21. Over de Egyptenaar, van wie ook de Handelingen der apostelen melding gemaakt hebben.

1. Vervolgens voegt hij na andere dingen hieraan (het volgende) toe, als hij zegt:1)

"Maar met een nog grotere plaag dan deze kwelde de Joden de Egyptische valse profeet. Een zeker toverkundig mens namelijk verscheen in het land, en doordien hij zichzelf de betrouwbaarheid van een profeet bijgelegd had, vergaderde hij omstreeks dertigduizend der misleiden, en na hen uit de woestijn naar de zogenaamde Olijfberg gevoerd te hebben, was hij op het punt van daarvandaan op Jeruzalem aan te trekken en (de stad) te bedwingen en na van de Romeinse bezetting zich meester gemaakt te hebben ook over het volk alleenheerschappij te voeren, 2) waarbij hij zich van de mede-invallers als lijfwacht bediende.

2 Felix evenwel voorkwam zijn aanslag door hem met de Romeinse wapenknechten tegemoet te gaan. Ook nam het gehele volk deel aan het verweer, zodat, toen een treffen plaats had, de Egyptenaar met enige weinigen ontkwam, maar de meeste dergenen die met hem waren te gronde gingen en levend gevangen genomen werden."

3 Dit verhaalt Joséfus in het tweede (boek) der Historiën. Maar het is de moeite waard naast het hier aangaande de Egyptenaar meegedeelde te stellen wat in de Handelingen der apostelen (te lezen staat). 3) Daar wordt door de chiliarch in Jeruzalem tijdens Felix, op het ogenblik dat de menigte der Joden tegen hem in opstand is, tot Paulus gezegd: "Zijt gij dan niet de Egyptenaar, die vóór deze dagen oproer gemaakt heeft en in de woestijn de vierduizend 4) mannen der sicariers 5) bijeenbracht?"

Maar tot zo ver over Felix.

1) B. J. II 13, 5; verg. Ant. XX 8, 6. 2) Schwartz construeert hier met een bijwoord. 3) Hand. 21: 38. 4) Bij Joséfus 30.000, waarvan evenwel Ant. XX 8, 6 'slechts 600 verloren gaan, tegen de meesten' in B. J. 13, 5. 5) Zie Schürer 4 I S. 574.

2.22. Hoe Paulus, als gevangene uit Juda naar Rome gezonden, na zelfverdediging van alle schuld vrijgesproken werd.

1 Als diens opvolger wordt door Nero Festus gezonden, tijdens wien Paulus na zijn rechtvaardigingsrede gehouden te hebben geboeid naar Rome gevoerd wordt. 1) Aristarchus nu was met hem; vermoedelijk noemt hij die (daarom) ergens in zijn brieven 2) een medegevangene. Lucas, die de Handelingen der apostelen in geschrift overgeleverd heeft, besluit verder zijn verhaal hiermee, dat hij te kennen geeft hoe Paulus volle twee jaren te Rome als vrij man verblijf hield en het woord Gods onbelemmerd verkondigde. 3)

2 De overlevering houdt in, dat de apostel daarna, na zichzelf verdedigd te hebben, weer tot de dienst der verkondiging is uitgezonden, en na andermaal dezelfde stad betreden te hebben door het martelaarschap zijn einde gevonden heeft. 4) Terwijl hij onder die omstandigheden in boeien gehouden werd, stelde hij de tweeden brief aan Timotheüs op, waarin hij tevens doelde op de vorige door hem gehouden zelfverdediging en zijn ophanden zijnde einde.

3 Verneem zijn getuigenissen ook dienaangaande: "Bij mijn eerste zelfverdediging", zegt hij, 5) was niemand bij mij tegenwoordig, maar allen hadden mij verlaten het worde hun niet aangerekend; maar de Heere stond mij bij en sterkte mij, opdat de verkondiging door mij vervuld mocht worden en alle volken haar mochten horen; en ik werd gered uit de muil van de leeuw."

4 Duidelijk bevestigt hij met deze woorden dat hij de eerste maal gered werd uit de muil van de leeuw waarmee hij blijkbaar Nero aanduidt wegens diens wreedaardig gemoed opdat de verkondiging door hem vervuld mocht worden.

1) Hand. 27 enz. 2) Col. 4: 10. 3) Hand. 28: 30, 31. 4) Oudste bericht dienaangaande. 5) 2 Tim. 4: 16, 17.

5 Maar hij voegt er niet iets dergelijks aan toe als: "Hij zal mij redden uit de muil van de leeuw". Want hij zag in de geest het einde dat hem binnen kort wachtte. Daarom voegt hij aan de woorden 'en ik werd gered uit de muil van de leeuw' het volgende toe en zegt: 1)

"De Heere zal mij redden van alle boos bedrijf en zal mij behouden voor Zijn hemels koninkrijk". Waarmee hij doelt op zijn aanstaand martelaarschap, dat hij nog duidelijker in hetzelfde geschrift voorspelt, als hij zegt: 2) "Want ik word reeds geplengd en de tijd mijner ontbinding is op handen."

6 Voorts geeft hij in de tweedenvan zijn brieven aan Timotheüs te kennen 3) dat alleen Lucas met hem samen was toen hij schreef, maar bij zijn vorige zelfverdediging zelfs deze niet. 4) Waarom Lucas vermoedelijk de Handelingen der apostelen juist in die tijd afschreef, nadat hij de geschiedenis verhaald had tot zover als hij met Paulus samen was.

7 Dit een en ander moge ons gezegd zijn ter bevestiging dat het martelaarschap van Paulus niet volbracht werd tijdens zijn verblijf te Rome, 't welk Lucas beschreven heeft.

8 Ook is het waarschijnlijk dat Nero, toen hij in de beginne zachter gestemd was, gemakkelijker de zelfverdediging ten behoeve van Paulus' leerstuk aannam, maar dat hij na tot gruwelijke roekeloosheden te zijn voortgegaan met andere (vergrijpen) ook die tegen de apostelen ter hand genomen heeft.

2.23. Hoe Jacobus, die de titel van broeder des Heeren voerde, de marteldood stierf.

1 Toen Paulus zich op de keizer beroepen had en door Festus naar de stad der Romeinen gezonden was, wendden de Joden, teleurgesteld in de hoop krachtens welke zij zich tot de aanslag op hem hadden toegerust, zich tegen Jacobus de broeder des Heeren, 5) die vanwege de apostelen de zetel van het episcopaat te Jeruzalem in handen gekregen had. 6) Zij verstoutten zich jegens hem tot het volgende:

2 "Na hem naar het midden gevoerd te hebben eisten zij (van hem) de verloochening van het geloof in de Christus in tegenwoordigheid van het gehele volk.

1) 2 Tim. 4: 18. 2) vs. 6. 3) 4: 11. 4) 4: 16. 5) Zie bij 112, 4. 6) Zie c. 1, 3.

Toen hij evenwel tegen aller mening met onbelemmerde spraak en meer dan zij verwacht hadden vrijmoedig sprak, en beleed dat onze Heiland en Heere Jezus Gods zoon is, en zij niet meer in staat waren 's mans getuigenis te verdragen, doordien hij ook wegens de hoge mate waarin hij zijn hele leven door deel had aan wijsbegeerte en vroomheid bij allen voor de meest rechtvaardige gehouden werd, doodden zij (hem), waarbij zij als gelegenheid tot dit eigenmachtig handelen de regeringloosheid aangrepen, daar door het sterven van Festus (als landvoogd) over Juda omstreeks deze tijd het (gebied) van het bewind aldaar onbeheerd en zonder landvoogd was."

3 De wijze van Jacobus' uiteinde hebben reeds eerder meegedeeld de aangehaalde uitspraken van Clemens, 1) die verhaalde dat hij van de tinne (des tempels) geworpen werd en met een (stuk) hout doodgeslagen. Maar bijzonder nauwkeurig verhaalt Hegesippus, 2) die tijdens de eerste opvolging der apostelen leefde, deze hem betreffende dingen, in het vijfde (boek) van zijn Gedenkwaardigheden, waar hij op de volgende wijze spreekt: 8)

4 "Onder de apostelen neemt Jacobus, de broeder des Heeren, die van af de tijden des Heeren tot aan de onze door allen *de Rechtvaardige* genoemd werd, de gemeente op zich. Er worden namelijk vele Jacobussen genoemd.

5 Maar deze was van af de schoot van zijn moeder heilig. Wijn en sterke drank dronk hij niet, noch at hij iets beziels. Een scheermes ging niet over zijn hoofd, hij zalfde zich niet met olie en gebruikte geen bad.

6 Hem alleen was het geoorloofd het heilige binnen te gaan. Want hij droeg geen wollen kled, maar lijnwaden. En hij ging alleen de tempel binnen en werd er aangetroffen op zijn knieën liggende en vergiffenis smekende ten behoeve van het volk, zodat zijn knieën vereelt waren als die van een kameel, door het voortdurend

1) c. 1, 5. 2) Zie IV, 22. 3) Een poging om de aan Eusebius overgeleverde tekst te verbeteren waagde E. Schwarz, Zs. f. n. t. Wiss. 1903 S.

buigen van de knieën in het gebed tot God en het vergiffenis smeken voor het volk.

7 Wegens de overmaat van zijn gerechtigheid werd hij '*Rechtvaardige* en Oblias 1) genoemd, wat in het Grieks betekent *Omheining des volks en Gerechtigheid*, gelijk de Profeten betreffende hem openbaren. 2)

8 Sommigen voorts der zeven ketterijen die er onder het volk waren, in de Gedenkwaardigheden door mij beschreven, 8) vroegen hem wat de deur van Jezus was. 4) Hij zei dat deze de Heiland was.

9 Sommigen dezer geloofden dat Jezus de Christus was. Maar de bovengenoemde ketterijen geloofden niet, noch in opstanding, 5) noch dat er iemand komen zou om

een iegelijk te vergelden naar zijn werken. 10 Zoveel nog geloofden, (deden het) om Jacobus. Daar nu ook vele der oversten geloofden, ontstond er beroering van de Joden en Schriftgeleerden en Farizeeën, die zeiden dat het gehele volk gevaar liep Jezus de Christus te verwachten. Daarom zeiden zij, met Jacobus vergaderende: "Wij smeken u, weerhoud het volk, daar het in dwaling verkeert op het punt van Jezus, alsof die de Christus ware. Wij smeken u allen die tot de dag van het pascha komen te overtuigen betreffende Jezus. Want wij allen stellen in u vertrouwen. Immers wij en het gehele volk geven u getuigenis dat gij rechtvaardig zijt en dat gij aan aanneming des persoons u niet schuldig maakt. 6)

11. Overreed gij dan de menigte om betreffende Jezus niet te dwalen. Want het gehele volk en wij allen geven u gehoor. Ga dan staan op de tinne des heiligdoms, 7) opdat gij van boven af zichtbaar zijt en uw woorden voor het gehele volk goed te verstaan zijn. Ter wille van het pascha toch zijn alle stammen en met hen de heidenen bijeengekomen."

12. Zo stelden dan voornoemde Schriftgeleerden en Farizeeën Jacobus op detinne des tempels en riepen zij hem toe en zeiden:

1) Een duistere term, vermoedelijk verbastering van een Hebreeuws woord, achtereenvolgens met toren, de verwonderlijke, de weeklagende en in 't geheel niet vertaald. 2) Verg. Jes. 3: 10. 3) Verg. Eus. H. E. IV 22. 4) Verg. Matth. 7: 13, 14. 5) Rufinus: 'in Zijn opstanding'. 6) Verg. Matth. 22: 16. 7) Zie Matth. 4: 5. Andere Hss.: 'des tempels'.

"*Rechtvaardige*, aan wie wij allen moeten gehoor geven, verkondig ons, daar het volk afdwaalt achter Jezus de gekruiste, welke de deur van Jezus 1) is."

13 Daarop antwoordde hij met luide stem: Wat vraagt gij mij betreffende Jezus, de Zoon des mensen? Hij zit immers in de hemel ter rechterhand der Grote kracht en zal komen op de wolken des hemels." 2)

14 Toen velen daardoor ten volle verzekerd waren en op grond van het getuigenis van Jacobus (Jezus) verheerlijkten en zeiden: Hosanna de zone Davids', toen »zeiden dezelfde Schriftgeleerden en Farizeeën weer tot elkaar: 'Wij hebben verkeerd gedaan met zulk een getuigenis aan Jezus te verschaffen. Maar laat ons opgaan en hem naar beneden werpen, opdat zij bang geworden ophouden met in hem te geloven.'

15 En zij riepen, zeggende: 'Ach! ach! zelfs de Rechtvaardige geraakte van 't spoor!' en zij vervulden de Schrift die in Jesaja geschreven staat: 3) "Laat ons de Rechtvaardige uit de weg ruimen, 4) omdat hij ons tot niets nut is; evenwel zullen zij de vruchten hunner werken eten.'

16 Naar boven gegaan wierpen zij daarom de Rechtvaardige naar beneden en zeiden tot elkaar: 'Laat ons Jacobus de Rechtvaardige stenigen!'

17 Toen begonnen zij hem te stenigen, daar hij naar beneden geworpen niet gestorven was, maar zich omgewend hebbende de knieën had gebogen, zeggende: *Ik smeek u, Heere, God, Vader*, 5) *vergeef het hun, want zij weten niet wat zij doen!*' 6)

Terwijl zij hem nu zo stenigden, riep een der priesters, 7) van de zonen van Rechab, de zoon van Rachabeim, 8) aangaande wie door de profeet Jeremia getuigd is, 9) zeggende: *Houdt op! wat doet gij? de Rechtvaardige bidt voor u!*

18 Doch iemand uit hen, een der vollers, nam het hout, waarmede hij de klederen uitwong, en richtte het op het hoofd van de Rechtvaardige. Zo stierf hij de marteldood.

1) Andere Hss. weer: de gekruiste'. 2) Matth. 26: 64; Marc. 14: 62. Jes. 3: 10. 4) Evenzo J u s t. Dial. 136; Tert. adv. Marc. III 22. De LXX en J u s t. Dial. 17 en 133: binden.' 5) Mc. Giff.: 'Lord God, our Father'. 6) Luc. 23: 34. 7) E p i p h. Haer. LXXVIII 14 legt deze woorden in de

mond van Simeon, de zoon van Clopas. 8) Verg. 2 Chron. 2: 55. 9) Jer. 35: 18, 19.

En zij begroeven hem op de plek bij de tempel, en zijn grafzuil houdt nog stand 1) bij de tempel. Deze is een waarachtige getuige geworden voor Joden zowel als voor Grieken dat Jezus de Christus is. Spoedig daarna belegerde hen Vespasianus."

19 In dit alles stemt Hegesippus volledig met Clemens overeen. 2) Zozeer nu was Jacobus een voorwerp van bewondering en bij alle andere op grond van rechtvaardigheid befaamd, dat de verstandigen onder de Joden van mee ping waren dat dit de reden was van de belegering van Jeruzalem zo terstond na zijn marteldood, en dat die (belegering) om niets anders hun overkomen was dan om de zoenwaardige daad waartoe zij zich jegens hem verstout hadden.

20 Althans ook Joséfus verzuimt niet zonder aarzeling ook aangaande ditzelfde schriftelijk getuigenis af te leggen in deze woorden die hij zegt: 3) "Deze dingen overkwamen de Joden ter vergelding van Jacobus de Rechtvaardige, die een broeder was van Jezus, bijgenaamd Christus, daar de Joden hem gedood hadden, ofschoon hij ten hoogste rechtvaardig was."

21 Deze zelfde (schrijver) maakt in het twintigste boek der Archeologie ook melding van zijn dood, in deze woorden: 4)

"Na de dood van Festus vernomen te hebben zond de Caesar Albinus tot landvoogd over Juda. Maar de jongere Ananus, van wie wij gezegd hebben dat hij het Hogepriesterschap overnam, 5) was stout in zijn wijze van doen en bijzonder roekeloos, en hij had deel aan de ketterij der Sadduceeën, die boven alle Joden ruw zijn in hun rechtspraak, zoals wij reeds hebben te kennen gegeven. 6)

22 Daar nu Ananus zodanig iemand was, liet hij, menende een geschikte gelegenheid te hebben, daar Festus gestorven en Albinus nog onder weg was, een synedrium van rechters zitting nemen,

1) Het bezwaar hiertegen in de verwoesting van Jeruzalem heeft men getracht door vernuftige gissingen uit de weg te ruimen. 2) Vermoedelijk doordien de laatste uit de eerste putte. Verg. Clem. Rec. I. 66-71. 3) In onze Joséfus-handschriften niet te vinden, wel enige malen aangehaald door Origenes. Zie Schürer 2 II S. 487. 4) Ant. XX 9, 1. 5) In het onmiddellijk aan het citaat voorafgaande. 6) Niet te vinden.

en toen hij daarvóór de broeder van Jezus bijgenaamd de Christus, 1) met name Jacobus, en nog enige andere gevoerd had, gaf hij ze, na een beschuldiging ingebracht te hebben als hadden zij de wet overtreden, over om gestenigd te worden.

23 Maar zo velen de meest billijken der stadsbewoners schenen te zijn en nauwgezet ten opzichte van de wetten, waren hierover zeer verstoord en zonden heimelijk tot de koning, hem smekende aan Ananus het bevel te zenden dergelijke dingen niet meer te doen, want dat hij ook dat eerste niet te recht gedaan had. Ja, sommigen van hen gingen zelfs Albinus tegemoet, toen hij van Alexandrië de reis ondernam, en onderrichtten hem dat het Ananus niet vrij stond zonder zijn toestemming een synedrium zitting te doen nemen. 2)

24 Albinus nu, gehoor gevende aan het gesprokene, schreef in toorn aan Ananus, met de bedreiging straf van hem te zullen eisen. Koning Agrippa ontnam hem hierom het Hogepriesterschap, nadat hij drie maanden het bewind gevoerd had, en stelde Jezus de zoon van Dammaeus 8) aan." 4)

25 Tot zover wat Jacobus aangaat, van wien de eerste der dusgenaamde Katholieke brieven heet te zijn. Men moet evenwel weten dat deze voor onecht gehouden wordt

6); - niet velen toch van de ouden hebben er melding van gemaakt, gelijk evenmin van de dusgenaamde Judas-brief, 6) die eveneens tot de zeven zogenaamde Katholieke brieven behoort -; maar toch weten wij dat ook deze met de overigen in zeer vele gemeenten in algemeen gebruik zijn.

2.24. Hoe na Marcus 7) als eerste bisschop van de gemeente der Alexandrijnen Annianus werd aangesteld.

Terwijl Nero het achtste jaar van zijn regering beleefde 8) nam als eerste na Marcus de Evangelist 9) Annianus de bediening van de parochie in Alexandrië over.

1) Over de vermoedelijk christelijke interpolatie dezer woorden, aan Origenes nog onbekend, zie Schürer 2 II S. 486 f.; Meyboom Tweede eeuw, bl. 293 vg. 2) Verg. Schürer S. 169 ff. 3) Niet nader bekend. 4) St. telt hier c. 26. 5) Verg. III 25, 3. 6) Verg. III 25, 3. 7) St. c. 27. Ontbreekt in sommige Handschriften. 8) Zie c. 19. 9) Zie c. 16.

2.25. Over de vervolging onder Nero, 1) tijdens wien te Rome Paulus en Petrus met het martelaarschap voor de vroomheid versierd werden.

1 Toen de heerschappij van Nero genoeg bevestigd was, gordde hij zich, tot goddeloze ondernemingen vervallen, zelfs aan tegen de vrome verering van de God des Heelals.

2 Te beschrijven hoedanig iemand deze (keizer) geweest is, wat aangaat zijn verdorvenheid, zou niet voegen in het onderhavige werk. Daar namelijk velen in zeer nauwkeurige verhalen de hem betreffende dingen hebben overgeleverd, 2) is ieder wien zulks lief is in de gelegenheid zich daaruit een voorstelling te vormen van de afschuwelijkheid van 's mans buitengewone razernij, waardoor hij, na de ondergang van ettelijke myriaden bewerkt te hebben, op redeloze wijze tot zo grote moorddadigheid gedreven werd, dat hij zichzelf van de meest verwante en bevriende (personen) niet onthield, maar zonder onderscheid moeder en broeders en vrouw met ontelbare andere in geslacht hem nabestaanden naar de wijze van vijanden en bestrijders met de bontste verscheidenheid van moordwijzen verdeed.

3 Bij dit alles ontbrak nog slechts, dat ook dit op zijn rekening gesteld werd, dat hij onder de alleenheersers werd aangewezen als de eerste bestrijder van de vrome gezindheid jegens de Godheid.

4 Dit brengt wederom de Romein Tertullianus in herinnering, als hij aldus ongeveer spreekt: 3)

"Leest in uw gedenkschriften. Daar zult gij bevinden dat alleen Nero, die na het gehele Oosten onderworpen te hebben toenmaals te Rome het meest wreed was jegens allen, dit leerstuk heeft vervolgd. Op zulk een eersten beginner van onze kwelling beroemen wij ons. Want wie hem kent vermag in te zien, dat slechts enig groots en goeds door Nero veroordeeld werd."

1) St. c. 28. 2) Tac. Ann. 13, 14; Suet. Nero; Dio Cass 61-63. 3) Verg. Apol. 5: 'dat het eerst Nero tegen deze secte, die toen vooral te Rome opkwam, met een keizerlijk zwaard gewoed heeft'.

5 Terwijl deze (Nero) nu op zulk een wijze als de eerste bestrijder Gods onder de ergsten werd bekend gemaakt, werd hij mede tot de slachting der apostelen vervoerd. Men verhaalt namelijk, dat tijdens hem Paulus in Rome zelf onthoofd en Petrus eveneens gekruisigd werd, en het opschrift van Petrus en Paulus, dat tot nu toe op de graven aldaar stand gehouden heeft, maakt het verhaal betrouwbaar.

6 En niet minder ook een kerkelijk man, met name Gajus, die geleefd heeft tijdens Zephyrinus, de bisschop der Romeinen, 1) en die, als hij voor Proclus, 2) het hoofd der (leer)mening volgens de Phrygiërs, 3) schriftelijk deze zelfde dingen beredeneert, betreffende de plaatsen waar de heilige omhulsels der genoemde apostelen zijn bijgelegd 4) zegt: "Ik vermag u evenwel de zegetekenen der apostelen te wijzen.

7 Wanneer gij namelijk naar het Vaticaan wilt gaan, of naar de weg naar Ostia, zult gij de zegetekenen vinden van hen die deze gemeente hebben gegrondvest."

8 En dat beiden bij dezelfde gelegenheid geloofsgetuigenis hebben afgelegd, bevestigt Dionysius de bisschop der Corinthiërs, als hij schriftelijk de Romeinen toespreekt, 5) op de volgende wijze: "Mitsdien hebt gij door zo krachtige vermaning de van Petrus en Paulus opgewassen planting van Romeinen en Corinthiërs verenigd. Immers beiden hebben ons op gelijke wijze onderricht, toen zij in ons Corinthe geplant hadden. Evenzo hebben zij, naar Italië gegaan om desgelijks te leren, bij dezelfde gelegenheid geloofsgetuigenis afgelegd."

Dit opdat het verhaalde te meer betrouwbaar zij.

2.26. Hoe de Joden 6) door ontelbare rampen omringd werden en hoe zij de laatste krijg tegen de Romeinen ondernamen.

1 Voorts vermeldt Joséfus, als hij zo volledig mogelijk het ongeluk dat geheel het volk der Joden trof doorlopen heeft, behalve zeer vele andere dingen,

1) Zie V 28, 7. 2) Zie Pseudo-Tert. adv. omn. haer. 7. Verg. Tert. adv. val. 5. 3) Zie V 14 vgg. 27; V 16 vgg. 4) Zie VI 20, 3. 5) Verg. IV 23. 6) St. c. 29.

woordelijk, 9 dat ontelbaren 2) van de aanzienlijken onder de Joden, met geselen mishandeld, in Jeruzalem zelf door Florus gekruisigd zijn. Voorts, dat deze (Florus) landvoogd van Juda was, toen het gebeurde dat het begin van de oorlog ontbrandde, in het twaalfde jaar van het opperbewind van Nero.

2 Vervolgens zegt hij, 3) 'dat van geheel Syrië wegens de afval der Joden een geduchte verwarring zich heeft meester gemaakt, daar allerwegen de lieden van het (Joodse) volk door de bewoners der steden, als waren zij vijanden, onbarmhartig omgebracht werden, zodat men de steden vol onbegraven lijken zag, en grijsaards met kinderen dood zag liggen, en vrouwen die het bedeksel der schaamte niet gelaten was, en de gehele landvoogdij vol van onbeschrijfelijke rampen, en nog groter gevaar voor de bedreigden dan de allerwegen gepleegde roekeloosheden.'

Dit verhaalt Joséfus woordelijk.

Zo nu was het toenmaals met de Joden gesteld.

1) B. J. II 14, 9, 2) Volgens Joséfus 3600. 3) B. 7, II 18, 2.

Einde van het tweede boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Derde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphylï

3.1. Waar over de aarde de Apostelen de Christus verkondigd hebben.

1 Zo dan 1) was het in die (tijden) met de Joden gesteld. Nadat nu de heilige apostelen en leerlingen van onze Heiland over de gehele bewoonde wereld verstrooid waren, kreeg Thomas, naar de overlevering inhoudt, Parthië tot zijn deel, en Andréas Scythië, Johannes Azië, en na onder hen verkeerd te hebben stierf hij in Eféze.

2 Petrus voorts schijnt in Pontus en Galatië en Bithynië, Cappadocië en Azië (het Evangelie) verkondigd te hebben aan de Joden in de verstrooiing. 2) Ten laatste te Rome aangeland werd hij met het hoofd omlaag gekruisigd, aldus ook zelf waardig gekeurd te lijden.

3 Waartoe is het nodig van Paulus te spreken, die na van Jeruzalem tot aan Illyrië het Evangelie van Christus vervuld te hebben ten laatste in Rome tijdens Nero geloofsgetuigenis heeft afgelegd? Dit alles is door Origenes in het derde deel der uitleggingen op Genesis gezegd. 3)

1) Zie Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten, 1883, I S. 25 ff. en de uitvoerige noten bij Mc. Giffen. 2) 1 Petrus 1: 1. 3) Slechts uit Eusebius bekend, zie ed. de La Rue II 24.

3.2. Wie de eerste voorstander was van de gemeente te Rome

Over de gemeente der Romeinen verwerft als eerste na het martelaarschap van Paulus en Petrus het episcopaat Linus. Van deze maakt Paulus melding, als hij uit Rome naar Timotheüs schrijft, volgens de groet aan het eind van de brief. 1)

3.3. Over de brieven van de Apostelen.

1 Van Petrus wordt een brief, zijn zogenoemde eerste, als echt erkend. Van deze maken ook de oude presbyters in hun eigen geschriften als van een onbetwijfeld gebruik. Maar van de op zijn naam staande tweeden hebben wij vernomen, dat hij niet in het Verbond thuis behoort. Evenwel werd hij, als aan velen nuttig toegeschenen, met de andere ijverig gebruikt.

2 Voorts weten wij, dat de naar hem genoemde Handelingen, en het op zijn naam staand Evangelie, 2) en *de Verkondiging* die van hem heet te zijn, en de zogenaamde *Openbaring* in het geheel niet onder de Catholieke (geschriften) zijn overgeleverd, daar geen kerkelijk schrijver, noch der ouden, noch van onze tijdgenoten, van getuigenissen daaruit gebruik gemaakt hebben. 3)

3 Bij het voortzetten der Historie zal ik er mijn werk van maken, met wat (na de Apostelen) is gevolgd 4) ook aan te duiden, welke van de kerkelijke schrijvers der verschillende tijden gebruik maken van de weersproken (geschriften), en hoedanig (gebruik), en wat alzo door hen over de in het Verbond opgenomen en als echt erkende geschriften en wat over de niet daartoe behorende geschriften gezegd is.

1) 2 Tim. 4: 21. Dezelfde combinatie bij Iren. c. Haer. III 3, 3 en I g n. Trall. 7. Een deel der Hss. nog: zeggende: 'U groet Eubulus, en Pudens, en Linus, en Claudia.' 2) Verg. VI 12, 2-6; III 25, 6. Ed. van Manen 1893; idem v. d. Sande Bakhuizen. K. A. IX 329 vgg. Zie overigens betreffende deze geschriften de Handboeken over O. Chr. letterkunde. 3) Zie intussen VI 14, 1 en Fragm. Mur. lin. 70. 4) Zie bij I 1.

4 Wat intussen de naar Petrus genoemden betreft, waarvan ik slechts één brief als echt en door de vroegere presbyters als zodanig aangenomen leerde kennen, zij dit genoeg.

5 Van Paulus verder zijn de veertien (brieven) bekend en onmiskenbaar. Het is evenwel niet billijk er onkundig van te zijn dat sommigen de brief aan de Hebreëen ter zijde gesteld hebben, met de bewering dat hij van de zijde der gemeente der Romeinen, als niet van Paulus zijnde, weersproken werd. Wat over deze (brief) door de lieden voor ons gezegd is, zal ik te gelegener tijd ook mededelen. Voorts heb ik niet vernomen dat zijn zogenaamde Handelingen 1) onder de onbetwijfelde (geschriften) behoren.

6 Daar deze apostel in de begroetingen aan het eind van de (brief) aan de Romeinen 2) naast de andere ook melding maakt van Hermas, van wien men zegt dat het boek van de Herder is, dient men te weten, dat ook dit van de zijde van sommigen weersproken wordt, om wie hij niet onder de als echt erkende zou moeten gesteld worden, maar door andere aller-noodzakelijkst geoordeeld is, vooral voor degenen die een inleidende vooroefening behoeven. Vandaar dat wij weten, dat het reeds onder de gemeenten openlijk gebruikt wordt, en ik vernomen heb, dat enigen der oudste schrijvers er gebruik van gemaakt hebben.

7 Dit een en ander zij gezegd ter bevestiging van de onweersproken en van de bij allen als echt erkende Goddelijke schriften.

1) Verg. van Manen Paulus I bl. 96 vgg. 2) Rom. 16: 14.

3.4. Over de eerste opvolging van de Apostelen.

1 Dat Paulus door (het Evangelie) te verkondigen aan de (lieden) uit de Heidenen van Jeruzalem en rondom tot aan Illyrië toe de grondslagen der gemeenten gelegd heeft, zou duidelijk kunnen worden uit zijn eigen uitspraken, 1) en ook uit hetgeen Lucas verhaalde in de Handelingen. 2)

2 In hoeveel provinciën ook Petrus door aan de (lieden) uit de besnijdenis het Evangelie te verkondigen de leer des Nieuwen Verbonds heeft overgeleverd, dit zou uit diens eigene woorden duidelijk kunnen zijn uit zijn als echt erkenden brief waarvan wij gesproken hebben, 3) waarin hij schrijft aan degenen die in de verstrooiing uit de Hebreëen zijn, in Pontus en Galatië, Cappadocië en Azië en Bithynië. 4)

3 Maar hoeveel en wie, voor zover zij echte ijveraars waren, geschikt gekeurd zijn de door hen gevestigde gemeenten te hoeden, zou niet gemakkelijk te zeggen zijn, tenzij men dan ze zo goed mogelijk uit de uitspraken van Paulus bijeen las.

4 Ontelbaren toch zijn diens medewerkers en gelijk hij ze zelf noemde, medekrijgsknechten 5) geweest, en de meesten van hen zijn een onvergetelijke vermelding zijnerzijds waardig gekeurd, daar hij een blijvend getuigenis aangaande hen in zijn eigen brieven heeft opgehoopt. Maar ook Lucas, die in de Handelingen zijn bekenden opsomt, maakt met name van hen gewag. 6)

5 Van Timotheüs wordt verhaald dat hij als de eerste het episcopaat der gemeente in Eféze tot zijn deel gekregen heeft, 7) gelijk ook Titus (dat) van de gemeenten op Creta. 8)

6 Lucas, die naar het geslacht van Antiochië was 9) en naar zijn wetenschap geneesmeester, die meestentijds samen was met Paulus en ook met de overigen der apostelen niet vluchtig omgang had, heeft ons van de geneeskunst der zielen, die hij van hen verwierf, in twee door God bezielde boeken ons voorbeelden nagelaten, en wel in het Evangelie, waarvan hij tevens getuigt dat hij het gegrift heeft naar hem

hadden overgeleverd degenen die van de beginne ooggetuigen

1) Rom. 15: 19. 2) Hand. 13 enz. 3) c. 3, 1. 4) 1 Petr. 1: 1. 5) Philipp. 2:25; Philem. 2. 6) Hand. 9:27; 12:25; 13:13; 15:37, 39; -15: 40; -16:1; 18:2; 19: 29; 20:4; 27:2; 21:29. 7) Verg. 1 Tim. 1: 3; Const. Apost. VII 46; Niceph. H. E. III 11. 8) Verg. Tit. 1: 5. 9) Misschien verwarring met Lucius, zie Hand. 13: 1. Verg. evenwel Col. 4: 14; Philem. 24; 2 Tim. 4: 11.

en dienaren des Woords waren, welke hij allen ook beweert van de eersten af gevolgd te zijn, 1) en in de Handelingen der Apostelen, die hij samenstelde na ze niet door het gehoor, maar met eigen ogen vernomen te hebben.

7 Men zegt dat Paulus van het naar hem (genoemd) Evangelie placht melding te maken, zo vaak hij als over zeker eigen Evangelie schrijvende zeide: 'volgens mijn Evangelie.' 2)

8 Van de overige volgelingen van Paulus wordt aangaande C r e s c e n s door hem getuigd dat hij naar Gallië gereisd is, 3) en aangaande Linus, van wie hij in de tweede brief aan Timotheüs melding maakt als van een die met hem te Rome samen is, 4) werd reeds eerder 5) verklaard dat hij de eerste na Petrus het episcopaat over de gemeente der Romeinen tot zijn deel gekregen heeft.

9 Maar ook Clemens, eveneens aangesteld als derde 6) bisschop der gemeente, erlangde van hem het getuigenis dat hij Paulus' medewerker en medeworstelaar geweest is. 7)

10 Daarenboven verhaalt een der ouden, een andere Dionysius, een herder van de parochie der Corinthiërs, 8) dat ook die bekende Areopagiet, Dionysius was zijn naam, van wie Lucas in de Handelingen opgetekend heeft dat hij na de door Paulus op de Areopagus tot de Atheners gehouden volksvoordracht het eerst geloofde 9) de eerste bisschop der gemeente te Athene geweest is.

11 Maar als wij voortgaan op onze weg, zal te gelegener tijd van de opvolging in de tijden der apostelen het nodige door ons gezegd worden. Nu willen wij overgaan tot het vervolg der historie.

1) Luc. 1: 2. 2) Rom. 2:16; 2 Tim. 2: 8. 3) 2 Tim. 4:10; volgens een andere lezing: Galati g. 4) 2 Tim. 4: 21. 5) c. 2. 8) Zie L i p s i u s, Chronologie der Römischen Bischöfe, 1869, S. 147 ff. 7) Philipp. 4: 3. 8) In een brief aan de Atheners, zie H. E. IV 23, 2. 9) Hand. 17: 34.

3.5. Over de laatste belegering van de Joden na Christus.

1 Nadat Nero dertien jaren het bewind in handen gehad had 10) en de omgeving van Galba 11) en Otho 12) een jaar en zes maanden doorgebracht had,

10) Zie II 19, 2. 11) Juni 68-Jan. 69. 15) 69 Jan.-April; idem Vitellius.

werd Vespasianus, 1) die door zijn krijgsverrichtingen tegen de Joden in het oog viel, in Juda zelf als keizer aangewezen, daar hij van de zijde der heirlegers daar tot opperbewindvoerder werd uitgeroepen. Dientengevolge reisde hij terstond naar Rome en stelde de krijg tegen de Joden in handen van zijn zoon Titus.

2 Toen na de opnemings van onze Heiland de Joden behalve het roekeloos vergrijp aan hem ook reeds tegen zijn apostelen de meest mogelijke aanslagen beraamd hadden, daar als eerste Stefanus door hen met stenen uit de weg geruimd was, 2) en vervolgens na hem Jacobus, die een zoon was van Zebedeüs en een broeder van Johannes, was onthoofd, 3) en boven dat alles Jacobus, die de zetel van het episcopaat aldaar als

eerste na de opneming van onze Heiland tot zijn deel verkreeg, 4) op de boven 5) vermelde wijze verscheiden was, en de overige apostelen ontelbare levensgevaarlijke aanslagen verduurd hadden en uit het land van Juda verdreven waren en zij de tocht naar al de heidenen ter lering van de (Evangelie)verkondiging aanvaard hadden met de mogendheid van Christus die tot hen hen gezegd had: *'Gaat heen en onderricht alle volken in Mijn Naam.'* 6)

3 Ja toen ook reeds het volk der gemeente te Jeruzalem bij monde van zekere Godspraak, die aan de bevoegden aldaar door openbaring gegeven was, 7) bevel ontvangen had vóór de oorlog zich van de stad te verwijderen en een zekere stad van Perea zij noemen haar Pella 8) te gaan bewonen, (toen, zeg ik, dit alles geschied was), achterhaalde op een ogenblik dat die in Christus geloofden van Jeruzalem verhuisd waren, zodat de heilige mannen de vorstelijke hoofdstad der Joden zelf en het gehele land Juda volkomen verlaten hadden, doordat de Goddelijke gerechtigheid hen, daar zij zoveel onwettigs tegen de Christus en zijn apostelen bedreven hadden, en deed ze het geslacht van die goddelozen te enenmale uit de mensen verdwijnen.

1) 69-76. 2) Hand. 7: 59, 60. 3) Hand. 12: 2. 4) Zie II 1, 2. 5) II 23. 6) Verg. Matth. 28: 19, 20. 7) Slechts uit deze plaats van Eusebius bekend. 8) Jos. B. J. III 3, 3; I 4, 8; Plin. V 18; zie Schürer 2 II s. 99 ff.

4 Hoeveel rampen dan toenmaals op allerlei plaatsen op het gehele volk samengestroomd zijn; hoe vooral de bewoners van Juda tot het uiterste van ellende gedreven zijn; hoeveel myriaden voorts van mannen met vrouwen en kinderen door zwaard en honger en ontelbare andere soorten van dood gevallen zijn; hoeveel en hoedanige belegeringen van steden der Joden er hebben plaats gehad; en dan ook hoeveel verschrikkelijke en meer dan verschrikkelijke dingen de lieden gezien hebben die tot Jeruzalem zelf als tot de hoogst sterke moederstad hun toevlucht genomen hebben; alsmede de wijze waarop de gehele oorlog gevoerd is en al de afzonderlijk daarin voorgevallen gebeurtenissen; en hoe ten laatste de van de zijde der profeten aangekondigde gruwel der verwoesting stond op Gods vanouds befaamd heiligdom, 1) dat de algehele ondergang en de laatste vernietiging door het vuur moest lijden wien het lief is staat het vrij (dit alles) nauwkeurig in de door Joséfus geschreven geschiedenis na te lezen. 2)

5 Hoe deze zelfde (auteur) met even zoveel woorden verhaalt dat een menigte van omstreeks driehonderd myriaden 3) van de uit geheel Juda in de dagen van het Paasfeest vergaderden te Jeruzalem als in een kerker waren opgesloten, moet noodzakelijk worden aangeduid.

6 Het betaamde namelijk dat in dezelfde dagen, waarin zij over aller Heiland en Beweldadiger, de Christus Gods, de dingen van zijn lijden beschikt hadden, zij als in een kerker opgesloten het hen achterhalend verderf van de Goddelijke gerechtigheid in ontvangst namen.

7 Met voorbijgang intussen van wat in bijzonderheden hen overkomen is, van hoe met zwaarden en op andere wijzen de hand aan hen gelegd is, acht ik het noodzakelijk slechts de rampen die door de hongersnood (hen troffen) te boek te stellen, opdat zij die dit geschrift lezen aan een onderdeel mogen kunnen weten, hoe reeds spoedig de tuchting Gods hen achterhaalde wegens hun wetsovertreding tegen de Christus Gods.

1) Dan. 9: 27; Matth. 24: 15. 2) B. J. II 17 enz., V 2 enz. 3) Jos. B. J. VI 9, 3 noemt 2.700.000, en II 14, 3 telt 3.000.000. Tacitus spreekt van 600.000. Nieuwere gissingen komen tot hoogstens 60.000 of 70.000.

3.6. Over de hongersnood, die hen kwelde.

1 Welaan, doorloop nu, terwijl gij het vijfde (boek) der Historiën (van Joséfus) weerom ter hand neemt, het treurspel van de toenmaals gebeurde dingen.

"De welgestelden, zegt hij, stond te blijven gelijk met ondergang. Immers onder voorwendsel van een overloper te zijn werd iemand om zijn vermogen uit de weg geruimd. Door de honger voorts bereikte de waanzin der oproerlingen het toppunt en dagelijks ontbrandden beide verschrikkelijke dingen te erger.

2 Koorn was nergens verkrijgbaar, maar binnenstormende doorzochten zij de huizen, en als zij dan (iets) vonden, martelden zij (de bewoners) als die het gelochend hadden, en als zij niets vonden, dan kwelden zij ze als die het maar al te zorgvuldig verborgen hadden. Bewijs van het hebben en het niet (hebben) waren de lichamen der ongelukkigen, waarvan de ene, die nog in goede staat waren, overvloed van voedsel schenen te hebben, maar die reeds wegwijnden werden voorbijgegaan, daar het onredelijk scheen te doden die weldra van gebrek zouden sterven.

3 Velen verruilden in het geheim hun bezittingen voor een enkele maat weit, als zij toevallig meer vermogend waren, tarwe, als zij tot de meer behoeftigen behoorden. Daarna sloten zij zich op in het binnenste hunner woningen en aten sommigen uit scherpen honger het koren onbewerkt en bakten andere het, naar noodzakelijkheid of vrees het aan de hand deed.

4 Een tafel werd nergens meer aangerecht, daar zij de spijzen nog ongaar uit het vuur trokken en wegsleepten. Deerniswaardig was het voedsel en tranen waard het schouwspel, daar de sterkeren naar zich toehaalden en de zwakken jammerden.

5 De honger overstemt alle aandoeningen, maar niets doet hij zo vergaan als het ontzag. Want wat anders waard is ontzien te worden, wordt tijdens de (honger) gering geschat. Vrouwen althans roofden mannen en zonen hun vaders; en, wat het akeligste is, moeders (roofden) zuigelingen de voedingsmiddelen zelfs uit hun monden, en terwijl hun liefsten in hun handen wegteerden, ontzagen zij zich niet (hun) de druppels waarvan zij moesten leven te ontnemen.

6 Maar zelfs als zij op die wijze de kost vonden, bleven zij toch niet verborgen. Overal namelijk drongen de oproerlingen binnen, met roof zelfs van zulke (goederen). Zo vaak zij toch een woning gesloten zagen, was dit neen teken dat de (lieden) daar binnen voedsel tot zich namen. Terstond dan de deuren openbrekende drongen zij binnen en droegen de beten weg, slechts uit hun slokdarmen ze niet uitpersen.

7 En ouden, die zich aan de spijzen vastklemden, werden geslagen, en aan vrouwen, die verborgen wat zij in handen hadden, werd het haar uitgerukt. Er was zelfs geen deernis met een grijs (hoofd), noch met zuigelingen, maar de zuigelingen, die zich vastklemden aan de brokken, namen zij op en slingerden zij naar de grond. Doch jegens degenen die bij hun binnenkomen hun te vlug af geweest waren en het geroofde eerst hadden opgegeten waren zij, als door hen verongelijkt, nog wreder.

8 Verschrikkelijke manieren van kwellingen bedachten zij om voedsel op het spoor te komen, met erwten de ongelukkigen de ingangen der schaamdelen verstoppende, met scherpe roeden de zitvlakken prikkelende. Dingen te vreselijk om aan te horen onderging iemand tot de bekentenis van een enkel brood en om een enkele handvol verborgen gerstemeel aan te wijzen.

9 Toch leden de kwellers geen honger - immers die door nood gedwongens waren, zijn minder wreedaardig -, maar oefenden hun waanzin en verschaften zich van te voren leeftocht voor de volgende dag.

10 Dengenen ook die des nachts naar buiten slopen naar de wachtpost der Romeinen ter verzameling van wilde groenten en om kruiden gingen zij tegemoet, als zij juist

meenden de vijanden ontkomen te zijn, en ontrukten hun het binnengebrachte, en schoon zij dikwijls smeekten en op het geduchtste de Naam Gods aanriepen om hun een deel mee te geven van wat zij met levensgevaar hadden gehaald, deelden zij hun in 't geheel niets mee. Ja, zij moesten nog blij zijn, als zij na beroofd te zijn niet nog daarenboven werden omgebracht."

11. Hieraan voegt hij na andere dingen toe, zeggende: 1)

"De Joden was met de uitgangen alle hoop op behoud afgesneden. Al heviger geworden 2) weidde de honger bij huisgezinnen en geslachten het volk af. De daken waren gevuld met machteloze vrouwen en kinderen, de straten met dode grijsaards.

12 Opgezwollen knapen en meisjes sleepten als beelden zich voort over de markten en vielen neer waar maar de kwaal iemand aangreep. De uitgeputten waren niet in staat hun aanverwanten te begraven, en wat wèl kracht had aarzelde wegens de grote menigte van doden en de onzekerheid ten opzichte van zichzelf. Velen althans stierven met de door hen begravenen en velen kwamen reeds als bij voorbaat tot de groeven, eer het voorbeschikte uur was aangebroken.

13. Er was noch gewezen bij de ongevallen, noch weegeklag, maar de honger deed de aandoeningen te niet. Met droge ogen 3) zagen de langzaam wegstervenden op degenen die hen voorgekomen waren in het ter ruste gaan.

14. Diepe stilte omvatte de stad, en nacht vol van dood. Erger voorts dan deze dingen waren de rovers. Terwijl zij namelijk inbraken in de woningen, die als graven waren, plunderden zij de lijken, en na de bedeksels der lichamen verwijderd te hebben gingen zij lachende heen, en de scherpten der zwaarden beproefden zij in de gevallenen, ja sommigen der bezwekenen doorboorden zij terwijl ze nog leefden ter beproeving van het staal, en degenen die smeekten rechterhand en zwaard hun ten dienste te stellen lieten zij minachtend aan de honger over. Elk dergenen die de laatsten adem uitbliezen staarde onafgebroken naar de tempel, terwijl hij de oproerlingen levend achterliet.

15. Dezen, die de reuk niet konden verdragen, bevalen eerst de doden uit de openbare schat te begraven. Daarna, toen zij er niet mee uit kwamen, wierpen zij ze van de muren in de afgronden. Toen Titus bij zijn omgang die zag, opgevuld met doden, en een diepe bloedstroom van onder de in ontbinding verkerende lijken zag wegvloeien, zuchtte hij, en de handen opheffende betuigde hij bij God dat het zijn werk niet was."

1) B. J. V 12, 3. 4a. 2) letterlijk: zich verdiept hebbende. 3) Bij Joséfus nog: 'en met wijd geopende mond.'

16 Na hieraan inmiddels iets te hebben toegevoegd, vervolgt hij zeggende: 1)

"Ik zou niet willen aarzelen te zeggen wat de aandoening mij beveelt. Ik ben van oordeel dat, als de Romeinen getalmd hadden tegen de heiligschenders, de stad àf door een kloof zoude verslonden zijn of door een vloed overstroomd, of de bliksems van Sodom zou » gekregen hebben. Want een veel goddelozer geslacht dan die deze dingen te lijden hadden zou zij hebben voortgebracht, of minstens door de waanzin dezer lieden het gehele volk mede te gronde gegaan zijn."

17 En in het zesde boek schreef hij aldus: 2)

"Een onmetelijke menigte van degenen die door de honger verdorven werden ging in de stad te gronde en onbeschrijfelijk lijden kwam over hen. In ieder huis, waar maar een zweem van voedsel zichtbaar werd, was gevecht; die elkaars liefsten waren werden handgemeen, terwijl zij elkaar de armzalige leeftocht ontroofden.

18 Zelfs van stervenden wilde men niet geloven dat zij niets hadden, ja de rovers

doorzochten zelfs degenen die de adem uitbliezen, of soms iemand voedsel onder zijn borst verborg en zijn dood slechts veinsde. Andere, die van honger geeuwden, sprongen op en liepen rond als dolle honden, en tegen de deuren aanvallende op de wijze van beschonkenen en uit radeloosheid sprongen zij twee of driemaal in een enkel uur dezelfde huizen binnen.

19 De nood bracht allerlei dingen tussen de tanden en terwijl men opzamelde wat zelfs de vuilste der redeloze dieren niet aanstond, was men in staat het te eten. Ten laatste althans onthield men zich niet van gordels en schoenen en men trok de huiden van de schilden af en kauwde er op. Voor sommigen waren ook stukken van oud hooi voedsel. Enkelen toch verzamelden de spiervezeltjes en verkochten het geringste gewicht voor vier Attische (drachmen 3).

1) B. J. V 13, 6. ") B. J. VI 3, 3. 4. 3) Een kleine twee gulden

20 Maar waartoe zal ik spreken van het gemis van afkeer 'van onbezielde voorwerpen'? Ik ben namelijk van plan een voorbeeld mee te delen, zoals noch bij de Grieken, noch bij de barbaren n een verhaald wordt, afgrijselijk om te zeggen, ongelooflijk om aan te horen. Ik voor mij zou niet graag aan de latere mensen toeschijnen stukjes te vertellen en daarom graag het geval laten rusten, indien ik niet onder mijn tijdgenoten ontelbare getuigen had. Ook zou ik anders mijn vaderland een weinig warme dienst bewijzen, als ik het verhaal achterwege liet van wat het in werkelijkheid heeft geleden.

21 Een vrouw uit de bewoners van het Overjordaanse, met name Maria, van een vader Eleazar, uit het vlek Balthazor dit betekent 'Hysop-huis 1) -, naar geslacht en vermogen aanzienlijk, werd, daar zij met de overige menigte naar Jeruzalem gevlucht was, mede belegerd.

22 Haar verder bezit, zoveel zij uit Perea samengepakt en naar de stad meegenomen had, hadden de geweldenaars geroofd, en de overblijfsels der kostbaarheden en wat er nog aan voedsel te bedenken was roofden lijfwachten, die dagelijks binnendrongen. Een verschrikkelijke verstoordheid besloep het vrouwspersoon en menigmaal zette zij lasterende en vervloekende de rovers tegen zich op.

23 Maar daar noch uit verbittering ,noch uit barmhartigheid iemand haar uit de weg ruimde en het haar verdriette voor andere spijs te vinden, en het vinden allerwegen reeds zo bezwaarlijk was, en de honger door ingewanden en merg drong, en het gemoed nog meer dan de honger brandde, nam zij behalve de noodzakelijkheid de toorn tot raadsman en ging tegen de natuur in, en na haar kind zij had een zuigende knaap gegrepen te hebben, zei zij:

24 'Ongelukkig wicht, onder krijg en hongersnood en oproer, waartoe zal ik u bewaren? Bij de Romeinen is slavernij, ook al blijven wij huns ondanks leven, maar de honger komt eerder dan de slavernij, en de oproerlingen zijn lastiger dan beiden. Welaan dan, wees mij tot spijs en de oproerlingen tot vergelding, en voor de levenden tot een fabel 2) als alleen aan de rampen der Joden nog ontbreekt.'

Terwijl zij dit zeide, doodde zij tevens haar zoon.

1) Als stond er Bethesob. De Handschriften van Joséfus hebben Batechor of Bathezor. 2) Nl. de zielen na de dood.

25 Daarna braadde zij hem en at er de helft van op, maar het overige dekte zij toe en bewaarde het. Weldra nu verschenen de oproerlingen, en toen zij de misdadige walm insnoven, dreigden zij haar op staande voet te zullen vermoorden, indien zij niet liet

zien wat zij toebereid had. Daarop zei zij dat zij een mooi stuk voor hen bewaard had en ontdekte de overblijfselen van het kind.

26 Maar ontzetting en zinsverbijstering maakte zich terstond van hen meester en op het gezicht stonden zij als vastgenageld. Doch zij zeide: 'Dit is mijn eigen kind en mijn werk. Eet, want ik heb ook gegeten. Weest niet weker dan een vrouw en niet meewariger dan een moeder. Indien gij evenwel te vroom zijt en mijn offer versmaadt, dan heb ik voor u gegeten en blijve het overige voor mij.'

27 Daarop gingen zij rillende heen, tot dit éne toch te zwak, schoon zij node dit voedsel aan de moeder lieten. Weldra was de gehele stad van de gruwel vervuld en elk stelde zich het aandoenlijk geval vóór ogen en huiverde als ware het door hem zelf gewaagd.

28 Verder was het verlangen der hongerenden naar de dood, en gelukkig werden geprezen die waren omgekomen alvorens dergelijke dingen te hebben gehoord of aanschouwd. Een zodanige was de vergelding voor het onwettig bedrijf en de goddeloosheid der Joden jegens de Christus Gods.

3.7. Over de voorspellingen van de Christus.

1 Doch het is de moeite waard de onbedrieglijke voorzegging van onze Heiland hieraan toe te voegen, waarin Hij dezelfde dingen bekend maakt door aldus te voorspellen:

Maar wee de zwangeren en de zogenden in die dagen. *'Bidt dat ulieder vlucht niet in de winter plaats hebbe, noch op sabbat. Immers er zal dan een grote verdrukking zijn, gelijk er niet geweest is van het begin der wereld tot nu toe, noch ook wezen zal.'* 1)

2 Als voorts de schrijver 2) het gehele getal der uit de weg geruimden samenvat, zegt hij, 3) dat honderd-en-tien myriaden (10.000) door hongersnood 4) omgekomen zijn, en dat de verderen, oproermakers en rovers, na de inneming (der stad) door elkaar aangewezen, uit de weg geruimd zijn; dat van de jongelingen de best opgeschotenen en door lichaamsschoonheid meest uitmuntenden voor een triomftocht bewaard zijn; dat van de overige menigte de meer dan zeventienjarigen geboeid naar de werken 5) in Egypte gezonden zijn, en nog groter getal over de provinciën verdeeld om bij de schouwspelen door staal en wilde dieren om te komen, maar de minder dan zeventienjarigen als gevangenen weggevoerd zijn om verkocht te worden, en dat van deze alleen het getal tot negen myriaden 6) mannen werd opgevoerd.

3 Dit alles geschiedde op deze wijze in het tweede jaar der regering van Vespasianus, 7) overeenkomstig de toekomstkundige voorzeggingen van onze Heere en Heiland Jezus Christus, die het door Goddelijke macht vooruit zag als reeds aanwezig, en die er tranen bij stortte en er om weende, volgens de Schrift der heilige Evangelisten, die zelfs zijn eigen gezegden te boek stelden; (vermeldende) hoe hij toen als tot Jeruzalem zelf sprak: 8)

4 *'Mocht gij nog op deze dag erkennen wat tot uw vrede dient! Maar nu is het voor uw ogen verborgen. Want er zullen dagen over u komen, dat uw vijanden palissaden om u zullen oprichten en u zullen omsingelen en van alle zijden u in 't nauw zullen brengen en u en uw kinderen ter aarde zullen werpen.'*

5 Daarna weer als betreffende het volk: 9) *'Want er zal een grote nood over het land zijn en toorn jegens dit volk. En zij zullen vallen door de mond van het zwaard en zij zullen gevankelijk worden weggevoerd naar alle volken. Jeruzalem zal vertreden worden door de heidenen, totdat de tijden der volken vervuld zijn.'*

1) Matth. 24: 19. 2) Nl. Joséfus. 8) B. J. VI 9, 2.3. 4) Toevoeging van Eusebius. 5) Nl. de steengroeven. 6) Bij Jos.: 97.000. 7) Verg. B. J. VI 8, 5; 10, 1. 8) Luc. 19: 42, 43. 9) Luc. 21: 23, 24.

En wederom: 1) *'Wanneer gij dan Jeruzalem door krijgslieden omringd ziet, weet dan dat hare verwoesting nabij gekomen is.'*

6 Hoe zou nu iemand, die de gezegden van onze Heiland met de overige verhalen van de schrijver over de hele oorlog vergelijkt, zich niet verwonderen bij de erkenning dat de vóórwetenschap zowel als de voorzegging van onze Heiland waarlijk Goddelijk en bovennatuurlijk ongehoord was?

7 Over hetgeen voorts na het lijden des Heilands en na die uitroepen, waarmee de menigte der Joden de rover en moordenaar van de dood vrijbad, maar smeekte dat de overste Leidsman des Levens uit hun midden mocht weggenomen worden, 2) het gehele volk overkwam, zou het niet nodig zijn aan de verhalen (van Joséfus) iets toe te voegen.

8 Slechts zou het billijk kunnen heten er nog bij te vermelden, wat als bewijs van de mensenliefde der algoede Voorzienigheid dienst zou kunnen doen, hoe zij na het roekeloos vergrijp aan de Christus het tegen hen beraamde verderf volle veertig jaren uitstelde; hoe gedurende deze (jaren) de meesten der apostelen en leerlingen, o. a. Jacobus zelf, de eerste bisschop in deze (stad), die de titel van broeder des Heeren voerde, nog in leven waren en in de stad der Jeruzalemmers zelf verkeerden,

9 dienst doende als het ware voor de plaats als een allersterkst bolwerk, terwijl het Goddelijk oppertoezicht nog steeds lankmoedig bleef, voor 't geval dat zij soms, door berouw te hebben over hetgeen zij bedreven, vergiffenis en behoud deelachtig konden worden, en hoe het behalve zo grote lankmoedigheid ongehoorde Goddelijke vóórtekenen verschafte van wat hun zou overkomen, indien zij zich niet bekeerden. Het is gepast dit een en ander, dat door de genoemden schrijver der vermelding waardig gekeurd is, de lezers van dit geschrift voor te leggen.

1) Luc. 21: 20. 2) Matth. 27: 21, 22; Hand. 3: 14. III 8: 1-5.

3.8. Over de tekenen vóór de oorlog.

1 Neem aan en lees wat in het zesde (boek) der Historiën door hem wordt meegedeeld in de volgende woorden: 1)

"De misleiders namelijk en de leugenaars tegen God 2) overreedden toenmaals het rampzalige volk, maar op de duidelijke en van te voren de verwoesting die plaats zou hebben aanduidende tekenen letten zij niet, noch vertrouwden zij, maar als waren zij overdonderd en hadden zij ogen noch ziel, verwaarloosden zij te luisteren naar de verkondigingen Gods.

2 Zo onder meer, toen er boven de stad een ster stond, aan een zwaard gelijk, en een komeet die bijna een jaar volhield; zo verder, toen vóór de afval en de beweging tot de krijg, terwijl het volk vergaderd was tot het feest der ongezuurde broden, op de achtsten der maand Xanthicus 3) des nachts te negen uur een zo groot licht het altaar en de tempel omstraalde, dat het heldere dag scheen te zijn. Dit hield bijna een half uur aan. de onervarenen leek het iets goeds te zijn, maar door de heilige schriftgeleerden werd het terstond onderkend als een voorteken van wat ook werkelijk gebeurd is.

3 Omstreeks hetzelfde feest bracht een koe, die door de overpriester ten offer aangevoerd was, midden in het heiligdom een lam ter wereld.

4 De Oosterpoort van het meer naar binnen gelegen (deel), die van koper was en

uiterst massief en tegen de middag door twintig mannen met moeite gesloten werd en gesteund was door met ijzer belegde dwarsbalken en zeer diepgaande grendels had....

4) werd des nachts te zes uur uit eigen beweging geopend gezien....)

5 En na het feest, niet vele dagen later, de eenentwintigsten der maand Artemisius, 6) werd een demonische verschijning gezien, te groot om te geloven.

1) B. J. VI 5, 3. 2) Mc. Giff.: 'false prophets.' 3) Nl. der Macedoniërs = April. 4) Bij Jos. hier nog: die in de uit één steen bewerkten dorpel neergelaten werden.' 5) Bij Jos. hier nog het een en ander over de indruk, die het feit maakte. 6) Nl. der Macedoniërs = Mei.

Het zou kunnen schijnen een gezichtsbedrog te zijn wat verteld zal worden, indien het niet ook van wege ooggetuigen verhaald werd en de er op volgende rampen zulke tekenen waardig waren. Vóór zonsondergang namelijk werden in de lucht over het gehele land krijgswagens gezien en gewapende slagorden, die door de wolken stormden en de steden omringden.

6 Tijdens het feest dat Pentecoste (Pinksterfeest) genoemd wordt verklaarden de priesters, die des nachts het heiligdom ingingen voor de liturgie, zoals zij gewoon waren, dat zij eerst beweging en geruis vernamen en daarna de veelstemmige uitroep: *'Laat ons van hier gaan!'* 1)

7 Maar meer ontzagwekkend dan deze (tekenen) is (het volgende). Zekere Jezus namelijk, een zoon van Ananias, een landbewoner onder de eenvoudigen, die vier jaren vóór de oorlog, toen de stad de diepste vrede genoot en welvoer, tot het feest kwam waarop het gewoonte was dat allen in de buurt van het heiligdom Gode tenten maakten, 2) begon plotseling uit te roepen: *'Een stem uit het Oosten, een stem uit het Westen, een stem uit de vier windstreken, een stem tot Jeruzalem en de tempel, een stem tot bruidegoms en bruiden, een stem tot geheel het volk!'*

Dag en nacht ging hij zo roepende alle stegen door.

8 Sommigen van de aanzienlijke burgers, verstoord over het onheilspellend geroep, grepen de man en pijnigden hem met vele slagen. Maar hij, die noch ter wille van zichzelf enig geluid gaf, noch in 't bijzonder tot de aanwezigen, 3) ging voort de zelfde kreten uit te schreeuwen als te voren.

9 Omdat de overheden van oordeel waren, gelijk ook werkelijk zo was, dat die beroering van de man meer van demonische aard was, brachten zij hem tot de stadhouder bij de Romeinen. 4) Daar met geselen tot op het gebeente gestriemd, smeekte noch weende hij, maar zijn stemgeluid zo weeklagend mogelijk buigend antwoordde hij op iedere slag: *'Wee, wee over Jeruzalem!'*

1) Andere lezing: Wij gaan van hier.' 2) de 15de der 7de maand. 3) Volgens een andere lezing: 'zijn beulen.' 4) Nl. Albinus

10 Dezelfde schrijver verhaalt iets dat nog ongehoorder is, als hij zegt 1) dat er een Godsspraak in de Heilige schriften te vinden is, 2) die inhoudt dat omstreeks die tijd iemand hunner, uit dat land (voortgekomen), over de bewoonde wereld zou heersen; 't welk (Joséfus) zelf opvat als in Vespasianus te zijn vervuld.

11 Maar deze heerste niet over de gehele (wereld), maar slechts over het aan de Romeinen onderworpen deel. Het zou dus met meer recht op de Christus worden toegepast, tot wien door de Vader gezegd is: 3) *'Bid van Mij en Ik zal U de volkeren tot Uw erfdeel geven en tot Uw bezitting de uiterste einden der aarde.'* Juist op datzelfde tijdstip toch ging de stem van zijn heilige apostelen over de gehele aarde 4) en gingen hun woorden tot aan de uiterste einden der bewoonde wereld.

3.9. Over Joséfus en de geschriften die hij naliet.

1 Na dit alles is het de moeite waard, dat men ook niet onbekend zij met Joséfus zelf, die voor het verhaal dat wij onderhanden hebben zoveel (bestanddelen) geleverd heeft, (en wist) van waar en uit welk geslacht hij opstond. Hij maakt ons wederom ook dit bekend door het volgende te zeggen: 5)... 'Joséfus, een zoon van Mattathias... 1) uit Jeruzalem, een priester, die eerst zelf de Romeinen beoorloogde en uit noodzaak de latere gebeurtenissen bijwoonde.'

2 Van de Joden omstreeks dat tijdstip was hij niet alleen bij zijn volksgenoten, maar ook bij de Romeinen een hoogst zeer aanzienlijk man, zodat hijzelf geëerd werd door de oprichting van een standbeeld 1) in de stad der Romeinen, en de door hem vervaardigde boeken (plaatsing) in de bibliotheek werden waardig gekeurd. 3)

1) B. J. VI 5, 4, verg. III 8, 9. 2) Dan. 2: 44? 8: 23. Verg. Tacitus Hist. V 13; Suetonius in Vespas. 4. 3) Ps. 2: 8. 4) Verg. Ps. 19: 5. 5) B. J. I profetieën. 6) Jos. heeft hier nog: van afkomst een Hebreëer.' 7) Van elders niet bekend. 8) Verg. Leven van Joséfus c. 65.

3 Hij stelde namelijk de gehele Joodse archeologie in volle twintig schrifturen te boek, en de Geschiedenis van de Joodse oorlog in zijn tijd in zeven delen, waarvan hijzelf zich het getuigenis geeft, dat hij ze niet alleen in het spraakgebruik der Hellenen, (Grieken) maar ook in dat van zijn vaderen heeft overgeleverd, 1) terwijl hij om het overige wel waard is geloofd te worden. 2)

4 En nog twee andere (boeken) van hem die belangstelling waard zijn worden vermeld, handelende over de oudheid der Joden, waarin hij zowel tegen Apion de taalkundige, die toenmaals een verhandeling tegen de Joden had opgesteld, tegenspraak verheft, als ook tegen andere, 3) die eveneens beproefd hadden het vaderland van het volk der Joden te belasteren.

5 In het eerste van deze (boeken) stelt hij het getal der canonieke geschriften van het dusgenaamde Oude (verbond), en leert hij, met even zoveel woorden als uit oude overlevering, op de volgende wijze welke de bij de Hebreëen onweersproken (boeken) zijn.

3.10. Hoe Joséfus van de Goddelijke boeken gewag maakt.

1 "Bij ons dan zijn geen myriaden boeken, 4) die onderling niet overeenstemmen en tegen elkaar strijden, maar slechts tweeëntwintig 5) boeken, die de beschrijving bevatten van de hele tijd en met recht geacht worden Goddelijk te zijn.

2 Daarvan zijn vijf van Mozes. Zij bevatten de wetten en de overlevering aangaande de schepping der mensen tot aan zijn uiteinde.

3 Deze tijd is weinig minder dan drieduizend jaren. Vanaf Mozes tot aan Artaxerxes, die na Xerxes koning der Perzen was, hebben de profeten na Mozes - het gedurende hun tijden gebeurde - beschreven in dertien boeken.

De overige vier 6) bevatten lofliederen aan God en voor der mensen grondslagen voor het leven.

1) B. J. I probemium 1. 2) Verg. Scharer I 4 S. 93 ff. 3) Nl. 'in dezelfde twee boeken'. 4) c. Apion. 18. 5) Litteratuur over deze telling zie Scharer I 4 S. 103. Verder Wildeboer Het ontstaan van de kanon des O. V. 3 1900, bl. 42 vgg. 6) Psalmen, Spreuken, Prediker, Hooglied.

4 Vanaf Artaxerxes tot op onze tijd zijn wel de bijzonderheden beschreven, maar zij

zijn niet een gelijk geloof waardig geacht als de vroegere (beschrijvingen), omdat er geen nauwkeurige opvolging der profeten plaats had. Ook is het blijkbaar uit een feit, hoe wij aan onze eigen geschriften gehecht zijn.

5 Terwijl er toch reeds zulk een lang tijdperk is voorbijgegaan, heeft niemand het gewaagd noch er iets aan toe te voegen, 1) noch iets te veranderen, maar allen Joden is het terstond van de eerste wording af ingeplant het er voor te houden dat het Goddelijke leerstukken zijn, en daarbij te blijven, en daarvoor graag vals het wezen moet te sterven."

Deze (mededelingen) van de schrijver mogen hier ten nutte een plaats gekregen hebben.

6 Ook werd (door Joséfus) 2) nog een ander geenszins onvoortreffelijk studiewerk vervaardigd Over de oppermachtige rede, dat sommigen het boek der Maccabeën betiteld hebben, omdat het de worstelingen van de zich manmoedig gedragende Hebreëen ten behoeve van de vrome gezindheid jegens de Godheid in de aldus genaamde Maccabeesche boeken bevatte.

7 Tegen het einde van het twintigste (boek) der Archeologie geeft dezelfde (auteur) te kennen, 8) dat hij voornemens is in vier boeken overeenkomstig de voorvaderlijke meningen der Joden te schrijven over God en diens Wezen, en over de wetten, waarom volgens hen sommige (dingen) te doen geoorloofd zijn en andere verhinderd worden. 4) Dat nog andere (studiewerken) door hem vervaardigd zijn, vermeldt dezelfde (auteur) in zijn eigen verhandelingen. 5)

8 Bovendien is het redelijk de uitspraken aan te halen, die juist aan het eind van de Archeologie 6) een plaats vonden, ter bekrachtiging van het getuigenis der van hem ons nagelaten (werken).

1) Jos. nog: noch er iets af te nemen'. Zo ook Schwartz. 2) Evenwel niet van deze schrijver, zie Scharer I 4 S. 89; III 3 S. 393 ff. 8) Ant. XX 11, 2. 4) Een onuitgevoerd gebleven plan; zie Scharer S. 87. 6) Zie Scharer S. 92. 6) de vita sua 65. 109 III 10: 8-11.

Na namelijk Justus van Tiberias, die even als hij beproefd heeft de (gebeurtenissen) gedurende zijn tijden te beschrijven, 1) beschuldigd te hebben, als had hij geen waarheid geschreven, en vele andere aanklachten tegen de man te hebben ingebracht, voegt hij er met even zoveel woorden het volgende aan toe: 2)

9 "Ik heb voorzeker niet op dezelfde wijze als gij betreffende mijn eigen geschrift vrees gekoesterd, maar ik heb de boeken aan de alleenheersers 3) zelf overhandigd, toen de werkelijkheid bijna nog te zien was. Ik was er mij namelijk van bewust de overlevering der waarheid bewaard te hebben, waarbij ik niet gefaald heb in mijn verwachting getuigenissen machtig te worden. 10 Ook aan vele andere heb ik de Historie overhandigd, waarvan sommigen zelfs bij de krijg tegenwoordig geweest waren, zoals koning Agrippa (II) en sommigen van zijn verwanten."

11. Want de alleenheerser Titus heeft zozeer bedoeld uit die (boeken) alleen de kennis der feiten aan de mensen over te leveren, dat hij de boeken met eigen hand gewaarmerkt heeft en verordend dat ze openbaar gemaakt zouden worden. En de koning Agrippa gaf getuigenis aan de overlevering der waarheid, door twee en zestig brieven te schrijven, aan twee van welke (Joséfus) ook een plaats gaf. 4)

Naar wat deze (Joséfus) betreft zij slechts dit een en ander meegedeeld, zodat wij tot het volgende mogen overgaan.

3.11. Hoe na Jacobus, Simeon de gemeente te Jeruzalem bestuurde.

1. De overlevering houdt in, dat na de marteldood van Jacobus 5) en de spoedig daarop plaats gehad hebbende inneming van Jeruzalem de nog in leven overgeblevenen der apostelen en leerlingen van de Heere van alle zijden bijeen kwamen, tegelijk met des Heeren verwanten naar het vlees want ook van deze waren nog verscheidenen in leven; en dat allen terstond overleg pleegden over (de vraag), wien men de opvolging van Jacobus moest waardig keuren;

1) Zie Schürer I 4 S. 58 if. 2) Verg. c. Apion. I 9. 3) Vespasianus en Titus. 4) de vita sua 65. 5) Zie II: 23.

2. en dat allen éénstemmig van oordeel geweest zijn dat Symeon, de zoon van Klopas, van wien ook het Evangeliegeschrift melding maakt, 1) de zetel der parochie aldaar waardig was; daar hij, naar men beweert, een neef was van de Heiland. Hegesippus toch verhaalt, dat Klopas een broeder van Jozef was. 2)

3.12. Hoe Vespasianus verordineert dat de afstammelingen van David moeten worden opgespoord.

Daarenboven (bericht Hegesippus) 3) hoe Vespasianus na de inneming van Jeruzalem verordineerd heeft dat allen die uit het geslacht van David waren zouden worden opgespoord, opdat bij de Joden niemand zou overblijven dergenen die van koninklijken stam waren, en dat uit die oorzaak voor de Joden weerom een zeer grote vervolging voortkwam. 4)

3.13. Hoe Anencletus de tweede bisschop der Romeinen was.

Nadat Vespasianus tien jaren geregeerd had, volgde zijn zoon Titus 5) hem als alleenheerser op. Tijdens het tweede jaar van diens regering gaf Linus, 6) de bisschop van de gemeente der Romeinen, na twaalf jaren de liturgie in handen gehad te hebben, haar aan Anencletus over. 7) Titus weer volgde diens broeder Dometianus 8) op, nadat hij twee jaren en een gelijk aantal maanden geregeerd had. 9)

1) Matth. 13: 55; Joh. 19: 25. 2) Verg. H. E. IV 22, 4. 3) Verg. c. 19. 4) Verg. c. 17 in fine. 5) 79-81. 6) H. E. III c. 2; 21, 3; V 6, 1. 7) Zie c. 15 en Lipsius, Chronologie S. 146. 8) 81-96. 9) Beter gezegd: zes maanden, nl. van 24 Juni '79 - 13 Dec. '81.

3.14. Hoe Abilius de tweede bisschop van Alexandrië was.

In het vierde jaar voorts van Dometianus stierf Annianus, 1) de eerste (bisschop) der parochie te Alexandrië, nadat hij tweeëntwintig jaren vol gemaakt had, en als tweede volgt hem Abilius op. 2)

3.15. Hoe Clemens de derde bisschop der Romeinen was.

In het twaalfde jaar derzelfde hegemonie volgde Clemens Anencletus op, nadat deze twaalf jaren over de gemeente der Romeinen het opzienschap gevoerd had. 3) Dat deze zijn medewerker geweest is, leert de apostel (Paulus) als hij aan de Philippensen een brief schrijft en zegt: met Clemens en mijn overige medewerkers, wier namen in

het boek des levens staan.' 4)

3.16. Over de brief van Clemens.

Van deze Clemens 5) voorts wordt één algemeen als echt erkende brief vermeld, 6) groot en bewonderenswaardig, die hij als van de gemeente der Romeinen aan die der Corinthiërs opstelde, daar er toen ten tijde te Corinthe geschil was. Wij weten, dat deze (brief) in de meeste gemeenten over het gemenebest verbreid was, 6) vroeger en in onze eigenen tijd. Dat in bedoelden tijd het geschil der Corinthiërs in gang gekomen was, daarvan is een geloofwaardig getuige Hegesippus. 8)

1) Zie II 24. 2) Misschien beter: Avilius. Verg. c. 21, 1 en Const. Ap. VII 46. 3) Zie c. 13 en Lipsius S. 147 ff. 4) Philipp. 4: 3. 5) Schwartz laat hier de eigenaam weg. 6) Verg. c. 38, 1; V 23, 11. 7) Zie H. E. IV 23, 11; verg. VI 1, 3, 6. 8) Zie H. E. IV 22, waar evenwel over bedoeld geschil niets voorkomt.

3.17. Over de vervolging tijdens Domitianus.

Nadat Domitianus jegens velen grote wreedheid betoond had, geen geringe menigte van goede patriotten en uitnemende mannen te Rome gedood had zonder beredeneerd vonnis, en ontelbare andere doorluchtige mannen zonder grond met verbanning over de grenzen en prijsgeving van hun vermogen gestraft had, stelde hij ten laatste zichzelf tot erfgenaam van Nero's vijandschap en strijd tegen God. Hij bracht namelijk als tweede de vervolging tegen ons in gang, 1) ofschoon zijn vader Vespasianus niets onbehoorlijks tegen ons bedacht had. 2)

3.18. Over Johannes de apostel en zijn Openbaring.

1 De overlevering houdt in, dat in deze (vervolging) de apostel en tevens Evangelist Johannes, die nog in leven verkeerde, wegens zijn getuigenis ten opzichte van de Goddelijke leer veroordeeld werd op het eiland Patmos te wonen.

2 Irenaëus althans, als hij schrijft over de berekening der in de op naam van Johannes staande Openbaring vermelde benaming voor de Antichrist, zegt met even zoveel lettergrepen in het vijfde der (boeken) tegen de ketterijen over Johannes het volgende:

3 Indien zijn naam in de tegenwoordigen tijd openlijk verkondigd moest worden, zou hij uitgesproken zijn door dengene, die ook de Openbaring zag. Want die werd niet langen tijd geleden gezien, maar ten naastenbij tijdens onze generatie, tegen het einde der regering van Domitianus.

4 Zo zeer blonk omstreeks de genoemde (tijden) de leer van ons geloof uit, dat zelfs de ver van de onder ons geldende lering verwijderde schrijvers niet aarzelen in hun historiën de vervolging en de daarin voorkomende martelaarschappen over te leveren,

1) Verg. Tert. Apol. 5. 2) Verg. c. 12. 8) c. Haer V 30, 3; verg. Eus. H. E. V 8, 5. 6. 4) Verg. Dio Cass. LXVII 14; Suetonius Domitianus 15. Eus. Chron. ad ann. Abr. 21.10 (Bruttius).

terwijl ze ook nauwkeurig het tijdstip hebben aangewezen door te verhalen dat in het vijftiende jaar van Dometianus met zeer vele andere ook Flavius Dometilla, geboren uit een zuster van Flavius Clemens, een der toenmalige consuls te Rome, 1) wegens het geloofsgetuigenis met betrekking tot de Christus tot straf naar het eiland Pontia 2) verwezen is.

3.19. Hoe Domitianus verordineert dat de lieden uit het geslacht van David moeten worden uit de weg geruimd.

Een oude overlevering houdt in dat, toen deze zelfde Domitianus verordineerd had dat de lieden van het geslacht van David uit de weg geruimd zouden worden, 3) sommigen van de ketters de afstammelingen van Judas 4) - die een broeder naar het vlees van de Heiland heet- te zijn beschuldigden als te zijn uit het geslacht van David en als zelfs verwantschap met de Christus zelf te dragen. Dit deelt namelijk Hegesippus mee, als hij woordelijk het volgende zegt:

3.20. Over de verwanten van onze Heiland.

1 "Als van het geslacht des Heeren waren nog in wezen kleinzonen van Judas, die zijn broeder naar het vlees genoemd werd. Aangaande hen gaven verklikkers aan, dat zij uit het geslacht van David waren. Een evocatus 5) voerde hen naar keizer Domitianus. Deze vreesde namelijk de verschijning van de Christus, evenals Herodes. 6)

2 Hij vroeg hun of zij uit David waren, en zij erkenden dat. Toen vroeg hij hun hoeveel bezittingen zij hadden en hoeveel geld zij beheerden.

1) Zie Lipsius Chron. S. 152 ff. 2) Volgens Dio Cassius naar Pandateria. 3) Verg. c. 12. 4) Verg. Judas 1; Matth. 13: 55. 5) Een weer in dienst getreden reserve-veteraan. 6) Matth. 14: 2.

Beiden verklaarden dat zij slechts negenduizend denariën 1) bezaten en dat aan ieder hunner de helft toekwam. Ook beweerden zij dat zij dit niet in zilverstukken hadden, maar in waarde van land van slechts negenendertig plethrons, 2) waaruit zij de belastingen opbrachten, en dat zij zelf als handwerkers zich onderhielden. 3)

3 Daarop toonden zij zelfs hun handen, als getuigenis van hun arbeid de verharding des lichaams en de door het aanhoudend werken in hun handen afgedrukte eeltknobbels leverende.

4 Gevraagd voorts betreffende de Christus en diens koninkrijk, hoedanig een het was en waar en wanneer het verschijnen zou, hadden zij rekenschap gegeven dat het niet werelds, noch aards, maar hemels en engelachtig was, en bij de voleinding der eeuw er wezen zou, als wanneer hij komende in heerlijkheid levenden en doden zou oordelen en een iegelijk vergelden naar zijn verrichtingen.

5 Op deze (mededelingen) had Domitianus hen geenszins veroordeeld, maar daar hij ze als eenvoudige lieden gering schatte ze vrij laten gaan, en door een bevel de vervolging tegen de kerk doen ophouden.

6 Maar de in vrijheid gestellen bestierden de gemeenten, daar zij tegelijk geloofsgetuigen en uit het geslacht des Heeren waren, en terwijl er vrede was bleven zij tot aan de tijd van Trajanus in leven." Tot zover Hegesippus.

7 Evenwel maakt ook Tertullianus van Domitianus op dezelfde wijze gewag. 4) Eertijds beproefde ook Domitianus hetzelfde te doen als hij, daar hij aandeel aan Nero's wreedheid had, maar hij hield er zo spoedig mogelijk mee op, ik denk omdat hij enig doorzicht had, 5) en riep degenen die hij had verbannen terug.

8 Toen Nerva, nadat Domitianus vijftien jaren heerschappij gevoerd had, de regering had overgenomen, 6) besloot de vergaderde raad der Romeinen dat de eretiteln van Domitianus zouden worden opgeheven en de onbillijk verdrevenen

1) Ongeveer een franc. 2) Stukken van 240 bij 120 voeten. 3) Volgens sommigen eindigt hier het citaat en is het verdere vrije reproductie; verg. c. 32, 6. 4) Apol. 5. 5) Bij Tertullianus:

naardien hij ook een mens was.' 6) 96-98; zie c. 13.

naar hun huizen terug keren, 1) na daarenboven ook hun vermogens terug ontvangen te hebben. Dit verhalen zij die de (gebeurtenissen) dier tijden in geschrifte hebben overgeleverd. 2)

9 De overlevering der ouden bij ons deelt mee dat toen dan ook de *apostel Johannes*, uit zijn verbanning naar het eiland (teruggekeerd), weer zijn verblijf te Eféze herkregeen heeft. 3)

3.21. Hoe Cerdo als derde de gemeente der Alexandrijnen bestuurt.

Nadat Nerva weinig meer dan een jaar geregeerd had, 4) volgde T r a j a n u s 5) hem op. Diens eerste jaar was dat, waarin Cerdo Abilius opvolgde, nadat hij dertien jaren de parochie te Alexandrië bestierd had. 6) Hij was de derde dergenen die aldaar na Annianus, de eersten, aan het hoofd stonden. 7) In die (tijd) bestuurde Clemens nog de Romeinen, terwijl hij eveneens de derden rang innam onder degenen die daar na Paulus en Petrus bisschoppelijk toezicht gevoerd hadden. Linos was de eerste en na hem (regeerde) Anencletus. 8)

3.22. Hoe Ignatius de tweede (bisschop) was van de (gemeente) der Antiocheners.

Nadat Evodius 9) als de eerste over de (gemeenteleden) te Antiochië gesteld geweest was, kende men voorts in genoemde (tijden) als tweede Ignatius. 10) Symeon had eveneens als tweede na de broeder van onze Heiland tijdens deze (mannen) de liturgie der gemeente Jeruzalem in handen. 11)

1) Hier op last van Nerva, volgens Tert. en Heges. op last van Domitianus. 2) Plin. ad Traj. 58; Dio Cass. LXVIII 1, 1. 2; Suet. Domit. 23; Lact. de morte pers. 3. 3) Verg. Hiër. de vir. ill. 9. Over de legende zie Credner Einl. I S. 217 ff. 4) Zie c. 20. 5) 98-117. 6) Zie c. 14. 7) Verg. c. 14. 8) Verg. c. 13; 15. 9) Niet eerder vermeld. Verg. Const. Ap. VII 46. 10)

St. begint hierna een nieuw hoofdstuk, waardoor al de andere tot aan het einde van het boek een nummer opschuiven. Verg. c. 11, 2.

3.23. Geschiedenis betreffende Johannes de apostel en bekering rover.

1 Tijdens deze (mannen) bestuurde in Azië dezelfde nog in leven geblevene die Jezus liefhad, 1) de apostel en tevens Evangelist Johannes, de gemeenten aldaar, omdat hij na het uiteinde van Domitianus teruggekeerd was uit de verbanning naar het eiland. 2) 2 Dat hij tot die (tijden) toe nog in leven was, kan door het woord van twee getuigen geloofwaardig genoeg gemaakt worden. Als betrouwbaar mogen toch wel deze (mannen) gelden, die pleitbezorgers geweest zijn van de kerkelijke rechtzinnigheid, indien althans Irenaeus en Clemens de Alexandrijn zodanigen waren.

3 De eerste dezer in het tweede van zijn (boeken) tegen de ketterijen schrijft woordelijk aldus: 3)

"Al de presbyters die in Azië met Johannes, de leerling des Heeren, ontmoetingen gehad hebben getuigen dat Johannes heeft overgeleverd..."

4 En in het derde (boek) van hetzelfde opstel deelt hij hetzelfde mee in deze (woorden): 4)

"Maar ook de gemeente in Eféze, die door Paulus grondvest is, terwijl Johannes onder hen verblijf hield tot aan de tijden van Trajanus, is een waarachtige getuige van de overlevering der apostelen."

5 En Clemens desgelijks voegt, nadat hij ook de tijd heeft aangeduid, 5) er een verhaal aan toe, dat aller-noodzakelijkst is voor wie er van houden wat goed en nuttig is te horen, in zijn geschrift dat hij betitelde: 'Wie is de rijke die zalig wordt?'

6 Neem en lees zijn geschrift, dat het volgende inhoudt: 6)

"Luister naar een verhaal, dat geen mythe is, maar een werkelijke overlevering, betreffende de apostel Johannes overgeleverd en in de herinnering bewaard. Toen namelijk, nadat de alleenheerser gestorven was, Johannes van het eiland Patmos weer naar Eféze gekomen was, ging hij, daartoe aangezocht, ook naar de naburige streken der heidenen, nu eens om bisschoppen aan te stellen, dan om gehele gemeenten in te richten,

1) Joh. 13: 23. 2) Verg. c. 20 in fine. 3) Haer. II 22, 5. 4) Haer. III 3, 4. 5) Nl. met de woorden: 'na de dood van de alleenheerser.' 6) Quis dives § 42.

dan om door het lot de een of ander te laten uitloten 1) van degenen die door de Geest waren aangeduid.

7 Toen hij zo dan gekomen was in een der niet verafgelegen steden, waarvan sommigen zelfs de naam noemen, 2) en daar overigens de broeders bevredigd had, zei hij terwijl hij in aller tegenwoordigheid hem aanzag tot de aangestelde bisschop, met het oog op een jongeling, flink van lichaam, hoofs van uitzicht en warm van gemoed: 'Deze stel ik in uw hoede met allen aandrang, bij het getuigenis van de gemeente en van Christus.' Nadat deze het op zich genomen en alles beloofd had, verzekerde en betuigde hij nogmaals hetzelfde.

8 Daarop ging de een weer naar Eféze, en de presbyter 3) nam de hem toevertrouwde jongeling mee naar huis en voedde, onderhield, koesterde hem en verlichtte hem ten laatste (door de doop). 4) Daarna liet hij de al te grote bezorgdheid en behoedzaamheid achterwege, daar hij meende hem het hoogste voorbehoedmiddel, het zegel des Heeren, 5) te hebben bijgebracht.

9 Maar bij de (jongeling), die ontijdig de vrijheid erlangd had, voegden zich tot zijn verderf enige werkeloze en losbandige evenouders, gewend aan het kwade. Eerst trokken zij hem door kostbare maaltijden tot zich; daarna voerden zij hem 's nachts als zij op klederendiefstal uitgingen mee; vervolgens eist en zij dat hij iets groters mee zou doen.

10 Hij gewende er zich in korte tijd aan, en daar hij door de forsheid van zijn natuur als een ontoombaar en al te krachtig paard van de rechte weg afweek en op de teugel beet, werd hij al te zeer naar de afgronden gevoerd.

11 Het heil in God miskende hij ten volle, en hij zon op niets kleins meer, maar daar hij nu eenmaal verloren was wilde hij na iets groots gedaan te hebben gelijke ervaringen hebben als de andere. Na deze dan verzameld en een roversbende verenigd te hebben was hij een bereidwillig roverhoofdman, aller-geweldigst, bloeddorstigst, geduchtst.

1) Volgens sommigen eenvoudig in de zin van aanstellen. 2) Chron. Pasch.: Smyrna. 3) Nog pas bisschop genoemd. 4) Verg. Hebr. 6: 4. 5) Verg. 2 Cor. 1: 22; Ef. 1: 13; 4: 30.

12 Inmiddels (verliep) enige tijd, en toen er iets voorviel dat het nodig maakte, riep men Johannes te hulp. Nadat deze de dingen om wier wille hij gekomen was tot stand gebracht had, zei hij: 'Welaan dan, bisschop, geef ons het pand terug dat ik en de Christus u in tegenwoordigheid van de gemeente welker voorzitter gij zijt als getuige hebben toevertrouwd.'

13 Hij nu was eerst ontzet, menende dat gelden die hij niet ontvangen had naar sycophante wijze van hem opgeëist werden, en hij vermocht geen crediet te geven voor wat hij niet had, noch Johannes te wantrouwen. Maar toen deze zeide: 'de jongeling eis ik op en de ziel van een broeder,' zuchtte de ouderling diep en er zelfs min of meer bij wenende zei hij: 'Die is gestorven.'

Hoe dan en welken dood?'

'Hij is voor God gestorven,' zei hij, 'immers hij is heengegaan, slecht en geheel verdorven, en, wat de hoofdzaak is, als rover. En nu heeft hij in stede van de gemeente de berg in beslag genomen, en met een gelijkgezinde krijgsbende.'

14 Daarop verscheurde de apostel zijn kleed, en met luid weegeklag zich voor het hoofd slaande zei hij: 'Een voortreffelijke bewaker van de ziel des broeders heb ik achtergelaten ... voorwaar; maar een paard sta mij ten dienste en een gids worde mij gegeven voor de tocht.' En op slag, zóals hij was, reed hij uit de gemeente weg.

15 Toen hij in de landstreek gekomen was, werd hij gevangen genomen door een voorhoede van de rovers, zonder te vluchten, zonder te smeken, maar roepende: 'Hiertoe ben ik gekomen, brengt mij tot uw aanvoerder!'

16 Deze verbeidde hem een poos, gewapend als hij was, maar toen hij de naderende Johannes herkende, wende hij zich beschaamd op de vlucht.

17 Doch de ander zette hem na uit alle macht, zijn eigen leeftijd vergetende, en riep: 'Waartoe, mijn zoon, ontvlucht gij mij, uw eigen vader, de weerloze, de grijsaard? Heb deernis met mij, mijn zoon, vrees niet, gij hebt nog hoop op leven. Ik zal Christus rekenschap geven over u; indien het wezen moet, onderga ik gewillig uw dood, gelijk de Heere de (dood) om onzentwil. Ten uw behoefte zal ik mijn ziel in ruil geven. Blijf staan, Christus heeft mij gezonden.'

18 Toen hij dit hoorde, bleef hij eerst staan met neergeslagen blik, daarna wierp hij de wapenen weg daarna sidderde hij en weende hij bitter. Hij omvatte de toetredende grijsaard, terwijl hij zich onder weegeklag verontschuldigde zo goed hij vermocht en met zijn tranen zich ten tweeden male doopte, slechts zijn rechterhand verbergende.

19 Doch de ander stelde zich borg voor hem en bezwoer dat hij van de Heiland vergiffenis voor hem gevonden had, en na smekende neergeknield te zijn en zijn rechterhand zelve, als door het berouw gereinigd, gekust te hebben, voerde hij hem in de gemeente terug, en terwijl hij met overvloedige smekingen (voor hem) bad, in aanhoudende vasten met hem worstelde, en met bonte reeksen van woorden zijn zin betoverde, ging hij niet eerder heen, naar men zegt, eer hij hem in de gemeente hersteld had, zodat hij aldus een groot voorbeeld gaf van waarachtige bekering en een groot kenmerk van weergeboorte, het zegeteken van een zichtbare opstanding."

3.24. Over de volgorde der Evangelien.

1 Deze (mededelingen) van Clemens mochten ter wille van de historie en het nut der lezers hier een plaats vinden. Welaan, laat ons nu ook de onweersproken geschriften van deze apostel (Johannes) aanduiden.

2 En dan moge het naar hem (genoemde) Evangelie, dat aan de gemeenten onder de hemel overal bekend is, het eerst algemeen aangenomen worden. Dat het intussen redelijkerwijze vanwege de ouden in de vierde plaats na de drie andere is opgenomen, moge door het volgende duidelijk worden.

3 De door God bezielde en waarlijk Godewaardige (mannen) ik bedoel de apostelen van de Christus, die wat het leven betreft ten hoogste gelouterd waren en naar de ziel versierd met elke deugd, maar eenvoudigen wat de taal aangaat hebben, schoon zij

kloek waren door de vanwege de Heiland hun geschonken Goddelijke en ongehoorde dingen doende macht, noch geweten, noch ter hand genomen de leringen van de Meester in volkomen helderheid (Schwartz: met overreding) en met kunst van woorden over te brengen; maar slechts gebruik makende van de aanwijzing van de Goddelijke Geest, die met hen meewerkte, en de door hen tot volkomenheid gebrachte wonderdoende macht van de Christus, hebben zij de kennis van het Koninkrijk der hemelen over de gehele bewoonde wereld verkondigd, doch zich geringe bekommering gemaakt van de ijver in zake het nauwkeurig geschiedenis-schrijven.

4 Dit deden zij natuurlijk, in zoverre zij dienstbaar waren in een meerderen, de mens te boven gaande dienst. Paulus althans, die de meest vermogende van allen was in toebereiding van redeneringen en de meest bekwame in bedenkzels, heeft niet meer dan zeer korte brieven in geschifte overgeleverd, ofschoon hij ontelbare en onuitsprekelijke dingen te zeggen had, natuurlijk omdat hij met zijn aanschouwingen tot aan de derden hemel gereikt had, (2 Cor. 12: 2-4) naar het Godewaardige paradijs zelf opgevoerd werd, en waardig gekeurd is de onuitsprekelijke woorden derwaarts te (gaan) aanhoren.

5 Voorts waren ook de overige volgelingen van onze Heiland niet onervaren: twaalf apostelen, zeventig leerlingen, ontelbare andere daarenboven. Intussen hebben van allen die met de Heere verkeerden (andere leerlingen) alleen Mattheüs en Johannes gedenkschriften nagelaten, (als mannen) van wie de overlevering nog (daarenboven) inhoudt dat zij door noodzaak tot schrijven kwamen.

6 Mattheüs namelijk vulde, na eerst aan de Hebreëen (het Evangelie) verkondigd te hebben, toen hij op het punt stond naar andere te gaan, door in zijn voorvaderlijken tongval het naar hem (genoemde) Evangelie schriftelijk over te leveren door zijn schrijven aan, wat er voor degenen van wie hij werd weggezonden bij zijn tegenwoordigheid ontbroken had.

7 Voorts zegt men dat, nadat Marcus en Lucas de uitgave der naar hen (genoemde) Evangeliën reeds vervaardigd hadden, Johannes, die de gehelen tijd van een ongeschreven verkondiging gebruik gemaakt had, ten laatste om de volgende reden tot schrijven gekomen was.

Toen de drie vroeger geschrevene (Evangeliën) reeds allen en ook hem in handen gekomen waren, had hij ze, zegt men, aanvaard, waardoor hij hun een getuigenis van waarheid gaf, behoudens dat aan het geschrevene ontbrak het verhaal betreffende de dingen die in het eerst en tijdens het begin der verkondiging door de Christus gedaan waren.

8 En deze overlevering is waar. Althans men heeft gelegenheid in te zien, dat de drie andere¹⁾ Evangelisten slechts hebben beschreven wat na de opsluiting van Johannes de Doper in de gevangenis gedurende een enkel jaar door de Heiland gedaan is, en dat zij dit uitdrukkelijk te kennen geven in het begin van hun verhaal.

9 Immers na het vasten van veertig dagen en de verzoeking gedurende dat vasten duidt Mattheüs de tijd van zijn eigen geschrift aan door te zeggen: 2)

'Gehoord hebbende dat Johannes was overgeleverd, week hij van Juda naar Galiléa.'

10 Marcus eveneens zegt: 3) *'Nadat Johannes overgeleverd was, ging Jezus naar Galiléa.'*

En Lucas, alvorens te beginnen met de handelingen van Jezus, handhaaft op gelijke wijze (de tijdsbepaling), als hij zegt dat Herodes, aan de slechte dingen die hij gedaan had nog toevoegende, Johannes in de gevangenis sloot. 4)

11 Nu zegt men dat de apostel Johannes, deswege aangemaand, de door de vorige Evangelisten verzwegen tijd en de gedurende die (tijd) door de Heiland verrichte (dingen) dat waren namelijk de (dingen) vóór de opsluiting van de Doper in het naar

hem (genoemde) Evangelie heeft overgeleverd, en dit opzettelijk heeft aangeduid door nu eens te zeggen: 5) *'Dit begin der ongehoorde (dingen) maakte Jezus'*, dan weer, na tussen de daden van Jezus melding gemaakt te hebben van de Doper als toenmaals nog dopende te Aion in de buurt van Salem, 6) dit duidelijk te kennen te geven in zijn zeggen: Want, zegt hij, 7) *'Johannes was nog niet in de gevangenis geworpen.'*

12 Derhalve levert Johannes in het naar hem (genoemde) Evangeliegeschrift over wat vanwege de Christus geschied is terwijl de Doper nog niet in de gevangenis geworpen was, en vermelden de overige drie Evangelisten wat na de opsluiting van de Doper in de kerker (gebeurd is).

1) Door Schwartz weggelaten. 2) Matth. 4: 12. 3) Mc. 1: 14. 4) Luc. 3: 20. 5) Joh. 2: 11. 6) Joh. 3: 23. 7) Joh. 3: 24.

13 Wie bij dit een en ander stilstaat, zal niet meer menen dat de evangeliën met elkaar in tegenspraak zijn, doordien dat volgens Johannes de eersten daden van Christus bevat en de overigen de tegen het einde van Zijn tijd voorgevallen geschiedenis. Billijkerwijze heeft dan ook Johannes de geslachtslijst des vleses van onze Heiland, die reeds eerder door Mattheüs en Lucas beschreven was, verzwegen, maar is hij begonnen bij de tot-God-verklaring, 1) vanwege de Goddelijke Geest voor hem in hoedanigheid van de betere, in reserve gehouden.

14 Dit nu zij door ons over het naar Johannes (genoemde) evangeliegeschrift gezegd. Wat de oorzaak was van het naar Marcus (genoemde) is in het vorige door ons reeds kenbaar gemaakt. 2)

15 Lucas heeft zelf in zijn aanhef de aanleiding tot het naar hem (genoemde) geschrift, wáárom hij de samenstelling maakte, (als inleiding) vooraan gezet, kenbaar makende hoe, terwijl reeds vele andere wat al te voorbarig zich beijverd hadden om een verhaal te maken van de overleveringen waarvan hijzelf ten volle verzekerd was, 3) hij ons noodzakelijkerwijze moest verlossen van de betwistbare opvatting in de kring der andere, en dat hij het onwankelbaar verhaal (der dingen), waarvan hijzelf op geschikte wijze de waarheid in bezit gekregen had door baat te vinden bij de omgang met Paulus en tevens bij het verkeer en de samenspraak met de overige apostelen -, in zijn eigen Evangelie overgeleverd heeft. Tot zover door ons hierover.

1) Zie bij I 1, 7; II inl. 1. 2) Zie II 15. 3) Luc. 1: 1-3.

16 Door toevoeging bij meer passende gelegenheid telkens van (de uitspraken) der ouden zullen wij beproeven kenbaar te maken wat ook door andere hierover gezegd is.

17 Van de geschriften van Johannes voorts wordt behalve het Evangelie ook de eerste der brieven bij de tegenwoordigen zowel als bij de nog ouden onbetwijfeld als echt aangenomen, maar de overige twee worden weersproken.

18 De mening over de Openbaring is ook nu nog bij de grote menigte naar beide zijden uiteengerukt. Evenwel zal te geschikter gelegenheid ook deze (mening) uit het getuigenis der ouden de beoordeling erlangen.)

3.25. Over de algemeen als echt erkende Goddelijke en de niet zodanige geschriften.

1 Nu wij tot zover gekomen zijn, ware het redelijk de vermelde geschriften des Nieuwen Testaments hier onder hoofden te stellen. Dan zou men onder de eersten moeten rangschikken het heilig viertal der Evangeliën, waarop het geschrift van de

Handelingen der apostel en volgt.

2 Na dit laatste dient men de brieven van Paulus saam te lezen, waarna men vervolgens aan de zogenoemde eerste (brief) van Johannes en desgelijks aan de brief van Petrus een plaats moet aanwijzen. Na deze (allen) moet men, indien het mocht goeddunken, de Openbaring van Johannes, waarover wij de meningen bij gelegenheid zullen uiteenzetten, 2) rangschikken. Deze nu (behoren) onder de algemeen als echt erkende.

3 Van de weersprokene voorts, die evenwel aan de grote menigte bekend zijn, wordt de dusgenaamde (brief) van Jacobus en (die) van Judas aangehaald, en de tweede brief van Petrus, en de dusgenaamde tweede en derde van Johannes, hetzij ze van de Evangelist zijn, hetzij van een andere naamgenoot van dien. 3)

4 Onder de onechten worde gerangschikt zo wel het geschrift der Handelingen van Paulus als de dusgenaamde Herder (van Hermas), en de Openbaring van Petrus, en daarenboven de brief die gezegd wordt van Barnabas te zijn, en de zogenaamde Leringen der Apostelen. En dan nog, zoals ik zeide, indien het mocht goeddunken, de Openbaring van Johannes, die sommigen, gelijk ik zeide, ter zijde stellen en andere onder de algemeen als echt erkende beschikken.

1) Zie IV 18, 8; 24, 1; V 8, 5. 6; 18, 23; VI 25, 9; VII 25, enz. 2) Zie c. 24 in fine. 3) Zie c. 39, 6.

5 Daaronder namen sommigen reeds het Evangelie volgens de Hebreëen op, waarin vooral wie uit de Hebreëen de Christus hebben aangenomen een welbehagen vinden. Deze allen zouden onder de weersproken (geschriften) geplaatst mogen worden.

6 Noodzakelijkerwijze intussen hebben wij ook van deze een opsomming gemaakt, onderscheidende de volgens de kerkelijke overlevering waarachtige en niet verdichte en algemeen als echt erkende geschriften, en daarnaast de andere, die wel niet in het Verbond zijn opgenomen, ja zelfs weersproken worden, maar toch bij de meesten van de Kerkelijken bekend zijn, opdat wij ook van deze mogen weten; alsmede van die op naam der apostelen bij de kettersen in omloop zijn, zoals die Evangelieën hetzij van Petrus en Thomas en Matthias of van enige andere benevens deze bevatten, of Handelingen van Andreas en Johannes en van de andere apostelen, waarvan nooit enig man van de bij erfopvolging kerkelijken één enkel waardig gekeurd heeft in geschrifte in herinnering te brengen.

7 Overigens wijkt ook het karakter der zeggenswijze van de apostolische gewoonte af, en de leermening en de keuze van het daarin aangevoerde maakt het, in zoverre zij uiterst weinig met de waarachtige rechtzinnigheid samenstemmen, duidelijk, dat zij verdichtselen van ketterse mannen zijn. Weshalve men ze zelfs niet onder de onechte moet rangschikken, maar als alleszins onbehoorlijk en goddeloos verwerpen. Gaan wij nu verder tot het vervolg der geschiedenis over.

3.26. Over Menander de tovenaar.

1 Menander, die Simon de tovenaar opvolgde, betoonde zich in zijn wijze van doen als een tweede wapentuig van de duivelse werkzaamheid, dat niet minder was dan het eerste. Ook hij was een Samaritaan, en terwijl hij tot geen geringer uiterste van goochelarij voortging dan zijn leermeester, was hij overvloedig in nog grotere wonderspreuken, door te zeggen dat hij was de Heiland, tot der mensen behoud ergens van boven uit onzichtbare aeonen gezonden,

2 en te leren dat op geen andere wijze iemand zelfs der werldscheppende engelen kan

blijven voortbestaan, tenzij hij eerst door de van zijnentwege verleende magische ervaring gevoerd is, en door de van zijnentwege uitgedeelde doop, maar dat wie deze waardig gekeurd zijn een eeuwige onsterfelijkheid reeds in dit leven deelachtig zullen zijn, daar zij niet stervende, maar hier blijvende, voor altijd niet verouderende wezens en onsterfelijk zullen zijn. Dit een en ander kan men evenwel gemakkelijker uit de (woorden) van Irenaeus leren kennen. 1)

3 Ook Justinus voegt op dezelfde plaats, waar hij van Menander melding gemaakt heeft, nog het volgende verhaal betreffende deze toe, zeggende: 2)

"Wij weten dat zekere Menander, eveneens een Samaritaan, uit het dorp Kapparattea, die een leerling van Simon was, eveneens door de demonen geprikkeld, en die verblijf hield in Antiochië, velen verleid heeft door magische kunst. Hij overtuigde degenen die hem volgden er van dat zij niet zouden sterven. Ook nu zijn er nog enigen die van hem (afstammen), die dat belijden."

4 Het was wel (een zaak) van duivelse werkzaamheid het er op toe te leggen door middel van dergelijke goochelaars, die met de benaming van Christenen zich bekleedden, het grote mysterie der Godsverering op grond van toverij te doen belasteren en door hen de kerkelijke leerstukken betreffende de onsterfelijkheid der ziel en de opstanding der doden bespottelijk te maken. Maar deze lieden, die dergelijken als heilanden betitelen, zijn van de waarachtige hoop vervallen.

1) adv. Haer. I 23, 5; verg. III 4, 3. Zie Hilg. Kgs. S.187 ff. 2) Apol. I 26.

3.27. Over de ketterij der Ebioneërs.

1 Van weer andere maakte de boze demon, niet bij machte ze van Gods beschikking betreffende de Christus af te schudden, zich meester, daar hij bevond dat zij in een ander opzicht te vangen waren. De aller-eersten noemden deze op eigenaardige wijze Ebioneërs, omdat zij armelijk en laag over de Christus dachten.

2 Zij hielden hem namelijk voor een eenvoudig en gewoon mens, die uitsluitend om zijn vordering in zedelijkheid gerechtvaardigd was, en geboren uit de gemeenschap van een man met Maria. Volgens hen was een wettische eredienst alleszins nodig, daar zij niet door het geloof in Christus alleen en een leven volgens dat (geloof) konden behouden worden.

3 Andere behalve dezen, die van dezelfde benaming waren, ontvloden wel de vreemde onbehoorlijkheid der genoemden, door niet te loochenen dat de Heere uit een maagd en Heiligen geest geboren was, maar zij wendden zich niettemin, door niet te belijden dat hij als zijnde Goddelijke rede en wijsheid een vóórbestaan had, tot de goddeloosheid der eersten, te meer daar zij zich beijverden om even als genen de vleselijke dienstbaarheid in zake de wet volkomen ter harte te nemen 1).

4 Deze waren voorts van oordeel dat al 2) de brieven van de apostel (Paulus) verwerpelijk moesten zijn, terwijl zij hem een afvallige van de wet noemden. 3) Terwijl zij slechts het Evangelie gebruikten dat genoemd wordt naar de Hebreërs, 4) hielden zij geringe rekening met de overigen.

5 Evenals die andere namen zij voorts de sabbat en het verdere Joodse bedrijf in acht, maar op de dagen des Heeren volbrachten ze weer gelijke dingen als wij ter herinnering aan de opstanding des Heeren.

6 Vandaar dat zij wegens zodanige wijze van doen een dergelijke benaming verkregen hebben, daar de naam Ebioneërs de armelijkheid van hun inzicht doet uitkomen.

1) Verg. Orig. c. Cels. V 61. 2) Schwartz: 'me eersen male'. 3) Verg. Iren. c. Haer. I 26, 2;

Orig. c. Cels. V 65. 4) Verg. Iren. c. Haer. I 26, 2;

Met deze toenaam toch wordt bij de Hebreëen de arme genoemd.'¹⁾

3.28. Over het ketterhoofd Cerinthus.

1 Wij hebben vernomen dat gedurende de genoemde tijden Cerinthus de hoofdleader was van een andere ketterij. Gajus, wiens uitspraken ik reeds eerder heb neergeschreven, 2) schrijft in zijn aangehaald *Onderzoek* over dezelfde (ketter) het volgende:

2 Ja ook Cerinthus, die in Openbaringen als door een grote apostel geschreven ons wonderspreuken als door engelen hem getoond voorliegt, voert aan, zeggende, 'dat het koninkrijk van de Christus na de opstanding aards zal zijn en andermaal het vlees te Jeruzalem onder staatsbestuur leven en aan begeerten en genietingen dienstbaar zal zijn.' Daar hij een vijand is van de Schriften Gods, zegt hij, met de wil om te misleiden, dat er een getal van duizend jaren in bruiloftsvreugde wezen zal.'

3 Dionysius, die in onze (tijd) het episcopaat over de parochie te Alexandrië erlangde, 3) maakt, als hij in het tweede (boek) 'der Beloften' 4) als uit een overoude overlevering het een en ander zegt betreffende de Openbaring van Johannes, van die zelfde man gewag met de volgende woorden: 5) 6) Cerinthus, die ook de naar hem genoemde Cerinthiaanse ketterij tot stand bracht, en die aan zijn eigen vormsel een geloofwaardige naam wilde toekennen. Dit namelijk was het leerstuk van zijn onderricht, dat het koninkrijk van Christus aards zou zijn.

1) Ebjonim = de armen (aan goederen, daarom juist niet aan inzicht, zie Jac. 2: 5). Hilg. Ketzergesch. S. 436 leidt de naam van een sectehoofd Ebion' af. 2) H. E. II 25, 7. 3) Zie VI 35. 4) de promissionibus; verg. VII 24, 3-9; 25, 1 vgg. 5) cf. H. E. VII 25. 6) In VII 25, 2 blijken deze woorden en wat volgt afhankelijk van: 'zij zeggen (nl. dat niet een der apostelen auteur der Openbaring was, maar...').

5 Daar hij een wijsgerig stelsel had, overeenkomstig de dingen waarnaar hij verlangde, en zeer vleeselijk was, droomde hij dat het in die (zelfde dingen) zou bestaan, in bevrediging van de buik en de onderbuik, d. w. z. in spijzen en dranken en huwelijken en in de dingen waardoor hij meende dat hun op de meest aangename wijze te goed gedaan werd, feesten en offeranden en slachtpartijen van offervee. Aldus Dionysius.

6 Ook Irenaëus leverde, na in het eerste van zijn geschriften tegen de ketterijen enige meer geheime dwaalmeningen van dezelfde (ketter) te hebben laten voorafgaan, 1) schriftelijk in het derde (boek) nog een geschiedenis over, die verdient niet vergeten te worden. 2)

Daarin zegt hij, als uit overlevering van Polycarpus, dat Johannes de apostel eens een badhuis binnenging om een bad te nemen, maar vernemende dat Cerinthus daar binnen was van de plaats wegliep en de deur uitvluchtte, daar hij het niet uithield met hem onder hetzelfde dak te verkeren, en dat hij tot datzelfde ook die met hem waren aanmaande, zeggende: 'Laat ons vluchten, opdat het badhuis niet instorte, daar Cerinthus, de vijand der waarheid, er in is.' 3)

3.29. Over Nicolaas en de naar hem genoemden.

1 Omstreeks deze (tijd) bestond voorts gedurende een zeer korte poos de zogenaamde ketterij der Nicolaïeten, waarvan ook de Openbaring van Johannes melding maakt. 4)

Deze roemden (als hun stichter) Nicolaas, een der diakenen om Stefanus, die van de zijde der apostelen tot de verpleging der behoeftigen gekozen waren. 5) Clemens de Alexandrijn toch verhaalt in het derde (boek) der 'Stromaleis' woordelijk aangaande deze (Nicolaas) het volgende:6)

1) c. Haer. I 26, 1. 2) III 3, 4. 3) Verg. IV 14, 6. Epi h. Haer., XXX 24 verhaalt hetzelfde van Ebion. 4) Op. 2: 6, 15. 5) Hand. 6: 5. 6) Strom. III 4

2. Deze (Nicolaus), die een bloeiende vrouw had, voerde, zegt men, toen hij na de opneming des Heilands van de zijde der apostelen gesmaad werd wegens ijverzucht, zijn vrouw naar het midden en liet een ieder die maar wilde vrij haar te huwen. Men beweert namelijk dat deze wijze van doen volgt uit die bekende uitspraak dat men het vlees moet misbruiken. De deelgenoten van zijn ketterij hoereren dan ook onbeschaamd, gevende aan het gebeurde en het gesprokene eenvoudigweg en zonder verder onderzoek gevolg.

3 Ik verneem evenwel dat Nicolaus van geen enkele andere vrouw buiten die hij huwde gebruik heeft gemaakt, en dat van zijn kinderen de meisjes als maagden oud geworden zijn, en dat zijn zoon onbedorven gebleven is. Indien dit dan zo was, moet het brengen van de met naijver geliefde vrouw midden in de kring der apostelen een verwerping van de hartstocht geweest zijn, en de zelfbeheersing tegenover vurig begeerde genietingen een les betreffende het misbruiken des vlees. Want hij heeft, denk ik, volgens het gebod des Heilands 1) *geen twee heren*, het genot en de Heere, *willen dienen*.

4 Men zegt daarom ook dat Matthias 2) op dezelfde wijze geleerd heeft het vlees te bestrijden en het te misbruiken, 'door het niets tot genieting te geven, maar de ziel door geloof en kennis te doen wassen.' 3) Dit een en ander moge gezegd zijn over degenen die in de genoemde tijden ter hand genomen hebben de waarheid vals te richten, maar sneller dan een woord te enenmale uitgeblust zijn.

1) Matth. 6: 24. 2) Verg. c. 25, 6. 3) Over de vereenzelviging van de diaken Nicolaus en een ketterhoofd, zie Hilg. Ketzergesch. S. 408 ff. 9

3.30. Over de apostelen die in echtverbintenissen zijn aangetroffen.

1 Clemens evenwel, wiens uitspraken wij zo pas leerden kennen, somt na het te voren besprokene ter wille van degenen die het huwelijk verwerpen de apostelen op die in echtverbintenissen zijn aangetroffen, en zegt: 1) Of zullen zij ook de apostelen afkeuren? Petrus 2) toch en Philippus verwekten kinderen 3) en Philippus gaf ook zijn dochters aan mannen. 4) En ook Paulus aarzelt niet in zekere brief zijn echtgenote te groeten die hij ter wille van het gemak van zijn bediening niet met zich omvoerde. 5) 2 Nademaal wij nu hiervan melding gemaakt hebben, verdriet het niet nog een andere verhalenswaardige geschiedenis van dezelfde (Clemens) in te lassen, die hij in het zevende boek der 'Stromateis' neerschreef. Hij verhaalt daarin op de volgende wijze: 6)

Men zegt althans dat de zalige Petrus, toen hij zijn vrouw zag wegvoeren ten dode, zich verheugde wegens hare oproeping en haar terugkeer naar huis en dat hij bij name haar aansprak en haar wel zeer vermanend en vertroostend toeriep: 'O gij, gedenk de Heer.' Een zodanig was het huwelijk der zaligen en (zo) volkomen de gesteldheid der elkaar boven alles liefhebbenden. Dit nu als passend bij de stof die wij onder handen hebben moge mij hier ter geschikter gelegenheid een plaats gevonden hebben.

3.31. Over het uiteinde van Johannes en over de dochters van de Evangelist Philippus.

1 De tijd en de wijze van het uiteinde van Paulus en Petrus, en daarenboven de plaats van de aflegging hunner (aardse) tabernakelen na de scheiding uit het leven, is ons vroeger reeds bekend gemaakt. 7)

2 Wat voorts de tijd van Johannes (aangaat), die is reeds besproken, 8) en de plaats van zijn (aardse) tabernakel kan aangewezen worden uit een brief van Polycrates 9) deze was bisschop van de parochie in Eféze 10)

1) Strom. III 6, 52. 53, 2) Verg. Matth. 8:14; 1 Cor. 9: 5. 3) Hand. 21: 8, 9. Verg. c. 31, 2. 4) Verg. c. 31, 3. 5) Vermoedelijk misverstand van 1 Cor. 9: 5; in elk geval in strijd met 1 Cor. 7: 8. 6) Strom. VII 11, 63. 7) H. E. II 25, 5. 7. 8) III 23; 1 vgg. 9) Verg. V 24,3. 10) Zie V22.

welke hij schreef aan Victor, de bisschop der Romeinen, 1) daarin tegelijk melding makende van hem en van Philippus de apostel 2) en diens dochters, op de volgende wijze:

3 "Immers ook in Azië sluimeren grote elementen, die zullen opstaan in de laatsten dag van de verschijning des Heeren, waarin hij met heerlijkheid uit de hemel komt en al de heiligen zal opzoeken: Philippus, een der twaalf apostelen, die in Hiërapolis ontslapen is, en twee dochters van hem, die als maagden oud geworden zijn, en een andere dochter van hem, die in de Heilige geest gewandeld heeft, die in Eféze rust, 3) en ook nog Johannes, die aan de boezem des Heeren lag, die priester geweest is, het petalon 4) dragende, en (geloofs)getuige en leermeester. Deze is in Eféze ontslapen." 5) Tot zover over het uiteinde dezer (vermaardheden).

4 In de Dialoog van Gajus voorts, waarvan wij kort te voren melding gemaakt hebben, 6) zegt Proclus, tot wien de verhandeling gericht is, 7) in overeenstemming met het uiteengezette betreffende Philippus en diens dochters het volgende: "Behalve deze zijn vier profetessen de (dochters) van Philippus geweest, te Hiërapolis in Azië. Daar is haar graf 8) en dat van hun vader." Tot zover deze (Gajus).

5 Ook Lucas maakt in de Handelingen der apostelen melding van de dochters van Philippus, die toen in Caesarea van Juda te gelijk met hun vader verblijf hielden, de profetische genadegave waardig gekeurd, daar hij woordelijk het volgende zegt: 9) ... *'kwamen wij in Caesarea, en na het huis van Philippus de Evangelist, die een van de zeven 10) was, te zijn ingegaan, bleven wij bij hem. Deze behoorden vier maagdelijke dochters, die profeteerden.'* Nadat wij nu evenwel wat tot onze kennis gekomen is

1) Zie V 22. 2) Verwarring met de Evangelist; verg. Hand. 1: 13. en 6: 5 en c. 30, 1. 3) Verg. n°, 4. 4) Zie Exod. 28: 36; Epiph. Haer. LXXVIII 14. 6) Verg. V 24, 2-3. 6) II 25, 6. 7) Zie II 25, 6, 8) Verg. n°. 3. 9) Hand. 21: 8, 9. 10) Hand. 6: 5.

betreffende de apostelen zelf 1) en de apostolische tijden, en betreffende de heilige Schriften die zij ons nagelaten hebben, en de wel is waar wedersproken maar toch in de meeste gemeenten bij velen in openbaar gebruik zijnde (geschriften) en de volstrekt onechte en van de apostolische rechtzinnigheid vervreemde (geschriften) in dit een en ander hebben samengevat, willen wij tot het verhaal van de verdere (gebeurtenissen) overgaan.

3.32. Hoe Symeon, de bisschop van Jeruzalem, martelaar werd.

1 De overlevering houdt in dat na Nero en Dometianus, tijdens hem wiens tijden wij nu onderzoeken, 2) de vervolging tegen ons tengevolge van volksopstanden gedeeltelijk en in verschillende steden weer in gang gebracht is, en wij hebben vernomen dat daarin Symeon, de zoon van Klopas, van wien wij hebben meegedeeld dat hij tot tweeden bisschop der gemeente in Jeruzalem werd aangesteld, 8) in martelaarschap zijn leven heeft ontbonden.

2 Hiervan is weer dezelfde Hegesippus getuige, van wien wij boven reeds onderscheidene uitspraken hebben aangewend. 4) Deze voert namelijk, als hij over sommige ketters verhaalt, 5) daarbij aan wat hij mededeelt, dat genoemde (Symeon), na omstreeks die tijd een aanklacht van deze (kettters) verduurd te hebben, op velerlei wijzen gedurende zeer vele dagen als christen gekweld te zijn en de rechter zelf en die deze omringden ten hoogste ontzet te hebben, een op het lijden des Heeren gelijkend uiteinde 6) wegdroeg.

3 Maar het is niet kwaad de schrijver zelf te horen, die dit alles woordelijk aldus verhaalt:

"Sommigen van deze ketters klagen natuurlijk Symeon, de (zoon) van Klopas, aan als iemand (uit het geslacht) van David en christen, en zo wordt hij martelaar, terwijl hij honderd en twintig jaren oud is, tijdens keizer Trajanus en consul Atticus."

1) Ontbreekt bij Schwartz. 2) Trajanus, zie c. 21. 8) III 11, 2. 4) II 23, 3 vgg.; III 11, 2; 16, 19. 5) Verg. IV 22, 4-6. 6) Zie no. 6. 7) Inderdaad legatus consularis.

4 Dezelfde (schrijver) zegt ook, dat toevallig, daar toenmaals degenen die uit de koninklijken stam der Judeërs waren werden opgezocht, zijn aanklagers als daaruit afkomstig gegrepen werden. Men zou ook met reden kunnen zeggen dat Symeon behoord heeft tot degenen die de Heere zelf hebben gezien en gehoord, en als bewijsmiddel gebruik maken van de lengte van zijn levenstijd en van (de omstandigheid) dat de schrift der Evangelieën melding maakt van Maria, de (vrouw) van Klopas, 1) van wien het verhaal reeds eerder heeft medegedeeld dat hij Symeon - (een zoon) was. 2)

5 Dezelfde schrijver zegt, dat nog andere uit één geslacht der vermelde broeders des Heilands, met name van Judas, tot onder dezelfde regering hebben voortgeleefd, na hun reeds vroeger verhaald 8) geloofsgetuigenis ten behoeve van het geloof in de Christus tijdens Domitianus.

6 Hij schrijft namelijk aldus:

"Zij kwamen derhalve en waren leiders der hele kerk, 4) in hoedanigheid van geloofsgetuigen en uit het geslacht des Heeren, en terwijl er diepe vrede was in de gehele kerk, bleven zij tot aan keizer Trajanus, 5) totdat een (afstammeling) van een oom des Heeren, de voornoemde Symeon, de zoon van Klopas, op sycophantewijze door de ketters aangebracht, desgelijks ook zelf om de neigen reden 6) werd aangeklaagd bij consul Atticus. Doch schoon hij gedurende vele dagen gekweld werd, legde hij geloofsgetuigenis af, zodat allen, en ook de consul, zich ten hoogste verwonderden hoe iemand die honderdentwintig jaren was het uithield. Toen werd er bevel gegeven dat hij gekruisigd zou worden."

7 Dezelfde man voegt, als hij verhaalt wat omstreeks de genoemde (tijden) gebeurde, 7) er daarenboven aan toe dat de kerk 8) tot aan de toenmalige tijden een zuivere en onbedorven maagd gebleven was, terwijl tot dusverre, doordat er reeds sommigen waren, ergens in verborgen duisternis zich schuil hielden degenen die het ter hand

genomen hadden de gezonde regel van de verkondiging des Heilands te verderven.

1) Joh. 19: 25. 2) c. 11, 2, 3) c. 20. 4) Mc. Giff.: of every church.' 5) Verg. c. 20, 8. 6) Verg. no. 5. 7) Verg. IV 22. 8) Eigenlijk de Jeruzalemse gemeente.

8 Nadat evenwel de heilige rei der apostelen een uiteenlopend levenseind genomen had, en dat geslacht van degenen die waardig gekeurd werden met eigen oren naar de Goddelijke wijsheid te luisteren voorbijgegaan was, nam de samenscholing der goddeloze dwaling (eerst recht) een begin, door de misleiding der vreemde leermeesters, die het zelfs ter hand namen daar immers geen enkele der apostelen meer overgebleven was voortaan reeds met onbedekt hoofd tegenover de verkondiging der waarheid de valselyk dusgenaamde wetenschap 1) te verkondigen. 2)

3.33. Hoe Trajanus belette dat de Christenen opgespoord werden.

1 Zo groot een vervolging werd toenmaals in velerlei plaatsen tegen ons aan de orde gesteld, dat Plinius Secundus, de vermaardste der overheden, bewogen door de menigte van martelaars, aan de keizer mededeling deed betreffende de menigte der ter wille van het geloof uit de weg geruimden, en in datzelfde (schrijven) tevens te kennen gaf 8) hoe hij bevonden had dat zij niets onbehoorlijks noch onwettigs deden, maar terstond bij de dageraad vergaderd lofzangen zongen aan Christus als aan een God, en dat zij het overspel-bedrijven en moorden en de daaraan verwante ongeoorloofde misdrijven afzwoeren en alles deden overeenkomstig de wetten. 2 Daarop zou Trajanus het volgende besluit vastgesteld hebben: 4) dat de stam der Christenen wel is waar niet opgespoord, maar voor zover hij in handen viel getuchtigd zou worden. Toen dit gebeurd was zou de bedreiging van de ten zeerste op handen zijnde vervolging wel enigermate geblust zijn, 5) maar zouden toch geen geringere voorwendzels voor wie jegens ons kwaad wilden

1) 1 Tim. 6: 20. 2) In sommige Handschriften nog: 'Dit een en ander heeft deze (Hegesippus) hierover uitweidende zo ongeveer gezegd, maar wij willen onze weg vervolgende tot het volgende verhaal overgaan.' 3) Plin. Ep. 96 (97). De echtheidskwestie zie Theol. Tijdschr. 1906 bl. 223 vg. 4) Ep. 97 (98). 5) Zie over dit vermoeden van Eusebius en de invloed er van op Tateren Overbeck, Studiën 5.120 ff.

bedrijven zijn overgebleven, 't zij dat nu eens de volksmenigten, 't zij dat dan weer de overheden in de landstrecken de aanslagen tegen ons bereidden, zodat ook zonder openbare vervolgingen er toch gedeeltelijken in de provinciën ontbrandden en zeer velen van de gelovigen in verschillende geloofsgetuigenissen te worstelen hadden.

3 Deze geschiedenis werd door ons ontleend aan het Romeinse Verweerschrift van Tertullianus, 1) dat wij boven reeds hebben vermeld. 2) Het kan op de volgende wijze vertolkt worden: Evenwel hebben wij bevonden dat ook het onderzoek tegen ons gestuit is. Plinius Secundus toch, de overste van een provincie, onderkende, nadat hij enige christenen veroordeeld en uit hun waardigheid geworpen had, door het groot aantal (hunner) in onrust gebracht, wat hem verder te doen stond. Hij deed derhalve mededeling aan Trajanus, de keizer, zeggende dat hij, behalve dat zij geen beelden wilden dienen, 8) niets onbehoorlijks in hen gevonden had. (4) Ook gaf hij nog dit te kennen, dat de Christenen des morgens vroeg opstonden 4) en aan Christus als aan een God lofliederen zongen en tot het in stand houden van hun inzicht verhinderd werden te moorden, overspel te bedrijven, naar zich toe, te halen, te roven en dergelijke.

Daarop schreef Trajanus terug, dat de stam der Christenen 5) wel is waar niet opgespoord, maar voor zover hij in handen viel getuchtigd moest worden.' Hiermede dan was het zo gesteld.

3.34. Hoe Euarestus het vierde hoofd was van de gemeente der Romeinen.

In het derde jaar der heerschappij van de voornoemden keizer ontbond van de bisschoppen te Rome Clemens, na de bediening aan Euarestus overgegeven te hebben, het leven, nadat hij in het geheel negen jaren aan het hoofd gestaan had van de lering des Goddelijken woords.6)

1) Apol. 2. 2) II 2, 2; 25, 4; III 20, 9. 8) Bij Tert.: 'niet wilden offeren.' 4) Tert.: aangaande hun sacramenten niets anders vernomen had, dan dat zij bijeenkomsten hielden vóór het lichtworden.' 5) Tert.: dit geslacht.' 6) Verg. III 4, 10; 15; 21, 2

3.35. Hoe als derde Justus de (gemeente) te Jeruzalem bestuurde.

Toen voorts Symeon op de meegedeelde wijze 1) aan zijn eind gekomen was, nam zekere Judeeër, met name Justus, 2) die ook zelf een der ontelbaren was die toenmaals uit de besnijdenis tot het gelèof in de Christus gekomen waren, de zetel van het episcopaat te Jeruzalem over.

3.36. Over Ignatius en zijn brieven.

1 Tijdens deze (mannen) muntte in Azië Polycarpus, de vertrouwde der apostelen, uit, iemand die uit de handen van wie zelf de Heere gezien en gehoord hadden het episcopaat over de gemeente te Smyrna ontving. 3) 2 Tijdens deze kwam Papias tot bekendheid, eveneens een bisschop, van de parochie in Hiërapolis, een man in elk opzicht ten hoogste beredeneerd en kundig in de Schrift: 4) en (ook) de bij zeer velen nu nog befaamde Ignatius, die als tweede in opvolging van Petrus het episcopaat te Antiochië tot zijn deel ontving. 5)

3 De overlevering houdt verder in, dat hij, van Syrië naar de stad der Romeinen gezonden, spijs voor de wilde dieren geworden is wegens zijn geloofsgetuigenis ten opzichte van Christus.

4 Deze (Ignatius) nu, terwijl hij de tocht door Azië maakte met een zeer zorgvuldige wacht van bewakers, versterkte van stad tot stad de parochiën waarin hij verblijf hield, door toespraken en vermaningen in woorden, en vermaande ze in de eerste plaats om ten zeerste op hare hoede te zijn tegen de ketterijen, die toen juist het eerst uitbotten 6) en opschoten, en spoorde ze aan om krampachtig vast te houden aan de overlevering der apostelen, waarvan hij het voor de veiligheid nodig oordeelde dat ze in een vasten vorm werd gebracht, zodat hij terstond schriftelijk haar betuigde.

1) c. 32, 3-6. 2) Volgens E p i p h. Haer. LXVI 20: Judas. 3) Zie IV 14, 3 vgg. 4) De laatste lofspraak ontbreekt in sommige Hss., misschien onder de invloed van de kwalificatie III 39, 13. Ook Schwartz laat haar weg. 5) Verg. c. 22, 1. 6) Ontbreekt bij Schwartz.

5 Terwijl hij dan zo in Smyrna toefde, waar Polycarpus was, schreef hij een eersten brief aan de gemeente te Ephesus, daarbij melding makende van haar herder Onesimus, 1) en een tweeden aan die te Magnesia aan de Maeander, waarin hij weerom melding maakt van bisschop Damon, 2) en een andere aan die te Tralleis, waarvan hij verhaalt dat Polybius toenmaals hoofd was. 3)

6 Daarenboven schreef hij (er een) aan de gemeente der Romeinen, waarin hij ook de vermaning (tot hen) richt dat zij niet door het martelaarschap van hem af te bidden van de begeerde verwachting hem mochten beroven. 4) Het is de moeite waard dat uit deze (brieven) ten bewijze van het gezegde zo kort mogelijk het een en ander worde aangevoerd. Hij schrijft dan woordelijk: 5)

7 "Van Syrië tot aan Rome strijd ik met wilde dieren, te land en ter zee, bij dag en bij nacht, vastgebonden aan tien luipaarden, 't welk is een afdeeling krijgsliden, die beweldadigd slechts te erger worden. Maar door hun verongelijkingen word ik slechts te meer onderricht, schoon ik deswege niet gerechtvaardigd word. 6)

8 Mocht ik baat vinden bij wilde dieren die mij te wille zijn. Daarvan ik hoop dat zij spoedig voor mij gevonden worden en zelfs smee ik die mij snel te verslinden, en niet als die terugdeinzende sommigen niet aantastten. Ja, indien zij uit eigen beweging niet willen, zal ik ze dwingen.

9 Houdt mij dit ten goede. Ik weet wat mij dienstig is. Nu begin ik een discipel te zijn. Geen enkel van de zichtbare en onzichtbare dingen moge mij belust maken, opdat ik Jezus Christus deelachtig worde. Vuur en kruis, samenscholingen van wilde dieren, 7) verstrooiingen van beenderen, afhouwingen van ledematen, vermorzeling van het gehele lichaam, kwellingen van de duivel, mogen over mij komen, mits ik slechts Jezus Christus deelachtig worde."

1) c. 2, 6. 2) c. 2. 3) c. 1. 4) c. 2, 3. 5) ad Rom. 5. 6) Verg. 1 Cor. 4: 4. 7) Bij Ign. hier het weldra volgende: 'kwellingen van de duivel.'

10 Dit een en ander nu bracht hij uit de genoemde stad aan de opgesomde gemeenten op schrift. Toen hij reeds voorbij Smyrna gekomen was, sprak hij weerom schriftelijk de (lieden) in Philadelphia en de gemeente der Smyrnaeërs toe, en in 't bijzonder haar leidsman Polycarpus, aan wien hij, daar hij hem als een apostolisch man zeer goed kende, als een echt en voortreffelijk herder de kudde te Antiochië aanbeval, hem verzoekende de zorg voor haar ter harte te nemen. 1)

11 Dezelfde (Ignatius) bezigt, als hij aan de Smyrnaeërs schrijft, woorden ik weet niet waar vandaan, 2) terwijl hij het volgende ongeveer betreffende de Christus uit: 8) Maar ik weet en geloof, dat hij ook na de opstanding in het vlees bestaat. Toen hij tot de omgeving van Petrus kwam, zei hij tot hen: *Vat Mij aan, betast mij en ziet dat Ik geen lichaamloos demon ben.' En terstond vatten zij hem aan en geloofden.'*

12 Voorts wist ook Irenaeus van zijn martelaarschap en maakt hij van zijn brieven melding, aldus sprekende: 4)

"Gelijk iemand der onze zeide, die om zijn geloofsgetuigenis voor God tot de wilde dieren veroordeeld werd: Ik ben tarwe Gods en door tanden van wilde dieren word ik vermaald, opdat ik zuiver brood bevonden worde." 5)

13 En ook Polycarpus maakt van deze zelfde dingen melding in zijn aangehaalde brief aan de Filippiërs, als hij met even zoveel woorden zegt: 6)

"Ik vermaan derhalve u allen gehoorzaam te zijn 7) en u in alle volharding te oefenen, gelijk gij die voor ogen gezien hebt niet alleen in de zalige Ignatius en Rufus en Zosimus, maar »ook in andere die uit ulieden zijn, en in Paulus zelf en de overige apostelen, en overtuigd te zijn dat deze allen niet te vergeefs gelopen hebben, 8) maar in geloof en gerechtigheid, en dat zij op de hun toekomende plaats zijn bij de Heere, met wien zij ook geleden hebben. Want zij hebben niet de tegenwoordige eeuw'lief gehad, maar hem, die ten onze behoefte gestorven is en om onzentwil door God is

opgestaan."

1) ad Polyc. 1-4, 7. 2) Origenes verwijst naar een Doctrina Petri, Hiëronymus naar een Evangelie der Nazareners, zie Preuschen Antilegomena, 1901, S. 7 f. Verg. overigens Luc. 24: 39. 3) ad Smyrn. 3. 4) adv. Haer V 28, 4. 5) ad Rom. 4. 6) Polyc. ad Phil. 9. 7) Bij Polyc.: 'aan het woord der gerechtigheid.' 8) Verg. Gal. 2: 2; Phil. 2: 16.

14. Later weer voegt hij er aan toe: 1)

"Gijlieden zowel als Ignatius hebt mij geschreven dat als iemand naar Syrië af kwam hij ook de brieven van u mocht meenemen; ik zal dat doen, indien ik neen geschikte gelegenheid krijg, hetzij ik zelf, hetzij degene die ik zend als afgezant ook ulieden betreffende.

15. De brieven van Ignatius, die ons door hem gezonden zijn, en zo vele andere als wij bij ons hadden, hebben wij u gezonden, gelijk gij bevolen had; zij zijn bij deze brief gerangschikt, gij zult er grotelijks door gebaat kunnen worden. Zij bevatten immers geloof en volharding en volledige opbouw, die voert tot onze Heere." Tot zover over Ignatius.

Na hem nam Heros het episcopaat van Antiochië over.

3.37. Over de toenmaals nog uitmuntende Evangelisten.

1 Onder 2) degenen die tijdens deze (mannen) uitblonken was Quadratus, 8) aangaande wie de overlevering inhoudt dat hij tegelijk met de dochters van Philippus door profetische genadegave uitmuntte. Behalve deze kwamen nog verscheiden andere omstreeks die (tijden) tot bekendheid, in zover zij de eersten rang innemen onder degenen die in opvolging van de apostelen kwamen. 4) Daar zij van zodanigen de uitmuntende leerlingen waren, bouwden zij op de door de apostelen aan elke plaats te voren gelegde grondslagen der gemeenten verder en deden zij de verkondiging naar alle zijden wassen en strooiden zij de heilzame kiemen van het koninkrijk der hemelen over de gehele bewoonde wereld wijd en zij uit.

1) c. 13. 2) Verg. Ephes. 4: 11. 3) Zie IV 3; verg. V 17, 2--4. 4) 'Diadoche', zie bij I 1.

2 De meesten toch der toenmalige leerlingen van de zijde van het Goddelijke Woord vervulden, naar de ziel getroffen door bijzonder sterke liefde tot de wijsbegeerte, 1) eerst de vermaning van de Heiland, 2) door aan de armen hun vermogen uit te delen, daarna begaven zij zich buitenslands en volbrachten het werk van evangelisten, daar zij er een eer in stelden aan degenen die nog in het geheel van de leer des geloofs niet gehoord hadden de Christus te verkondigen en de Schrift der Goddelijke Evangelien over te leveren.

3 Wanneer deze (mannen) ook maar de grondslag des geloofs op sommige vreemde plaatsen gelegd hadden en andere tot herders hadden aangesteld en aan deze laatsten de bewerking der pas aangebrachten in handen gegeven hadden, dan stelden zij zich zelf weer in betrekking met andere landstrekken en volken, met de genade en medewerking van Godswege, naardien nog toen zeer vele ongehoorde krachten van de Goddelijke Geest door hen werkten, zodat van het eerste horen af in schaar menigten met alle man bereidwillig de vrome gezindheid jegens de Bouwmeester des heelals in hun zielen opnamen.

4 Daar het ons evenwel onmogelijk is allen bij name op te tellen, zoveel ooit tijdens de eerste opvolging na de apostelen in de gemeenten over de gehele bewoonde wereld herders of ook Evangelisten geweest zijn, zullen wij billijkerwijze bij name slechts

van degene de vermelding te boek stellen, aangaande wie de overlevering ook nu nog tot ons gebracht wordt door gedenkschriften der apostolische lering.

3.38. Over de brief van Clemens en de valselijk tot hem teruggebrachte geschriften

1 Zoals b. v. van Ignatius, in de brieven die wij hebben opgesomd. 8) Ook van Clemens in de bij allen als echt erkenden (brief), die hij uit naam van de gemeente der Romeinen aan die der Corinthiërs formuleerde. Daarin geeft hij aan vele denkbeelden van de (brief) aan de Hebraeërs plaats en maakt hijzelfs woordelijk van sommige gezegden daarin gebruik, en daardoor bewijst hij ten duidelijkste dat het geschrift niet jong is.

1) Ni de ascese, verg. VI 3, 9. 2) Matth. 19: 21. 3) c. 36.

2 Het scheen derhalve billijkerwijze onder de overige schriften van de apostel te kunnen worden opgesomd. Terwijl toch Paulus in zijn voorvaderlijken tongval schriftelijk de Hebraeërs toesprak, beweren sommigen, dat de Evangelist Lucas, en andere, dat dezelfde Clemens het geschrift vertaalde.

3 Dit zou te meer waar kunnen zijn, daar zowel de brief van Clemens als die aan de Hebraeërs hetzelfde karakter van spreekwijze handhaven en daar de denkbeelden in elk der geschriften niet ver van elkaar afstaan.

4 Voorts moet men weten dat nog een tweede brief gezegd wordt van Clemens te zijn. Wij weten evenwel dat niet op gelijke wijze als de eerste ook deze erkend is, daar wij weten dat ook de ouden van hem geen gebruik gemaakt hebben. 2)

5 Verder hebben sommigen gisteren en eergisteren nog andere breedspakige en lange geschriften als van hem voor de dag gebracht, die namelijk samenspraken van Petrus en Apion bevatten. 3) Daarvan wordt evenmin bij de ouden in 't geheel enige melding bijgebracht. Ook handhaaft het immers het zuiver karakter der apostolische rechtzinnigheid niet. Het algemeen als echt erkende schrift van Clemens nu is openbaar genoeg. Ook over de (geschriften) van Ignatius en Polycarpus is gesproken. 4)

1) Zie c. 16. 2) Verg. Andr. di Pauli Zs. f. n. t. Theol. 1903 S. 322 ff. Harnack ib. 1905 S. 67 ff. 3) Zulke samenspraken komen voor in de Clementijnen: Hom. IV-VI; Ree. X 17-51. Verg. H. Waitz Die Pseudoklem. 1904 S. 251 ff. 4) c. 36, 1 vgg.

3.39. Over de geschriften van Papias.

1 Van Papias voorts worden geschriften aangehaald, vijf in getal, die ook betiteld worden: 'Van uitlegging der woorden des Heeren.'

Van deze als alleen 1) door hem geschreven maakt ook Irenaeus melding, daar hij aldus spreekt: 2) "Deze dingen betuigt ook Papias, die hoorder van Johannes en makker van Polycarpus was, een man van de ouden tijd, in het vierde van zijn boeken. Hij heeft namelijk vijf boeken saamgesteld." Tot zover Irenaeus.

2 Papias zelf evenwel geeft volgens de voorrede van zijn betogen geenszins te kennen dat hijzelf hoorder en ooggetuige der heilige apostelen geweest is, maar leert dat hij de dingen des geloofs ontvangen heeft van die met hen bekend waren, in de woorden die hij spreekt:

3 "Ik zal niet aarzelen u ook al wat ik ooit van de presbyters voortreffelijk geleerd en deugdelijk in mijn geheugen geprent heb bij de uitleggingen te rangschikken, terwijl

ik de waarheid er van bevestig. Want niet in wie velerlei verzekere heb ik behagen geschept, zoals de menigte, maar in wie de waarheid leren, en niet in wie van vreemde voorschriften gewag maken, maar in degenen die de vanwege de Heere tot geloof gegevene en van de Waarheid zelf afkomstige (voorschriften vermelden). 3)

4 Indien er dan soms iemand kwam die de ouderen gevolgd had, deed ik onderzoek naar de woorden der ouderen: wat Andreas, of wat Petrus gezegd had, of wat Philippus of wat Thomas of Jacobus, of wat Johannes of Mattheüs of iemand anders van de discipelen des Heeren; en wat Aristion 4) en de presbyter Johannes, de discipelen des Heeren, 5) te zeggen hebben. Want ik heb niet ondersteld dat de dingen uit de boeken mij zozeer zouden baten als die van de levende en blijvende sprake.' 5 Hierbij is het de moeite waard er op te letten dat hij twee malen de naam Johannes optelt, waarvan hij de eersten met Petrus en Jacobus en Mattheüs en de overige apostelen opsomt, zodat hij blijkbaar de Evangelist bedoelt; de andere Johannes daarentegen rangschikt hij door splitsing van zijn redenering bij andere nevens het getal der apostelen, daar hij hem vóór Aristion ordent, en kennelijk hem presbyter noemt.

1) Bijvoeging van Eusebius. 2) c. Haer V 33, 4. 3) Andere lezing: van de waarheid zelf afkomstig zijn." 4) Van elders niet bekend. 5) Mommsen, Zs. f. n. t. Wiss. 1902 S. 156 ff. acht deze bijvoeging interpolatie. Daartegen P. Corssen S. 242 ff. Verg. G u t j a h r, Die Glaubwürdigkeit des iren. Zeugnisses ober die Abfassung des älten kan. Ev., 1904 S. 71 ff.

6 Ook hierdoor dus wordt bewezen dat het verhaal waar is van de twee die gezegd werden in Azië zich van een gelijken naam te bedienen, en dat er te Eféze twee gedenktekenen waren, en dat elk dezer nog heden gezegd wordt van Johannes te zijn. Hierop moet men noodzakelijk de aandacht vestigen. Immers het is waarschijnlijk dat de tweede tenzij iemand wil de eerste de op naam van Johannes aangehaalde Openbaring gezien heeft. 1)

7 De door ons vermelde Papias nu bekent de leringen der apostelen ontvangen te hebben van degenen die hen gevolgd zijn, en verklaart dat hijzelf in eigen persoon hoorder geweest is van Aristion en de presbyter Johannes. Dikwerf althans maakt hij bij name van hen melding, als hij hun overleveringen in zijn geschriften te boek stelt. Deze dingen nu mogen ons niet nutteloos gezegd zijn.

8 Het is verder de moeite waard aan de overgeleverde uitspraken van Papias enige andere gezegden van hem te hechten, waarin hij nog enige andere ongehoorde dingen verhaalt, als uit de overlevering tot hem gekomen.

9 Dat te Hiërapolis de apostel Philippus te gelijk met zijn dochters verblijf hield, is in het voorafgaande medegedeeld, 2) maar hoe Papias, die gedurende dezelfde (tijden) leefde, vermeldt een wonderlijk verhaal door de dochters van Philippus ontvangen te hebben, moet nu worden opgetekend.

Hij verhaalt namelijk dat in zijn 3) tijd de opstanding van een dode heeft plaats gehad; en weerom een ander ongehoord iets dat met Justus die bijgenaamd werd Barnabas geschied is, hoe hij een dodelijk vergif dronk en door de genade des Heeren niets onaangenaams onderging.

10. Dat de heilige apostelen na de opneming des Heilands deze Justus nevens Matthias stelden en baden om een lotsbeschikking ter aanvulling van hun getal in plaats van de verrader Judas, verhaalt de schrift der Handelingen 4) aldus: *En zij stelden er twee, Jozef genaamd Barsabas, die bijgenaamd werd Justus, en Matthias, en biddende zeiden zij....'*

1) Verg. VII 25, 16. 2) c. 31, 3. 3) Nl. Philippus'. 4) Hand. 1: 23, 24. III 39: 10 -45.

Nog andere dingen schrijft hij, als uit ongeschreven overlevering tot hem gekomen, neer, en enige vreemde gelijkenissen van de Heer, en leringen van hem, en enige andere al te fabelachtige dingen.

12. Onder andere zegt hij dat er na de opstanding der doden een (tijdperk van) duizend jaren zijn zal, gedurende hetwelk het koninkrijk van de Christus lichamelijk op deze aarde stand zal houden. 1) Ik ben van mening dat hij dit onderstelt, doordien hij de apostolische uiteenzettingen verkeerd heeft opgevat, daar hij het van hunnentwege in voorbeelden op diepzinnige wijze gezegde niet heeft doorzien.

13. Want hij schijnt zeer bekrompen van geest te zijn geweest, 2) wat men zeggen kan op grond van zijn reden. Evenwel was hij voor zeer velen na hem die 's mans oudheid in aanmerking namen oorzaak van een gelijke mening, zoals voor Irenaeus en wie verder zich van dezelfde denkbeelden betoonde. 3)

14 Voorts leverde hij in zijn eigen schrift nog andere uiteenzettingen van de woorden des Heeren van de bovengenoemde Aristion, en overleveringen van de presbyter Johannes. Terwijl wij de leergierigen daarnaar verwijzen, zullen wij nu noodzakelijkerwijze aan zijn reeds uiteengezette uitspraken de overlevering toevoegen, waarin hij zich over Marcus, die het Evangelie geschreven heeft, in dezer voege uitlaat:

15 Ook dit zei de presbyter: 4) "Marcus, die de tolk van Petrus was, heeft voor zover hij ze zich herinnerde nauwkeurig opgeschreven de dingen die door de Christus waren gezegd of gedaan, schoon niet in (de ware) orde. Want hij hoorde de Heere niet, noch volgde hem, maar, gelijk ik zeide, later Petrus, die naar de behoeften de leringen inrichtte, doch niet alsof hij reën samenstel van de reden des Heeren maakte, zodat Marcus in niets misdeed door zo enige dingen op te schrijven naar hij ze zich herinnerde. Voor één ding toch droeg hij zorg, dat hij niets van hetgeen hij hoorde achterwege liet of van iets een onjuist beeld gaf.' 1) Dit dan verhaalt Papias over Marcus.

1) Verg. Iren. c. Haer. V 33. 2) Verg. c. 36, 2. 8) Zie Iren. c. Haer. V 32 vgg. 4) Johannes.

16 En over Mattheüs werd het volgende gezegd: "Mattheüs schreef in Hebreuws taaleigen de leringen 2) (des Heeren), en ieder vertolkte ze zo goed hij kon."

17 Voorts bezigde hij getuigenissen uit de eersten brief van Johannes, en desgelijks uit die van Petrus. Ook zette hij nog een andere geschiedenis uiteen die het Evangelie volgens de Hebreëen inhoudt, 3) betreffende een vrouw die voor de Heere op vele zonden betrapt werd. Dit een en ander moest bij het reeds aangevoerde noodzakelijkerwijze door ons in acht genomen worden.

1) Verg. II 15; VI 14, 6. 7; Zie voorts Meyboom De Marcushypothese, 1866, bl. 129 vgg. 2) Zie Th. Ts. 1872 bl. 316 vgg. 3) Verg. Joh. 8: 1-11.

Einde van het derde boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Vierde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli

4.1. Wie tijdens de regering van Trajanus bisschoppen van Romeinen en Alexandrijnen geweest zijn.

1 Omstreeks het twaalfde jaar der regering van keizer Trajanus verwisselde de kort te voren door ons vermelde bisschop (Cerdo) der parochie in Alexandrië 1) het leven en erlangde Primus als vierde na de apostelen door het lot de bediening onder de aldaar (wonenden).

2 In dat (jaar) verkreeg ook te Rome Alexander, nadat Euarestus het achtste jaar vervuld had, het episcopaat, waarin hij de vijfde opvolging sinds Petrus en Paulus tot stand bracht. 2)

4.2. Wat alzo de Joden tijdens hem geleden hebben.

1 Wat van de leer en de kerk van onze Heiland van dag tot dag opbloede schreed tot meerdere vordering voort, maar wat tot het noodlot der Joden behoorde groeide in elkaar opvolgende rampen. Althans, reeds toen de alleenheerser zijn achttiende jaar bereikte, bracht wederom een opgestane beweging der Joden een zeer grote menigte 3) hunner ten verderve.

1) Zie III 21, 1. 2) Zie III 34. 3) In Cyrene 220.000 volgens Dio Cass. LXVIII 32; op Cyprus 240.000.

2 In Alexandrië namelijk en in het overige Egypte en daarenboven door Cyrene braken zij, als door zekere geweldigen en oproerige geest meegesleept, op om tegen de mede inwonende Hellenen (Grieken) op te staan, en aangewassen tot een grote samenscholing deden zij in het daarop volgende jaar geen geringen krijg ontbranden, terwijl toenmaals Luppus 1) overste was over geheel Egypte.

3 In het eerste treffen nu gelukte het hun de Hellenen te overheersen, en deze zochten een toevlucht in Alexandrië en namen de Joden in de stad levend gevangen en doodden ze. Maar die in Cyréne hielden, daar zij hulp in de strijd van hunnentwege derfden, niet op met het land van Egypte te plunderen en de Weidestrecken 2) daarin te verwoesten, terwijl Lucuas 3) hen aanvoerde. Tegen hen zond de alleenheerser Marcus Turbo 4) met een macht voetvolk en schepen en daarenboven ruitery.

4 Deze, die in vele gevechten gedurende niet weinig tijd de krijg tegen hen met inspanning voerde, ruimde vele myriaden Joden, niet alleen van die uit Cyrene, maar ook van die uit Egypte hun koning Lucuas hielpen, uit de weg.

5 Maar daar de alleenheerser vermoedde dat ook de Joden in Mesopotamië de (medeburgers) aldaar te na zouden komen, verordeneerde hij Lusius Kuetus 5) ze uit zijn provincie uit te zuiveren, en deze bracht eveneens een leger in slagorde en doodde een zeer grote menigte der (Joden) daar, voor welke verrichting hij door de alleenheerser tot bestuurder van Juda werd aangewezen. Dit een en ander hebben ook degenen van de Grieken die wat omstreeks dezelfde tijden gebeurd is schriftelijk overgeleverd hebben met even zoveel woorden verhaald.

6)

4.3. De (mannen) die tijdens Hadrianus verweerschriften geschreven hebben ten behoeve van het geloof.

1 Nadat Trajanus in 't geheel gedurende twintig jaren, waaraan zes maanden ontbraken, het bewind in handen gehad had, 7) nam

1) Van elders niet bekend. 2) Nomoi, zie bij II 17, 7. 3) Bij Dio: Andreas. 4) Zie over hem Dio Cass. LXIX 18; S p a r t i a n. Hadr. 4-9, 15. 5) Over Lucius Quintus zie Dio LXVIII 8, 22, 30, 32; LXIX 2; Spartia n. Hadr. 5, 7. 6) Verg. Dio Cassius LXVIII 32. 7) Zie III 21, 1.

Aelius Hadrianus 1) het opperbestuur over. 2) Aan deze gaf Quadratus een rede over, waarin hij hem aansprak. Hij had een verweerschrift opgesteld ten behoeve van de onder ons geldende Godsverering, omdat sommige slechte mannen beproefd hadden de onze overlast aan te doen. Dat geschrift is bij de meesten der broederen nog in omloop, 3) in 't bijzonder ook bij ons, en men kan er schitterende bewijzen van 's mans gezindheid en van zijn apostolische rechtgeaardheid 4) in zien.

2 In eigen persoon doet hij wat hemzelf betreft zijn oudheid uitkomen, als hij met zijn eigen woorden het volgende verhaalt:

"De werken nu van onze Heiland waren altijd tegenwoordig, want zij waren waarachtig, de genezenen, de uit de doden opgestanen; zij zijn niet alleen gezien als geneze. een en opgestanen, maar zijn zelfs altijd aanwezig; en niet alleen terwijl de Heiland nog (op aarde) verblijf hield, maar ook nadat hij verscheiden was bestonden zij nog geruime tijd, zodat sommigen hunner zelfs tot aan onze tijden toe gekomen zijn."

Zodanig iemand dan was deze (Quadratus).

3 Ook Aristides, een gelovig man, die uit de godvrezendheid ten onzent voortkwam, heeft desgelijks een verweerschrift ten behoeve van het geloof nagelaten, waarin hij Hadrianus toesprak. Ook diens schrift wordt tot op heden bij zeer velen bewaard. 5)

4.4. De bisschoppen die tijdens dezelfde (Hadrianus) onder Romeinen en Alexandrijnen het ambt waargenomen hebben

In het derde jaar van hetzelfde opperbestuur kwam Alexander, de bisschop der Romeinen, aan zijn einde, na het tiende jaar der bestiering vervuld te hebben. 6) Xystus 7) was diens opvolger.

1) 117-138. 2) Bij St. begint hier c. 4, waardoor de twee volgende nummers verschuiven. 3) Nu evenwel verloren. 4) Letterlijk: 'rechtsnijding'; verg. 2 Tim. 2: 15. 5) Zie Theol. Tijdschr. 1893 bl. 1 vgg. 6) Zie c. 1, 2. 7) Sixtus I.

Toen omstreeks diezelfde tijd Primus in het twaalfde jaar van zijn voorstanderschap over de parochie der Alexandrijnen (het tijdelijke met het eeuwige) verwisseld had, 1) volgde Justus hem op.

4.5. De bisschoppen van Jeruzalem van de beginne af sinds de Heiland en tot aan de genoemde tijden.

1 Van de bisschoppen te Jeruzalem heb ik de tijden nergens schriftelijk bewaard gevonden. De overlevering houdt intussen in, dat zij bijzonder kort van leven geweest

zijn.

2 Maar zoveel heb ik uit geschriften 2) vernomen, dat tot aan het beleg der stad van de Joden tijdens Hadrianus aldaar vijftien opvolgingen van bisschoppen hebben plaats gehad, van dewelke men zegt dat zij allen naar de rij af Hebreëen waren en de kennis van de Christus zuiver ontvangen hebben, zodat zij terstond vanwege degenen die bij machte waren dergelijke dingen te beoordelen de bediening der bisschoppen waardig gekeurd zijn; dat namelijk voor hen toenmaals de gehele gemeente uit gelovige Hebreëen bestond, van de apostelen af tot aan het beleg dergenen die tot zolang voortbestonden, tijdens welk (beleg) de Joden, die weer van de Romeinen afvallig geworden waren, in geen geringe gevechten gevangen genomen werden.

3 Daar dan toen de bisschoppen uit de besnijdenis ophielden, zou het nodig zijn ze nu van de eersten af op te sommen. De eerste dan was Jacobus, genaamd de broeder des Heeren, 3) na wie de tweede Symeon, 4) de derde Justus, 5) Zacchaeus 6) de vierde, de vijfde Tobias, de zesde Benjamin, Johannes de zevende, de achtste Matthias, de negende Philippus, de tiende Senecas, de elfde Justus, de twaalfde, Ephres 7) de dertiende Levi, de veertiende Josef 8) (en) na allen de vijftiende Judas was.

1) Zie c. 1, 2. 2) Volgens Reuterdahl, De fontibus Hist. eccl. Eus. p. 55, aanwezig in de Jeruzalemse gemeente. Verg. Eus. Dem. evang. III 5. 3) Zie II 1, 2. 4) Zie III 11. 5) Zie III 35. Bij Epiph. LXVI 20: Judas. 6) Bij Epiph.: Zacharias. 7) Bij Epiph.: Ouaphrs. 8) Bij Epiph.: Josis. IV

4 Zo velen zijn de bisschoppen over de stad Jeruzalem geweest van de Apostelen af tot aan de genoemden tijd, en allen uit de besnijdenis. 1)

5 Terwijl het opperbestuur van Hadrianus reeds het twaalfde jaar bereikt had, 2) volgde als zevende van de Apostelen af Telesphorus Xystus op, nadat deze het tiende jaar in het episcopaat der Romeinen vervuld had, 3) en toen inmiddels een jaar en (enige) maanden verlopen waren, nam bij de zesde verkiezing Eumenes het voorstanderschap in de parochie der Alexandrijnen over, nadat de (bisschop) vóór hem elf jaren had volgehouden. 4)

4.6. De laatste belegering der Joden tijdens Hadrianus.

1 Toen 5)dan de afval der Joden weerom grote en vele vorderingen maakte, trok Rufus, de stadhouder van Juda, nadat hem door de keizer een krijgsmacht tot hulp was gezonden, op en maakte hij zonder verschoning gebruik van hun dwaasheid, zodat hij myriaden van mannen en tevens van knapen en vrouwen bij massa's vernietigde 6) en hun landstreken naar krijgswet onder het juk bracht.

2 Aanvoerder der Joden was toenmaals Barchochebas 7) - die naam duidt een ster aan 8) -, overigens een roofzuchtig, moorddadig man, en die op grond van zijn benaming, als tegenover slaven, hun voorspiegelde dat hij als een ster uit de hemel voor hen was neergedaald om de mishandelde voor te lichten.

3 Toen nu in het achttiende jaar van het opperbestuur van Hadrianus 9) de strijd hevig geworden was in de buurt van de stad Bithther 10) die zeer sterk was en niet zeer ver af lag van Jeruzalem en toen de belegering van buiten af langdurig geworden was,

1) Bij St. hier c. 7. 2) Zie c. 3, 1. 8) c. 4. 4) Zie c. 4. 5) Bij St. c. 8. 8) Verg. Dio Cass. LXIX 14. 7) Zie Schürer 4 S. 682. 8) Verg. Num. 24: 17. 9) Zie c. 3, 1; 5, 5. Schwartz laat de eigenaam weg. 10) Schürer S. 693.

terwijl de opstandelingen door honger en dorst op de rand van het verderf gekomen waren, en nadat de bewerker van hun dwaasheid de verdiende straf ondergaan had,

werd van stonden aan geheel het volk volstrekt in de onmogelijkheid gebracht van het land in de buurt van Jeruzalem ook maar te betreden, door een wetsbesluit en verordeningen van Hadrianus, die beval dat zij zelfs uit de verte de vaderlijken bodem niet zouden aanschouwen. Dit verhaalt Aristion van Pella. 1)

4 Toen zo de stad der Joden tot ledigheid en algeheel verlies der voormalige inwoners gekomen en door geslachten van vreemden stam bewoond was, werd de later bestaande Romeinse stad, door de benaming te verwisselen ter ere van de machthebbende Aelius Hadrianus, Aelia genoemd. 2) Toen dan de gemeente aldaar uit de heidenen was samengesteld, nam als eerste na de bisschoppen uit de besnijdenis 3) Marcus de bediening der (gemeentenaren) daar ter hand.

4.7. Wie omstreeks dat tijdperk hoofden der valselijk dusgenaamde wetenschap geweest zijn.

1 Terwijl 4) reeds als de meest schitterende sterren de gemeenten over de bewoonde wereld glinsterden en het geloof in onze Heiland en Heere Jezus Christus voor het gehele geslacht der mensen in vollen bloei stond, wapende de al het goede hatende demon, daar hij vijand der waarheid en tegen het heil der mensen steeds hoogst strijdvaardig was en allerlei kunstgrepen tegen de kerk keerde, zich oudtijds met vervolgingen tegen haar.

2 Toenmaals evenwel daarvan afgesloten maakte hij gebruik van slechte en tovermachtige mannen, als van een soort zielverdervende werktuigen en dienaren van verderf, en leidde de veldtocht naar andere methoden, waarbij hij op

1) Verg. III 5, 3; Tertull. adv. Jud. 13; Scharer S. 63 f. 2) Verg. Dio Cass. LXIX 12; Scharer S. 679 f. Bij St. vormt de laatste zin c. 9. 3) Zie c. 5, 3. 4) 1 Tim. 6: 20.

allerlei uitwegen zon, opdat de tovenaars en misleiders, door met dezelfde benaming van leerstuk zich te bekleden als wij, zowel degenen uit de gelovigen die van hunnentwege verschalkt werden in een diepte van verderf zouden voeren, als degenen die onkundig waren van het geloof door hetgeen zij ter hand namen te verrichten zouden afdrijven van de weg die naar het heilbrengend woord (leidt). 1)

3 Uit Menander althans, van wien wij reeds vroeger hebben overgeleverd dat hij de opvolger van Simon was, 2) kwam zekere als het ware dubbelmondige en tweekoppige, slangachtige macht voort en deed de hoofden van twee verschillende ketterijen opstaan: Saturninus, 3) een Antiochener van geslacht, en Basilides, een Alexandrijn, die, de een in Syrië, de andere in Egypte, scholen van godhatende ketterijen tot stand brachten.

4 Irenaeus deelt evenwel mee 4) dat Saturninus merendeels hetzelfde bedrieglijk beredeneerd heeft als Menander, maar dat Basilides 5) onder de schijn van grote geheimenissen zijn bedenksels tot in het oneindige heeft uitgestrekt na zich wonderlijke fabelverdictsels van zijn goddeloze ketterij gevormd te hebben.

5 Daar intussen zeer vele kerkelijke mannen omstreeks dat tijdperk in 't belang van de waarheid worstelden en zo redelijk mogelijk voor de apostolische en kerkelijke mening streden, hebben sommigen terstond ook door geschriften aan de latere voorbehoedmiddelen juist tegen deze genoemde ketterijen verschaft.

6 Daarvan kwam onder de toenmalige (werken) een zeer bekwaam pleidooi tegen Basilides, van de zeer bekenden schrijver Agrippa Bastor, 6) dat het geduchte van 's mans toverij ontdekte.

7 Terwijl hij namelijk zijn geheimenissen openbaart, zegt hij dat (Basilides)

vierentwintig boeken met betrekking tot het Evangelie opgesteld heeft, en profeten voor zichzelf te noemen wist, daar hij zich Barcabbas en Barcoph 7) en enige andere die niet bestaan in 't aanzijn geroepen had; ook

1) Bij St. begint hier c. 11. 2) III 26, 1. 3) Elders Saturnilus; Hi1g. Kgs. S. 190 ff. 4) c. Haer. I 2, 4. 5) Hi1g. Kgs. S. 195 ff. 6) Verg. Hiër. Vir. ill. 21. 7) Verg. Hi1g. Kgs. S. 201.

dat hij hun vreemde benamingen heeft toegekend tot ontzetting van degenen die dergelijke dingen bewonderen, en leerde dat iets onverschilligs deden wie van het aan de afgoden geofferde proefden en achteloos het geloof afzwoeren in de tijden der vervolgingen; voorts dat hij op Pythagoreesche wijze aan wie tot hem toetraden een vijf jarig stilzwijgen oplegde.

8 Door nog andere dergelijke dingen omtrent Basilides op te sommen ontmaskert gezegde (Kastor) op geen verkeerde wijze ten duidelijkste de dwaling der gemelde ketterij.

9 Voorts schrijft Irenaëus 1) dat tijdgenoot van deze (lieden) was Karpocrates, de vader van een andere ketterij, genaamd die der Gnostieken, die meenden de toverijen van Simon niet zoals de andere 2) bedekt, maar reeds in 't openbaar te moeten overleveren, daar zij zich schier als op grote dingen beroemden op de met bedrijvigheid hunnerzijds vervaardigde minnedranken, gelijk zij zekere dromen zonden en beschermende demonen en andere verrichtingen van gelijke aard (volvoerden). die overeenkomstig leerde hij dat wie tot het volmaakte in hun geheimleer, of veelmeer in hun gruwelbedrijven, willen komen al het allerschandelijkste moeten verrichten, daar zij volgens hun zeggen op geen andere wijze de wereldse machthebbers zullen ontvluchten, tenzij ze aan allen het hun behorende door het verrichten van wanbedrijven doen toekomen. 3)

10. Door dan van zodanige helpers gebruik te maken gelukte het de in het kwade zich verheugende demon de door hem erbarmelijk misleiden aldus ten verderve onder het juk te brengen, en aan de ongelovige heidenen overvloedige gelegenheid te verschaffen om ten nadele van het Goddelijk Woord kwaad te spreken, daar het uit hen voortkomend gerucht neerkwam op laster van het gehele volk der Christenen.

1) c. Haer. I 25. 2) NI, Basilides. 3) Hi1g. Kgs. S. 397 ff. Teyler's Th. Ts. 1906 bl. 491 vgg.

11. Daardoor toch kwam het grotendeels, dat het goddeloos en aller-onbehoorlijkst vermoeden betreffende ons bij de toenmalige ongelovigen verbreid werd, alsof wij van ongeoorloofde geslachtsgemeenschap met moeders en zusters en van afschuwelijke voedingsmiddelen gebruik maakten. 1)

12 Evenwel kwam hem dit een en ander niet lang ten goede, daar de Waarheid zelf zich handhaafde en tot een groot licht gedurende de voortgaande tijd opflikkerde.

13 Terstond toch vanwege hun eigen werking werden de uitgezochte kunstgrepen der vijanden uitgedoofd, daar de een ketterij na de andere nieuwigheden opsneed, terwijl steeds de vroegeren vervloeden en in denkbeelden van allerlei wijzen en gedaanten, nu en dan, zus en zo, zich oplostten. De altijd van dezelfde aard (zijnde) en op gelijke wijze zich handhavende luister evenwel der algemene en alleen waarachtige Kerk vorderde in wasdom en grootte, zodat zij het eerwaardige en vlekkeloze en vrije en het kuise en reine der Goddelijke inrichting en wijsbegeerte over het gehele geslacht van Grieken zowel als barbaren uitstraalde.

14 Mettertijd althans werd ook de laster tegen het gehele leerstuk gedoofd, maar bleef juist de onder ons geldende lering de 2) alleen machthebbende en algemeen erkend als

bovenal uit te munten in eerwaardigheid en kuisheid door Goddelijke en wijsgerige leerstukken, zodat van de tegenwoordigen niemand meer het waagt tegen ons geloof een schandelijke kwaadsprekendheid 8) aan te voeren, noch iemand zulk een laster (waagt), als waarvan die vroeger in de oudheid tegen ons samenschoolden graag gebruik maakten.

15 Intussen heeft in de genoemde (tijden) de Waarheid weerom verscheiden strijders voor zich in het midden gebracht, die niet alleen door ongeschreven overredingsmiddelen, maar ook door schriftelijke betogen tegen de goddeloze ketterijen ten strijde trokken.

1) Nl. Oedipus-gemeenschappen en Thyestes-maaltijden, zie Kei m Rom. u. d. Christenthum, S. 363 ff. 2) Schwartz: 'bij allen'. 3) Verg. VI, 14.

4.8. Welke kerkelijke schrijvers er waren

1 Onder deze kwam Hegesippus tot bekendheid, 1) van wien wij vroeger reeds verscheiden uitspraken gebezigd hebben, toen wij het een en ander van de dingen die tijdens de Apostelen (plaats hadden) als uit zijn overlevering (afkomstig) te boek stelden. 2)

2 Deze nu, die in vijf boeken de onfeilbare overlevering der apostolische verkondiging in allereenvoudigste samenstelling in herinnering bracht, duidt de tijd waarin hij tot bekendheid kwam aan door over degenen die oorspronkelijk godenbeelden oprichtten op de volgende wijze te schrijven: "... voor wie zij een nieuw soort graftekenen en tempels maakten, gelijk tot nu toe, zoals voor Antinous, een slaaf van keizer Hadrianus, tot wiens eer ook de worstelstrijd van Antinous gestreden wordt die nog in onze tijd plaats heeft. Ja zelfs stichtte hij een stad, genaamd naar Antinous, en (stelde hij) profeten (aan)."

3 Tijdens hem verkeerde ook Ju s t i n u s, een echt liefhebber der waarachtige wijsbegeerte en daarenboven geoefend in de redeneringen die bij de Grieken (in zwang waren). Hijzelf duidt eveneens deze tijd aan, als hij in het verweerschrift tot Antoninus aldus schrijft: 3)

"Wij hebben het niet onpassend geacht dat in deze (bladzijden) rook melding gemaakt werd van de nu levenden Antinous, die vallen zichzelf gedrongen voelen als een god met vreze te eren, schoon zij weten wie hij is en van waar hij afkomstig is."

4 Dezelfde (Justinus) schrijft, als hij melding maakt van de toenmalige krijg tegen de Joden, ook het volgende neer: 4)

"Ja, in de Joodse oorlog die nu gevoerd wordt heeft Barcochbas, het hoofd van de Joodse opstand, bevolen dat de christenen alleen aan geduchte straffen onderworpen zouden worden, indien zij Jezus, de Christus, niet loochenden noch hem smaadden."

1) Verg. c. 21. 2) III 11, 2; 16;19; 32, 2. 3) Apol. I 29. 4) Apol. 131.

5 In hetzelfde geschrift duidt hij ook zijn bekering van de Griekse filosofie tot de (ware) Godsverering aan als niet zonder grond, maar met oordeel door hem tot stand gebracht, wanneer hij het volgende schrijft: 1)

"Ja, ook ik zelf, die mij verheugde in de onderwijzingen van Plato, begreep, toen ik hoorde dat de Christenen belasterd werden, en zag hoe ze toch zonder vrees waren tegenover de dood en al de vreselijk geachte dingen, dat zij onmogelijk in slechtheid en genotzucht konden bestaan. Wie toch, die genotzuchtig of zonder zelfbeheersing is en het verslinden van menselijk vlees een goed acht, zou de dood welkom kunnen heten, waardoor hij van zijn eigen begeerlijkheden beroofd zou worden, en niet uit

alle (macht) beproeven altijd dit leven hier te leven en verborgen te blijven voor de overheden, in plaats van zichzelf aan te geven om gedood te worden?"

6 Voorts verhaalt dezelfde (Justinus) dat Hadrianus, na van Serenius 2) Granianus, de zeer luisterrijken stadhouder, letteren ten behoeve van de Christenen ontvangen te hebben, inhoudende dat het niet billijk was hen zonder een enkele aanklacht ten genoegen van kreten des volks onveroordeeld te doden, in antwoord 3) aan Minucius Fundanus, 4) proconsul van Azië, schreef, verordinerende niemand te doden 5) zonder aanklacht en redelijke beschuldiging.

7 Zelfs voegt hij een afschrift van de brief in, waarbij hij de Romeinse spreekwijze onveranderd laat zoals zij was. Maar hij leidt het in met de volgende woorden: 6) "Ofschoon wij op grond van een brief van de zeer groten en aller-luisterrijkste keizer Hadrianus, uw vader, (vrijmoedigheid) hebben deze dingen te verzoeken, gelijk wij verzocht hebben te bevelen dat er vonnissen geveld moeten worden, zo hebben wij dit toch niet zozeer verzocht als door Hadrianus bevolen, maar ook op grond van de wetenschap dat wij een billijk beroep doen in ons verzoek. Wij hebben evenwel het afschrift van Hadrianus' brief ingelast, opdat gij moogt erkennen dat ook dit waarheid is. Hij luidt aldus....

1) II 12; verg. c. 16, 1;17,1. 2) Of: 'Serenius.' 3) Nl. een rescript. 4) Verg. Plin. Ep. 9. 5) Schwartz: 'vonnissen.' 6) I 68. Latijnse tekst bij Rufinus, 't zij een origineel of een vertaling, zie Keim Aus dem Urchr. S. 184 f 3.

8 Hierna schrijft de genoemde man het Romeinse antwoord zelf neer, maar wij hebben het naar vermogen in het Grieks overgebracht. Het luidt aldus: 1)

4.9. Brief van Hadrianus ten behoeve van (de erkenning) dat men ons niet onveroordeeld moet te lijf gaan.

1 "Aan Minucius Fundanus.

Ik heb een brief ontvangen, mij geschreven door Serenius Granianus, de zeer doorluchtigen man die gij zijt opgevolgd. Het scheen mij derhalve toe dat ik de zaak niet ononderzocht moest laten, opdat de mensen 2) niet in onrust gebracht worden, noch aan de sycophanten de middelen verschaft worden om kwaad te doen.

2 Indien dan de provincialen in staat zijn zich sterk te maken tot zodanig een vordering tegen de Christenen, zodat zij zich voor de rechterstoel kunnen verantwoorden, mogen zij zich slechts daartoe wenden, doch niet met eisen, noch met louter geschreeuw. Want het is veel meer betamelijk dat gij het geval verkent, indien iemand een aanklacht mocht willen inbrengen.

3 Indien derhalve iemand een aanklacht inbrengt en aantoont dat zij iets tegen de wetten doen, bepaal dan zó overeenkomstig de kracht van het misdrijf. Maar bij Hercules! ingeval iemand ter wille van sycophantie dit uithaalt, maak onderscheid om het vreselijke (daarvan) en draag zorg dat gij het wreekt." 3) Tot zover het antwoord van Hadrianus. 4)

1) Litteratuur over de echtheid zie Meyboom, Tweede eeuw M. 73. 2) Latijnse tekst: 'de onschuldigen'. 3) Latijnse tekst: 'met strengere straffen'. 4) Verg. c. 13, 7

4.10. Wie tijdens de regering van Antoninus bisschoppen van Romeinen en Alexandrijnen geweest zijn.

Nadat deze (Hadrianus) na het enentwintigste jaar de tol der natuur betaald had, 1) nam Antoninus, bijgenaamd *de vrome*, 2) het bewind over de Romeinen over. Nadat in diens eerste jaar Telesphorus in het elfde jaar van zijn bediening het leven verwisseld had, 3) verlangde Hyginus de bedeling van het episcopaat der Romeinen. Irenaeus verhaalt voorts 4) dat Telesphorus door het martelaarschap zijn einde heeft verheerlijkt, terwijl hij in hetzelfde (verband) te kennen geeft dat tijdens de genoemden bisschop Hyginus der Romeinen Valentinus als inleider ener bijzondere ketterij en Cerdo als hoofd van de dwaalleer volgens Marcion, beiden te Rome, bekend geworden zijn.

Hij schrijft namelijk aldus: 5)

4.11. Over de ketterhoofden tijdens hen.

1 "Valentinus toch kwam te Rome tijdens Hyginus, maar bloeide tijdens Pius, en hield stand tot aan Anicetus. Cerdo, de voorganger van Marcion, die eveneens tijdens Hyginus, de negende 6) bisschop, tot de gemeente kwam en de (schuld)belijdenis deed, ging zo voort, terwijl hij nu eens in het geheim leerde, dan weer eens schuld beled, dan weer overtuigd werd van waarin hij verkeerd leerde en uitgesloten van de samenkomst der broederen."

Dit een en ander zegt hij in het derde van zijn (boeken) tegen de ketterijen.

2 In het eerste evenwel weidt hij weer als volgt over Cerdo uit: 7)

"Maar zekere Cerdo, die zijn uitgang genomen had uit de omgeving van Simon en verblijf hield te Rome tijdens Hyginus, die de negende bedeling van de opvolging in het episcopaat na de Apostelen had, leerde dat de door de Wet en Profeten verkondigde God niet de Vader van onze Heere Jezus Christus was, want dat de Een gekend werd, maar de Andere onkenbaar was, en de Een rechtvaardig en de Ander goed van bestaan was.

Ook Marcion de Pontiër, die hem opvolgde, deed zijn school wassen, daar hij lasterde zonder te blozen."

1) Zie c. 3, 1; 5, 5; 6, 3. 2) Antoninus Pius, 138-161. 3) Verg. c. 5, 5. 4) c. Haer. III 3, 3. 5) c. Haer. III 4, 3. 6) Latijnse tekst van Irenaeus: 'achtste'. 7) c. Haer. I 27, 1-2. Zie Hi1 g. Kgs. S. 316 ff.

3 Deze zelfde Irenaeus heeft, door de onmetelijke diepte van Valentinus' materie vol dwaling zo gestreng mogelijk te ontvouwen, de boosheid blootgelegd, die als een loerende slang bedekt en verborgen was. 1)

4 Behalve deze beweert hij dat er nog iemand anders, Marcus is zijn naam, in hun tijd zeer ervaren was in magisch dobbelspel. Hij beschrijft voorts hun wijdingloze inwijdingen en afschuwelijke geheimenissen, ze ten toon stellende in deze eigen schrifturen: 2)

5 "Sommigen hunner namelijk maken een bruidsbed gereed en volbrengen een geheimenis met enige aanspraken aan de in te wijdenen; en beweren dat het een geestelijk huwelijk is 't welk door hen tot stand komt, naar de gelijkenis der hogere syzygieën. Weer andere brengen hen naar het water, en terwijl zij ze dopen spreken zij er zo bij: In de naam van de onkenbare Vader van het Heelal, in de Waarheid aller moeder, in Hem die is neergedaald op Jezus."

Nog andere Hebreeuwse namen spreken zij er bij uit om de ingewijden te meer te ontzetten. 3)

6 Intussen nam, toen Hyginus na het vierde jaar van zijn episcopaat aan zijn einde gekomen was, 4) Pius te Rome de bediening ter hand.

Te Alexandrië voorts werd Marcus als herder aangewezen, nadat Eumenes in het geheel dertien jaren voltooid had, 5) en toen Marcus na tien jaren van zijn bediening de rust ingegaan was, nam Celadion de bediening van de gemeente der Alexandrijnen over.

1) I 11, 1-3. 2) c. Haer. 121, 3. Zie Hi 1 g. Kgs. S. 369 ff. 3) Bij St. begint hier c. 16. 4) Verg. c. 10. 5) Verg. c. 5, 5.

7 En nadat in de stad der Romeinen Pius in het vijftiende jaar van zijn episcopaat (het leven) verwisseld had, trad Anicetus aan het hoofd der (gemeentenaren) aldaar. Hegesippus verhaalt dat hij tijdens hem te Rome verblijf hield en daar bleef tot aan het episcopaat van Eleutherus. 1)

8 Bovenal bloeide tijdens hen Justinus, die in de houding van een wijsgeer 2) het Goddelijk woord vertolkte en door zijn geschriften worstelde in het belang van het geloof. 3) Deze maakte ook, terwijl hij een geschrift tegen Marcion schreef, 4) melding van de man als nog in leven bekend omstreeks de tijd toen hij het opstelde. Hij spreekt namelijk aldus: 5)

9 "Voorts zekere Marcion, een Pontiër, die ook nu nog zijn aanhangers leert van mening te zijn dat er nog een andere God is, groter dan de Wereldformeerder; die ook door de ondersteuning der demonen ten nadele van het gehele geslacht der mensen velen overreed heeft lasterlijke dingen te zeggen, en te loochenen dat de Maker van dit heelal de Vader is van de Christus, maar te belijden dat een ander buiten Hem, die groter zou zijn, het 6) gemaakt heeft.

Toch worden, zoals wij gezegd hebben, 7) allen die uit deze (mannen) voortkomen Christenen genoemd, op gelijke wijze als de naam waarmede de wijsbegeerte genoemd wordt een gemeenschappelijke is, schoon de leerstukken der filosofen niet gemeenschappelijk zijn."

10. Hieraan voegt hij toe, zeggende: 8) "Er bestaat van ons ook een opstel tegen al de ketterijen die er geweest zijn, 9) dat wij zullen geven indien gij er in wilt lezen."

11. Deze zelfde Justinus vervaardigde ook zeer geschikte (geschriften) tegen de Grieken 10) en richtte 11) redevoeringen die een verweer

1) Verg. c. 22, 3: tot aan Anicetus. Bij St. begint hier c. 17. 2) Zie c. Tryph. 1. 3) Zie aan het slot van het hoofdstuk. 4) Verg. Iren. c. Haer. IV 16, 2. 5) Apol. I 26. 'Over de verhouding hiervan tot het geschrift tegen alle ketterijen' (zie no. 10) zie H i 1 g. Kgs. S. 21 ff.; Meyboom, Marcion bl. 187. 6) Bij Justinus hier: 'de grotere dingen'. 7) Apol. I 7. 8) I 26. 9) Niet vermeld in c. 18. Zie bij no. 8. 10) Een der opera addubitata. 11) Schwartz: 'nog andere.'

ten behoeve van ons geloof inhielden 1) aan keizer Antoninus, bij genaamd de vrome, en aan de bijeengeroepen raad der Romeinen. Hij hield namelijk verblijf in Rome. Wie en van waar hijzelf was, maakt hij kenbaar door zijn verweerschrift in deze (woorden): 2)

4.12. Over het Verweerschrift van Justinus aan Antoninus.

"Aan de alleenheerser Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius, de doorluchtige keizer,

en aan Verissimus, 3) zijn wijsgerige zoon, en aan de wijsgeer 4) Lucius, naar de natuur zoon van Caesar en aangenomen zoon van Pius, de minnaar van beschaving, en aan de heilige vergadering en aan het gehele volk der Romeinen zal 5) ik, Justinus, zoon van Priscus, de zoon van Bacchius, die uit Flavia Neapolis van Syrië in Palestina (afkomstig zijn), ten behoeve van de door het gehele mensengeslacht onbillijkerwijze gehate en bedreigden als één hunner een aanspraak en voorbede richten."6)

Daar deze zelfde keizer nog door andere broeders in Azië, die door allerlei smaad van de zijde der landsbevolking gedrukt waren, werd aangeklampt, keurde hij het Aziatisch gemenebest de volgende verordening waardig:

4.13 Brief van Antoninus aan het Aziatisch gemenebest betreffende de onder ons geldende leer.

1 De alleenheerser 7) Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus, de Armeniër, de hoogste overpriester, voor de vijftiende maal van tribunale macht, voor de derde maal consul, aan het Aziatisch gemenebest, heil! 8)

1) Verg. H. E. II 13, 2; IV 8, 3. 2) Apol. 11. 3) Eigenlijk Verus = Marcus Aurelius. 4) Andere lezing: des wijsgeren (nl. zoon)'. Zo ook Schwartz. 5) Schwartz gebruikt verleden tijd. 6) Bij St. begint hier c. 19, dat doorloopt tot aan de laatsten volzin van het volgende hoofdstuk. 7) Men verklaart dit als gissing van Eusebius, die de aanhef van het edict zelf onveranderd liet. 8) Met vrij wat af wijkingen komt hetzelfde voor in handschriften van Just. Apol. I na c. 68. Literatuur over de onechtheid zie Meyboom Tweede eeuw, bl. 77 vg.

2 "Ik weet wel, hoe het ook de Goden ter harte gaat dat de zodanigen niet verborgen blijven. Zij toch zouden veel meer degenen die hen niet willen aanbidden kunnen tuchtigen dan gijlieden.

3 Gij stort ze in onrust, daar gij hen in de mening die zij hebben versterkt door ze als ongodisten aan te klagen. Het zou hun verkieslijk kunnen zijn te schijnen als aangeklaagden liever te willen sterven, dan te leven ter wille van hun eigen God. Van daar dat zij ook overwinnen door hun eigen zielen prijs te geven in plaats van gehoor te geven aan wat gij eist dat zij zullen doen.

4 Betreffende de aardbevingen die plaats gehad hebben en nog plaats hebben voorts 1) is het niet onvoegzaam ulieden, die kleinmoedig wordt als zij zich vertonen, maar (niettemin) het uwe 2) met het hun vergelijkt, een herinnering te doen.

5 Zij namelijk worden te vrijmoediger in het aanroepen van God, maar gij verwaarloost gedurende de hele tijd dat gij schijnt ze niet te kennen de goden en de andere (machten) en de eredienst jegens de Onsterfelijke, terwijl gij de Christenen, die Hem vereren, in 't nauw drijft en ten dode toe vervolgt.

6 Ten behoeve der zodanigen hebben reeds vele der overheden in de omtrek der provincie aan onze aller-goddelijkste vader geschreven, en hij heeft hun geantwoord 8) dat zij de zodanigen in 't geheel geen overlast moesten aandoen, indien zij niet bleken iets (kwaads) betreffende het opperbestuur der Romeinen ter hand te nemen. Ook aan mij hebben velen betreffende de zodanigen aanwijzing gedaan, en ik heb hun natuurlijk ook geantwoord overeenkomstig de mening van mijn vader.

7 Mocht iemand toch voortgaan met een der zodanigen in zaken te wikkelen in hoedanigheid van een zodanige, dan moet de andere, de aangebrachte, van de beschuldiging losgemaakt worden, al bleek hij ook zodanig een te zijn, maar de aanbrengrer zal straf schuldig zijn. 4)

Uitgevaardigd te Eféze in het Aziatisch gemenebest." 5)

1) Verg. Ju1. Capito 1. Vita Ant. Pii. 9. 2) Nl. uw gedrag. 3) Verg. 0. 9. 4) Verg. c. 9, 3. 5) Bij St. vormt het slot c. 20.

8 Hoe Melito, bisschop der gemeente in Sardes, die omstreeks dezelfde tijd bekend werd, 1) getuigt dat deze dingen zo plaats gehad hebben, is duidelijk uit het door hem gezegde in het verweerschrift aan de alleenheerser Verus, dat ten behoeve van het onder ons geldende leerstuk vervaardigd werd. 2)

4.14. Wat betreffende Polycarpus, de goede kennis der apostelen, vermeld wordt

1 Irenaëus verhaalt 3) dat tijdens de genoemden, terwijl Anicetus de gemeente der Romeinen bestuurde, Polycarpus alsnog in leven te Rome was en in gesprek kwam met Anicetus 4) wegens een vraagstuk betreffende de dag tot het Paasfeest. 5)

2 Dezelfde (schrijver) levert nog een andere uitweiding betreffende Polycarpus, die het noodzakelijk is aan het betreffende hem meegedeelde toe te voegen. Zij luidt aldus: 6) Uit het derde der (boeken) van Irenaëus tegen de ketteren.

3 Ook Polycarpus, die niet alleen door de apostelen onderricht werd en met velen die de Christus 7) gezien hebben verkeerde, maar zelfs door de apostelen aangesteld werd als bisschop over Azië in de gemeente te Smyrna,

4 ook wij hebben hem in onze heerste jeugd gezien; hij hield namelijk zeer lang stand en scheidde r uit het leven na als een hoogst bejaarde roemrijk en zo schitterend mogelijk geloofsgetuigenis te hebben afgelegd onderwees altijd die dingen, die hij ook van de apostelen geleerd had, die ook de Kerk overlevert, die ook alléén waar zijn.

1) Zie c. 26. 2) Zie c. 26, 1. 3) Fragm. Ed. Stieren II p. 827. 4) Zie c. 11, 7. 5) Zie V 23-26. 6) c. Haer. III 3, 4. 7) Schwartz; 'de Heer.'

5 Hiervan getuigen al de gemeenten in Azië en (de bisschoppen) die tot nu toe Polycarpus hebben opgevolgd. Hij was een veel geloofwaardiger en hechter getuige der waarheid, dan Valentinus en Marcion en de overige verkeerdgezinden. Toen hij tijdens Anicetus te Rome verblijf hield, deed hij ook velen van de bovengenoemde ketteren terugkeren in de gemeente Gods, door te verkondigen dat hij enig en alleen die waarheid door de apostelen ontvangen had, die door de Kerk werd overgeleverd.

6 Voorts zijn er die van hem gehoord hebben dat Johannes, de discipel des Heeren, in Efeze gegaan was om zich te baden en, toen hij daarbinnen Cerinthus zag, uit het badhuis wegliep zonder zich gebaad te hebben, maar uitroepende: 'Laat ons vluchten, opdat het badhuis niet instortte, daar Cerinthus, de vijand der waarheid, er in is.' 1)

7 Toen eens Marcion Polycarpus zelf in het gezicht kwam en zeide: 'Kent gij ons?' antwoordde deze: 'Ik ken 2) de eerstgeborene van Satan.' Zo grote voorzichtigheid hadden de apostelen en hun leerlingen, dat zij zelfs tot in een woord geen gemeenschap hielden met degenen die de waarheid verminkten, gelijk ook Paulus zeide: '*Verwerp een ketteren mens na een eerste en tweede vermaning, daar gij weet dat de zodanige verkeerd is en zondigt als een die zichzelf veroordeelt.*' 8)

8 Er is nog een zeer geschikte brief van Polycarpus, geschreven aan de Filippenzen, waaruit ook degenen die zulks begeren en bekommerd zijn over hun behoud het kenmerkende van zijn geloof en de verkondiging der waarheid kunnen leren kennen." Tot zover Irenaëus.

9 Polycarpus intussen gebruikt in zijn genoemden brief aan de Filippenzen, die tot nu toe schriftelijk in omloop is, 4) enige getuigenissen uit de eersten brief van Petrus. 5) 10 Toen eindelijk Antoninus, bijgenaamd de Vrome, het tweeëntwintigste jaar van

zijn regering ten einde gebracht had, 6) volgde Marcus Aurelius Verus, die ook Antoninus (heette), zijn zoon, met zijn broeder Lucius hem op. 7)

1) Verg. III 28, 6. 2) Schwartz herhaalt dit. 3) Tit. 3: 10, 11. 4) Verg. III 36, 13. 5) Bij St. vormt deze laatste volzin c. 22. 6) Zie 6, 10. 7) 161-180,

4.15. Hoe tijdens Verus Polycarpus te gelijk met andere geloofsgetuigenis aflegde in de stad der Smyrnaërs.

1 In die (tijd) eindigde Polycarpus, terwijl zeer grote vervolgingen Azië in beroering brachten, (zijn leven) in martelaarschap. Ik ben van oordeel, dat aller-noodzakelijkst zijn uiteinde, dat nog schriftelijk in omloop is, ter herinnering der 1) historie te boek gesteld moet worden.

2 Het is een geschrift, dat uit naam der gemeente die hijzelf bestuurde aan de parochiën in Pontus 2) te kennen geeft wat er met hem gebeurd is, in de volgende woorden:

3 "De gemeente Gods, die te Smyrna tijdelijk verblijf houdt, aan de gemeente Gods, die in Philomelium 3) tijdelijk verblijf houdt, en aan alle parochiën door de gehele streek van de heilige katholieke Kerk worde barmhartigheid, vrede en liefde van God de Vader en onze Heere Jezus Christus vermenigvuldigd. Wij hebben ulieden geschreven, broeders, al wat de geloofsgetuigen betreft, en de zaligen Polycarpus, die na als het ware de vervolging door zijn geloofsgetuigenis bezegeld te hebben die deed ophouden." 4)

4 In vervolg hierop, vóór de uitweiding over Polycarpus, verhalen zij wat de overigen martelaren overkwam, beschrijvende welke standvastigheden zij betoonden tegen de pijnen. Zij zeggen namelijk, dat die er in een kring rondom stonden en toeschouwden versted waren, dat zij nu eens met geselen zelfs tot in hun binnenste aderen en slagaderen gestriemd werden, zodat men zelfs de in het binnenste verborgen ingewanden en delen des lichaams kon zien, dan weer zeeslakken en scherpe obeliskensoorten onder hen gestrooid werden en zij door allerlei soort kwelling en marteling voortschreden en eindelijk aan de wilde dieren ter verslinding gegeven werden.

5 Ook verhalen zij dat vooral de zeer edele Germanicus 5) uitmuntte, door met Goddelijke genade de dood des lichaams ingeplante verschrikking te verdragen.

1) Schwartz: 'dezer.' 2) Schwartz: 'ter plaatse.' 8) Welke plaats evenwel niet in Pontus, maar in Phrygië lag. 4) De volledige text van dit martyrium Polycarpi, zie Dressel, Patr. Apost. p. 391 ss. 5) Van elders onbekend.

Toen namelijk de proconsul 1) hem wilde overreden ontferming over zichzelf te gebruiken, met een beroep op zijn leeftijd en onder voorwendsel dat hij nog zeer jong en bloeiend was, was hij dat niet van plan, maar lokte hij vrijwillig het wilde dier op zich aan, terwijl hij het schier dwong en prikkelde, opdat hij te sneller van hun onrechtvaardig en wetteloos leven verlost mocht worden.

6 Bij de voortreffelijke dood van deze man begon de gehele menigte, verwonderd over de manhaftigheid van de Godminnenden geloofsgetuige en de dapperheid van het gehele geslacht der christenen, als uit één mond te schreeuwen: "Neem weg de ongodisten, 2) Polycarpus worde opgezocht!"

7 Toen er op het geschreeuw de meest mogelijke verwarring ontstond, deinsde een zekere Phrygiër van geslacht, met name Quintus, 3) die pas uit Phrygië aanwezig was,

bij het zien van de wilde dieren en van wat er daarenboven dreigde terug, naar de ziel verslapt, en gaf hij de voleinding der zaligheid prijs.

8 Het verhaal van bovengenoemd geschrift deelt mede, dat deze man wat al te voorbarig en niet met de nodige voorzichtigheid met andere op het gerecht toesprong en terstond gevat aan allen een duidelijk voorbeeld leverde, hoe men in dergelijke omstandigheden niet roekeloos en onvoorzichtig zich moet wagen.

9 Op deze wijze dan nam het met deze lieden een einde. De hoogst bewonderenswaardige Polycarpus evenwel bleef bij het horen hiervan aanvankelijk onverschrokken, zodat hij zijn karakter onwankelbaar en onbewogen handhaafde. Zelfs wilde hij ter plaatse in de stad blijven. Maar gehoor gevende aan degenen die om hem waren en zich daartegen verzetten en hem aanmaanden om in stilte te vertrekken, ging hij naar een landgoed dat niet ver van de stad gelegen was en vertoefde daar met enige weinigen, terwijl hij des nachts en over dag niet anders deed dan volharden in de gebeden tot de Heere, waarin hij bad en smeekte, vrede voor de gemeenten vragende over de gehele bewoonde wereld; want dat was sinds alle tijden zijn gewoonte.

1) Statius' Quadratus. 2) Verg. J u s t. Apol. I 6; Tert. Apol. 10. 3) Van elders niet bekend.

10 Toen hij dan zo bad, zag hij drie dagen vóór zijn gevangenneming in een gezicht des nachts dat het kussen onder zijn hoofd, plotseling door vuur ontstoken, aldus verteerd werd, en verklaarde hij, daarop wakker geworden, terstond aan de aanwezigen de verschijning, ten naastenbij voorspellende wat er gebeuren zou en duidelijk aan die om hem tegenwoordig waren te kennen gevende dat hij om Christus' wil zijn leven door vuur zou verwisselen.

11 Toen dan die hem zochten zich daar met allen ijver op toeleiden, zegt men dat hij weerom, door de beschikking en de liefde der broederen genoopt, naar een ander landgoed overging, waar na korten tijd de vervolgers aankwamen en twee der knapen daar grepen en na de een hunner gepijnigd te hebben door hem de verblijfplaats van Polycarpus bereikten.

12 Daar zij laat op de avond aangekomen waren, vonden zij hem liggende in een bovenvertrek. Het ware hem mogelijk geweest van daar naar een andere woning te verhuizen, maar hij wilde niet en zeide: *De wil Gods geschiede!*

13 Toen hij vernomen had dat zij er waren, ging hij, naar de overlevering zegt, naar beneden en sprak hen toe, met een zeer opgeruimd en hoogst vriendelijk gezicht, zodat de lieden die de man van vroeger niet kenden meenden een wonder te zien, als zij zagen op de hoogte van zijn leeftijd en het eerwaarde en kalme van zijn aangezicht, en (vroegen) waarom er zoveel moeite gedaan werd om zulk een oud man in handen te krijgen.

14 Maar zonder zich te bezinnen verordeneerde hij dat terstond een tafel zou worden aangerecht; vervolgens verzocht hij hun een rijkelijk gegund voedsel te nemen, en hij smeekte hun slechts een enkel uur af, opdat hij ongestoord mocht kunnen bidden. Toen zij het toegestaan hadden, stond hij op en bad, vervuld als hij was van de genade des Heeren, zodat de aanwezigen die hem hoorden bidden ontzet waren en velen hunner reeds berouw hadden dat zij voornemens waren zulk een eerwaardige en Godgevallige grijsaard uit de weg te ruimen.

15 Verder bevat het geschrift over hem het vervolg der geschiedenis woordelijk aldus: "Toen hij eindelijk ophield met bidden, na in herinnering gebracht te hebben allen die ooit met hem in aanraking geweest waren, kleinen zowel als groten, vermaarden zowel als onvermaarde, en de gehele katholieke Kerk over de gehele bewoonde

wereld, zetten zij hem, zodra het uur om weg te gaan gekomen was, op neen ezel en brachten hem naar de stad, terwijl het grote sabbath was. 1)

Daar kwam hun de vrederechter 2) en Herodes en diens vader Nicetes 3) tegemoet. Deze deden hem overgaan in hun voertuig en naast zich plaats nemen en trachtten hem te overreden, vragende: *Wat kwaads is er toch in, te zeggen: 'Heer Caesar' en te offeren en behouden te blijven?'*

16 Hij evenwel antwoordde hun aanvankelijk niet, maar toen zij aanhielden, zei hij: 'Ik ben niet voornemens te doen wat gijlieden mij aanraadt.'

Toen zij niet slaagden in hem te overreden, spraken zij vreselijke woorden en trokken zij hem overijld naar beneden, zodat hij bij het neerdalen uit het voertuig zijn scheenbeen schaafde. Maar hij keerde zichzelf niet om, alsof hij in 't geheel niets geleden had, en ging blijmoedig in allerijl op weg, toen men hem naar het renperk voerde.

17 Terwijl er zo groot gedruis was in het renperk dat het niet door velen gehoord werd, kwam er tot Polycarpus, toen hij het renperk binnentrad, een stem uit de hemel: *'Wees sterk, Polycarpus, en houd u manlijk.'* 4)

En die het zei zag niemand, maar de stem hoorden velen der onze. 5)

18 Toen nu Polycarpus werd binnengebracht, ontstond er een groot gedruisch, daar men hoorde dat Polycarpus gegrepen was.

Toen hij dan verder voortging, vroeg de proconsul of hij Polycarpus was, en toen hij het bekende, trachtte hij hem over te halen om te loochenen, zeggende: Heb ontzag voor uw leeftijd' en het andere daarop volgende, 't welk te zeggen zij gewoon waren:

1) Sinds Chrysostomus heette zo de Zaterdag tussen Goede Vrijdag en Pasen. Men heeft ook gedacht aan een Sabbath die met het Purimfeest samenviel. De traditionele sterfdag van Polycarpus was 23 Febr. Litteratuur over het sterfjaar zie Meyboom, Tweede eeuw bl. 76, en Corsen, Das Todesjahr Polycarps, Zs. f. w. Th. 1902, S. 61 ff. 2) Mc. Giff.: 'captain of police'. 3) Beiden van elders onbekend. 4) Verg. Joz. 1: 6, 7, 9; Deut. 1: 7, 23. 5) Verg. Hand. 9: 7.

19 'Zweer bij het geluk 1) des keizers; bekeer u; zeg: weg met de goddelozen!'

Maar Polycarpus zag met een ernstig gelaat de hele schare in het renperk aan, schudde hun de vuist toe, zuchtte en zag op naar de hemel, en zeide:

20 'Weg met de godde-'lozen!'

Doch toen de overste aandrong en zeide: 'Zweer en ik zal u loslaten; laster de Christus!' zei Polycarpus: *'Zesentachtig jaren die ik hem en hij heeft mij in niets verongelijkt, en hoe kan ik mijn Koning smaden die mij gered heeft?'*

En toen hij wederom aanhield en zeide:

21 'Zweer bij het geluk des keizers!' zei Polycarpus: 'Indien gij de ijdele roem najaagt dat ik zal zweren bij het geluk des keizers, zoals gij zegt, veinzende niet te weten wie ik ben, hoor dan met vrijmoedigheid gezegd: 'Ik ben een christen. Maar indien gij de leer van het Christendom wilt leren kennen, bepaal dan een dag en luister.'

22 De proconsul zeide: 'Breng het volk tot kalmte.'

Polycarpus zeide: 'U heb ik wel rede waardig gekeurd, want wij hebben geleerd overheden en machten, die door God geordend zijn, een betamende ons niet schadende eer te bewijzen, 2) maar gindsen acht ik niet waardig mij voor hen te verweren.'

23 Toen zei de proconsul: 'Ik heb wilde dieren, daarvoor zal ik u werpen indien gij u niet bekeert.'

Maar hij zeide: 'Roep ze, want de bekering van het betere tot het mindere is een verandering die bij ons niet plaats heeft, maar ofschoon is het van het verkeerde tot het rechtvaardige zich te veranderen.'

24 Daarna de andere weer tot hem: 'Indien gij de wilde dieren geringschat, zal ik u met vuur laten bedwingen zo gij u niet bekeert.' Polycarpus zeide: Gij dreigt met vuur dat voor een uur brandt en binnen korten tijd gedoofd wordt, want gij weet niet van het vuur van het toekomstige gericht en der eeuwige tuchtiging dat voor de goddelozen bewaard wordt. Maar wat toeft gij, breng aan wat gij wilt.'

1) Mc. Giff.: the genius'. 2) Verg. Rom. 13: 1 vgg. 1 Petr. 2: 13 vg. IV 15: 24-31.

25 Terwijl hij deze en meer andere dingen zeide, werd hij vervuld van kloekmoedigheid en blijdschap, en zijn aangezicht was vol genade, zodat hij niet alleen niet neerviel, geschokt door wat tot hem gezegd werd, maar integendeel de proconsul ontzet was en de heraut zond en midden in de renbaan driemaal 1) liet uitroepen: 'Polycarpus zelf heeft bekend dat hij een christen is.'

26 Toen dit gezegd was door de heraut, riep de gehele menigte der heidenen en der Joden die te Smyrna woonden met onbedwingbare woede en luide stem: 'Deze is de leermeester van Azië, de vader der Christenen, de vernietiger van onze goden, die de menigte leert niet te offeren en niet te aanbidden.'

27 Na dit gezegd te hebben riepen zij de Asiarch Philippus 2) aan en verzochten hem, een leeuw op Polycarpus los te laten.

Maar deze zei dat het hem niet geoorloofd was, daar de dierenjachten voleindigd waren. Toen dacht het hun goed als uit één mond uit te roepen: dat men Polycarpus levend moest verbranden.

28 Het gezicht toch, dat hem op zijn hoofdkussen geopenbaard was, moest in vervulling gaan. Immers, toen hij het zag branden terwijl hij bad, had hij zich tot de gelovigen gewend die bij hem waren en op profetische wijze gezegd:

29 'Ik moet levend verbrand worden.'

Dit nu gebeurde met de grootste snelheid, vlugger dan het gezegd werd, daar de menigten terstond uit de werkplaatsen en uit de badhuizen stukken hout en takken bijeenbrachten, terwijl met de meeste bereidwilligheid, naar hun gewoonte was, de Joden daartoe dienst betoonden.

30 Maar toen de brandstapel gereed gemaakt werd, legde hijzelf zijn klederen af en maakte zijn gordel los. Ook beproefde hijzelf zijn schoeisel te ontbinden. Hij deed dit niet reeds eerder, daar steeds elk der gelovigen zich beijverde wie het snelst zijn huid kon aanraken, want te allen tijde werd hij wegens zijn voortreffelijke levenswandel reeds vóór zijn grijsheid geëerd.

1) Schwartz verbindt dit met Polycarpus. 2) Uit Trallae.

31 Weldra dan werden hem de bij de brandstapel passende gereedschappen omgedaan, en toen zij op het punt waren van hem ook aan te nagelen, zei hij: 'Laat mij maar zo, want die het mij verleent het vuur te verduren, zal mij ook verlenen zonder uw verzekering door nagelen onbezweken op de brandstapel te volharden.'

Zij nagelden hem niet, maar bonden hem.

32 En hij, met de handen op de rug en gebonden als een uitmuntend ram dat uit een grote kudde werd aangevoerd als een aannemelijk offer voor de almachtige God, zeide:

33 *"Gij, Vader van uw geliefde en gezegende Zoon Jezus Christus, door Wie wij de kennis aangaande U ontvangen hebben; God van engelen en machten en van de gehele schepping en van het gehele geslacht der rechtvaardigen die leven voor uw*

aangezicht; ik zegen U, dat Gij mij deze dag en dit uur hebt waardig gekeurd, om deel te erlangen aan het getal der martelaren, aan de drinkbeker van Christus tot opstanding des eeuwigen levens naar ziel en lichaam, aan de onverderfelijkheid des Heiligen geestes. (Verg. Joh. 5: 29)

34 Mocht ik onder hen opgenomen worden voor Uw aangezicht heden als een vet en welbehagelijk offer, gelijk Gij het hebt toeberaid, van tevoren geopenbaard en vervuld, gij onbedrieglijk en waarachtig God!

35 Daarom loof ik U wegens dit alles, zegen ik U, verheerlijk ik U, door de eeuwige Hogepriester Jezus Christus, Uw geliefde Zoon, door Wie U en Hem in de Heilige Geest heerlijkheid geworde, zowel nu als in de toekomstende eeuwen. Amen"

36 En nadat hij het amen had opgezonden en het gebed voleindigd, ontstaken de vuurlieden het vuur, en toen een grote vlam opflikkerde, zagen wij een wonder; wij, aan wie het gegeven werd het te zien en die ook bewaard werden om aan de overigen het gebeurde te boodschappen.

37 Het vuur toch vormde een soort van gewelf, als een scheepszeil, door de wind gevuld, en maakte ringsom een wand om het lichaam van de martelaar, en hij was in het midden, niet als vlees dat verbrandde, maar als goud en zilver dat in de oven gelouterd wordt. Immers zulk een liefelijke geur kwam ons tegemoet als van geurende wierook of van enig ander der kostbare specerijen.

38 Toen dan de wettelozen eindelijk zagen dat het lichaam door het vuur niet kon verteerd worden, bevalen zij de confector 1) op hem toe te treden en de degen in zijn zijde te steken.

39 Zodra hij dit gedaan had, kwam er een 2) menigte bloed uit, zodat het het vuur uitdoofde, en de gehele menigte zich verwonderde dat er zo groot verschil was tussen de ongelovigen en de uitverkorenen.

Hunner was ook deze (Polycarpus) een, de meest bewonderenswaardige apostolische en profetische leermeester in onze tegenwoordige tijden die bisschop geweest is der katholieke gemeente te Smyrna. Ieder woord toch dat uit zijn mond voortkwam is in vervulling gegaan en zal in vervulling gaan.

40 Maar de Afgunstige en lasterlijke en boze, de Wederstrever van het geslacht der rechtvaardigen, die de verhevenheid zag van zijn martelaarschap en zijn van oudsher onberispelijke wandel, en dat hij gekroond was met de kroon der onverderfelijkheid en een geenszins onweersproken kampprijs had weggedragen, droeg zorg dat zelfs zijn lichaam niet door ons kon bemachtigd worden, ofschoon velen begerig waren dit te doen en (daardoor) deel te hebben aan zijn heilig vlees.

41 Sommigen namelijk raadden bedekt Nicetas, de vader van Herodes en broeder van Alce, 8) aan, zich met de overste in betrekking te stellen, opdat deze zijn lichaam niet mocht weggeven, 'opdat zij niet,' zeiden zij, de gekruiste laten varen en beginnen deze (Polycarpus) te vereren.'

Dit zeiden zij, terwijl de Joden, die ook ons bewaakten toen wij op het punt waren van hem uit het vuur te nemen, het bedekt aanrieden en er op aandrongen, daar zij niet wisten dat wij noch ooit de Christus zullen kunnen verlaten die voor het behoud van de gehele wereld der gezaligden geleden heeft, noch iemand anders vereren.

42 Hem namelijk die de Zoon Gods is aanbidden wij, maar de martelaars hebben wij naar verdienste lief als

1) Naam van de afmakers der beesten bij de dierengevechten. 2) In de Gr. Hss. van de brief

nog: 'duif en een'. 8) Andere lezingen: Dalce.

leerlingen en navolgers van de Heere, wegens hun onvergelykelijke welwillendheid jegens hun eigen koning en leermeester, terwijl ook wij zulken deelgenoten en medediscipelen zouden willen zijn.

43 De hoofdman over honderd dan, die de twistgierigheid der Joden zag, legde hem in het midden en verbrandde hem, zoals zij gewoon waren.

Zo namen wij later zijn beenderen, die kostbaarder zijn dan edelgesteenten en beproefder dan goud, en wij legden ze neer waar het voor hem paste.

44 De Heere moge ons vergunnen daar zoveel mogelijk bijeen te komen in verheuging des harten en blijdschap en de geboortedag van zijn martelaarschap te vieren, 1) ter herinnering zowel dergenen die vroeger reeds de strijd gestreden hebben, als ter oefening en voorbereiding van die hem zullen strijden."

45 Dit is de geschiedenis van de zaligen Polycarpus, die met de (martelaren) uit Philadelphia als de twaalfde 2) geloofsgetuigenis heeft afgelegd. Hij alleen wordt het allermeeft door allen in herinnering gehouden, zodat hijzelf door de heidenen van elke plaats besproken wordt.'

46 Het leven dan van de bewonderenswaardige en apostolische Polycarpus werd zodanig een einde waardig gekeurd, terwijl de broeders in de gemeente der Smyrnaers het verhaal in de brief die wij van hen aanhaalden hebben neergeschreven. In ditzelfde geschrift over hem zijn ook nog andere martelaarschappen opgenomen, 3) die in datzelfde Smyrna hebben plaats gehad omstreeks dezelfde periode van de tijd van het geloofsgetuigenis van Polycarpus, waaronder ook Metrodorus, die een presbyter van de dwaalleer volgens Marcion bleek te zijn, aan het vuur prijs gegeven uit de weg geruimd werd.

47 Als een befaamd martelaar onder de toenmalige werd zekere Pionius bekend. 4)

1) Misschien de oudste vermelding van dit gebruik; verg. Tert. de cor. 3; Scorp. 15. 2) Onzekere tekst. 3) Evenwel niet in het ons bekende Martyrium Polycarpi. 4) Verg. Mart. Polyc. ed, Dressel c. 22. Volgens de Acta Pionii valt zijn dood onder Decius.

Daar een geschrift over hem zijn afzonderlijke bekentenissen, en zijn vrijmoedigheid in het spreken, alsmede zijn verdedigingen ten bate van het geloof in tegenwoordigheid van het volk en de overheden, en zijn leerzame openbare voordrachten, zijn handreikingen aan de voor de beproeving tijdens de vervolging bezwekenen, en de vertroosting die hij in de gevangenis aan de bij hem binnenkomende broeders ten beste gaf, en de kwellingen die hij daarenboven verduurde, en de smarten daarenboven en de vastnagelingen en de standvastigheid op de brandstapel en zijn uiteinde na al deze ongehoorde dingen, zo volledig mogelijk bevat, verwijzen wij degenen wie dit lief is naar dat (geschrift), dat wij bij de door ons bijeengebrachte martelaarschappen der ouden gerangschikt hebben. 1)

48 Voorts zijn er nog andere gedenkwaardigheden in omloop van (mannen), die in de Aziatische stad Pergamum geloofsgetuigenis hebben afgelegd, Karpus en Papyrus en diens vrouw Agathonice, die na zeer vele en voortreffelijke bekentenissen luisterrijk hun einde gevonden hebben. 2)

4.16. Hoe Justinus, de wijsgeer, de leer van Christus in de stad der Romeinen vertolkte en martelaar werd.

1 Tijdens deze (martelaars) werd ook de kort te voren 3) door ons vermelde Justinus, nadat hij een tweede boek ten behoeve der onder ons geldende leerstukken aan de genoemde heersers 4) overhandigd had, met een Goddelijk martelaarschap vereerd, 5) daar de wijsgeer Crescens 6) deze ijverde voor het leven en het gedrag dat naar de Cynische benaming genoemd wordt de aanslag tegen hem had voorbereid. Ook omdat hij dikwijls in twistgesprekken in tegenwoordigheid van toehoorders hem terechtgewezen had, werd hij door te voleindigen, ter wille van de waarheid die hij vertolkte, in het hem betreffend geloofsgetuigenis met de overwinningsprijs omkranst.

1) Blijkbaar nog een ander werk dan het als aanhangsel bij het achtste boek opgenomen; verg. H. E. V prooem. 2; 20, 5. Zie Harn. Altchr. Litt. I S. 556. 2) Volgens een door Zahn weer ontdekt martyrium; zie Harn. T. u. U. III 3, 4, S. 433 ff. 8) c. 8, 3; 11, 8. 4) c. 14, 10. 5) Verg. Iren. c. Haer. I 28, 1. 6) Verg. Tat. ad. Graec. 19.

2 Dit geeft hij tevens zelf hij, die zo wijsbegerig mogelijk was ten opzichte van de waarheden in het vermelde verweerschrift, zo duidelijk als het ook weldra hem overkomen zou, bij voorbaat te kennen in deze eigen woorden: 1)

3 "Ik verwacht namelijk door een der bij name genoemden belaagd of zelfs in het blok gesloten te worden, 2) of wel door Crescens, de niet-filosoof of liever praalhans. Want het is niet billijk de man filosoof te heten, die betreffende wat hij niet weet in het openbaar een ongunstig getuigenis aflegt, als waren de Christenen ongodisten en goddelozen, wat hij op misleidende wijze doet met het oog op de gunst en het genoegen der menigte.

4 Immers, indien hij zonder de lezingen van de Christus gelezen te hebben tegen ons stormloopt, dan is hij aller-slechtst, en veel minder dan de ongeletterden, die zich dikwijls ontzien om betreffende wat zij niet weten te redeneren en valse getuigenis af te leggen. Indien hij ze gelezen heeft en het verhevene er in niet vat, of het wel vat en toch deze dingen doet, opdat men niet zal vermoeden dat hij zulk een (christen) is, dan is hij nog veel meer laaghartig en door en door slecht, daar hij zwicht voor een onnozelen en redelozen waan en voor vrees.

5 Ik wil namelijk dat gij zult weten hoe ik, door hem sommige zulke vragen voor te leggen en te vragen, vernomen heb en bewezen dat hij werkelijk niets weet. (Ten bewijze) dat ik waarheid spreek ben ik bereid, indien de woordenwisselingen niet tot u mochten gekomen zijn, in ulieder tegenwoordigheid andermaal de vraagstukken gemeenschappelijk te behandelen.

6 Dat zou wel een keizerlijk werk zijn. Indien toch rook aan ulieden mijn vragen en zijn antwoorden bekend werden, zou u duidelijk zijn dat hij van het onze niets weet. Of indien hij het wel weet, maar om de hoorders het niet durft zeggen, gelijk ik boven zeide, 8) dan blijkt hij geen wijsgerig, maar een waanminnend man te zijn,

1) Apol. II, 3. Verg. bij c. 8, 5; 16, 1; 17, 1. 2) Verg. Hand. 17: 24. 8) no. 3.

die zelfs het Socratische woord, 1) dat beminneenswaardig is, niet eert." Tot zover Justinus.

7 Dat hij dan ook overeenkomstig zijn eigen voorzegging van de zijde van Crescens bestookt en aan zijn einde gekomen is, verhaalt Tatianus 2) een man die in de eersten

tijd van zijn leven zich sofist betoonde in de leerstellingen der Grieken en geen geringe vermaardheid daarin verwierf en in zijn geschriften zeer vele gedenkstukken achterliet in zijn (oratie) tot de Grieken op de volgende wijze: 3)

"De aller-bewonderenswaardigste Justinus heeft terecht uitgesproken, dat de voornoemden op rovers gelijken."

8 Daarna zegt hij er iets bij over de wijsgeren en voegt het volgende er aan toe: 4) "Crescens nu, die in de grote stad broedde, overtrof allen in knapenliefde en werd door geldzucht geheel in beslag genomen."

9 En terwijl hij aanbeval de dood gering te schatten, 5) vreesde hijzelf de dood zo zeer, dat hij er werk van maakte Justinus 6) als met een grote ramp met de dood te omgeven, daar deze, toen hij de waarheid verkondigde, de filosofen als lekkerbekken en verleiders aan de kaak gesteld had."

Het martelaarschap van Justinus dan had zodanig een oorzaak erlangd.

4.17. Over de martelaars waarvan Justinus in zijn eigen geschrift melding maakt.

1 Dezelfde man maakt in zijn eerste 7) verweerschrift vóór de hem zelf betreffende worsteling melding van nog andere die

1) Justinus laat hier nog volgen: 'Een man moet niet boven de waarheid geëerd worden,' zie Plato De republ. X 595. 2) Zie c. 29. Wat Eusebius uit Tatianus afleidt, staat er evenwel minder uitdrukkelijk. De aanhaling is enigszins vrij of naar een andere lezing. 3) ad. Graec. c. 18. 4) c. 19. 5) Bij Tat.: terwijl hij de dood geringschatte'. 6) Bij Tat. nog: 'gelijk ook mij'. 7) Over de telling van Justinus' Apologieën bij Eusebius zie Harnack Altchr. Litt. I S. 102. Verg. Cramer Th. Ts. 1902 bl. 116.

geloofsgetuigenis hebben afgelegd, daar hij, wat van belang is voor het onderhavige onderwerp, het volgende verhaalt.

Hij schrijft aldus: 1)

2 "Een vrouw leefde in gemeenschap met een teugelloos man, terwijl zij zelf vroeger ook teugelloos geleefd had. Nadat zij evenwel de leerstellingen van de Christus had leren kennen, werd zij ingetogen en beproefde zij haar man te overreden eveneens ingetogen te worden, waarbij zij de leerstellingen aanvoerde, en de tuchtiging in het eeuwige vuur aankondigde, die er wezen, zou voor degenen die niet ingetogen en met juiste rede leven.

3 Doch hij volhardde bij dezelfde ongebondenheden en maakte door zijn handelingen zijn echtgenote als tot een vreemde. De vrouw toch, het verder goddeloos achtende het bed te delen met een man, die tegen de wet der natuur en tegen de billijkheid trachtte uit alles middelen tot genot te maken, wenste van de echtverbintenis ontslagen te worden.

4 Maar daar zij beschaamd gemaakt werd door de haren, die haar aanrieten nog te volharden, naardien soms een man tot de verwachting van bekering kwam, hield zij vol en bedwong zichzelf.

5 Toen evenwel bericht werd dat de man dezer (vrouw), naar Alexandrië vertrokken, ergere dingen deed, scheidde zij, om niet door in het huwelijk te blijven en dischen bedgenote te zijn deelgenoot te worden van de ongerechtigheden en goddeloosheden, zich af door te geveer wat bij ons 2) de scheidbrief genoemd wordt.

6 De voortreffelijke en goede man dezer (vrouw) echter, die zich had behoren te verheugen dat zij had opgehouden met de bedrijven, die zij eertijds lichtzinnig met de dienaren en de loontrekkenden gedaan had, toen zij zich nog verheugde in dronkenschappen en allerlei slechtheid, en dat zij beraamde ook hem, die dezelfde

dingen deed, te doen ophouden bracht tegen haar, die zich van hem gescheiden had omdat hij niet wilde, een aanklacht in, zeggende dat zij een christin was.

7 Toen stelde zij u, de alleenheerser, een boekje ter hand, verzoekende dat haar mocht worden vergund eerst hare (zaken) te bestieren en daarna zich te verweren betreffende de aanklacht na de bestiering harer zaken. Dat hebt gij vergund.

1) Apol, II 2. Verg. bij c. 8, 5; 16, 2, 2) Andere lezing: 'bij u'.

8 De voormalige man nu dezer (vrouw), die tegen haar voorloopig nog niet kon spreken, wendde zich tegen zekere Ptolemaeus, 1) die Urbicius 2) gekweld had en die haar onderwijzer in de christelijke leerstellingen geweest was, op de volgende wijze.

9 De hoofdman-over-honderd, die Ptolemaeus in boeien geworpen had, overreedde hij, daar hij een vriend van hem was, Ptolemaeus bij zich te nemen en hem zonder meer te vragen of hij een christen was. Toen nu Ptolemaeus, die waarheidlievend, maar niet misleidend, noch leugensprekerd van zin was, beleden had dat hij een christen was, liet de hoofdman-overhonderd hem in boeien blijven en kwelde hij hem gedurende langen tijd in de gevangenis.

10 Toen eindelijk de mens vóór Urbicius gevoerd werd, werd eveneens naar dit ééne slechts onderzoek gedaan, of hij 'een christen' was. En weerom, daar hij zich bewust was door het onderwijs vanwege de Christus het voortreffelijke te bezitten, beledde hij de schoolleer der Goddelijke deugd.

11 Want die iets, wat dan ook, verloochent, wordt Of een loochenaar omdat hij op de zaak iets aan te merken heeft, of hij ontwijkt de belijdenis omdat hij zich bewust is der zaak niet waardig en er vreemd van te zijn. Noch het een, noch het ander betaamt de waarachtigen christen.

12 Toen dan Urbicius bevolen had dat hij weggevoerd zou worden, zei zekere Lucius, 3) die ook zelf een christen was, met het oog op het onredelijk aldus gevelde vonnis tot Urbicius: "Welke is de oorzaak dat gij iemand, die noch een overspeler, noch een hoereerder, noch een mannenmoordenaar, noch een klerendief, noch een rover is, noch in één woord overtuigd is van enig onrecht bedreven te hebben, maar slechts beleden heeft dat hij met de naam christen' genoemd wordt, dat gij die mens getuchtigd hebt? Gij vonnist Urbicius zoals het noch de alleenheerser Pius, noch de wijsgerige zoon 4) des keizers, noch de heiligen Senaat betaamt."

13 Doch hij, zonder iets anders te antwoorden, zei ook tot Lucius: "Gij schijnt mij eveneens een zodanige te zijn."

1) Van elders niet bekend. 2) Bij Justinus: Urbicus'. 3) Van elders niet bekend. 4) Marcus Aurelius.

Toen Lucius zeide: 'Zeer zeker,' beval hij wederom, 'dat ook deze weggevoerd zou worden. Maar hij beledde hem daarvoor dank te weten, want hij beweerde nu van zulke slechte bewindhebbers verlost te worden en tot zijn goeden vader en koning God te gaan. En nog een derde ook, die er bij kwam, werd de eer van getuchtigd te worden waardig gekeurd.'

14 Hieraan voegt dan Justinus passend en geleidelijk de uitspraken die wij van hem boven 1) vermeld hebben toe, zeggende: "Ik verwacht derhalve ook door een der genoemden belaagd te zullen worden,' en het overige.

4.18. Welke van Justinus' redevoeringen tot ons gekomen zijn.

1 Deze (Justinus) heeft ons verscheiden gedenkstukken van een beschaafde en zich met de Goddelijke dingen ijverig bemoeiende gezindheid nagelaten, vol van allerlei nuttigheid. Daarnaar zullen wij de leergierigen verwijzen, daar wij wat ter onzer kennis kwam op doeltreffende wijze slechts ter loops hebben aangeduid.

2 Een rede is er van hem, tot Antoninus, bijgenaamd de vrome, en diens zonen en de Senaat der Romeinen gericht ten behoeve van de onder ons geldende leerstukken, en ene, die een tweede verweer voor ons geloof bevat, 2) die hij gericht heeft tot de opvolger en naamgenoot van genoemden alleenheerser, Antoninus Verus, de gebeurtenissen van wiens tijden wij op dit ogenblik doorlopen. 3)

3 Een ander (geschrift) is er tegen de Grieken, waarin hij over de meeste der dingen waarover bij ons en bij de Griekse wijsgeren verschil is de redenering lang rekt, en over de natuur der demonen uitweidt. 4) Dit een en ander hier neer te schrijven, daartoe zou niets voor het tegenwoordige nopen.

1) c. 16, 3. 2) Zie bij c. 17, 1. 3) Bedoeld is Marcus Aurelius, zie c. 14, 10. 4) Verg. Apol. II 5. In de Oratio en in de Cohortatio ad Graecos komt iets dergelijks niet voor.

4 Wederom is een ander geschrift van hem tegen de Grieken tot ons gekomen, dat hij ook Weerlegging 1) betiteld heeft. Behalve deze nog een ander over De alleenheerschappij Gods, welke hij niet alleen uit de Schriften bij ons, maar ook uit de Griekse boeken bevestigt.

5 Boven deze een plat getiteld is: Psalter, en een ander: 'Studie over de ziel', 2) waarin hij verschillende vragen betreffende het in het onderwerp besloten probleem voorlegt en de meningen der wijsgeren bij de Grieken te boek stelt, terwijl hij belooft die te zullen weerleggen en zelf zijn eigen mening in een ander geschrift te zullen neerschrijven.

6 Voorts heeft hij een Samenspraak tegen de Joden opgesteld, die hij in de stad der Efeziërs met Trypho, de vermaardste der toenmalige Hebreërs, gehouden had, waarin hij mededeelt op welke wijze de Goddelijke genade hem tot de leer des geloofs dreef en hoeveel belangstelling hij te voren in de wijsgerige leerstellingen betoonde en welk hartstochtelijk onderzoek hij naar de waarheid deed. 3)

7 Hij verhaalt in datzelfde boek van de Joden als (van lieden) die aanslag beraamden tegen de lering van de Christus, daar hij Trypho letterlijk het volgende voorhoudt: 4) "Niet alleen hebt gij geen berouw over wat gij verkeerd gedaan hebt, maar uitgezochte mannen hebt gij uitverkoren en ze toen van Jeruzalem uitgezonden over de gehele aarde, terwijl gij zegt dat er een goddeloze secte van Christenen verschenen is, en tegen (ons) dezelfde dingen beweert die allen welke ons niet kennen tegen ons beweren, zodat gij niet alleen voor u zelf oorzaken van ongerechtigheid wordt, maar ook slechtweg voor alle andere mensen."

8 Hij schrijft ook, dat zelfs tot aan zijn eigen tijd toe profetische genadegaven over de kerk lichtten, 5) en maakt melding van de Openbaring van Johannes, terwijl hij duidelijk verzekert dat die van de apostel is. 6)

Voorts maakt hij gewag van enige profetische uitspraken, en verwijt hij Trypho dat de Joden die van de Schrift hebben afgesneden. 7)

1) Onder deze titel verder niet bekend. 2) Beide laatstgenoemde werken zijn verloren. s) c. Tryph. c., vgg. 4) c. 17. 5) c. 39, 82, 88. 6) c. 81. 7) Verg. c. 76, 77.

Nog velerlei andere van zijn studiën zijn bij vele broeders in omloop.

9 Zozeer toch schenen ook de ouden 's mans redeneringen belangstelling waardig te zijn, dat Irenaeus uitspraken van hem in herinnering brengt, daar hij in het vierde (boek) tegen de ketterijen met even zoveel woorden het volgende zegt: 1) "Voortreffelijk zegt Justinus in zijn opstel tegen Marcion: 2) "Ik zou zelfs de Heere zelf geen gehoor gegeven hebben, als hij een andere God behalve de Wereldformeerder verkondigd had."

En in het vijfde (boek) van hetzelfde onderwerp het volgende in deze woorden: 3) "Voortreffelijk heeft Justinus gezegd, 4) dat vóór de verschijning van de Heere nooit Satan het gewaagd heeft God te lasteren, natuurlijk omdat hij van zijn veroordeling toen nog niet wist." 5)

10. Dit een en ander moest noodzakelijk gezegd worden, om te bevorderen dat de leergierigen met belangstelling ook de redeneringen van deze (Justinus) behandelen. Tot zover dan over deze (man).

4.19. Wie tijdens de regering van Verus aan het hoofd stonden van de gemeente der Romeinen en van die der Alexandrijnen.

Toen het genoemde opperbewind 6) reeds tot zijn achtste jaar gekomen was, volgde Soter Anicetus op, nadat deze in het geheel elf jaren lang het episcopaat over de gemeente der Romeinen gevoerd had. 7)

En nadat ook Celadion veertien jaren aan het hoofd van de parochie der Alexandrijnen gestaan had, 8) nam Agrippinus de opvolging over.

1) c. Haer. IV 6, 2. 2) Gissingen over dit werk zie Meyboom Marcion hi. 17. 3) c. Haer. V 26, 2. 4) Niet in enig bewaard gebleven geschrift. 5) Verg. Epiph. c. Haer. XXXIX 9. 6) Zie c. 14, 10. 7) Zie c. 11. 8) Zie c. 11.

4.20. Wie van de (gemeente) der Antiocheners opzieners waren

Toenmaals was ook in de gemeente der Antiocheners als zesde sinds de apostelen Theophilus bekend, 1) nadat als vierde, na Heros, 2) over de lieden daar Cornelius was aangesteld geweest en na hem op de vijfde trap Eros het episcopaat had overgenomen.

4.21. Over de in deze tijden lichtende kerkelijke schrijvers.

In die (tijden) bloeiden in de Kerk Hegesippus, die wij uit het vorige kennen, 3) en Dionysius, bisschop der Corinthiërs, 4) en Pinutus, een andere bisschop van de (gemeentenaren) op Creta, en behalve deze Philippus 5) en Apolinarius en Melito, 6) Musanus 7) en Modestus, 8) en boven allen Irenaeus, van welke (mannen) de schriftelijke rechtzinnigheid hunner apostolische overlevering en van hun gezond geloof ook tot ons gekomen is.

4.22. Over Hegesippus en dingen waarvan hij melding maakt.

1 Hegesippus dan heeft van zijn eigen gezindheid het meest volledig aandenken nagelaten in vijf 'Gedenkschriften', die tot ons gekomen zijn. Daarin deelt hij mee hoe hij, op reis vertrokken tot Rome, met zeer veel bisschoppen verkeer gehad heeft, en hoe hij van allen dezelfde lering ontving. Maar er is gelegenheid te horen hoe hij, na

het een en ander betreffende de brief van Clemens aan de Corinthiërs door hem gezegd, het volgende er aan toevoegt:

1) Zie c. 24. 2) Zie III 36, 15. 3) Zie c. 8, 1. 2; 22. 4) Zie II 25, 8; III 4, 11. 5) Zie c. 23, 5; 25. 8) Zie c. 13, 8; 26. 7) Zie c. 28.) Zie c. 25.

2 "De gemeente der Corinthiërs bleef in de rechte leer, totdat Primus bisschop was in Corinthe. Met hen ben ik in aanraking geweest toen ik naar Rome voer, en met de Corinthiërs heb ik, een voldoende aantal dagen doorgebracht, gedurende welke wij ons in de rechte leer verkwikten.

3 Toen ik te Rome was heb ik het verblijf gerekt 1) tot aan Anicetus, wiens diaken Eleutherus was. In iedere opvolging en in iedere stad was het zo gesteld, als de Wet het beveelt, en de Profeten, en de Heere."

4 Dezelfde (Hegesippus) voorts brengt ook de beginselen der ketterijen van zijn tijd ter sprake, in de volgende woorden:

"Nadat Jacobus de rechtvaardige geloofsgetuigenis had afgelegd, evenals de Heere, om dezelfde reden, werd zijns ooms afstammeling Symeon, de zoon van Klopas, als bisschop aangesteld. Hem gaven allen de ereplaats als de tweeden, daar hij een neef was van de Heere. 2) Daarom noemden zij de gemeente maagd. Immers zij was nog niet bedorven door ijdele geruchten.

5 Maar Theboutis 3) begon met haar te bederven, omdat hij geen bisschop geworden was; hij, een van de zeven ketterijen ook hijzelf had aanhang onder het volk waaruit Simon (voortkwam), 4) naar wien de Simonianen (heten), en Cleobius, naar wien de Cleobiënen, en Dositheus, 5) naar wien de Dositheanen, en Gorthaeus, naar wien de Gorathenen, en Masbotheus, naar wien 6) de Masbothaeërs (heten). Sinds deze hebben Menandrianisten 7) en Marcionisten 8) en Karpocratianen en Valentinianen en Basilidianen en Saturnilianen elk op eigen en op andere wijze een eigen (leermening) trachten in te voeren. 9)

6 Na deze (kwamen er) valse Christussen, valse profeten, valse apostelen, die de eenheid van de Kerk verdeelden door verderfelijke redeneringen tegen God en tegen zijn Christus."

7 Daarenboven verhaalt dezelfde (Hegesippus) van de ketterijen die vanouds bij de Joden waren, daar hij zegt: Er waren de volgende uiteenlopende meningen bij de besnijdenis, onder de kinderen Israëls, die èn tegen de stam Juda èn tegen de Christus waren: Esseërs, Galileeërs, Hemerobaptisten, Masbotheërs, Samaritanen,

1) Andere lezing, door Schwegler aanvaard: 'heb ik de opvolging (der bisschoppen) gemaakt.' 2) Zie III 11. 8) Van elders niet bekend. 4) Zie II 13. 5) Verg. Clem. Hom. II 24; Rec. II 8. 6) Schwartz acht dit een oud invoegsel. 7) Zie III 26. 8) Andere lezing: 'Marcionisten.' Zo ook Schwartz. 9) Verg. Hilgenfeld Ketzergesch. S. 32 ff.

Sadduceeërs, Farizeeërs.' 1)

8 Nog zeer vele andere dingen schrijft hij, waarvan wij ten dele reeds vroeger melding gemaakt hebben, toen wij de verhalen, passend bij de verschillende gelegenheden, te boek gesteld hebben.

Voorts voegt hij het een en ander in uit het Evangelie volgens de Hebreëen en 2) uit het Syrische en in het bijzonder uit het Hebreeuwse taaleigen, daarbij blijk gevende dat hijzelf uit de Hebreëen tot het geloof gekomen is. Ook andere dingen vermeldt hij

als uit een ongeschreven Joodse overlevering.

9 En niet alleen hij, maar ook Irenaeus, 3) en geheel de rij der ouden hebben de spreuken van Salomo een tot alle deugd opleidende wijsheid genoemd. 4)

Als hij over de zogenaamde Apocriefen uitweidt, verhaalt hij dat sommige daarvan in zijn eigene tijden van de zijde van sommige ketters verdicht zijn. Maar het wordt tijd om tot iets anders over te gaan.

4.23. Over Dionysius, de bisschop der Corinthiërs, en de brieven die hij schreef.

1 Vooreerst dan moet betreffende Dionysius gezegd worden dat hij de zetel van het episcopaat der parochie in Corinthe ter hand nam, en hoe hij aan zijn Goddelijke arbeidsliefde niet alleen zijn onderhorigen, maar ook de (lieden) in de vreemde mild het deel hebben, daar hij zich voor allen hoogst nuttig betoonde in de Catholieke brieven aan de gemeenten, die hij opstelde. 5)

1) Hilg. Kgs. S. 31 f. 2) Men heeft voorgesteld dit 'en' te schrappen en het Syrisch aan te merken als een omschrijving van wat voorafgaat. Zie Handman n, Hebr. ev. 1888, S. 32 ff. 3) Verg. c' Haer. IV 27, 1. 4) Verg. Clem. Rom. 1 Cor. c. 57. 5) Over deze van elders niet bekende brieven zie Harn. Altchr. Litt. I S. 235 f.

2 Een daarvan is die aan de Lacedemoniërs, die door onderricht te geven in de rechtzinnigheid vrede en eendracht bevordert; en die aan de Atheners, die opwekt tot geloof en tot de wandel volgens het Evangelie; wie deze verwaarlozen, aangaande hen bewijst hij dat zij op weinig na afvallig zijn van de leer, sinds het gebeurde dat hun voorstander Publius 1) tijdens de toenmalige vervolgingen de marteldood stierf.

3 Voorts maakt hij melding van Quadratus, 2) die nadat Publius de marteldood gestorven was tot hun bisschop werd aangesteld, daar de door zijn ijver bij elkaar gebrachten ook wederopleving des geloofs erlangd hadden. Daarenboven deelt hij mee dat ook Dionysius de Areopagiet, die door de apostel Paulus tot het geloof gedreven werd, volgens het in de Handelingen meegedeelde, 3) als de eerste het episcopaat der parochie te Athene ter hand nam. 4)

4 Ook nog een andere brief, aan de Nicomediërs, is in omloop, waarin hij met bestrijding van de ketterij van Marcion zich aansluit aan de regel des geloofs.

5 Als hij voorts een brief schrijft aan de gemeente die Gortyna bewoont en tegelijk aan de overige parochiën op Creta, neemt hij hun bisschop Philippus 5) in zijn gunst op, en wel omdat de aan hem onderworpen gemeente getuigenis heeft van zeer vele manhaftigheden, en hij brengt in herinnering dat men tegen de verleiding der ketters op zijn hoede moet zijn.

6 Zich richtende verder tot de gemeente die Amastris bewoont, en tegelijk tot die in Pontus, maakt hij melding van Bacchylides 6) en Elpisus 7) als degenen die hem tot schrijven gedreven hadden, en als hij schrijft voegt hij Goddelijke uitleggingen in, terwijl hij als hun bisschop met name Palmas 8) aanduidt.

Ook vele vermaningen geeft hij aan dezelfde betreffende huwelijk en kuisheid, en hij verordineert de lieden van welken afval ook, 't zij wanbedrijf, 't zij ketterse dwaling, aan te nemen als zij zich bekeren.

7 Bij deze wordt nog een andere opgesomd, een brief aan de Cnossiërs, 9) waarin hij Pinutus, de bisschop der parochie, 10) vermaant de broederen in zake kuisheid niet noodzakelijkerwijze een zware last op te leggen, maar de zwakheid der grote menigte in het oog te houden.

1) Van elders niet bekend. 2) Evenmin van elders bekend. 3) Hand. 17: 34. 4) Zie III 4, 11. 5) Zie c. 21; 25. 6) Verg. V 22. 7) Van elders onbekend. 8) Zie V 23, 2. 9) Op Creta. 10) Zie c. 21; Hiër. de vir. ill. 28.

8 Pinutus antwoordt daarop en verwondert zich en hij neemt Dionysius aan, maar vermaant hem op zijn beurt nog eens wat vastere spijs uit te delen, door nogmaals met een volmaakteren brief zijn onderhorige leken te voeden, opdat zij niet, terwijl zij voortdurend met melkspijsachtige redeneringen zich bezig houden, ongemerkt oud worden bij een kinderachtige opleiding.

Door deze brief wordt ook Pinutus' rechtzinnigheid ten opzichte van het geloof en zijn bezorgdheid voor het belang van zijn onderhorigen, zijn beredeneerdheid en zijn inzicht op het punt van de Goddelijke dingen, als in een hoogst nauwkeurig beeld te aanschouwen gegeven.

9 Voorts is er een brief van Dionysius aan de Romeinen in omloop, 1) gericht tot de toenmalige bisschop Soter, 2) waaruit het gepast is ook gezegd te boek te stellen. Daarin hecht hij zijn goedkeuring aan een tot aan de vervolging in onze tijd toe bewaard gebleven gewoonte der Romeinen door het volgende te schrijven:

10 "Van den beginne af aan toch bestaat bij u deze gewoonte, al de broeders op veelkleurige wijze te beweldadigen, en aan alle gemeenten door de gehele stad teerkost te zenden. Op die wijze verkwikt gij de armoede der behoeftigen. Voor de broeders die in de metaalgroeven zijn maakt gij kosten door de leeftocht die gij hun van oudsher zendt. Als Romeinen neemt gij een door de vaders overgeleverde gewoonte der Romeinen in acht, een gewoonte die uw zalige bisschop Soter niet alleen in stand gehouden heeft, maar zelfs versterkt, daar hij niet alleen de tot de heiligen gezonden overvloed bekostigde, maar ook, gelijk een liefhebbend vader de kinderen, de verslappende broeders met zalige redeneringen opwekte."

11 In deze zelfde (brief) wordt ook melding gemaakt van Clemens' brief aan de Corinthiërs, 3) en te kennen gegeven dat van den beginne krachtens een oude gewoonte in de gemeente voorlezing daarvan gedaan wordt. Hij zegt namelijk:

"Wij hebben dan heden de heiligen dag des Heeren doorgebracht. Daarin hebben wij ulieder brief gelezen. Wij zullen die altijd ter hand nemen om door hem te lezen vermaand te worden, gelijk ook de vroegere ons door Clemens geschrevenen."

1) Zie II 25, 8. 2) Zie c. 19. 3) Zie III 16.

12 Dezelfde (Dionysius) zegt voorts nog betreffende zijn eigen brieven, als die lichtvaardig behandeld werden, het volgende:

"Daar toch broeders mij verzochten brieven te schrijven, heb ik ze geschreven. Deze hebben de apostelen des duivels met onkruid gevuld, terwijl zij het een er uit weg namen, het andere er aan toevoegden. Hun wacht het wee. 1) Het is dus niet te verwonderen dat sommigen zich ook op de geschriften des Heeren geworpen hebben om die lichtvaardig te behandelen, daar zij zelfs tegen geschriften van deze aard aanslagen beraamd hebben."

13 Dan is er behalve deze nog een andere brief van Dionysius in omloop, die hij zond aan de zeer gelovige zuster Chrysophora, 2) aan wie hij het bij hun verhouding passende schreef en redelijk voedsel uitdeelde. Tot zover over Dionysius.

4.24. Over Theophilus, de bisschop der Antiocheners.

1 Van Theophilus verder, die wij als bisschop van de gemeente der Antiocheners hebben aangeduid, 3) zijn drie elementaire 4) geschriften aan Autolycus in omloop, en een ander dat tot titel heeft tegen de ketterij van Hermogenes, 5) waarin hij gebruik maakt van getuigenissen uit de Openbaring van Johannes, en voorts enige andere catechetische boeken van hem.

2 Daar de ketteren toen niet minder, als onkruid, het zuivere zaad der apostolische lering verontreinigden, werden allerwegen de herders der gemeenten ze af als een soort wilde dieren die de schapen van Christus verschrikten, nu eens door vermaningen en opwekkingen tot de broeders, dan weer door zich meer bloot te geven tegenover de (ketteren) zelf en met ongeschreven twistgesprekken en weerleggingen man tegen man, straks ook door in geschreven gedenkstukken hun meningen met zeer nauwkeurige bewijzen terecht te brengen.

1) Verg. Openb. 22: 18. 2) Van elders niet bekend. 3) c. 20. 4) Harnack T. u. U. I 1, 2 S. 283: 'nicht ausf uhrliche, vielleicht besser = die Elemente (des Glaubens) behandelnde.' 5) Een ketter uit het laatste der tweede eeuw, door Tertullianus als libertijn gekenmerkt; zie Hilg. Kgs. S. 553 ff.

3 Dat althans Theophilus met de andere tegen hen ten strijde getrokken is, blijkt uit zekere niet onverdienstelijke rede, door hem tegen Marcion vervaardigd. Met de andere (geschriften) waarvan wij gesproken hebben is dit eveneens tot nu toe bewaard gebleven. 1) Hem volgt dan als zevende (bisschop) sinds de Apostelen van de gemeente der Antiocheners Maximinus op. 2)

4.25. Over Philippus en Modestus.

Philippus, 3) die wij uit de uitspraken van Dionysius leerden kennen als bisschop der parochie in Gortyna, 4) heeft eveneens een zeer verdienstelijke rede tegen Marcion vervaardigd. En evenzo Irenaeus. Ook Modestus, 5) die op boven de andere uitmuntende wijze 's mans voor allen duidelijke dwaling heeft blootgelegd, en nog zeer vele andere, wier studiën bij de meesten der broederen tot nu toe bewaard worden. 6)

4.26. Over Melito en de dingen waarvan hij melding maakt.

1 In deze (tijden) bloeiden bij uitstek Melito, bisschop der parochie in Sardes, 7) en Apolinarius, van die in Hiërapolis, 8) die tevens elk afzonderlijk aan de vermelden keizer der Romeinen 9) omstreeks die tijden reden gericht hebben ter verdediging van het geloof.

1) Slechts die ad Autolycum zijn tot ons gekomen. Zie Harnack Altchr. Litt. I S. 496 ff. 2) Verg. V 19. Elders wordt hij Maximus genoemd. 3) St. verenigt dit hoofdstuk met het vorige, c. 32. 4) c. 21, 23. 5) Verg. c. 21. 6) Zie M e y b. Marcion bl. 4 vg. 11. vg. 7) Zie IV 13, 8; 21. 8) c. 21. 9) Marcus Aurelius, zie c. 14, 10.

2 Van deze mannen zijn ter onzer kennis gekomen de hieronder gerangschikte (geschriften): 1)

"Van Melito de twee (boeken) over het pascha, en die over levensinrichting en over

profeten, en de verhandeling over de gemeente en die over (den dag) des Heeren, voorts die over de natuur 2) des mensen, en die over de vorming (van de mens), en die over gehoorzaamheid der zintuigen aan het geloof, en daarenboven die over zielen lichaam of verstand, 3) en die over het bad (der weergeboorte) en die over de waarheid, en over schepping 4) en wording van Christus, en een verhandeling van hem over de profetie 5) en die over de gastvrijheid, en de sleutel, en (de boeken) over de duivel, en (over) de Openbaring van Johannes, en de (verhandeling) over de lichamelijke God, en bovenal het boekje aan Antoninus. 6)

3 In de (boeken) over het pascha duidt hij in de aanhef de tijd waarin hij (ze) opstelde in de volgende (woorden) aan: Onder Servillius Paulus, consul van Azië, tijdens wie Sagaris 7) martelaar werd, was er veel geschil te Laodicéa over het pascha, dat toevallig in die dagen viel, en zo werden deze (bladzijden) geschreven."

4 Van deze verhandeling maakt Clemens de Alexandrijn gewag in een eigen verhandeling over het pascha, 8) die hijzelf verklaart als naar aanleiding van het geschrift van Melito te hebben opgesteld.

5 In zijn boekje aan de alleenheerser voorts verhaalt hij, dat ongeveer de volgende dingen tijdens hem te onze nadele gebeurd zijn: Immers, wat nog nooit geschied is, nu wordt het geslacht der Godvrezenden vervolgd, in de engte gedreven als het wordt in Azië door nieuwe besluiten.

1) Slechts fragmenten zijn daarvan overgebleven. Zie Ham. Altchr. Litt. I S. 246 ff. 2) Schwartz: 'het geloof.' 3) Schwartz acht het laatste woord uit een schrijffout ontstaan. 4) Schwartz: 'geloof'. 5) Schwartz: (over) profetie en over ziel en lichaam. 6) Zie c. 13, 8. 7) Verg. V 24, 5. 8) Niet meer aanwezig. Verg. VI 13, 9.

De schaamteloze sycophanten toch en de minnaars van anderer goed stelen in het openbaar, daartoe aanleiding ontlende aan de verordeningen, en des nachts en bij dag beroven zij de lieden die geen enkel onrecht bedrijven.

Na andere dingen zegt hij nog:

"Indien op uw bevel deze dingen geschieden, dan moge het goed gedaan zijn, want een rechtvaardig keizer zou nooit onrechtvaardige maatregelen nemen. Wij verdragen graag de eregave van zulk een dood.

6 Maar deze bede slechts dragen wij u voor, dat gij zelf, na eerst de bewerkers ener zo grote twistgierigheid te hebben leren kennen, billijk moogt beoordelen of zij dood en tuchtiging dan wel behoud en kalmte waardig zijn. Maar indien deze raadslag en deze nieuwe verordening, die zelfs tegen vijandige barbaren niet voegt, niet van uwentwege mocht zijn, dan smeken wij u zoveel te meer bij zulk openbaar buitbejag ons niet over het hoofd te zien."

7 Daaraan voegt hij weer toe, zeggende:

"De onder ons geldende wijsbegeerte namelijk heeft eerst onder barbaren gebloeid, maar voor uw volken tot bloei gekomen tijdens de luisterrijke heerschappij van uw voorvader Augustus is zij »vooral voor uw regering tot een goed voorteken geworden. Van toen af toch is de macht der Romeinen tot een grote en schitterende aangewassen. Daarvan zijt gij de veelgewenste erfgenaam geworden en gij zult het wezen met uw zoon, als gij de wijsbegeerte des rijks, die met Augustus opgevoed en begonnen is en die ook uw voorouders nevens de andere erediensden geëerd hebben, onder uw hoede neemt.

8 Dit is het grootste bewijs dat tot haar (algemeen) welzijn de onder ons geldende leer tegelijk met de voortreffelijk begonnen regering tot bloei gekomen is, dat men »sinds

de regering van Augustus niets noodlottigs ontmoet, maar daarentegen al wat luisterrijk en roemrijk is, in overeenstemming met aller beden.

9 De enigen van allen, die, overreed door enige kwaadsprekende mensen, de onder ons geldende leer in lasterlijk gerucht hebben willen laten staan, waren Nero en Domitianus, sinds welke het geval wilde dat de leugen aangaande de zodanigen door de redeloze gewoonte der sycphantie zich verbreid heeft. 1)

10. Maar de onkunde van genen hebben uw vrome vaders hersteld. Menigmaal hebben zij velen schriftelijk terecht gewezen, die zich verstoutten ten opzichte van deze lieden revolutionaire dingen te doen. Onder deze blijkt uw grootvader Hadrianus aan vele andere en ook aan de proconsul Fundanus, de overste van Azië, geschreven te hebben, 2) en uw vader schreef, terwijl reeds gij het geheel met hem bestuurde, aan de steden, dat zij betreffende ons geen enkele nieuwigheid moesten invoeren, o. a. aan de Larisseërs en aan de Thessalonicensen en de Atheners en aan al de Grieken. 3)

11. Daar gij nog meer betreffende deze (lieden) met hen van dezelfde gezindheid zijt, en wel van een veel meer menslievende en wijsgerige, hebben wij vertrouwd dat gij alles zult doen wat wij u smeken."

Deze (woorden) dan vonden in de vermelde redevoering een plaats.

12. En in de door hem geschreven 'Bloemlezing' 4) doet dezelfde (Melito) in de voorrede zelf bij de aanhef een opsomming van de als echt erkende geschriften des Ouden Verbonds, die wij noodzakelijk hier moeten overnemen. Hij schrijft namelijk aldus:

13." Melito aan broeder Onesimus, 5) gegroet!

Daar gij menigmaal, door belangstelling in de leer gedreven, verzocht hebt dat voor u een bloemlezing mocht gemaakt worden uit de Wet en de Profeten betreffende de Heiland en geheel ons geloof, en daarenboven begeerd hebt het nauwkeurige van de oude boeken te leren kennen, hoeveel in getal en hoedanig in volgorde zij zijn, heb ik mij beijverd iets dergelijks te bewerkstelligen, wijl ik uw belangstelling op het punt des geloofs en uw leergierigheid in zake de leer kende, en (wist) dat gij het meest van allen uit verlangen naar God die dingen zo hoog schat en worstelt om het eeuwig heil.

1) Duistere constructie. 2) Zie IV 8, 6; 9. 3) Litteratuur over de echtheid zie Meyboom, Christendom der tweede eeuw, bl. 77 vg. 4) Volgens Higr. vir. ill. 25 in zes boeken; zie 14 5) Van elders niet bekend.

14. Daar ik dan naar het Oosten ben opgegaan en gekomen tot de plaats waar (dit een en ander) verkondigd en gebeurd is, en nauwkeurig de boeken des Ouden Verbonds heb leren kennen, heb ik ze hieronder gerangschikt en ze u gezonden. hun namen zijn: Vijf (boeken) van Mozes: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Jozua de zoon van Nun, Richteren, Ruth; vier (boeken) van Koningen, twee van Kronieken; Psalmen van David, Spreuken van Salomo, of ook Wijsheid, Prediker, Lied der liederen, Job; van Profeten: Jesaja, Jeremia; van de twaalven in één boek; Daniël, Ezechiël, Ezra. 1)

Uit deze heb ik ook de 'Bloemlezing' gemaakt, die ik over zes boeken heb verdeeld."

Tot zover de (woorden) van Melito.

4.27. Over Apolinarius, de bisschop van de gemeente der Hiërapolitanen.

Van vele bij velen bewaard gebleven (geschriften) van Apolinarius) zijn de tot ons gekomen de volgende: 3) Een redevoering aan de genoemden keizer, 4) en vijf geschriften aan de Grieken, en een eerste en tweede over de waarheid, en een eerste en tweede aan de Joden, en (de boeken) die hij later schreef tegen de ketterij der Phrygiërs, die korten tijd daarna aan de snee kwam, toen evenwel als het ware begon uit te botten, daar Montanus reeds tegelijk met zijn valse profetessen begin maakte met zijn afdwaling.

1) Over het gemis van Nehemia en Esther zie Wildeboer 'Kanon' bl. 76 vg. 2) Zie c. 21. 3) Harn. Altchr. Litt. I S. 243 ff. 4) Marcus Aurelius; verg. V 5, 4.

4.28. Over Musanus en (de boeken) die deze geschreven heeft.

Van Musanus verder, die wij in het voorafgaande hebben opgesomd, is een hoogst tot inkeer brengende rede in omloop, door hem geschreven aan enige broeders die afgeweken waren naar de ketterij der zogenaamde Enkratieten, 1) die juist toen begon uit te botten. Zij voert een vreemde en bederfachtige onware mening in voor het leven, van welke afdwaling de overlevering inhoudt dat als hoofdleader optrad Tatianus.

4.29. Over de ketterij van Tatianus.

1 Van wien wij kort te voren de gezegden over de bewonderenswaardige Justinus hebben te boek gesteld 2) die verhalen dat hij een leerling was van de martelaar. Irenaeus dan doet in het eerste der (boeken) tegen de ketterijen tegelijk over hem en over de naar hem genoemde ketterij mededeling, als hij aldus schrijft: 3)

2 "Sinds Saturninus en Marcion verkondigden de zogenoemde Enkratieten de echteloosheid, waardoor zij ter zijde stelden het aloude formeersel Gods en bedekte aanklaagden Hem, die mannelijk en vrouwelijk schiep ter voortbrenging van mensen. Ook voerden zij onthouding in van wat bij hen heet bezielde wezens, zodat zij ondankbaar waren jegens God die alles gemaakt heeft. Voorts weerspreken zij de zaligheid van de eerstgevormde mens.

3 Dit nu was bij hen te vinden, nadat zekere Tatianus eerstelijk deze lastering had ingevoerd. Deze (Tatianus), die een hoorder van Justinus was, vertoonde zolang hij met deze samen was niets dergelijks, maar na diens martelaarschap werd hij van de gemeente afvallig, en door de waan eens leermeesters vervoerd en beneveld, alsof hij boven de overigen uitmuntte, stelde hij een eigen karakter van schoolmening op, waarin hij, op dezelfde wijze als die van Valentinus zekere onzichtbare aeonen fabulerende, op gelijke wijze als Marcion en Saturninus het huwelijk voor verderf en hoererij uitmaakte, en uit zichzelf een bewijsvoering leverde op 't punt van Adams zaligheid."

Aldus toen ter tijd Irenaeus.

1) Zie c. 29, 2. 2) c. 16, 7-9. 3) c. Haer. I 28, 1. Verg. Hilg. Kgs. S. 384 ff.

4 Een weinig later werd iemand met name Severus, die de voormelde ketterij versterkte, voor de uit haar voortgekomenen aanleiding tot de van hem afgeleide

benaming Severianen. 1)

5 Deze maken gebruik van Wet en Propheten en Evangeliën, terwijl zij op eigen wijze de gedachten der Heilige Schriften verklaren. Daar zij Paulus de apostel lasteren, stellen zij zijn brieven ter zijde. Evenmin nemen zij de Handelingen der apostelen aan.

6 Hun eerste hoofdleider evenwel, Tatianus, die, ik weet niet hoe, 2) zekere samenvatting en bijeenbrenging der Evangeliën opstelde, noemde dit Diatessaron. 3) Het is tot nu toe nog bij sommigen in omloop.

Voorts beweert men dat hij zich verstout heeft sommige uitspraken van de apostel te omschrijven, als om de volgorde van de uitdrukking terecht te brengen.

7 Ook heeft deze (Tatianus) een grote menigte geschriften nagelaten, waarvan het meest bij velen vermeld wordt zijn befaamde rede aan de Grieken. 4) Daarin toont hij aan, herinnerende van de oudste tijden af, dat Mozes en de Profeten eerder geboren zijn dan alle beroemde mannen bij de Grieken. Deze (rede) blijkt van al zijn geschriften de schoonste en nuttigste te zijn. Tot zover over deze lieden.

4.30. Over Bardesanes de Syriër en de verhandelingen die van hem in omloop zijn.

1 Tijdens dezelfde regering, terwijl de ketterijen zich vermenigvuldigden in Mesopotamië, stelde Bardesanes, een zeer bekwaam man, bijzonder taalkundig in de Syrische taal, tegen Marcion en enige andere voorstanders van afwijkende leerstukken samen spraken op, die hij in zijn eigen tongval en schrift uitgaf, met zeer vele andere geschriften van hem. Zijn vertrouwden hij had er zeer velen, daar hij krachtig stand hield in de leer hebben die uit het spraakgebruik der Syriërs in dat der Grieken overgezet.

1) Verg. Epiphanius. Haer. XLV; Theodor. Haer. fab. I 21. 2) Volgens sommigen een uitdrukking van geringschatting, zie Zahn, Forsch. I S. 14 f. 3) Verg. Theodor. Haer. Fab. I 20; Zahn, Tatians Diatessaron, 1881. 4) Zie c. 16, 7-9. Theol. Tijdschr. 1903 bl. 193 vgg. 440 vgg.

2 Daaronder is zijn zeer bekwame Dialoog aan Antoninus over het noodlot, 1) en wat men verder beweert dat hij naar aanleiding der toenmalige vervolging geschreven heeft.

3 Deze (Bardesanes) was vroeger van de naar Valentinus genoemde school, maar na die te hebben veroordeeld en zeer vele van de Valentijnse fabuleringen verworpen te hebben, scheen hij zichzelf toe tot de meer rechtzinnige mening zich bekeerd te hebben, 2) ofschoon hij het slijk der oude ketterij niet ten volle afgaste.

In die tijd stierf ook Soter, de bisschop van de gemeente der Romeinen. 3).

1) Zie Eus. Praep. Ev. VI 10, 6-28; Rec. IX 19-28. Merx, Bardesanes van Edessa, 1863, S. 25 ff. Over de echtheid S. 10 ff. F. Nau, Le livre des lois des pays, 1899, p. 11 s.; Burkitt, Orient. Chr. S. 106 ff. 2) Epiphanius, Haer. LVI 2, bericht het omgekeerde. 8) Zie c. 19.

Einde van het vierde boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Vijfde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli

Voorwoord

1. Opziener Soter stierf na acht jaar het ambt te Rome te hebben bekleed. Hij werd opgevolgd door Eleutherus, de 12e na de apostelen, in het 17e regeringsjaar van keizer Antoninus Verus¹; tegen die tijd brak er tegen ons weer een hevige vervolging uit in sommige delen van de wereld. Het begon met acties van mensen in de steden, die de zaak opstookten. Dat tallozen zich door hun martelaarschap onderscheidden, kan men opmaken uit wat in één' provincie gebeurde. Deze gebeurtenissen zijn het waard om nooit vergeten te worden; ze zijn dan ook op schrift aan het nageslacht doorgegeven.

2. Ik heb een volledig overzicht daarvan gegeven in mijn verzamelwerk over de geschiedenis der martelaren; daarin is niet alleen historisch materiaal opgenomen, maar ook stof ter lering. Ik zal daaruit kiezen wat bruikbaar is voor mijn huidige opzet en een selectie hier verwerken.

3. Andere schrijvers van historische verhalen vertellen alleen maar over krijgsoverwinningen, trofeeën die op de vijand zijn buitgemaakt, heldendaden van aanvoerders, soldatenmoed, talloze moordpartijen, met bloed bevlekt, enz.; dat gebeurde allemaal voor het vaderland, en om het bezit te vergroten.

4. Maar ons verhaal gaat over het rijk van God, over oorlogen van een zeer vreedzaam karakter, bedoel voor de vrede van de ziel. De strijders hebben zich ingezet voor de waarheid in plaats van hun vaderland, hebben gestreden voor vroomheid in plaats van hun beste vrienden te behagen.

Dat soort mensen moeten in mijn verhaal eeuwige monumenten krijgen. Hun namen moeten in dit boek worden gegrift, zodat ze nooit vergeten worden. We moeten steeds weer vertellen hoe sterk deze kampioenen van de ware godsdienst waren; hoe dapper ze waren in hun volharding; hoe ze trofeeën behaalden op de demonische machten; hoe ze hun onzichtbare tegenstanders overwonnen; en dat ze allen een eerkroon ontvingen. Dat alles moet verteld worden tot een eeuwige gedachtenis.

1. D.w.z. Marcus Aurelius, dus omstreeks 179

2 Een verwijzing naar Eusebius' eigen Verzamelwerk over de martelaren; niet bewaard gebleven

5.1 Wie er in Gallië voor het geloof leden

1. Gallië was het gebied waar het strijdtoneel, waarover ik het had, werd voorbereid. Er zijn daar twee steden, die zo befaamd zijn dat ze de rest in de schaduw stellen, nl. Lyons en Vienne. De grote rivier de Rhône stroomt met kracht door het hele gebied en loopt ook door deze beide steden.

2. Van wat er in dit gebied met de martelaren gebeurd is hebben de meest bekende gemeenten een verslag gemaakt en dat toegestuurd aan de kerken van Klein-Azië en Frygië. Ik zal woordelijk weergeven hoe ze vertellen over de gebeurtenissen aldaar:

3. "De dienaren van Christus in *Lyons en Vienne* in Gallië aan de broeders in Klein-Azië en Frygië, 1) die hetzelfde geloof in de verzoening en dezelfde hoop met ons delen: *vrede, genade en heerlijkheid van God de Vader en Christus Jezus onze Heere*. Na deze woorden volgt de inleiding; ze beginnen dan hun overzicht als volgt:

4. Het is voor ons onmogelijk om precies te verhalen of volledig te schrijven over de omvang van de verdrukking en de razernij, die de heidenen hier onder de heiligen hebben aangericht. Zo veel hadden de gelukzalige martelaren te verduren.

5. De tegenstander sloeg met volle kracht op ons in en gaf daarmee alvast een voorproef van wat hij in de toekomst aan vreselijke dingen ons wil aandoen; hij nam alle middelen te baat om zijn eigen trawanten te laten wennen aan de voorbereiding van de strijd tegen Gods dienaren. Daardoor werden we niet alleen buitengesloten uit de woningen, de badhuizen en de marktplaatsen; maar ook mocht niemand van ons ergens meer voor hen verschijnen, op geen enkele plek.

6. Gods genade echter streed voor ons. Daardoor werden de zwakken behouden; daardoor ook werden mensen voorbereid om volhardend te zijn en sterk als krachtige pilaren het gewicht van de vijandelijke aanval op te vangen. Ze gingen zelfs tegen de vijand in verdroegen allerhande schande en foltering. Maar ze achtten klein wat groot leek en vluchtten tot Christus; daarmee lieten ze in waarheid zien (Rom. 8.18) *'dat het lijden van deze tegenwoordige tijd niet is te waarden tegen de heerlijkheid, die aan ons zal geopenbaard worden'*.

7. Het begon met het verduren van allerlei lelijks dat de opgehoopte volksmassa tegen hen bedacht, scheldpartijen en rake klappen, meegesleurd en beroofd worden, smijten met stenen, en gevangennemen; en allerlei andere dingen die wilde menigten graag hun vijanden en tegenstanders aandoen.

1) Deze brief bevat vele citaten uit of verwijzingen naar het Nieuwe Testamen opvallend is, dat ook 2 Petrus en de Openbaring als bronnen fungeren (**W= Williamson**, de bekwame vertaler van Eusebius). (**F= Fahner**) spreekt van een 'mooie en waardevolle brief', daterend uit 177 of 178

8. Maar daarna werden ze naar het forum gebracht om door de tribuun en de stadsautoriteiten ondervraagd te worden; het volk stond daar ook bij; toen ze belijdenis aflegden, werden ze gevangen gezet tot de stadhouder zou komen.

9. De stadhouder liet ze voorkomen en gebruikte allerlei wreedheid tegen ons. Zie naar **Vettius Epagathus**, één van de broeders; hij was vol van liefde voor God en mensen en vertoonde een uitzonderlijke levenswandel. Hoewel hij nog erg jong was, getuigde men over hem hetzelfde als over de ouderling Zacharias; want hij gedroeg zich onberispelijk volgens alle geboden en inzettingen van de Heere, en was onverdroten bezig in allerlei dienst aan de naaste, echt iemand die voor God ijverde, met een vurige geest.

Omdat hij zo'n hoogstaand persoon was, kon hij het niet aanzien dat wij zo oneerlijk veroordeeld werden. Verontwaardigd, vroeg hij om ook gehoord te mogen worden ter verdediging van zijn broeders; want er is bij ons niets aan goddeloosheid of ongodsdienstigheid te vinden.

10. Maar de mensen rond het tribunaal begonnen tegen hem te schreeuwen, omdat hij heel bekwaam was. Ook de stadhouder ging niet in op het verzoek, hoewel dat heel terecht was gedaan; de stadhouder vroeg alleen maar of hij soms ook een christen was. Vettius legde toen met duidelijke stem zijn belijdenis af; het gevolg was dat hij ook bij de groep van de martelaren gevoegd werd. Men noemde hem openlijk de pleitbezorger van de christenen.

Nu, dat was hij; maar hij had de pleitbezorger in zichzelf, n.l. de Geest, zoals ook Zacharias; en hij bewees die uit de volheid van zijn liefde; hij vond het een erezaak om zijn broeders te verdedigen en zijn leven voor hen in te zetten. Hij was een echte discipel van Christus, zoals degenen die 'het Lam volgen waar het ook heengaat' (Op. 14.4).

11. Hierna kwam er een verschil van mening bij de anderen openbaar. Het was duidelijk, wie als eerste martelaren hun lijden in alle openheid zouden verdragen; ze vervulden de belijdenis van hun getuigenis in alle vrijwilligheid.

Maar anderen bleken onvoorbereid en onervaren, nog zwak eigenlijk. Die groep leek de spanning van de heftige strijd nauwelijks te kunnen dragen. Ongeveer tien hielden het dan ook niet vol; ze bezorgden ons groot verdriet en mateloze smart; want op die manier werd het nog moeilijker gemaakt voor degenen die niet opgepakt waren. Maar deze laatsten, niettegenstaande de moeilijkheden die ze ondergingen, lieten de martelaren niet in de steek; ze bleven bij hen.

12. Toch waren we er allemaal bang voor, dat ze hun belijdenis misschien niet zouden kunnen volhouden; dat was niet zozeer uit angst voor de komende folteringen; maar, vooruitziend naar het einde, vreesden we dat er wel eens iemand afvallig zou kunnen worden.

13. Van dag tot dag werden er meer ingerekend; allen die waardig waren het getal van de martelaren aan te vullen werden gevangen gezet; tenslotte waren alle actieve leden van de beide gemeenten gegrepen, degenen die het meest hadden bijgedragen aan de opbouw van de gemeente.

14. Hier en daar behoorde ook heidens huispersoneel van ons tot de gevangenen; want de stadhouder had in het openbaar bevolen een zoekactie naar ons allen te houden. De heidense gevangenen echter waren bang voor de martelingen die ze de heiligen zagen ondergaan; door influistering van de Satan en op aandringen van de soldaten beschuldigden de huisdienaren ons ten onrechte van Thyestische maaltijden¹, ontucht á la Oedipus² en nog van andere misdrijven die ons ongeoorloofd zijn te bedenken, laat staan uit te spreken.

15. Dit soort beschuldigingen werden verspreid onder de mensen. Hadden ze zich eerder nog wat ingehouden omdat ze banden met ons hadden, nu pas brak het geweld helemaal door: het leken wel wilde dieren, zo vijandig en verbitterd behandelden ze ons.

Zo werd de uitspraak van onze Heere vervuld toen Hij zei (Joh. 16.2): '*... de ure komt, dat een ieder, die u zal doden, zal menen Gode een dienst te doen*'.

16. Onbeschrijfelijke pijniging kregen de heilige martelaren te verduren; om eigen eer te bevorderen probeerde de Satan hen iets van godslasterlijke uitspraken te ontlokken.

17. Bovenmatig gewelddadig richtte de woede van de menigte, de stadhouder en de soldaten zich tegen **Sanctus**, de diaken uit Vienne en de pas bekeerde maar edele geloofsheld Maturus. Dat gold ook voor **Attalus**, afkomstig uit Pergamus, die altijd een fundament, een pilaar, van de gemeente hier geweest was.

En in het bijzonder moet ook **Blandina** genoemd worden. In haar maakte Christus duidelijk dat de dingen die bij de mensen waardeloos, onbetekenend lijken, door God zeer hooggeschat worden; als het maar gaat om werkelijke en krachtige liefde tot Hem en niet om opschepperij, die slechts schijn is. We hebben allen zeer voor haar gevreesd.

18. Haar aardse meesteres was zelf één van de strijdende martelaren; met haar vroegen wij ons af of Blandina door lichaamszwakte wel voldoende vrijmoedigheid zou hebben om haar geloofsbelijdenis vast te houden. Maar Blandina was zo vol kracht dat haar beulen er moe van werden; de beulen werkten van 's ochtends tot 's avonds, losten elkaar af en probeerden op alle manieren haar te folteren; maar ze erkenden zelf dat ze verslagen waren, toen ze niets nieuws meer hadden om haar te martelen; ze verbaasden zich erover dat haar verscheurde en opengere ten lichaam nog ademde; en ze gaven toe dat één zo'n soort marteling voldoende

¹ Thyestus at zijn zonen op, daartoe volgens de Griekse sage door Atreus misleid; de heidenen beschuldigden de christenen van dergelijke actie, kennelijk op grond van slecht begrepen

informatie over het Heilig Avondmaal. (W en F)

2 Oedipus verwekte, volgens de Griekse sage, in onwetendheid vier kinderen bij zijn eigen moeder Iokaste (W)

was om iemands leven te beëindigen; laat staan dat iemand zo veel moordende martelpraktijken zou kunnen doorstaan.

19. Maar deze gezegende heilige, deze edelmoedige strijdster, putte telkens nieuwe kracht uit haar belijdenis; ze ontving rust, verkwikking en vermindering van pijn als ze steeds maar herhaalde: *Ik ben een christin, wij doen geen slechte dingen.*

20. Ook Sanctus zelf kon alle martelingen die men voor hem uitdacht weerstaan, op een manier die alle menselijke maat te boven ging. De boosaardige lieden hoopten hem door voortdurende zware pijniging uitspraken te ontlokken, die hij niet moest doen. Maar zo krachtig wist hij ze te weerstaan, dat hij niet eens zijn naam noemde, of zijn volk, of de plaats waar hij vandaan kwam; of hij slaaf was of vrije, niets daarover. Op elke vraag die ze hem stelden zei hij in de taal van de Romeinen: *Ik ben een christen.* Dus in plaats van zijn naam, zijn stad, zijn afkomst of wat ook, beled hij alleen dat ene; niets anders hoorden de heidenen uit zijn mond.

21. Als om strijd probeerden de stadhouder en de beulen hun nijd tegen hem te uiten. Toen ze niets anders meer konden bedenken om Sanctus te pijnigen, bonden ze tenslotte gloeiend hete koperen schalen op de zachtste delen van zijn lichaam.

22. Dat koper schroefde maar door; hij echter bleef onwrikbaar en ongebogen, krachtig in zijn belijdenis, gesterkt en verkwikt door de hemelse fontein van levend water dat, uit het lichaam van Christus vloeit.

23. Zijn lichaam was wel een teken van zijn lijden, één grote wond was het, gestriemd en verminkt, zo dat het voor het oog helemaal geen mens meer leek. Maar Christus Die in hem leed, deed grote wonderen; Hij versloeg zijn tegenstander en gaf de anderen een voorbeeld; Hij liet zien dat niets meer bang maakt als de liefde van de Vader er is, dat niets meer pijn doet als de eer van Christus wordt bevorderd.

24. Want wie schetst hun verbazing, toen de bandeloze beulen de martelaar een paar dagen later opnieuw gingen pijnigen, dat Sanctus' lichaam zich herstelde. De beulen hadden gedacht dat ze hem nu wel klein zouden krijgen, als ze dezelfde martelpraktijken uitvoerden; want zijn lichaamsdelen waren opgezwollen en de zere plekken ontstoken; hij zou het nog niet kunnen verdragen dat iemand hem met de hand aanraakte. Als hij tijdens de martelingen zou sterven, zou dat de anderen wel schrik aanjagen. Maar niets daarvan. Zijn lichaam verhief zich en ging rechtop staan, niettegenstaande de opnieuw weer aangebrachte verwondingen. Een mens zou dat niet verwacht hebben, maar zijn lichaam kreeg weer zijn oude norm en zijn ledematen waren weer gewoon te gebruiken. Door Christus' genade leidde Sanctus' tweede marteling niet tot zijn ondergang, maar tot zijn herstel.

25. Er was nog iemand, die martelingen onderging. Ze heette **Biblis**. Eerder had ze, niet anderen, het geloof afgezworen. De duivel dacht dat zij wel helemaal gevallen was; maar dat was hem niet genoeg. Méer straf zou ze krijgen, als ze godslasterlijke taal zou uitslaan. Daarom zette de duivel door marteling haar aan om goddeloze dingen over ons te zeggen; hij dacht dat dit wel lukken zou, omdat ze gebroken leek en moedeloos.

26. Maar midden onder de martelingen kwam ze tot bezinning; het leek wel of ze uit een diepe slaap wakker werd; door de tijdelijke straf die ze kreeg, moest ze denken aan de eeuwige foltering in de hel. Daarom sprak ze de godslasteraars tegen en zei: 'Deze mensen vinden het zelfs onwettig om het bloed van redeloze dieren te

verorberen; dan zullen ze toch geen kinderen eten?' Hierna beled ze dat ze zelf een Christin was; daarna werd ze bij de groep martelaren gevoegd.

27. Zo werden de tirannieke folteraars door Christus inactief gemaakt middels de volharding van de gelukzaligen. Maar de duivel bedacht andere middelen: hij liet ze in de gevangenis opsluiten, een afschuwelijke plaats waar het pikdonker was. Hun voeten werden in het blok geslagen en tot het vijfde gat uit elkaar gerekt ¹.

De martelaren werden aan nog meer kwellingen onderworpen. Want zo gaat het als de Satan zijn dienaren aanzet tot wilde razernij en tot het bedrijven van gruwelijke boosaardigheid. De meeste gevangenen stikten in de gevangenis, zovelen als de Heere wilde dat er zouden sterven; zo zouden ze Zijn eer bevorderen.

28. Sommigen van dat getal werden zo wreed gemarteld, dat ze nauwelijks in leven konden blijven, ook al zou men hen proberen te helpen met alle geneeskundige middelen. Opgesloten in de gevangenis en ontbloot van menselijke hulp, werden de slachtoffers door de Heere gesterkt; ze werden naar lichaam en ziel met Zijn kracht vervuld; sommigen ontvingen daarvan zoveel dat ze anderen bemoedigden en opwekten. Maar bij de pasbekeerden en de later opgepakten waren er die lichamelijk nog niet erg geleden hadden; ze bleken echter niet opgewassen tegen de zware druk van de gevangenschap en stierven in de kerker.

29. Grote kracht ontving ook de gezegende **Pothinus**. Hij was meer dan negentig jaar oud; aan hem was de vervulling van het opziensambt te Lyons toevertrouwd. Zijn lichaam was zo zwak, dat het daardoor nauwelijks nog leek te ademen. Maar hij was vurig van geest en werd gesterkt door zijn begeerte naar het voorliggend martelaarschap. Ook hij werd voor de rechtbank gesleept. Door ouderdom en ziekte was zijn lichaam bijna ontbonden; toch behield hij zijn levenslust, zodat Christus daardoor zou triomferen.

30. Hij werd door de soldaten naar het tribunaal gebracht. De plaatselijke hoogwaardigheidsbekleders en de hele volksmassa begeleidden hem en schreeuwden hem van alles toe, alsof hij Christus zelf was; maar hij zelf legde een waardig getuigenis

¹ Zo'n blok hout had op verschillende afstanden een aantal gaten om mensen in vast te binden en te pijnigen

31. De stadhouder vroeg hem wie de God van de christenen was; Pothinus antwoordde: 'U zult het te weten komen, als u daartoe waardig bent.'

Daarna werd hij meedogenloos weggesleurd; hij kreeg er ongenadig van langs. De mensen dichtbij, misbruikten hun handen en voeten tegen hem zoveel ze maar konden en zonder op zijn leeftijd acht te slaan; de mensen verder weg smeten alles wat ze maar bij de hand hadden naar hem toe; ze dachten zeker dat ze zonde zouden doen of niet vroom genoeg leken in de ogen van hun goden als ze ophielden met die razernij tegen hem; alsof ze zelf hun goden moesten wreken, zo gedroegen ze zich. Pothinus ademde bijna niet meer toen hij in de gevangenis geworpen werd; na twee dagen gaf hij de geest.

32. Daarna gebeurde er iets wonderlijks. Gods machtige werking openbaarde zich en de grenzeloze genade van Christus liet zich zien. Het ging om iets dat zelden voorkomt bij een groep broeders onder elkaar, maar wel behoort tot Christus' wijze van werken.

33. Er waren immers eigenlijk twee soorten gevangenen. De ene groep was bij de eerste razzia gegrepen maar hadden het geloof ontkend; toch waren ze gevangen gezet en deelden ook in de verschrikkingen; dat ze het geloof herroepen hadden leverde hen

ditmaal weinig goeds op.

Wie echter bleven belijden wat ze waren, werden als christenen gevangen gezet, en kregen geen andere veroordeling.

34. Deze belijdende christenen werden verkwikt vanwege de vreugde om het martelaarschap, de hoop op de beloften, de liefde van Christus en de Geest van de Vader. Maar de afvalligen kregen zware gewetenswroeging en werden beschouwd als een stel moordenaars en kregen dubbel zoveel straf als de anderen; je kon dat alleen al zien aan hun uiterlijk, als ze voorbij gingen; het verschil met al de anderen was goed op te merken.

35. De ene groep ging vol vreugde voort, op hun gezicht was een mengeling van heerlijkheid en grote genade te lezen. Hun boeien omsloten hen als fraaie versierselen, zoals van een bruid die zich ooit met een prachtig veelkleurig gewaad, met goud doorweven; sommigen vonden dat ze gezalfd leken met geurstoffen, omgeven als ze waren met de goede geur van Christus.

Maar de andere groep, die van de afvalligen, ging voort met neergeslagen ogen, ontmoedigd, gefrustreerd, overvallen door schaamte. Bovendien werd deze groep door de heidenen beschouwd als een stel ontaarde schurken, die beschuldigd waren van moord. Maar nu hadden ze ook niet meer de eerbare, roemrijke en levenwekkende naam, die de christenen droegen. De echte christenen zagen al deze gevolgen van afvalligheid en werden daardoor des te meer bevestigd in hun geloof; zodra ze gegrepen werden legden ze daarom zonder aarzelen hun belijdenis af; ze gaven geen aandacht meer aan duivelse tegenwerkingen.

De schrijvers van dit bericht gaan na een paar tussenopmerkingen als volgt verder:

"Er ontstonden hierna verschillende soorten martelaarschap, samenhangend met de wijze waarop ze heengingen; het was alsof de martelaren uit verschillende soorten en kleuren bloemen een grote krans aan het vlechten waren, die ze aan de Vader gingen aanbieden. Deze edelmoedige helden, ieder verwickeld in zijn eigen strijd, zouden een roemrijke overwinning behalen. Daarom was het rechtvaardig dat ze de grote erekrans van de onverderfelijkheid ontvingen.

37. En zo werden *Maturus*, Sanctus, Blandina en Attalus bestemd voor de wilde beesten, om daar als het gebruikelijk schouwspel voor het onmenselijke heidendom te dienen.

De dag waarop het gevecht met de wilde dieren zou plaatshebben werd vanwege de onzen openlijk bekend gemaakt.

38. Maar Maturus en Sanctus doorstonden alle pijnigingen in het amfitheater. Het leek wel of ze tevoren niets te verduren hadden gehad, of liever, alsof ze in allerlei eerdere beproeving de tegenstander hadden verslagen en nu streden voor de eigenlijke erekrans. Ze bleven overeind bij de geselslagen die ze zoals gewoonlijk in het amfitheater met geweld kregen toegediend; ze doorstonden de aanvallen en verwondingen van de beesten; ze hielden stand tegen alle krankzinnige di n gen, die de mensen van verschillende kanten eisten; ze verdroegen het zelfs dal hun lichamen op de ijzeren stoel geroosterd werden, zodat ze de walm van hun eigen schroeiend vlees konden ruiken.

39. De folteraars vonden dat nog niet voldoende; ze gingen tot het uiterste van razernij om de volharding van de slachtoffers te breken. Maar ze kregen niets los; van Sanctus hoorden ze alleen maar de belijdenis die hij vanaf het begin had gesproken.

40. Ondanks de grote strijd had de ziel van de martelaren het kunnen volhouden; maar tenslotte werden ze onthoofd. Op die dag waren ze een schouwspel voor de wereld geweest. Dat was nog eens iets anders dan het veelsoortig vertier dat de gladiatoren gevechten boden.

41. **Blandina** werd aan een paal gehangen en gebonden als voer voor de beesten die haar wild zouden aanvallen. Voor de anderen die samen met haar gemarteld werden leek het wel alsof ze aan het kruis hing; en door haar voortdurende gebeden beurde ze velen op. Haar medestrijders zagen met eigen ogen hun zuster zo hangen; daardoor moesten ze denken aan Hem, Die voor hen gekruisigd was; zo wilde zij degenen die in Hem geloven sterken in hun overtuiging dat ieder die voor Christus' eer lijdt, voor altijd de gemeenschap met de levende God zal smaken.

42. Blandina hing daar aan de paal, maar geen van de beesten raakte haar aan. Daarom werd ze weer van de paal afgenomen en naar de gevangenis teruggebracht, om voor een volgende fase in de strijd bewaard te worden. Zo zou Blandina door vele oefeningen de overwinning behalen en daardoor het onverbiddelijk oordeel over de listige slang op zijn eigen hoofd doen terugkeren. Hoewel ze klein was en zwak en men haar al snel verachtte, bleek Blandina bekleed met de kracht van de machtige en onoverwinnelijke strijder Jezus Christus. Blandina kon daardoor de vijand in menig gevecht overwinnen en na de strijd de kroon der onverderfelijkheid ontvangen.

43. **Attalus** was een man van uitzonderlijk karakter. Daarom wilden de mensen ook hem zien verschijnen. Hij trad aan als een goed voorbereide strijder, omdat hij degelijk geoefend was in christelijke weerbaarheid; hij had ons altijd al gesteund door zijn getuigenis voor de waarheid.

44. Toen Attalus het amfitheater werd rondgeleid, werd er een bord voor hem heen gedragen waarop in het latijn stond: Dit is Attalus de christen. De mensen waren woedend op hem. Toen de stadhouder te weten kwam dat Attalus een Romein was, beval hij hem naar de gevangenis terug te brengen. Daar was nog een hele groep mensen, waarover de stadhouder een brief aan Caesar had geschreven en diens antwoord afwachtte.

45. Die tussentijd bleef voor hen niet werkloos of vruchteloos; maar in de volharding van hen werd de grenzeloze genade van Christus zichtbaar. Want door degenen die nog leefden werd het dode tot leven gebracht; ofwel, de martelaren wisten genade voor te stellen aan de gevangenen, die nog geen martelaren waren. Grote blijdschap ontstond er voor de maagdelijke moeder [de kerk]; want wie zij als een dode miskraam had uitgeworpen, mocht zij nu weer levend terugkrijgen.

46. Door middel van de echte martelaren kwamen de meesten van hen die afvallig geworden waren, weer terug op hun beslissing en werden als herboren; ze werden vervuld met levendig vuur en leerden belijdenis af te leggen van hun geloof. En zo, als herleefd en weer krachtig, kwamen ze voor het tribunaal om opnieuw door de stadhouder ondervraagd te worden. Ze proefden iets zoets in de genade van God, Die de dood van een zondaar niet wenst, maar hem vriendelijk tot bekering nodigt (verg. Eze. 18.23 en Eze. 33.11).

47. Inmiddels had de keizer teruggeschreven dat ze doodgeranseld moesten worden; alleen wie het geloof herriep kon in vrijheid gesteld worden.

Bij het begin van het grote feest, dat hier gehouden zou worden liet de stadhouder de martelaren halen; er waren zoals gewoonlijk zeer veel mensen uit alle volken bijeengestroomd; de menigte kon nu kijken naar de gelukzaligen, die voor het tribunaal gesleept werden, als een openbaar schouwspel voor de kijkers. De stadhouder ondervroeg hen opnieuw. Wie het Romeinse burgerrecht bleek te bezitten liet hij onthoofden. De rest stuurde hij naar de wilde beesten.

48. En zo werd Christus op wonderbaarlijke wijze verheerlijkt in degenen die Hem

eerder nog hadden afgezworen; want tegen alle verwachting van de heidenen in beleden ze hun geloof. Ze waren apart ondervraagd, zodat het leek alsof ze spoedig zouden worden vrijgelaten; maar toen ze hun geloof beleden, werden ze aan het getal der martelaren toegevoegd. De mensen die nooit een spoor van geloof bezeten hadden en niets kenden van de sierlijke huwelijkskleding en geen idee hadden van de godsvrucht, bleven ook nu buiten staan; door hun levenswandel lasterden ze de weg van de christenen, als zonen van het verderf. Alle anderen bleven de kerk trouw.

49. Dat bleek ook van een zekere **Alexander**, toen hij net als de anderen ondervraagd werd. Hij was van geboorte een Frygiër en van beroep dokter. Vele jaren had hij in Gallië doorgebracht en was bij allen bekend vanwege zijn liefde voor God; de vrijmoedige manier waarop hij de waarheid naar voren bracht liet zien dat hij vervuld was met de apostolische genade. Zo stond hij voor het tribunaal en spoorde hen met wenken aan om een goede belijdenis af te leggen; voor de mensen die rondom het tribunaal stonden was het duidelijk dat hij iets van plan was.

50. Maar de menigte was nijdig, omdat de mensen die eerder het geloof afgezworen hadden nu toch weer belijdenis deden; daarom scholden de omstanders op Alexander alsof hij daarvan de oorzaak was. De stadhouder stond op en vroeg hem nadrukkelijk wie hij was, waarop Alexander antwoordde dat hij een christen was. De stadhouder was woedend en veroordeelde hem tot de gang naar de wilde beesten. De volgende dag dus moest Alexander de arena in, ditmaal samen met Attalus. De stadhouder had het volk een plezier willen doen en liet de beesten voor de tweede keer op Attalus los.

51. Al de kwalijke straffen die bedacht waren om mensen in het amfitheater te pijnigen hadden deze twee nu ondergaan; ze hadden de vreselijkste kwelling geh. den. Nu werden ook zij tenslotte als slachtoffer gedood. Alexander slaakte geen enkel geluid, geen kreet van pijn ontsnapte hem; in zijn hart sprak hij alleen wel God.

52. Wat Attalus betreft, die werd op de ijzeren stoel gezet en begon te verin den; terwijl de rook van zijn schroeiend lichaam rond hem opwalmde zei hij in het Latijn tegen de menigte: Wat jullie hier doen is niets anders dan het verslinden van mensen; maar wij hebben nooit mensen gegeten en doen hen geen enkel onrecht aan. Toen men hem vroeg welke naam [zijn] God droeg, antwoordde hij: *God heeft geen naam zoals de mensen.*

53. Op de laatste dag van het gladiatorenoptreden werd ook Blandina weer tevoorschijn gehaald, samen met een ongeveer **vijftienjarige jongen, Ponticus** geheten. Men had hen overigens dagelijks daarheen gesleept om hen de foltering van de anderen te laten zien; met geweld probeerde men hen te laten zweren bij hun eigen heidense idolen. Maar het tweetal hield stand en minachtte hen. De massa reageerde daar furieus op; dat de jongen nog zo jong was en de andere een vrouw, kon hun niets schelen.

54. Daarom lieten ze de twee allerlei pijnigingen ondergaan en werkten de hele serie martelingen af om ze toch maar te laten zweren aan de afgoden; maar dat lukte niet. De heidenen konden zien dat Ponticus aangespoord en versterkt werd door zijn zuster in het geloof, die hem telkens bemoedigde. Fier verdroeg Ponticus al deze foltering, tot hij de geest gaf

55. En toen, als laatste van allen, Blandina, de gezegende vrouw. Zoals een goede moeder haar kinderen bezielt, had ze haar lotgenoten op weg geholpen om als overwinnaars de Koning te ontmoeten. En nu haastte ze zich langs dezelfde weg als haar kinderen in hun lijden hadden gevolgd om hen spoedig terug te zien; ze zag er

met verlangen naar uit; ze verheugde zich over haar aanstaande heengaan. Het leek wel of ze op een bruiloftsmaal was uitgenodigd, in plaats van voor de wilde beesten geworpen te worden.

56. Na alle geselslagen, na voor de beesten te zijn gegooid, na het schroeiend ijzer gebrand te zijn, werd ze nu in een net voor een stier geworpen; ze werd door het dier heen en weer geslingerd; niet langer had ze meer enig besef van wat er met haar gebeurde; zó krachtig was haar hoop, haar vertrouwen op wat haar beloofd was, haar gemeenschap met Christus; toen stierf ook zij als slachtoffer. De heidenen moesten zelf erkennen, dat in hun midden nog nooit een vrouw zo veel verschrikkelijk lijden doorstaan had als deze Blandina.

57. Maar zelfs na al de wrede martelingen was de razernij en woede tegen de heiligen nog niet bevredigd; de nijd van deze wilde, barbaarse stammen kon niet gemakkelijk tot rust gebracht worden, omdat het wilde beest hen opzwiepte. Hun woede leidde tot nieuwe actie, zelfs tegen de lijken.

58. Dat ze overwonnen waren maakte hen niet beducht; want ze misten het vermogen tot verstandig denken; eerder deed dat hun toorn als van een wild beest nog meer aanwakkeren; stadhouder en volk toonden één en dezelfde onrechtvaardige haat tegen ons, opdat de Schrift vervuld zou worden (Op. 22.11): *'Die onrecht doet, dat hij nog onrecht doe; ... en die rechtvaardig is, dat hij nog gerechtvaardigd worde.*

59. En zo wierpen ze de lijken die in de kerker verteerden voor de honden. Nacht en dag zagen ze nauwgezet erop toe dat wij niet iemand konden begraven. Wat de wilde dieren in hun zwelgpertij nog niet hadden verslonden of wat het vuur bij de verbranding had overgelaten, verscheurde en verkoelde ledematen, dat stelden ze allemaal ten toon. De rompen en hoofden van degenen die onthoofd waren, werden vele dagen achtereen door soldaten bewaakt, zodat ze niet begraven konden worden.

60. Er waren er die uit knarsetandende woede zich afvroegen of er nog een ergere wraak te bedenken viel om de stoffelijke resten te verminken. Anderen maakten grappen over de lijken en bespotten ze; ze prezen hun afgoden en zeiden, dat die gezorgd hadden voor de bestraffing van de martelaren.

Er waren ook anderen, die zich wat gematigder gedroegen en gevoelens van enig medelijden leken te koesteren; maar ook die uitten grove lasteringen door te zeggen: Waar is hun God toch? Ze achtten hun godsdienst hoger dan hun eigen leven, maar wat voor voordeel heeft het hen gebracht?

61. De heidenen reageerden dus heel verschillend, maar ons gevoelen was er een van diepe rouw, omdat het onmogelijk was de lichamen ter aarde te bestellen. 's Nachts kregen we daartoe geen gelegenheid en het lukte niet om ze met geld over te halen; smeekbeden hielpen niet. Want ze bewaakten de stoffelijke resten op alle mogelijke manieren; 't leek wel alsof ze iets belangrijks zouden binnenhalen, als de lichamen maar niet begraven werden."

62. De schrijvers van de brief voegden er nog enige opmerkingen aan toe:

"Nadat de lichamen van de martelaren op elke denkbare manier waren tentoongesteld en zes dagen aan de buitenlucht waren blootgesteld, hebben die wetteloze lieden ze tenslotte helemaal verbrand. De tot stof vergane as werd in de Rhône gestrooid, die daar dichtbij liep. Zo zou er geen spoor van de martelaren op de aarde overblijven.

63. Ze deden dit met de gedachte dat ze zo God konden overwinnen en hen de standing konden afnemen. De heidenen zeiden: Ze moeten niet hopen dat ze weer zullen opstaan. Ze hebben deze nieuwe, vreemde godsdienst bij ons binnen gehaald in het geloof en de hoop, dat ze zullen opstaan; zo hebben ze verschrikkelijke bestraffingen doorstaan en waren ze bereid om met vreugde te sterven. Maar we

zullen wel zien, of ze weer opstaan; we zien wel of hun God hen kan helpen en uit onze handen redden."

5.2 De martelaren nemen de afvalligen weer op

1. Deze dingen gebeurden met de gemeenten van Christus onder keizer Antoninus Verus, die ik eerder al noemde. Men kon daaruit gemakkelijk opmaken wat er waarschijnlijk in de andere provincies zou gebeuren.

Het is wel goed om hier uit de brief, die ik in het vorige gedeelte ver meldde, nog een paar stukken te citeren. Daarin gaat het over de ingetogenheid van de martelaren over wie ik schreef; hoe menslievend ze optraden blijkt uit de volgende woorden:

2. "Ze waren vurige navolgers van Christus: *Die in de gestaltenis Gods zijnde, geen roof geacht heeft Gode evengelijk te zijn* (Fil. 2.6). Dat is ook wel gebleken. Want hoewel ze niet één of twee keer, maar vele malen martelingen ondergingen, van de beesten naar de gevangenis heen en weer gesleept werden, en striemen en brandplekken over hun hele lichaam hadden, toch noemden ze zichzelf geen martelaren. En ze vonden het niet gepast dat wij ze die naam gaven. Maar als we ze eens, in een brief of een gesprek, martelaren noemden, gaven ze ons een ernstige vermaning om dat niet te doen.

3. Want de titel martelaar stonden ze graag af aan Christus, de ware en getrouwe Martelaar¹, *de Eerstgeborene uit de doden*, de eerste Leidsman tot het leven dat God geeft.

Ook vermeldden ze dan de martelaren, die al gestorven waren en zeiden: Die zijn nu martelaren, die Christus waardig geacht heeft te ontvangen door hun belijdenis. Hij heeft hun getuigenis verzegeld vanwege hun heengaan. Maar wij zijn slechts kleine, bescheiden belijders. En onder tranen smeekten ze de broeders voortdurend gebeden voor hen op te zenden, dat ze vol zouden kunnen houden.

4. Ze lieten metterdaad de kracht van het martelaarschap zien en aarzelden niet om zich vrijmoedig tegen de heidenen uit te spreken; zo maakten ze telkens hun nobele houding duidelijk, door betoon van volharding en onverschrokken durf. Maar, vol van Godsvreze, weigerden ze de naam martelaar van de broeders te ontvangen."

1. Het woord martelaar heeft historisch dezelfde bron als het Griekse woord voor 'getuige': 'martus'

5. Even verder zeggen ze over hen:

"Ze vernederden zichzelf onder de machtige hand [Gods], waardoor ze nu zeer verhoogd zijn (verg. 1 Petrus 5.6). En net als Stefanus, de volmaakte martelaar, hebben ze gebeden voor degenen die zo'n bittere vijandschap ten toon spreidden: *Heere reken hun deze zonde niet toe* (Hand. 7.60). Ze waren een voorspraak voor allen, ze beschuldigden niemand, ze bevrijdden allen en bonden niemand. En als Stefanus al gebeden heeft voor de mensen die hem stenigden, hoeveel te meer zal hij dat gedaan hebben voor de broeders."

6. En na enige andere zaken vermeld te hebben, zeggen ze vervolgens:

"De liefde van de martelaren was oprecht; zo zeer zelfs, dat ze vele gebeden in tranen uitstortten voor de Vader opdat de afvalligen gered zouden worden. Hun grootste strijd was hierin gelegen, dat ze het beest wilden dwingen om kokhalzend degenen weer levend over te geven die hij dacht verslonden te hebben. Ze voelden zich niet verheven boven degenen die van het geloof afvielen. Maar waarin ze zelf overvloed

hadden, daarvan deelden ze mee aan degenen die tekort kwamen en deden dat met moederlijke ontferming. Ze smeekten de Vader om leven voor hen.

7. Hij gaf het hun en zij gaven het door aan de mensen om hen heen. Als overwinnaars over alles kwamen zij voor God: steeds maar hadden ze de vrede lief, telkens weer probeerden ze de vrede aan ons door te geven, en in vrede reisden ze af naar God. Aan moeder [de kerk] lieten ze geen last na, geen opstand of strijd aan de broeders, slechts vreugde en vrede, eensgezindheid en liefde."

8. Wat hiervoor geschreven is, laat heel goed de liefde zien van die gezegende broeders jegens de afvalligen. Daar kan men nog wat van leren. Dat geldt ook voor die mensen die na al wat gebeurd was, de leden van Christus zonder iemand te sparen op een onmenselijk en genadeloze wijze bejegend hebben.

5.3 Het visioen dat Attalus de martelaar in een droom zag

1. In dezelfde brief over de reeds vermelde martelaren staat nog een verhaal dat het waard is om door te geven; onze lezers zullen het wel op prijs stellen als hun ook die geschiedenis ter kennis gebracht wordt. Het luidt als volgt:

2. "Eén van deze martelaren was een zekere Alcibiades; hij had een heel erg sober leven geleid en nam vroeger vrijwel niets tot zich; hij at alleen maar brood en water. Toen hij in de gevangenis geworpen was, wilde hij dezelfde eetgewoonte handhaven. Maar, nadat hij voor de eerste keer in het amfitheater de strijd had moeten aanbinden, kreeg Attalus daarover een openbaring. In dat gezicht werd aan Attalus geopenbaard, dat Alcibiades er geen goed aan deed om het geschapene, dat God gaf, niet te nuttigen en daardoor aanstoot gaf aan anderen.

3. Alcibiades luisterde gehoorzaam hiernaar en at sindsdien zonder zich daarover te schamen, alle soorten voedsel; ook dankte hij God ervoor. De genade van God hield dus toezicht op hen en de Heilige Geest gaf hun raad." Tot zover deze geschiedenis.

4. Terwijl de martelaren nog in de gevangenis waren schreven ze verschillende brieven, o.a. aan de broeders in Klein-Azië en Frygië. In die tijd begonnen mensen rond Montanus, Alcibiades en Theodotus in Frygië in de ogen van velen befaamd te worden vanwege hun profetische gaven. En er vertoonden zich terzelfdertijd in verschillende kerken vele andere wonderbaarlijke tekenen van Goddelijke genade macht. Daardoor konden de genoemde mannen bij velen het geloof doen ontstaan, dat ook zij de gave van de profetie hadden. Over hen nu ontstond onenigheid. Op dat moment gaven de broeders in Gallië hun eigen gezonde en zeer rechtzinnige oordeel; ze brachten verschillende brieven in de openbaarheid van martelaren die uit hun midden ter dood waren gebracht; die hadden deze brieven geschreven, terwijl ze nog in de boeien waren. De brieven waren niet alleen gericht aan de broeders in Klein-Azië en Frygië, zoals gemeld, maar ook aan Eleutherus, die toen opziener van Rome was. Zo spanden ze zich in om de vrede in de kerken te bewaren.

5.4 De martelaren bevelen Irenaeus aan bij Eleutherus

1. De hierboven genoemde martelaren 'bevelen ook Irenaeus aan bij Eleutherus, al eerder vermeld als opziener van Rome. Irenaeus was toen ouderling in de kerk te Lyons. Het volgende stuk laat zien hoe royaal ze ten gunste van Irenaeus getuigden:

2. "Vader Eleutherus; we bidden, dat u zich in alle opzichten altijd in God mag verheugen. We hebben onze broeder en metgezel Irenaeus gevraagd om deze brief naar u te brengen. We bevelen hem graag bij u aan en vinden dat u hem kunt beschouwen als een ijverig werker in het verbond van Christus. Als we meenden dat iemands positie hem rechtvaardigheid zou verlenen, dan zouden we hem in de eerste plaats aanbevelen als ouderling van de gemeente; die plaats bekleedt hij nu."

3. In de brief die ik reeds verschillende keren heb aangehaald wordt ook een lijst gegeven van de martelaren; sommigen van hen werden door onthoofding tot hun bestemming gebracht, anderen werden als voedsel voor de wilde beesten geworpen, weer anderen ontsliepen in de gevangenis. Waarom zou ik die lijst hier overschrijven of het aantal van de belijders die nog in leven zijn weergeven? Wie dat wil weten, kan gemakkelijk de brief ter hand nemen en dat alles volledig achterhalen. De brief zelf heb ik, zoals gezegd, opgenomen in mijn verzamelwerk over de martelaren. Tot zover dan de gebeurtenissen die tijdens Antoninus plaats hadden.

5.5 God zendt op de gebeden van onze broeders zegen uit de hemel voor keizer Marcus Aurelius

1 De broer van genoemde keizer heette Marcus Aurelius 1.

1 Zo heette de keizer zelf; wellicht heeft Eusebius hier een bron geciteerd zonder deze oneffenheid weg te werken.

Men zegt dat Marcus Aurelius Caesar in zijn strijd met de Germanen en Sarmatiërs een zwaar verlies dreigde te incasseren omdat zijn leger leed aan watergebrek. Maar soldaten van het zogeheten Melitijnse legioen waren gelovig; om die reden is het van toen af tot nu blijven bestaan; op hun knieën ter aarde gebogen, zoals onze eigen gebedshouding ook is, wendden ze zich als smekelingen tot God, terwijl ze in slagorde tegenover de vijand stonden opgesteld.

2. Voor de vijand was dat al een wonderlijk gezicht; maar men zegt dat er onmiddellijk iets voorviel, dat nog veel wonderbaarlijker was; onweer en bliksem dreven de vijand op de vlucht en joegen ze in de vernieling; tegelijk begon het hard te regenen; het leger van degenen, die God hadden aangeroepen, werd daardoor zeer verkwikt; want ze kwamen bijna om van de dorst.

3. Deze gebeurtenis wordt ook medegedeeld door geschiedschrijvers, die ver afstaan van onze denkwijze 1; maar ze waren wel geïnteresseerd in de geschriften van de mensen, die ik zojuist vermeldde; bovendien wordt het voorval meegedeeld door schrijvers met onze achtergrond. De geschiedschrijvers die het geloof niet met ons gemeen hebben, vermelden wel het wonderbaarlijke voorval, maar geven niet toe dat dit op de gebeden van onze broeders gebeurde. Maar het feit wordt ons, zoals gezegd, ook overgeleverd door de onzen, die vrienden van de waarheid zijn; zij spreken er openhartig en onverbloemd over.

4. Met name noem ik hier Apollinarius; hij vertelt dat het legioen dat door hun gebeden het wonder bewerkte van de keizer een bijnaam kreeg, die goed paste bij wat er gebeurd was; sindsdien heette het legioen in het Latijn *De bliksemwerper*².

1 O.a. Julius Capitolinus en Dio Cassius vermelden het regenwonder, maar schrijven het toe aan het gebed van de keizer of de Egyptische magiër Arnuphis (H)

2 Dio Cassius zegt dat deze naam al veel eerder bestond (H); misschien heeft de keizer de

naam echter veranderd van het vroegere Fulminata in Fulminatrix (bliksemwerper) (W)

5. Ook Tertullianus kan als betrouwbaar getuige voor deze zaken worden aangehaald. Al eerder vermeldde ik zijn werk Apologie, dat hij ter verdediging van het geloof aan de Romeinse senaat aanbood. In dit werk bevestigt hij de onderhavige geschiedenis krachtig door te wijzen op een beter en onmiskenbaar bewijs.

6. Hij schrijft het volgende:

"Tot heden zijn er brieven bewaard van de zeer wijze keizer Marcus, waarin hij zelf getuigt dat zijn leger in Germanië gered werd door de gebeden van de christenen toen het door watergebrek ten onder dreigde te gaan."

Tertullianus voegt eraan toe dat dezelfde keizer degenen die ons probeerden te beschuldigen, met de dood dreigde.

7. En, gaat Tertullianus verder:

"Wat zijn dat toch voor onrechtvaardige en wrede wetten, die tegen ons alleen in het geding gebracht worden? Vespasianus volgde die wetten niet, hoewel hij de Joden overwon; Trajanus schafte ze voor een deel af, door te verbieden dat christenen opgespoord zouden worden; noch Hadrianus, die alle dingen toch erg precies onderzocht, noch de keizer bijgenaamd Pius II [de Vrome] hebben die wetten bekrachtigd. Iedereen kan deze berichten naar believen beoordelen."

8. Wij gaan nu terug naar de lijn van onze geschiedenis.

Pothinus kwam om met de andere martelaren in Gallië, toen hij negentig jaar oud was. Als opziener van de kerk te Lyons werd hij door Irenaëus opgevolgd. Ik heb begrepen dat deze laatste in zijn jeugd Polycarpus nog gehoord heeft.

9. In het derde deel van zijn boek Tegen de ketterijen heeft Irenaëus een opvolgingslijst van opzieners opgenomen, die hij voortzette tot Eleutherus, die leefde in de tijd die ik nu beschrijf, d.w.z. de tijd waarin Irenaëus bezig was met het schrijven van zijn boek. De genoemde lijst geef ik weer in de volgende paragraaf.

5.6 Opzienerslijst van Rome

In zijn hierboven genoemd werk schrijft Irenaëus:

1. "De gezegende apostelen hebben de gemeente gesticht en bevestigd; zij droegen het opzienersambt op aan Linus. Deze Linus wordt door Paulus in zijn brieven aan Timotheüs vermeld.

2. Linus werd opgevolgd door Anencletus; na hem ontving Clemens het opzienersambt, de derde dus na de apostelen. Clemens had met eigen ogen de gezegende apostelen nog gezien en in hun gezelschap verkeerd; de boodschap van de apostelen klonk als het ware nog na in zijn oren, en wat zij overleverden had hij voor ogen. Trouwens, behalve hem waren er nog vele anderen over die van de apostelen onderwijs genoten hadden.

3. Terwijl Clemens in functie was ontstond er grote onenigheid onder de broeders in Korinthe; bij die gelegenheid schreef de gemeente van Rome een zeer gepaste brief aan de Korinthiërs ; in die brief werd de vreedzaamheid van de Korinthiërs gestimuleerd, hun geloofsopbouw bevorderd, en de leer die ze indertijd van de apostelen ontvangen hadden herhaald."

4. Even verder schrijft Irenaëus:

"Clemens werd door Evarestus opgevolgd; Evarestus weer door Alexander. Op hem volgde Xystus als de zesde na de apostelen. Hierna kwam Telesphorus, die eervol als martelaar het lijden onderging. Toen kwam Hyginus, opgevolgd door Pius. Op hem

volgde Anicetus, die door Soter werd opgevolgd. Als twaalfde in rij m.b.t. het opziensambt na de apostelen ontving nu Eleutherus de bediening.

5. Hij staat in dezelfde traditie en dezelfde leer; zo zijn de overlevering van de apostelen aan de gemeente en de verkondiging van de waarheid tot ons gekomen."

Aldus Irenaëus.

5.7 De wonderen die in die tijd door de gelovigen werden gedaan

1. Irenaëus schreef het voorgaande, zoals ik eerder al uiteenzette, in zijn boeken, vijf in getal, die gingen over De weerlegging en waarschuwing tegen de valselijk zo genoemde wetenschap [gnoosis]. In het tweede deel van dat boek laat Irenaëus zien dat tot in zijn dagen voorbeelden van Goddelijke wondermacht voorkwamen in sommige kerken. Hij beschrijft dat als volgt:

2. "Zij hebben niet de macht om de doden op te wekken. De Heere kan dat wel, en ook de apostelen wekten de doden op door middel van het gebed; en ook in de zuivere kerk kwam dat voor, als dat noodzakelijk bleek; dan riep de hele plaatselijke gemeente God aan, onder vasten en smeekbeden; dan kon het gebeuren dat de geest terugkeerde in een ontzield lichaam, dat een mens teruggeschonken werd op het gebed van de heiligen."

3. Na vermelding van enige andere zaken schrijft Irenaëus:

"Wie nog zou zeggen, dat de Heere deze dingen alleen maar in schijn deed, zal ik terugverwijzen naar de profeten en daaruit laten zien dat dit alles precies (wel Hem werd voorgezegd en zeker gebeurd is; want Hij alleen is Zoon van God. Daarom hebben de mensen die echt zijn discipelen waren van Hem genade ontvangen in Zijn naam; en naarmate ieder van Hem vrijelijk deze gaven ontving, deden in zijn naam dingen tot welzijn van de mensen.

4. Sommigen dreven demonen uit, wis en zeker, zodat vaak de personen die van boze geesten gereinigd waren tot geloof kwamen; dan werden ze in de gemeente opgenomen. Anderen hadden voorkennis van toekomstige gebeurtenissen, visioenen en ontvingen profetische boodschappen; weer anderen genazen zieken door handoplegging en lieten hen gezond weer opstaan. En, wat meer is, zelfs doden werden opgewekt en leefden nog vele jaren met ons, zoals ik hierboven schreef Moet ik nog meer zeggen?

5. Het is onmogelijk om het getal van de genadegaven, die de kerk over de hele wereld van God ontving, mee te delen; ze ontvingen die in de naam van Jezus Christus, die onder Pontius Pilatus gekruisigd werd. Dagelijks gebeurde dit ook tot welzijn van de heidenen, zonder dat iemand bedrogen of geld afhandig gemaakt werd. Want omdat de kerk de gaven zonder prijs van God ontving, deelde ze die in haar bediening ook zonder prijs uit."

6. Dezelfde Irenaëus schrijft elders:

"Wij horen dat vele broeders in de gemeente profetische gaven bezitten, of door de Geest in allerlei talen spreken, of verborgen zaken van de mensen voor hun welzijn aan het licht brengen, of de geheimenissen van God verklaren."

Deze verschillende gaven bleven voorkomen tot op de vermelde tijd bij degenen die ze waard waren.

5.8 Irenaeus bericht over de heilige geschriften

1. In het begin van dit boek heb ik beloofd af en toe citaten te geven met

uitleezingen van de vroegere ouderlingen en kerkelijke schrijvers, waarin ze de overleveringen met betrekking tot de heilige Schrift aan ons doorgeven. Eén van hen was Irenaëus. Ik wil nu zijn woorden citeren, in de eerste plaats met betrekking tot de heilige Evangelien.

Hij zegt:

"Mattheüs maakte zijn Evangelie bij de Hebreëen en schreef in hun eigen taal; Petrus en Paulus waren toen in Rome, waar ze het Evangelie verkondigden en de gemeente grondvestten.

3. Na hun heengaan heeft Markus, de leerling en tolk van Petrus, ons op schrift doorgegeven wat Petrus gepredikt had.

1. Het Griekse woord 'exodos' kan zowel vertrekken als sterven betekenen

Lukas, de metgezel van Paulus, stelde het Evangelie te boek zoals het door hem, Paulus, was gepredikt.

4. Later heeft Johannes, de discipel van onze Heere, die aan Zijn borst lag, het Evangelie uitgebracht toen hij nog in Efeze in Klein-Azië was."

5. Dit schrijft Irenaëus in het derde deel van zijn genoemd werk.

In het vijfde deel schrijft hij als volgt over de Openbaring aan Johannes en het getal van de naam van de antichrist:

"Aangezien de zaken er zo voor staan dat het getal in al de echte en oude handschriften gevonden wordt, en dat degenen die Johannes nog hebben meegemaakt het ondersteunen, moet het verstand ons laten zien dat het getal van de naam van het beest wordt berekend naar de cijferwaarde van de Griekse letters [lateinos] die het bevat.

6. Even verder schrijft hij weer over Johannes:

"We durven dus niets met zekerheid te zeggen over de naam van de antichrist. Als het nodig was, dat zijn naam aan de huidige generatie duidelijk bekend werd gemaakt, dan zou dat door hem die de openbaring ontving zijn meegedeeld. Het is nog niet zo lang geleden, dat hij de openbaring zag, tegen onze eigen tijd bijna, omstreeks het einde van Domitianus' regering."

7. Deze dingen vertelt Irenaëus over de Openbaring.

Hij vermeldde ook de eerste Zendbrief van Johannes en gaf er velt. berichten uit weer, evenals uit de eerste Zendbrief van Petrus. Irenaëus kende en liet het gebruik toe van het boekje genaamd *De Herders 1*; dat blijkt uit deze woorden:

"Heel goed staat dit in het geschrift dat het volgende vermeldt: *Geloof vóór alles dat er één God is die alle dingen schiep en ordende.*" Enzovoort.

8. Irenaëus haalt ook citaten aan uit de Wijsheid van Salomo, zonder dat te zeggen:

"Het zien van God brengt onsterfelijkheid voort, en onsterfelijkheid doet ons dicht bij God zijn."

Verder vermeldt Irenaëus de Herinneringen van een apostolisch oudste, maar noemt de naam van de schrijver niet.

9. Ook Justinus de Martelaar en Ignatius komen in Irenaëus' werk voor; hij citeert uit de werken die zij schreven. Aan de verwerping van enige geschriften van Marcion belooft Irenaëus aan de hand van diens eigen werk een apart boek te wijden.

10. Hoor nu ook wat Irenaëus schreef over de vertaling van de door God geïnspireerde Geschriften door de Zeventig².

1 Ook bekend als 'De Herder van Hermas'

2 Vaak wordt de Septuagint zo genoemd, omdat deze vertaling volgeet, traditie door ± 70 vertalers zou zijn gemaakt, vanaf ± 285 v.C.

Eerst zegt hij:

God werd mens; de Heere Zelf verlostte ons en gaf ons het teken van de Maagd Maar dat teken wordt niet juist weergegeven door sommigen van hen die nu 'le Schrift durven te vertalen, zoals Theodotion van Efeze en Aquila van Pontus; schrijven: *Zie een jonge vrouw zal zwanger worden en een zoon baren* (Jes. 7.14) Beide vertalers waren Joodse proselieten, die de Ebionieten zijn gevolgd door te zeggen dat Jezus door Jozef verwekt werd.

11. Even later gaat Irenaeus als volgt verder en schrijft:

"Voordat de Romeinen hun rijk hadden gevestigd, toen de Macedoniërs Klein Azië in bezit hadden, wilde Ptolemaeus, de zoon van Lagus, zijn bibliotheek gaan uitbreiden; hij had die gesticht in Alexandrië en wilde de boekerij graag verrijken met de werken van alle mensen, met al de boeken die het bestuderen waard waren; daarom vroeg hij de inwoners van Jeruzalem om hun boeken in het Grieks te vertalen en ter beschikking te stellen.

12. Omdat zij onderworpen waren aan de Macedoniërs, zonden zij zeventig van hun oudsten die het best onderlegd waren in de Schriften naar Ptolemaeus; dezen kenden beide talen; zo liet God doen wat hij wilde.

13. Ptolemaeus vond dat zij ieder voor zich en in afzondering hun proeve moesten maken; want hij wilde niet dat zij door een gezamenlijke vertolking de waarheid van de Schriften zouden verdoezelen; daarom scheidde hij hen van elkaar en gaf ze opdracht hetzelfde in vertaling op schrift te stellen. Dit liet hij bij alle boeken doen.

14. Toen ze daarna weer bij elkaar kwamen in tegenwoordigheid van Ptolemaeus, vergeleken ze de diverse vertalingen met elkaar; allen bleken dezelfde zaken van begin tot eind met dezelfde woorden en uitdrukkingen weergegeven te hebben; daardoor werd God verheerlijkt en werden de Schriften als echt Goddelijk erkend. De heidenen die erbij aanwezig waren wisten nu dat de Schriften door de inspiratie van God waren vertaald.

15. Dat God dit had laten doen was op zichzelf niet verwonderlijk; want indertijd, toen de Schriften tijdens de ballingschap van het volk onder Nebucadnezar waren vernietigd en de Joden na zeventig jaar naar hun land terugkeerden, had Hij Ezra, de priester uit Levi's stam, geïnspireerd om ten tijde van Artaxerxes, de koning van de Perzen, de geschriften van de vroegere profeten opnieuw samen te stellen en de wetten van Mozes weer aan het volk te geven."

Tot zover Irenaeus.

1 Dat duurde van 180-192

2 Deze Alexandrijnse school heeft veel betekend voor de ontwikkeling van Bijbelonderzoek en theologie

5.9 De opzieners tijdens Commodus

Antoninus was keizer gedurende negentien jaar; daarna aanvaardde Commodus het bewind. In het eerste jaar van diens regering kreeg Julianus het opzicht over de gemeenten van Alexandrië; daarvoor had Agrippinus twaalf jaar dit ambt vervuld.

5.10 De filosoof Pantaenus

1. In diezelfde tijd werd de school van de gelovigen geleid door een man die Pantaenus heette; hij was zeer befaamd wegens zijn onderwijs. Er bestond daar bij hen [in Alexandrië] een oude gewoonte om een school voor Bijbelwetenschap te hebben; tot in onze tijd bestaat dit instituut; ik heb begrepen, dat de school geleid werd door deskundigen in wetenschap en Godgeleerdheid.

Volgens de traditie stond Pantaenus toentertijd als een uitbinker bekend; hij was vroeger onderwezen in de filosofie van de zogeheten Stoïcijnen.

2. Men zegt dat hij grote ijver aan de dag legde als een vurig verbreider van het Goddelijke Woord; zo zelfs, dat hij werd uitgezonden als verkondiger van het Evangelie van Christus naar de volken in het oosten en daar tot in India voorttrok. Er waren daar toen veel Evangelisten die het Woord verbreidden; ze waren zo door Goddelijke ijver bezielde door het voorbeeld van de apostelen dat ze ernaar streefden om zich dienstbaar te maken tot verbreiding en versterking van het Woord van God.

3. Pantaenus was één van hen en bereikte naar men zegt zelfs de landen van India. Volgens de berichten ontdekte hij daar bij zijn aan komst, dat anderen hem voor geweest waren; er bevonden zich daar mensen die Christus al kenden en het Evangelie van Mattheus bezaten; Bartholomeüs, één van de apostelen, had indertijd tot hen gepredikt en hen het Evangelie van Mattheus in het Hebreeuws nagelaten; dat werd tot dan toe bewaard.

4. Na het verrichten van veel loffelijke werken werd Pantaenus tenslotte hoofd van de school [in Alexandrië]; hij gaf daar veel uitleg van de Goddelijke waarheid, mondeling en op schrift.

5.11 Clemens van Alexandrië

1. In deze tijd was ook Clemens in Alexandrië zeer bekend als beoefenaar van de Bijbelwetenschappen; hij droeg dezelfde naam als de discipel van de apostelen, die vroeger opzicht had over de gemeente te Rome.

2. In zijn Hupotuposen noemt Clemens Pantaenus met name als zijn leermeester. Het lijkt mij dat Clemens deze zelfde persoon bedoelt in deel één van zijn boek Stromata; daarin schetst hij de meest befaamde opvolgers van de apostelen en schrijft:

3. "Dit boek heb ik niet gemaakt om ermee te prijken; maar ik heb een schat aan herinneringen verzameld voor mijn oude dag, zodat ze een medicijn tegen vergeetachtigheid kunnen vormen; ik geef daarin bij wijze van schets een eenvoudig beeld van de duidelijke en bezielde leerstukken, die ik mocht horen van verschillende begenadigde en werkelijk prijzenswaardige mannen.

4. De één was een Ioniër uit Griekenland, de ander uit Groot-Griekenland¹; weer één was een Coele-Syriër², een ander geboortig uit Egypte. Anderen woonden in het oosten; één van hen kwam uit Assyrië, een ander was van afkomst een Hebreëer, en kwam uit Palestina. De laatste die ik ontmoette was de eerste in bekwaamheid; ik vond hem versholten in het afgelegen Egypte.

5. Al dezen hebben de heilsleer naar waarheid doorgegeven; zoals ze die direct van Petrus en Jakobus, en van Johannes en Paulus, van de heilige apostelen ontvangen hadden, doorgegeven als van vader op zoon (hoewel maar een paar kinderen werkelijk op hun vader lijken). Zo zijn ze door Gods genade naar ons gekomen om het zaad, al gestrooid door de apostelen van weleer, in ons neer te leggen."

1. D.i. Zuid-Italië

2. D.w.z.: uit Libanon afkomstig

5.12 De opzieners van Jeruzalem

1. In Jeruzalem was toentertijd Narcissus opziener; hij was zo befaamd dat velen hem tot vandaag in ere houden; hij was de vijftiende in de reeks, die achtereenvolgens dat ambt bekleedde, nadat de Joden tijdens keizer Hadrianus waren belegerd. Ik heb al laten zien dat de kerk daar sinds die gebeurtenis niet langer werd geleid door mensen uit de besnijdenis, maar door iemand uit de heidenen; Markus was de eerste niet-Joodse opziener, die in Jeruzalem die functie vervulde.
2. Na hem kwam Cassianus als opziener, volgens de opzienslijsten van die gemeente; op hem volgden Publius en Maximus; daarna kwam Julianus, toen Gaius; vervolgens Symmachus en nog een Gaius, opgevolgd door een andere Julianus; toen kwam Capito, daarna Valens en Dolichianus. Tenslotte dus Narcissus, de dertigste die gerekend vanaf de apostelen in de opvolging zijn plaats kreeg.

5.13 Rhodo en zijn verhaal over de onenigheid die ten aanzien van Marcion ontstond

1. Omstreeks deze tijd leefde Rhodo, geboortig uit Klein-Azië, en, naar hij zelf zegt, een leerling van Tatianus, met wie wij al eerder kennis gemaakt hebben; Rhodo schreef verschillende boeken, onder andere één met een bestrijding van de ketterij van Marcion. Hij zegt dat deze ketterij in zijn tijd in verschillende sekten was uitgesplitst; hij beschrijft deze en wie oorzaak van de scheuringen waren en verwerpt heel precies de valse leerstellingen die elk voortbracht.
Luister maar hoe hij dat met eigen woorden beschrijft:
2. "Ze zijn ook onder elkaar verdeeld; dat komt omdat ze er een onhoudbare leer op na houden. Zo stond ene Apelles uit deze groep op, die zich eerbiedwaardig achtte wegens zijn levenswandel en ouderdom; hij beweerde slechts één principe te erkennen: de profetische uitspraken komen van een vijandige geest. Want hij vertrouwde op de uitspraken van een zekere maagd, Filomena geheten, die onder invloed van demonen stond.
3. Anderen uit deze groep, onder wie de roerganger [Marcion] zelf, hielden het op twee principes; Potitus en Basilicus behoorden tot deze stroming.
4. Net als die wolf uit Pontus¹, waren ze niet in staat om het onderscheid tussen de principes in de dingen te ontdekken en vervielen tot een lichtzinnigheid, waarin ze uit de losse pols beweerden, zonder enig bewijs, dat er twee principes waren. Nog weer anderen raakten verder uit de koers; ze beweerden dat er geen twee, maar liefst drie natuurlijke principes waren. De belangrijkste voorman van deze groep was Syneros; dat zeggen tenminste de mensen die zijn school onder steunen."

¹ Marcion was zoon van een opziener in de regio Pontus

5. Deze schrijver [Rhodo] vertelt ook dat hij met Apelles een gedachtewisseling had. Hij zegt daarvan:
"De oude heer Apelles raakte betrokken in een gesprek met ons en werd in vele van zijn valse voorstellingen bestreden. Daarom zei hij, dat je de leer helemaal niet moest onderzoeken, maar dat iedereen moest blijven bij wat hij geloofde. Hij beweerde dat allen die op de Gekruisigde hoopten, behouden zouden worden, als ze maar werkers van het goede bevonden werden. Ook beweerde hij, dat de meest duistere zaak van alles de Godsvraag was, zoals ik al zei. Want hij bleef zeggen, dat er slechts één

principe was, zoals ook onze leer bevestigt."

6. Vervolgens schrijft Rhodo, na zijn mening volledig naar voren te hebben gebracht: "We zeiden tegen hem: Hoe kun je dat bewijzen? Of hoe kun je zeggen dat er maar één principe is? Zeg het ons.

Maar Apelles antwoordde, dat de profetieën zichzelf verwierpen omdat ze helemaal niets waars bevatten, omdat ze vals waren en zichzelf tegenspraken. Apelles zei ook dat hij weliswaar niet wist dat er maar één principe was, maar dat hij ertoe geneigd was om dat als zijn mening te aanvaarden.

7. Door mij gevraagd om onder ede de waarheid te spreken, zei Apelles onder ede dat hij de waarheid sprak; hij zei dat hij echt niet begreep hoe er een God kon bestaan zonder voortgebracht te zijn, maar dat hij dat geloofde. Ik moest wel lachen, toen ik dat hoorde; want hij beweerde een leraar te zijn, maar wist niet te onderbouwen wat hij onderwees."

8. Rhodo beweert in datzelfde werk dat hij tot Callistion richtte, dat hij in Rome van Tatianus onderwijs ontvangen had; hij zegt ook dat Tatianus een boek over Problemen had geschreven met de belofte om duistere en verborgen zaken in de heilige Geschriften aan te geven; Rhodo belooft in een boek van hemzelf op die vragen antwoord te geven.

Er bestaat ook nog een boek van Rhodo, waarin hij het Hexaameron¹ 1 becommentarieert.

9. Apelles, waar het zojuist over ging, heeft overigens talloze schandelijke opmerkingen gemaakt over de wet van Mozes; en in diverse werken lasterde hij de heilige geschriften, door ze, naar hij meende, niet grote inspanning te bestrijden en te weerleggen.

Tot zover hierover.

¹ het werk van de zes scheppingsdagen

5.14 De valse profeten van de Frygiërs

De vijand van Gods kerk is de grote tegenstander van alles wat goed is; hij bevordert wat kwaad is en laat niets ongebruikt om boze plannen tegen de mensen te beramen; zo was hij ook nu weer bezig door nieuwbakken ketterijen tegen de kerk te laten ontstaan. Als vergiftige slangen over de aarde, zo slopen deze ketterijen door Klein-Azië en Frygië; ze beweerden dat Montanus de Parakleet (De Trooster, of de Heilige Geest) was en dat de twee vrouwen die hem volgden, Priscilla en Maximilla, zijn profetessen waren.

5.15 De scheuring van Blastus in Rome

Ook in Rome kwamen ketterijen tot ontwikkeling. Aan het hoofd ervan stond Florinus, die zijn ambt als ouderling in de kerk daar verloor; hij sleepte Blastus, die op vergelijkbare wijze ten val kwam, mee. Dit tweetal trok velen uit de kerk mee en leidde hen naar hun eigen sekte; want ieder van hen meende op eigen houtje vernieuwingen met betrekking tot de waarheid te moeten verzinnen.

5.16 De zaak van Montanus en zijn valse profeten

1. Tegen de genoemde ketterij van de Frygiërs werd de waarheid met krachtige

wapens verdedigd; een sterke, onoverwinnelijke tegenstander kwam op in de persoon van Apollinarius van Hiërapolis, van wie ik al eerder melding maakte; behalve hem deed de overwinningsmacht van de waarheid toen vele andere geleerde mannen opstaan. Over hen is nog overvloedig historisch materiaal voor ons bewaard.

2. Eén van hen begint zijn werk tegen de Frygiërs met de opmerking, dat hij ze wel in een mondelinge discussie wilde ontmoeten en bestrijden. Zijn werk heeft de volgende openingswoorden:

3. "Geliefde Avircius Martellus.

Al een behoorlijk lange tijd heeft u mij aangespoord om een verhoog te schrijven tegen de ketterij die naar Miltiades genoemd is; tot nu toe heb ik daarover nogal geaarzeld; weliswaar valt er genoeg aan te merken op die leugenleer en is er veel om voor de waarheid te getuigen. Maar ik was bang en bevreesd, dat het sommigen zou toeschijnen dat ik iets nieuws wilde schrijven of zelfs iets toevoegen aan de leer van het Nieuwe Testament; het is immers onmogelijk om iets toe te voegen aan of af te doen van het Evangelie voor iemand die besloten heeft daarnaar te leven.

4. Maar toen ik pas in Ancyra was, een stad in Galatië, hoorde ik dat de gemeente daar zwaar in beroering geraakt was door de zogenaamde 'nieuwe profetie'; het is dat overigens niet, maar het verdient eerder zoals ik hoop te laten zien, de naam van 'valse profetie'; voor zover het mogelijk was heb ik door Gods bijstand dagenlang in de gemeente gesproken over hen en de zaken die ze opwierpen. De leden van de gemeente waren daarover erg verblijd en werden in de waarheid gesterkt; de tegenpartij werd toen afgehouden en de tegenstanders met spijt vervuld.

5. De ouderlingen daar vroegen of we de dingen die we besproken hadden in schriftelijke vorm wilden achterlaten, zodat ze iets konden stellen tegenover de tegenstanders van de waarheid; onze mede-ouderling Zoticus uit Otrus was daarbij tegenwoordig; maar ik kon dat niet klaarkrijgen; wel heb ik beloofd het hier te schrijven en het, zo God het geeft, met spoed aan hen te sturen."

6. Dit, en meer nog, schreef Apollinarius in het begin van zijn werk; hij haalde daarbij ook de oorzaak van de genoemde ketterij op:

"Het optreden van de ketters en hun recente afscheiding van de kerk heeft de volgende oorzaak:

7. Er ligt in Mysië in Frygië een dorpje met de naam Ardabau. Daar leefde ene Montanus, iemand die zich pas bekeerd had, volgens zeggen in de tijd toen Cratus proconsul van Klein-Azië was; deze pasbekeerde gaf de tegenstander toegang tot zichzelf via een buitensporig verlangen in zijn gemoed om vooraan te staan. Hij geraakte in geestvervoering en kwam in een soort extatische bezieling terecht; hij begon klanken uit te stoten en vreemde dingen te zeggen; als een soort profeet verkondigde hij zaken, die tegenovergesteld waren aan de overlevering die tot dan toe in de kerk van generatie op generatie bewaard waren.

8. Sommigen van de toenmaals aanwezigen hoorden deze merkwaardige dingen aan en werden verontwaardigd; ze bestrafden hem als iemand die onder invloed van demonen en de dwaalgeest stond, als iemand die verwarring onder de mensen bracht; ze probeerden hem het spreken te beletten. Ze herinnerden zich het onderscheid dat de Heere hen geleerd had; ze dachten aan Zijn waarschuwing om voortdurend te waken tegen het optreden van valse profeten.

Maar anderen gedroegen zich hoogmoedig en opgeblazen, alsof ze door de profetische genadegave van de Heilige Geest bezield waren; ze vergaten het onderscheid dat onze Heere had aangebracht; ze hemelden deze misleidende blaaskaak van een

volksverlakkende en vleiende geest op in en werden zo zelf verlokten en misleid; daardoor kon hij niet meer gedwongen worden om te zwijgen.

9. Zo slaagde de duivel erin om door zo'n streek, of liever, zo'n listige methode lint verderf van de ongehoorzamen te bewerken; zo kreeg de duivel ten onrechte grote eer van deze lieden; maar nog meer zou de satan hun verstand, dat al dommelend voor de waarheid van het geloof ongevoelig geworden was, tot buitenzinnige geestvervoering verduisteren.

De duivel stookte twee anderen, vrouwen, op door ze met een verleidende geest te vervullen; net als de zo juist genoemde, begonnen ze uitzinnige taal uit te slaan, ongepast en op een vreemdsoortige manier. Mensen die zich over hem blij maakten en opgeblazen raakten werden door de geest [van Montanus] zalig gesproken; hij liet ze in zichzelf groeien door de buitensporige beloften die hij deed.

Weliswaar gaf de geest hen op subtiële en schijnbaar betrouwbare wijze ook wel eens een openlijke veroordeling zodat het leek alsof hij ook wel in staat was hen te vermanen; overigens lieten slechts weinig Frygiërs zich misleiden. Maar die brutale geest bracht hen op de gedachte dat ze de hele kerk op de ganse aarde moesten lasteren; want nergens elders gaf men nog eer of toegang aan deze valse profetische geest.

10. Op vele plaatsen in Klein-Azië kwamen de gelovigen daar wel herhaaldelijk bijeen over deze kwestie; ze onderzochten de eerder gemelde leerstellingen en bestempelden die als onheilig; toen deze leer als ketterij was verworpen, werden de betreffende mensen uit de gemeente verwijderd en uit de gemeenschap geweerd."

11. Zo verhaalt Apollinarius over deze zaken aan het begin; door heel het overige gedeelte heen geeft hij aandacht aan de bestrijding van die dwaling onder hen; in het tweede deel van zijn boek vertelt hij als volgt over de afloop:

12. "Ze noemden ons nu ook profetendoders, omdat we hun onmatig kletsende profeten niet wilden accepteren; zelf zeiden ze: Dit zijn mensen van wie de Heere beloofd heeft ze naar het volk te zenden.

Ze moeten dan maar in Gods naam antwoord geven op de volgende vragen: Heeft iemand, beste mensen, van degenen die in navolging van Montanus en die vrouwen gingen wauwelen, ooit aan vervolging van de kant van de Joden blootgestaan? Is iemand van hen ooit door boosdoeners doodgeslagen? Nee, niemand. Geen van hen is ooit gegrepen en wegens de Naam van Christus gekruisigd, niemand. Geen van hun vrouwen is ooit in de synagoge van de Joden gegeseld of gestenigd, nergens, nooit.

13. Integendeel, men zegt dat Montanus en Maxmilla een heel andere dood gestorven zijn; door influistering van die verstandeloos makende geest hebben zij beiden, zo luidt het verhaal, zich opgehangen; ze zijn weliswaar niet tegelijkertijd gestorven, maar ieder op de tijd waarop ze moesten sterven, naar men zegt; en zo beëindigden ze hun leven en stierven als de verrader Judas.

14. Naar men algemeen vertelt, was ene wonderlijke Theodotus één van de eerste, zeg maar, voorgangers van die zogenaamde profetie; het verhaal gaat, dat hij ooit werd opgeheven en in de hemelen werd opgenomen; hij raakte in vervoering en leverde zich vol vertrouwen aan de verleidende geest over; tenslotte werd hij omlaag gesmeten en kwam op een ellendige wijze om het leven. Ze zeggen tenminste dat het zo gegaan is.

15. Maar, beste vriend, laten we niet menen, dat we over deze dingen met zekerheid iets weten, tenzij we ze gezien hebben. Misschien zijn Montanus, Theodotus en die reeds genoemde vrouw op de beschreven manier gestorven, misschien ook niet."

16. In hetzelfde boek schrijft Apollinarius, dat de heilige opzieners toentertijd probeerden om de boze geest in Maximilla te doen verstommen; maar anderen die kennelijk met die geest samenwerkten verhinderden dat. Als volgt schrijft hij daarover:

17. "De geest van Maximilla zegt: Ik word als een wolf uit het midden van de schapen verjaagd, maar ik ben geen wolf. Ik ben woord, geest en macht.

Maar laat die geest dat niet zeggen, zoals Asterius Urbanus het in datzelfde boek vertelt. Laat die geest werkelijke kracht vertonen en het bewijs leveren. Laat hem in de geest de mannen die toen aanwezig waren om de raaskal te onderzoeken dwingen om hem te belijden en met die pratende geest te redetwisten. Die mannen waren ervaren opzieners, zoals Zoticus uit Cumane en Julianus van Apamea. Maar hun mond werd gesnoerd door de volgelingen van Themiso, die hen niet toelieten om de volksverlakkende leugengeest te bestrijden."

18. In hetzelfde boek geeft Apollinarius een aanwijzing over de tijd waarin hij het schreef. Bovendien vermeldt hij tegenwerpingen tegen de valse profetieën van Maximilla en ook haar uitspraken waarin ze voorspelde dat er oorlogen en oproeren zouden komen. Hij stelt de leugenachtigheid daarvan als volgt aan de kaak:

19. "Het is toch al lang duidelijk dat ook die voorspellingen leugens zijn? De vrouw is immers al meer dan dertien jaar geleden gestorven; maar er is geen oorlog geweest, niet op kleine schaal en niet op grote schaal; integendeel, door Gods genade kennen de christenen een voortdurende vrede." Dit schreef hij in zijn tweede deel.

20. Ik zal nu een paar citaten vermelden uit het derde deel van Apollinarius' boek; daarin weerlegt hij de opscheppers die vertelden dat velen van hen gemarteld zijn. Hij doet dat met de volgende woorden:

"Ze hebben geen enkel weerwoord tegen de verwerping van hun uitspraken; daarom komen ze met hun martelaren op de proppen; ze zeggen dat zij vele martelaren hebben en dat dit een duidelijk teken is van de kracht van hun zogeheten profetische geest. Maar dat is, lijkt het, allesbehalve waar.

21. Want sommige andere ketterijen hebben ook een groot aantal martelaren; toch is dat voor ons geen reden om het met hen eens te zijn of te erkennen dat ze de waarheid aan hun kant hebben. De zogenaamde Marcionieten, volgelingen van de ketterij van Marcion, zeggen dat er bij hen vele martelaren voor Christus waren. Maar zij belijden Christus niet in waarheid."

22. Even verder schrijft Apollinarius:

"Wanneer dan ook mensen van de kerk geroepen worden om het martelaarschap te ondergaan wegens het ware geloof, en daarbij enigen van de zogenaamde Frygische ketterij ontmoeten, houden ze zich apart; zonder contact met hen te hebben bereiken ze hun bestemming; want ze wilden niets weten van de geest die door Montanus en de vrouwen sprak. Dat dit waar is en ook in onze eigen tijd gebeurt, is duidelijk te zien aan wat er in Apamea aan de Menander plaats vond met Gaius en Alexander van Eumenia, toen die het martelaarschap hebben ondergaan.

5.17 Miltiades en zijn werken

1. In zijn genoemde boek herinnert Apollinarius ook aan de auteur Miltiades; deze stelde eveneens een boek tegen dezelfde ketterij samen. Apollinarius haalt een paar stukken aan en schrijft vervolgens: Onze broeder Miltiades schreef een

boek waarin hij laat zien hoe ongepast het is dat een profeet in extase spreekt; maar de anderen hebben zich daartegen verzet in één van hun eigen boeken. Ik heb daarin verschillende zaken gevonden en ze samengevat.

2. Daarna geeft hij namen van de mensen die in de periode van het Nieuwe Verbond geprofeteerd hebben en noemt met name ene Ammia en Quadratus. Dan zegt hij:

"De valse profeet geeft zich over aan extase, zonder schaamte, zonder vrees. Het begint met een vrijwillige onwetendheid, en het eindigt, zie boven, met een onvrijwillige psychische waanzin.

3. Nooit zullen ze kunnen aantonen dat één van de profeten in het Oude of Nieuwe Testament op zo'n manier in geestvervoering raakten, Agabus en Judas niet, Silas evenmin, de dochters van Filippus niet, Ammia in Filadelfia of Quadratus niet, noch anderen die niet bij hen horen, op niemand kunnen ze zich beroemen."

4. Even verder zegt hij:

"Als het waar was dat na Quadratus en Ammia in Filadelfia de gave van de profetie vervolgens, zoals ze zeggen, verkregen was door de aan de vrouwen die Montanus achternaliepen, laten ze dan ook maar eens aantonen wie van de mensen uit hun midden de opvolgers waren van Montanus en zijn vrouwen.

Want de apostel wijst erop, dat de gave van de profetie in de hele kerk moet blijven tot de komst (van onze Heere]; maar zij kunnen dat niet aantonen, omdat het nu al het veertiende jaar na Maximilla's dood is.

Tot zover deze schrijver.

5. Wat Miltiades betreft, die ook door hem vermeld wordt, deze heeft nog andere tekenen van zijn ijverige studie in het Goddelijk Woord I nagelaten; dat geldt zowel voor de verhandelingen die hij tegen de Grieken schreef als voor zijn werken tegen de Joden. In elk van deze twee boeken komen de zaken gelijkelijk ter sprake. Bovendien heeft Miltiades een Apologie voor de heersers van de wereld geschreven, ten gunste van de filosofie die hij zelf aanhing.

Eusebius heeft hier het meervoud van Logion: *logia*

5.18 Apollonius bestrijdt de Frygische ketterij; degenen die hij verder vermeldt

1. De ketterij van de Frygiërs, zoals die genoemd werd, bloeide nog steeds in Frygië; daarom wilde Apollonius, een kerkelijk schrijver, deze weerleggen in een apart boek; enerzijds liet hij zien dat hun profetieën stuk voor stuk vals waren; anderzijds gaf hij een beschrijving van het leven dat de stichters van de ketterij hebben geleid.

Over Montanus schrijft hij:

2. "Wie is deze nieuwe leraar? Dat laten zijn werken en leer zien. Het is deze man, die echtscheiding leerde, die vastenwetten oplegde; hij was het die een paar plaatsjes in Frygië, Pepuza en Tymium, uitriep tot Jeruzalem; zo wilde hij van overal mensen daarheen aantrekken; hij stelde ontvangers van giften aan; hij bedacht een systeem om cadeaux te ontvangen, onder het mom van gave voor de kerk; hij gaf een salaris aan de mensen die zijn leer predikten, zodat het onderwijs van zijn leer door vraatzucht zou groeien."

3. Dat was zijn bericht over Montanus; over diens profetessen schrijft Apollonius het volgende:

"Het is aantoonbaar, dat de leidinggevende profetessen hun echtgenoten in de steek lieten, zodra ze met de geest vervuld waren. Hoe kunnen zij dan die leugen vertellen,

dat Priscilla een maagd was?"

4. En even later gaat hij verder:

"Lijkt het je niet dat de Schrift. aan een profeet verbiedt om giften en geld te ontvangen? Als ik dus een profetes zie die goud, zilver en dure kleren krijgt, kan ik dan anders dan haar verachten?"

5. Over één van hun belijdende aanhangers schrijft hij:

"Themiso was één en al hebzucht, al deed hij zich mooi voor; het teken van de belijdenis wilde hij niet dragen. Hij wist door een flinke som geld aan de boeien te ontkomen; het zou gepast zijn als hij om die reden zich nederig zou gedragen maar hij had het lef om op te scheppen alsof hij een martelaar was; hij waagde het zelfs om de apostel na te apen door een algemene zendbrief te schrijven; daarin wilde hij de mensen die een zuiverder geloof hadden dan hijzelf onderwijs geven; hij wilde graag vechten met nietszeggende woorden, terwijl hij de Heere en Zijn apostelen en de heilige kerk belasterde."

6. Onder de ketters worden sommige mensen als martelaren geëerd; over één van hen zegt Apollonius:

"Laten we het niet over velen hebben. Laat de profetes alleen maar eens iets vertellen over Alexander, die zichzelf een martelaar noemt, en met wie ze eetfestijnen houdt; die Alexander nu wordt zelfs door velen aanbeden. Over zijn roofzucht en andere wandaden waarvoor hij gestraft werd, hoeven we het niet te hebben, want dat staat in het archief.

7. Nu, wie van hen zal wie de zonden vergeven? Moet de profetes de roofzucht van de martelaar kwijtschelden? Of moet de martelaar de hebzucht van de profetes vergeven? De Heere heeft gezegd (Mat. 10.9-10): *Verkrijgt u noch goud, noch zilver voor uzelf, noch twee rokken ...*; maar deze lieden hebben zich wel bezondigd aan het bezit van die verboden dingen. Ik zal laten zien, dat hun zogenaamde profeten en martelaren op geldelijk gewin uit waren; en ze wisten niet alleen de rijken geld te ontfutselen, maar ook de armen, weduwen en wezen.

8. Als ze echt te vertrouwen zijn, laat ze maar komen en over deze zaken met ons spreken; als ze dan toch schuldig bevonden worden, kunnen ze in de toekomst ophouden met zondigen. Dat wat een profeet voortbrengt, moet onderzocht worden; want aan de vruchten kent men de boom.

9. Wie wil, kan de zaken van Alexander weten; want hij werd veroordeeld door Aemilius Frontinus, de proconsul van Klein-Azië te Efeze; dat was niet vanwege de naam [van Christus], maar vanwege de roversstreken die hij uithaalde; hij was toen al een wetsovertreder, maar werd vrijgelaten toen hij, leugenaar, zich opeens op de naam van de Heere beriep; daarmee misleidde hij de gelovigen ter plekke om hem los te kopen. Maar de gemeente in zijn geboorteplaats wilde hem niet opnemen, omdat hij een bandiet was. Wie meer van zijn verhaal wil nagaan, kan terecht in de openbare archieven van Klein-Azië.

10. Toch deed de profeet net alsof hij van niets wist, hoewel hij vele jaren samen met hem optrok; door Alexander te ontmaskeren, wijzen we tegelijkertijd de eigenlijke aard van de profeet af.

Dezelfde dingen zouden we bij vele anderen kunnen aanwijzen; als zij durven, moeten ze zich maar aan een onderzoek onderwerpen."

11. Op een andere plaats in hetzelfde werk schrijft Apollonius het volgende over de profeten met wie ze pronken:

Als ze ontkennen dat hun profeten geschenken aannamen, laat ze dan tenminste erkennen dat ze geen profeten zijn als bewezen kan worden dat ze wel giften ontvingen. En daarvan kan ik wel duizend bewijzen leveren. Maar ook moeten alle vruchten van een profeet onderzocht worden. Zeg me dan, verft een profeet zijn haar? Brengt een profeet oogschaduw aan? Houdt een profeet van opsierselen? Speelt een profeet met kaarten en dobbelstenen? Vraagt een profeet woekerrente? Laten ze eerst maar duidelijk zeggen of deze dingen geoorloofd zijn of niet; dan zal ik laten zien dat hun zogenaamde profeten dat allemaal gedaan hebben.

12. Apollonius verhaalt in datzelfde boek, dat er veertig jaar lag tussen het optreden van Montanus met zijn zogenaamde profetie en het schrijven van dat boek.

13. Hij vertelt, evenals de eerdergenoemde historicus deed, dat Zoticus probeerde met de geest in Maximilla te praten; toen Maximilla voorwendde om in Pepuza profetieën te gaan verkondigen, wilde Zoticus proberen om de geest die haar aandreef tegen te houden; maar de mensen die haar opvattingen aanhingen verhinderden hem.

14. Als martelaar in die tijd wordt ook een zekere *Thruseas* door Apollonius genoemd.

Tevens vermeldt hij het bestaan van een overlevering, die zegt dat onze Heiland de apostelen verboden had om binnen twaalf jaar Jeruzalem te verlaten.

Apollonius haalt ook getuigenissen aan uit de Openbaring aan Johannes; hij vertelt verder dat deze Johannes in Eféze door Goddelijke kracht een man uit de doden opwekte.

Er zijn nog vele andere dingen opgenomen in Apollonius' werk; daarmee toont hij terecht en uitvoerig aan, dat de genoemde ketterij inderdaad een dwaling is.

Tot zover Apollonius .

5.19 Serapions mening over de ketterij van de Frygiërs

1. In deze tijd, naar men zegt, was Serapion opziener van de kerk in Antiochië, als opvolger van Maxirninus; Serapion vermeldt de geschriften waarin Apollinarius zich tegen de ketterij van de Frygiërs keert. Serapion schrijft dat in een persoonlijke brief aan Caricus en Pontius, waarin hij ook zelf zich tegen deze ketterij keert. Hij vermeldt het volgende:

2. "Alle broeders over de hele wereld hebben een afkeer van de leugenachtige dweperij, waarmee men probeert de zogenaamde nieuwe profetie aan invloed te laten winnen; u moet dat ook weten. Om dat aan u te laten zien zend ik u de brieven van de zeer gezegende opziener van Hiërapolis in Klein-Azië, Claudius Apollinarius."

3. Deze brief van Serapion bevat ook ondertekeningen van verschillende opzieners. Eén van hen schrijft:

"Ik ben Aurelius Quirinius, een getuige, en bid dat het u goed gaat."

Een ander schrijft:

"Aelius Publius Julius, opziener te Develtum, een kolonie in Thracië, deelt het volgende mee; zo waarlijk als God in de hemel leeft, heeft de gezegende Sotas in Anchialus de demon uit Priscilla willen uitwerpen; maar die hypocrieten wilden hem dat niet toestaan."

4. Vele andere opzieners, die instemden met de degenen uit bovenvermelde brief, hebben deze eigenhandig met hun naam ondertekend. Tot zover over dezen.

5.20 De geschriften van Irenaeus tegen de mensen die scheuring in de kerk te Rome veroorzaakten.

1. Irenaeus stelde verschillende brieven op tegen degenen, die de gezonde leer binnen de gemeente van Rome wilden vervalsen. Eén brief ging over *De scheuring*, en was gericht aan Blastus. Een andere brief ging over *De soevereiniteit* en was gericht aan Florinus; deze brief ging over het feit 'dat God niet de auteur van het kwaad is'; Florinus schijnt deze opvatting voor zijn rekening te hebben willen nemen. Terwille van deze persoon, die weer onderuit gehaald werd door de dwaling van Valentinus, schreef Irenaeus het boekje over *De Ogdoad*, [d.w.z. over 'Het Achtal']; hij laat in dat werk ook zien dat hij zelf bij de eerste traditie van de apostelen aansluit.

1. Het betreft hier het achtal aeonen, dat binnen de gnostiek van Valentinus verondersteld werd

2. Aan het einde van dit werk van Irenaeus vond ik een prachtige opmerking; gezien het karakter vind ik het nodig om die woordelijk in mijn werk op te nemen. De opmerking luidt als volgt:

"In de naam van onze Heere Jezus Christus en Zijn roemrijk verschijnen, wanneer Hij komt om de levenden en de doden te oordelen bezweer ik u die dit boek overschrijft, om uw kopie zorgvuldig te vergelijken met het oorspronkelijke handschrift; eventueel moet u het dan corrigeren op basis van het door u overgeschreven handschrift. U moet deze eed ook overschrijven en bij uw kopie opnemen."

3. Het is van groot nut dat Irenaeus deze dingen gezegd heeft; en ik heb het doorgegeven; zo kunnen we van deze waarlijk heilige mannen uit het verleden als van voorbeelden nog veel leren met betrekking tot de meest nauwgezette zorgvuldigheid.

4. In de brief aan Florinus, die ik al vermeldde, schrijft Irenaeus opnieuw over zijn nauwe betrekking tot Polycarpus. Hij zegt:

"Florinus, die leerstellingen van u verraden geen gezonde kennis, om het voorzichtig te zeggen. Die leerstellingen zijn niet te verzoenen met wat de kerk leert en leiden hun aanhangers tot ernstige goddeloosheid. Deze leerstellingen hebben zelfs de ketters uit de kerk nooit durven te onderschrijven. Deze leerstellingen hebben de ouderlingen vciér ons u nooit overgedragen; toch waren die ouderlingen directe leerlingen van de apostelen.

5. Ik zag u, toen ik nog een kind was, in Beneden-Azië bij Polycarpus. U deed het heel goed bij het keizerlijk hof en probeerde zijn achting te krijgen. De gebeurtenissen uit die tijd herinner ik mij veel beter dan die pas kort geleden gebeurd zijn.

6. Want wat we als kind leren groeit samen op met onze geest en het wordt er één mee. Zo kan ik nog precies de plaats aanwijzen waar die gezegende Polycarpus gewoon was te zitten en te spreken, waar hij binnenkwam en uitging, hoe hij leefde, zijn lichaamsbouw, dat alles ligt me nog vers in het geheugen, alsook zijn toespraken tot de mensen. Hij vertelde gewoonlijk over zijn omgang met Johannes en met de mensen die de Heere gezien hadden en zelf nog in leven waren. Hij gaf dan ook door wat ze vertelden en wat hij van hen over de Heere gehoord had, over Zijn wonderen en over Zijn leer. Dat alles vertelde Polycarpus steeds weer, in overeenstemming met de heilige Schriften, precies zoals hij het gehoord had van de ooggetuigen van het levende Woord.

7. Door Gods barmhartigheid die mij ten deel viel, kreeg ik de gelegenheid om al die dingen aandachtig te beluisteren en ze te bewaren, niet op papier, maar in mijn hart; en door Gods genade haal ik die dingen telkens graag weer voor de geest.

Ik kan u voor Gods aangezicht verzekeren, dat die gezegende en apostolische ouderling luid geroepen zou hebben en zijn oren dichtgestopt, als hij zulke dingen

hoorde [die u beweert]; hij zou volgens zijn gewoonte hebben gezegd: *O goede God, voor welke tijd hebt U me toch bewaard, dat ik zulke dingen moet ondergaan.* Hij zou vlug weggegaan zijn van de plaats waar hij zat of stond, als hij zulke woorden moest aanhoren.

8. Ook uit de brieven die hij aan naburige gemeenten stuurde om ze te versterken of aan enige broeders om ze te vermanen of aan te sporen, is dit duidelijk op te maken." Tot zover Irenaeus.

5.21 Apollonius' martelaarschap te Rome

1. In deze tijd, toen Commodus regeerde (180-192), veranderden onze omstandigheden ten goede; door Gods genade heerste er vrede in de gemeenten over de hele wereld. De leer van de zaligheid werd aan alle volken op aarde verkondigd, zodat hun ziel in vroomheid de Hoogste God ging vereren. Vele mensen in Rome, die bekend waren wegens hun rijkdom en afkomst gingen nu over tot de godsdienst, waarin zij hun heil verkregen, en dat met hun hele huis en familie.

Maar de demon, die naar zijn aard de afgunst zelf is en de tegenstander van alle goeds, kon dit niet verdragen: daarom wapende hij zich opnieuw voor de strijd en begon verschillende plannen tegen ons te smeden. Hij vond een zeker dienaar, die precies geschikt bleek om hem hiertoe van dienst te zijn, en wekte deze op om een beschuldiging in te brengen tegen Apollonius. Deze Apollonius was één van de toenmalige gelovigen en beroemd wegens zijn kennis en wijsheid; nu werd hij aangeklaagd en moest voor de rechtbank verschijnen.

3. Met de aanklager liep het niet goed af; want hij diende zijn klacht ontijdig in, op het moment, dat dit soort verklikkers volgens keizerlijk bevel niet langer mocht leven; daarom werden de benen van deze armzalige verbrijzeld, zodra rechter Perennius zijn oordeel had uitgesproken.

4. Maar inmiddels stond Apollonius, de door God zeer geliefde martelaar, voor het gerecht; de rechter vroeg hem zeer een pleidooi te zijner verdediging voor de hele senaat uit te spreken; en zo hield Apollonius een welsprekende rede, waarin hij in aller tegenwoordigheid het geloof waarvan hij getuigenis gaf, verdedigde; nu had de senaat een heel oude wet, waarin stond dat mensen die voor het gerecht gesleept waren maar in geen enkel opzicht van gedachte wens= ten te veranderen, niet vrijgelaten mochten worden; daardoor moest Apollonius toch sterven; bij senaatsbesluit werd hij veroordeeld tot de doodstraf door onthoofding.

5. Wie meer wil weten over deze martelaar kan dat vinden in het *Boek der martelaren* dat ik heb samengesteld; daarin staat beschreven welke verklaring Apollonius voor de rechter aflegde, de antwoorden die hij aan Perennius op diens vragen gaf, kortom zijn hele verdediging voor de senaat.

5.22 De opzieners in deze tijd

In het tiende jaar van Commodus' regering (190) werd Eleutherus na een ambtsperiode van dertien jaar door Victor als opziener opgevolgd.

In hetzelfde jaar werd Julianus als opziener van de kerken te Alexandrië na tien jaar opgevolgd door Demetrius, die de dienst toen op zich nam.

Te Antiochië was in deze tijd de opziener Serapion bekend, die ik eerder al noemde; hij was de achtste in de rij opvolgers van de apos telen.

Theofilus was leider van de gemeente te Caesarea in Palestina. Ter zelfdertijd had Narcissus, reeds eerder vermeld, nog steeds de leiding van de gemeente te Jeruzalem.

In Griekenland was Bacchyllus toen opziener te Korinthe, Polycrates leidde de gemeente te Efeze.

Naast de genoemden waren er waarschijnlijk vele anderen, die een leidersrol vervulden. Maar ik heb alleen de namen gekozen van hen, die volgens de bronnen die tot ons gekomen zijn een orthodoxe positie innamen wat het geloof betreft.

5.23 De onenigheid over het Paasfeest

1. In deze tijd ontstond er een behoorlijk meningsverschil ten aanzien van de Paastijd, die men in acht moest nemen.

In heel Klein-Azië vonden de gemeenten dat ze de veertiende dag van de maand moesten aanhouden voor het feest van het pascha van de Heiland; daartoe werden ze gebracht door de oude overlevering; de Joden moesten op die dag het Paaslam slachten; en zo vonden de gemeenten daar beslist dat ze op die dag de vastenperiode moesten afsluiten; dat achtten ze gepast, op welke dag van de week dat moment ook zou vallen.

Maar de kerken in de rest van de wereld hadden niet de gewoonte om de datum van het Paasfeest op die manier vast te stellen; en daarvoor ging men terug tot de praktijk zoals die van de apostelen tot heden is doorgegeven; het zou binnen deze traditie niet juist zijn om onze vastentijd op een andere dag af te sluiten dan op de dag van de opstanding van onze Heiland.

7. Er werden synodes en bijeenkomsten van opzieners aan deze kwestie gewijd; men stelde eensgezind een kerkelijk besluit op, per brief gericht aan alle kerken op alle plaatsen; daarin stelde men vast *dat het geheimenis van de opstanding van onze Heere op geen andere dag gevierd moest worden dan op de dag des Heeren*; alleen die zondag konden we dus beschouwen als de dag waarop het vasten voor Pasen kon eindigen.

Er is tot heden een schrijven bewaard van de mensen die indertijd in vergadering bijeenkwamen in Palestina; voorzitters waren Theophilus, opziener van de gemeente in Caesarea, en Narcissus van Jeruzalem.

Over dezelfde kwestie is er een schrijven bewaard van een bijeenkomst te Rome op naam van Victor, opziener aldaar.

Ook bestaat er een brief van de opzieners in Pontus; daar was Palmas, als oudste, de voorzitter; de kerken in Gallië lieten onder voorzitterschap van Irenaeus een schrijven uitgaan.

4. Bovendien was er een brief uit Osrhoëne en de steden daar. Verder nog een persoonlijk schrijven van Bacchyllus, opziener van de gemeente te Korinthe; vele anderen schreven brieven, waarin ze een en dezelfde mening verkondigden en hetzelfde oordeel velden. De unanieme stellingname daarin was die welke ik zojuist beschreven heb.

5.24 Onenigheid in de kerken in Klein-Azië

1. In Klein-Azië echter wilden de opzieners hun gewoonte, die ze van oudsher hadden doorgekregen, kracht bijzetten; daarbij werden ze geleid door Polycrates. Deze zette de traditie die tot hen gekomen was, nogmaals uiteen in een brief aan Victor en de gemeente van Rome. Hij schreef:

2. Wij houden ons met ernst aan de echte dag; we doen er niets bij en halen er niets af. Want in Klein-Azië hebben grote mannen geleefd, die veel licht uitstraalden; nu zijn ze ontslapen, maar ze zullen op de dag waarop de Heere verschijnt weer opstaan; dan

zal de Heere met heerlijkheid uit de hemel komen en al de heiligen opzoeken. Filippus, één van de twaalf apostelen, is begraven in Hiërapolis, waar ook zijn beide bejaarde maagdelijke dochters rusten. Zijn andere dochter, die ook onder inspiratie van de Heilige Geest leefde, rust nu in Eféze.

3. Johannes, die aan de borst van onze Heere rustte en als voorganger de priesterlijke hoofdband droeg, is ook begraven in Eféze; hij was een martelaar en leraar.

4. De graven van Polycarpus van Smyrna, opziener en martelaar, en van Thraseas, opziener en martelaar te Eumenia, zijn in Smyrna.

5. Moet ik nog melding maken van Sagaris, opziener en martelaar, die in Laodicea rust; of van de gezegende Papirius; of van de eunuch Melito, die in zijn leven door de Heilige Geest geleid werd, begraven is te Sardis en daar rust, verwachtede de dag van de hemelse Opziener, wanneer hij uit de doden zal opstaan.

6. Allen die ik genoemd heb, beschouwden de *veertiende dag als de dag van Pasen 1*, naar het Evangelie; ze weken niet af, maar volgden de geloofsregel.

En wat mijzelf Polycrates, betreft, ook ik houd het daarop; ik ben de minste van u allen, maar volg de traditie van mijn familieleden; een aantal van mijn verwanten heb ik opgevolgd; zeven van mijn familieleden waren opziener, ik ben de achtste; mijn familie heeft altijd de dag in acht genomen waarop het volk [van de Joden] het zuurdeeg wegdeed.

7. Daarom, broeders, nadat ik nu vijftenzestig jaar in de Heere heb mogen leven, ben ik niet zo erg bang van de dingen waarmee men mij probeert te laten schrikken; ik heb broeders over de hele wereld ontmoet en heb heel de heilige Schrift onderzocht. Mensen die veel groter waren dan ik hebben gezegd: *Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen* (Han. 5.29).

1. Pasen wil hier zeggen: Pascha, zoals de Joden op die da alle zuurdesem weggedaan hadden

8. Hierna schreef Polycrates over de opzieners, die aanwezig waren toen hij dit schreef, en er net zo over dachten. Hij zegt:

"Ik zou ook de opzieners kunnen noemen, die aanwezig waren; u vroeg me om hen bijeen te roepen en ik heb dat gedaan. Als ik hun namen hier opschreef zou dat een hele lijst worden. Zij weten dat ik maar een klein mens ben; toch waren ze het eens met de brief; ze weten wel dat ik niet tevergeefs grijze haren heb; want ik heb altijd geleefd in Christus Jezus."

9. Victor, leider van de kerk te Rome, reageerde direct; hij probeerde de gemeenten van geheel Klein-Azië en het omliggende gebied wegens hun heterodoxie af te snijden van de algemene eenheid van de kerken. Hij onderstreepte dat in rondzendbrieven en maakte alge- ineen bekend dat alle broeders in Klein-Azië op geen enkele manier nog deel uitmaakten van de kerkelijke gemeenschap.

10. Maar niet alle opzieners waren het hiermee eens. Integendeel, ze spoorden Victor aan om bevordering van de vrede, eenheid en de onderlinge liefde na te streven. Van degenen die Victor nogal heftig aanpakten zijn tot nu toe brieven bewaard.

11. Onder hen was Irenaeus; namens de broeders in Gallië, die hij leidde, schreef hij de brief; daarin handhaaft hij de noodzaak om het geheimenis van de opstanding van onze Heere te vieren op de dag des Heeren; maar ook spoorde hij Victor op minzame toon aan om toch geen hele gemeenten van God, die de traditie van een oude gewoonte navolgden, uit te stoten. Irenaeus voegde daaraan nog een aantal zaken toe en ging als volgt verder:

12. De onenigheid betreft niet alleen de dag, maar ook de wijze waarop men moet

vasten. Sommigen denken dat ze maar één dag hoeven te vasten, anderen twee, weer anderen nog meer; er zijn er, die hun dag als veertig uur, met inbegrip van de tijd overdag en 's nachts, rekenen".

13. Deze verscheidenheid van praktijk is geen recente zaak; lang geleden hebben onze voorvaders blijkbaar niet zo strikt in hun leiding en vanuit hun niet zo deskundige eenvoud deze gewoonte voor het nageslacht ingesteld. Toch hebben niettemin allen de vrede bewaard; ook wij leven niet in onmin met elkaar; het verschil in de vastenpraktijk kan zelfs de eensgezindheid in het geloof versterken.

14. Hieraan verbindt Irenaeus een verhaal, dat ik graag wil opnemen;

Het luidt als volgt:

"De ouderlingen die vóór Soter de kerk bestuurd hebben, waarvan u nu de leider bent, hebben zelf die gewoonte niet nagevolgd en het ook aan hun leden niet toegestaan; ik bedoel Anicetus, Pius, Hyginus, Telesforus en Xystus. Hoewel ze dus zelf de gewoonte niet onderhielden, hebben ze nochtans de vrede bewaard met bezoekers uit de kerken, waar de gewoonte wel bestond; toch was het onderhouden van die gewoonte zeer in tegenspraak met de praktijk van hen, die deze gewoonte niet onderhielden.

15. Maar nooit hebben ze vanwege deze reden anderen uitgestoten. Integendeel, uw voorgangers als ouderling, hoewel ze zelf de gewoonte niet onderhielden, zonden toch met Pasen de dankzegging 1 naar de kerken, die wel de oude Paasdatum handhaafden.

16. Toen de gezegende Polycarpus in Anicetus' periode naar Rome kwam, hadden ze wel een beetje verschil van mening met elkaar, maar ze verzoenden zich spoedig en bleven over dit onderwerp niet lang met elkaar aan het twisten. Anicetus immers kon Polycarpus niet zover krijgen, dat hij de gewoonte naliet; want Polycarpus had altijd de gewoonte onderhouden met Johannes, de discipel van onze Heere, en de andere apostelen met wie hij omging; aan de andere kant slaagde Polycarpus er niet in om Anicetus ervan te overtuigen dat hij die gewoonte wel moest navolgen; want Anicetus vond dat hij verplicht was om de praktijk van de ouderlingen vóór hem te handhaven.

17. Hoewel de zaken er zo voorstonden, hadden ze toch een goede relatie met elkaar; en Anicetus liet de bediening van de eucharistie in zijn kerk aan Polycarpus over, ongetwijfeld uit eerbied; zo scheidde ze van elkaar in vrede en zo werd de vrede in de hele kerk bewaard tussen hen die de gewoonte wél en hen die deze praktijk niet navolgden."

Het karakter van Irenaeus bleek dus goed te kloppen met zijn naam²; want hij was als vrede-stichter in de kerk bezig, vermaande de mensen en behartigde de rust in de kerken. Niet alleen aan Victor, maar ook aan vele andere kerkelijke leiders stuurde Irenaeus brieven, en onderhield zich met hen over de verschillende ideeën aangaande de omstreden kwestie.

1 Gr.: eucharistia

2 Want 'irene', het Griekse eiryny, betekent immers vrede

5.25 Overeenkomst aangaande het Paasfeest

Narcissus en Theofilus, de opzieners van Palestina, die ik eerder al noemde, Cassius, de opziener van de gemeente in Tyrus, Clarus uit Ptolemais en de anderen die met hen vergaderden schreven een brief waarin ze uitvoerig uiteenzetten welke zaken aangaande het Paasfeest

hun via de overlevering van de apostelen waren meegedeeld; ze besloten hun schrijven met deze woorden:

"Let u erop, dat u afschriften van deze brief aan alle gemeenten stuurt, zodat we niet schuldig zijn aan de verwarring waarin sommige mensen hun innerlijk laten dwalen. We delen u voorts nog mee dat ze ook in Alexandrië dezelfde dag in ere houden als wij; we corresponderen hierover met elkaar, zodat we de heilige dag eensgezind en gelijktijdig vieren."

5.26 Irenaeus' voortreffelijke werken die nog bewaard zijn

Eerder al noemde ik een aantal van Irenaeus' geschriften en brieven. Daarnaast is er nog een kort maar zeer belangrijk geschrift van zijn hand, getiteld *Over de kennis*, waarin hij zich weert tegen de Grieken; verder is er een verhandeling over Het bewijs van de apostolische prediking, die hij aan broeder Marcianus opdroeg; voorts schreef hij (»en boek met diverse toespraken waarin hij de Brief aan de Hebreëen noemde en de Wijsheid van Salomo; hij citeert daarin uit beide werken. Dat zijn dan Irenaeus' geschriften, die ons ter kennis zijn gekomen.

Nadat Commodus' bewind in het dertiende jaar ten einde kwam, regeerde Pertinax gedurende bijna zes maanden; daarna werd Severus keizer.¹

¹ Na Commodus, Pertinax en een andere tussenkeizer, regeerde Septimius Severus van 193-211

5.27 Boeken van andere bekende schrijvers uit die tijd

Velen hebben nog talrijke andere werken van vroegere kerkelijke schrijvers tot heden toe bewaard, die getuigen van hun voortreffelijke ijver. Ook zelf heb ik daarvan een aantal leren kennen: Heraclitus' commentaar getiteld *Over de Apostel*; Maximus werk over *De oorsprong van het kwaad*, een kwestie die onder de ketters zo vaak besproken werd; en zijn boek over *'De schepping van de materie*; Candidus' werk over de zes scheppingsdagen, getiteld *Over de Hexaemeron* en Apions boek over hetzelfde onderwerp, voorts Sextus' boek over *De Opstanding* en een verhandeling van Arabianus.

Er waren nog vele anderen; maar omdat we er geen gegevens over hebben kan ik er geen ontstaanstijd van op schrift stellen of een stuk van historisch belang eruit vermelden. Bovendien zijn er talloze anderen geweest, die ons geschriften hebben nagelaten, waarvan ik zelfs de namen van de schrijvers niet kan geven.

Deze allen waren kerkelijke schrijvers uit de orthodoxe hoek; dat valt af te lezen uit de uitleg die ze van de heilige Schrift geven; toch zijn ze ons onbekend, omdat de boeken zelf geen schrijver noemen.

5.28 De ketterij van Artemon; wie er eerst aan meededen, hoe ze zich naar hun aard gedroegen en hoe ze probeerden de schriften te vervalsen

1. Eén van die onbekende auteurs schreef een zorgvuldig boek tegen de ketterij van Artemon; nog onlangs probeerde Paulus uit Samosata die leer onder ons weer nieuw leven in te blazen; in het geschrift is er een verhaal dat heel goed past in de geschiedenis die wij onderzoeken.

2. De ketterij zelf bestond hierin dat men beweerde dat Christus alleen maar een

gewoon mens was; hoewel deze leer nog maar kort geleden ontstaan is wilden de leiders van deze ketterij deze hun leerstellingen ophemelen als in feite zeer oud. De aangehaalde schrijver nu verweerde zich tegen die ketterij en noemt vele redenen die hun oneerbiedige valsheid aan de kaak stellen; het volgende bericht gaat daarover:

3. Zij zeggen:

"Dat alle mensen van vroeger, ook de apostelen, de zaken ontvingen en doorgaven zoals ze zelf nu leren; tot de tijd van Victor, die de dertiende opziener na Petrus te Rome was, zou de waarheid van de verkondiging bewaard zijn; maar daarna, dus vanaf Victors opvolger Zephyrinus, zou de waarheid verminkt zijn.

4. Wat ze beweren zou geloofwaardig kunnen lijken, ware het niet dat in de eerste plaats de heilige geschriften het tegendeel zeggen; bovendien zijn er werken door verschillende broeders geschreven, die ouder zijn dan werken uit de tijd waarin Victor leefde; ze verdedigden daarin de waarheid, ook voor de heidenen, tegen de toen heersende ketterijen. Ik bedoel Justinus, Miltiades, Tatianus, Clemens en vele anderen, die de Goddelijkheid van Christus laten zien.

5. En wie kent niet de werken van Irenaeus en Melito en de anderen, waarin zij Christus beschrijven als God én mens? Alle psalmen en hymnen die vanaf het begin door de gelovige broeders geschreven zijn, bezingen Christus als het Woord van God, door Zijn Goddelijkheid uitdrukkelijk te noemen.

6. De leerstellingen van de kerk zijn dus al heel veel jaren verkondigd; daarom is het onmogelijk dat men tot Victors tijd gepreekt heeft op de manier van de ketters. Ze zouden zich moeten schamen om zulke valse dingen over Victor te beweren. Ze weten toch wel dat Victor die schoenmaker Theodotus buiten de kerkelijke gemeenschap heeft gezet? En juist Theodotus was de leidende figuur en vader van die Godloochenende beweging van afvalligen, de eerste die beweerde dat Christus alleen maar een mens was. Als Victor volgens hen inderdaad zo dacht als de voorstanders van die goddeloze leerstellingen, waarom zou hij dan Theodotus, die deze ketterij uitgevonden heeft, uit de kerk hebben geworpen?"

7. Tot zover wat Victor betreft. Victor werd na tien jaar als kerkelijk leider opgevolgd door Zephyrinus; deze werd omstreeks het negende jaar van keizer Severus aangestelde. De reeds aangehaalde schrijver van het boek over de stichter van die ketterij vermeldt nog een gebeurtenis die tijdens Zephyrinus voorviel; hij zegt woordelijk:

8. "Ik zal velen van de broeders herinneren aan een gebeurtenis uit onze eigen tijd; als het in Sodom was voorgevallen, zou het zelfs hen tot nadenken hebben gebracht.

Er was een belijder, Natalius, die niet lang geleden leefde, maar in onze dagen.

9. Deze man werd misleid door Asclepiodotus en nog iemand met de naam Theodotus, een geldwisselaar; deze beiden waren volgelingen van die andere Theodotus, de schoenmaker, die als eerste door opziener Victor werd geëxcommuniceerd vanwege zijn denkbeelden, of liever vanwege zijn onverstand; ik heb dat al verteld.

10. Maar het genoemde tweetal slaagde erin om Natalius ertoe over te halen dat hij maar opziener gemaakt moest worden binnen die ketterse beweging; hij zou dan een wedde ontvangen van honderdvijftig denarius per maand.

11. Toen Natalius zo met hen in contact was gekomen, riep de Heere hem in zijn dromen geregeld tot bezinning. Want de barmhartige God en onze Heere Jezus Christus wilde deze getuige van Zijn eigen lijden niet verloren laten gaan, hoewel hij al wel buiten de kerk stond.

12. Maar Natalius ging nogal gemakkelijk om met deze visioenen; hij wilde veel te

graag de rol van voorganger bij de ketters spelen en werd gestrikt door de zucht naar vuil gewin, die zovelen vernietigt; maar tenslotte werd hij een hele nacht door de heilige engelen gezeseld, zodat hij niet weinig pijn leed; hij stond 's morgens vroeg op, hulde zich in een zak, strooide as over zich heen en rende vlug naar opziener Zephyrinus; onder tranen viel hij voor de opziener neer en wentelde zich voort; aan de voeten van geestelijken en leken huilde hij uit, met diepe tranen voor de barmhartige gemeente van de medelijdende Christus. In diepe ernst smeekte hij om vergeving en toonde de striemen die hij aan de zweepslagen had overgehouden. Tenslotte werd hij maar net tot de gemeenschap toegelaten."

13. Dezelfde schrijver verhaalt nog meer over deze zaken; ik zal enige stukken aanhalen:

"De ketters hebben de heilige geschriften op een brutale wijze vervalst; ze hebben de aloude geloofsregels aan de kant gezet en Christus verloochend; in plaats van te onderzoeken wat de heilige geschriften verklaren, hebben ze met veel inspanning geprobeerd om na te pluizen met welke redenering ze hun goddeloze ideeën het best konden verdedigen. Als iemand een tekst uit de Goddelijke Schrift wist aanhaalde, onderzochten ze eerst of ze er een logische redenering van konden maken: een verbindend syllogisme of een ontbindend syllogisme 1.

1 Termen uit de redeneerkunst; een verbindend of conjunctief syllogisme is een samengestelde redenering, die waarheid oplevert als beide bestanddelen waar zijn; een disjunctief syllogisme is waar, als één bestanddeel waar is; voor de onwaarheid van de eerste, moet één deel onwaar zijn, voor de onwaarheid van de tweede redenering moeten beide bestanddelen onwaar zijn (De Vos)

14. Ze laten trouwens de heilige geschriften van God meestal terzijde liggen en bestuderen in plaats daarvan wetenschappen zoals geometrie of aardrijkskunde; dat klopt wel, want als aardse wezens kunnen ze wel over de aarde blijven praten; ze weten immers niets van Hem, Die van boven komt. Euclides wordt door sommigen van hen ijverig nagemeten. Aristoteles en Theophrastus worden bewonderd; zo ook Galenus, voor wie zelfs sommigen als teken van aanbidding het hoofd buigen.

15. Deze lieden misbruikten de werken van ongelovigen om hun eigen ketterse inzichten te onderbouwen; ze versjacheren het eenvoudig geloof dat in de heilige Schrift vervat is en ruilen het in voor het bedrog van ongelovigen. Want ze leven ver van het geloof. Wat moet je daarvan nog meer zeggen? Onbevreesd zitten ze met hun handen aan de heilige Geschriften en zeggen dat ze die verbeterd hebben.

16. Ieder die te weten wil komen dat ik dit niet leugenachtig beweer [wijs ik op het volgende]: als iemand hun afschriften zou verzamelen en vergelijken, zou hij zelfs tussen hun geschriften onderling heel veel variaties vinden. De afschriften van Asclepiades blijken te verschillen van de kopieën van Theodotus.

17. Men kan kopieën in allerlei geschriften in overvloed vinden die door de ijver van hun discipelen zijn overgeschreven met ieders veranderingen erin; zelf noemen ze dat verbeteringen; maar in feite zijn het bedorven exemplaren. En zo kloppende kopieën van Hermophilus weer niet met de anderen; de afschriften van Appolloniades stemmen zelfs niet onderling overeen. Je kunt de handschriften die ze eerder maakten vergelijken met die welke ze later produceerden: je zult ontdekken dat er grote verschillen tussen de afschriften bestaan.

18. Deze zondige onderneming vertoont dus een grote portie overmoed; dat moeten ze toch zelf ook wel beseffen. Want óf ze geloven niet dat de heilige Geschriften door de Heilige Geest zijn ingegeven: dan zijn ze dus ongelovigen; óf ze beschouwen zichzelf als wijzer dan de Heilige Geest; en dan moeten we ze wel demonische maniakken

noemen. Omdat ze de kopieën eigenhandig geschreven hebben kunnen ze niet ontkennen dat ze schuldig zijn aan die overmoedige daad van Schrift vervalsing; want dit soort geschriften hebben ze niet gekregen van de mensen die hen in het geloof hebben onderwezen; en ze kunnen ook de handschriften niet laten zien waaruit ze hun kopieën gemaakt hebben.

19. Sommigen van hen vonden het zelfs niet de moeite waard om de Schriften te vervalsen; in plaats daarvan ontkenden ze botweg de wet en de profeten dank zij hun eigen wetteloze en goddeloze leer; en zo zonken ze weg in het diepste verderf en gingen geheel te gronde.

Deze opmerkingen lijken me over dit onderwerp wel genoeg.

Einde van het vijfde boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Zesde boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli

6.1 De vervolging tijdens Severus

Toen Severus een vervolging op touw zette tegen de gemeenten, werden overal in de kerken indrukwekkende getuigenissen afgelegd door de strijders voor de godsdienst. In het bijzonder gebeurde dit volop in Alexandrië; de heldhaftige strijders daar uit Egypte en heel het gebied van Thebe werden voortgeleid als het ware naar het stadion van God; er wijd ze op allerlei manieren werden gemarteld en op diverse wijzen Ier dood gebracht werden, bleef hun volharding zonder ophouden staan; zo werden ze getooid met de kronen, die God hen gaf.

Onder de martelaren bevond zich Leonides, die onthoofd werd; men zegt dat hij de vader was van Origenes, en zijn zoon als behoeftige jonge knaap moest achterlaten. Al vroeg had de jongen een grote voorliefde voor het Goddelijk woord; in het volgende stuk wil ik daarover in het kort nog wat meer meedelen; dat is vooral gepast omdat velen zijn verhaal met grote achting in ere houden.

6.2. Hoe Origenes vanaf zijn vroege jeugd werd opgevoed

1 Over het leven van Origenes zou men een uitvoerige studie kunnen schrijven; men zou er een heel boek voor nodig hebben. Maar voor ditmaal zal ik het meeste materiaal wat inkorten om zo in het kort enge feiten over hem mee te delen; uit bepaalde brieven en geschiedenissen die tot heden toe bewaard zijn dankzij vrienden, die nu nog in leven zijn, zal ik ook enige zaken verhalen.

2. Het lijkt me dat Origenes' leven het waard is om te worden opgetekend vanaf zijn vroegste jeugd, vanaf het moment dat hij nog in doeken gewikkeld was, om zo te zeggen. Want toen Origenes nog een behoeftig kind was werd hij al geconfronteerd met vervolgingen; de liefde voor de martelaren kreeg een grote plaats in zijn jong gemoed.

3. In het tiende jaar van Severus' regering (203) immers joeg het vlamvend vuur van de vervolging krachtig door de kerken in Alexandrië en de rest van Egypte, waar stadhouder Laetus toen de scepter zwaaide; duizenden werden met het martelaarschap gekroond in die dagen. Het opzienschap werd toen uitgeoefend door Demetrius, de opvolger van Julianus.

De jeugdige Origenes werd zo in zijn ziel gegrepen door verlangen naar het martelaarschap, dat hij bijna te dicht bij het gevaar kwam en zich toen al, voorthollend, in de strijd wilde mengen.

4. Het had maar weinig gescheeld of zijn jonge leven was toen al geëindigd; maar Gods hemelse voorzienigheid, die het welzijn van velen beoogde, zorgde ervoor, dat aan zijn drang om mee te doen een halt werd toegeroepen; dat gebeurde door tussenkomst van zijn moeder.

5. Eerst probeerde zij hem tegen te houden met smekende woorden, door hem haar moederlijke zorg voor hem steeds weer voor te houden. Maar ze zag dat hij des te meer erop gebeten was om ook te gaan toen hij hoorde dat zijn vader was gevangen genomen en in de kerker gezet; hij werd toen helemaal in beslag genomen door de wens om ook martelaar te worden; zijn moeder wist hem gedwongen thuis te houden door al zijn kleren te verstoppelen.

6. Hij zag toen dat hij zo niet verder kon; maar zijn ijver was veel groter dan zijn leeftijd deed vermoeden en hij kon zijn wens hoe dan ook niet van zich afzetten; hij schreef daarom een opwekkende brief aan zijn vader over het martelaarschap en

bemoedigde hem zeer door te schrijven: 'Pas op, dat u terwille van ons niet van gedachten verandert.' Dit voorval moet wel opgeschreven worden; want het is het eerste teken van Origenes' jeugdige scherpzinnigheid en grote toewijding aan de godsdienst.

7. Toen al had hij veel kennis van de geloofsleer; want reeds vanaf zijn vroege jeugd ging hij veel om met de heilige Schrift. Hij had zich daarin niet zo'n beetje verdiept. Zijn vader had hem daarin goed geoefend; hij had hem niet alleen ingeleid in de gewone kennis, maar ook zijn verstand met opzet in de Schriften bezig laten zijn.

8. Alvorens Origenes de literatuur van de Grieken bestudeerde, was hij door zijn vader ingevoerd in de studie van de heilige zaken, om zich daarin te oefenen; hij moest elke dag enige teksten lezen en bij zichzelf hardop herhalen.

9. Het kind deed deze dingen niet met tegenzin, maar wierp zich met grote begeerte op de studie. Hij vond het niet voldoende om de eenvoudige en voor de hand liggende zaken in de heilige woorden te begrijpen, maar wilde ook de diepere achtergronden te weten komen; zijn vader had het er wel eens moeilijk mee, als zoonlief hem vroeg naar de achterliggende bedoeling van een tekst uit de door God geïnspireerde Schrift.

10. Dat ging zover dat zijn vader hem wel eens in zijn aanwezigheid bestrafte, - tenminste, daar leek het op -; hij zei zijn zoon geen vragen te stellen boven het vermogen van zijn leeftijd, en vermaande hem te gaan zoeken naar wat het gewone verstand te boven ging; maar in feite was zijn vader er zeer over verheugd en hij dankte de almachtige God, de Bewerker van alle goeds, hartelijk, dat Hij hem vereerd had met het vaderschap van zo'n kind.

11. En vaak, naar men zegt, ging vader even kijken bij zijn kind terwijl hij sliep, deed het beddengoed aan de kant en gaf een eerbiedige kus op zijn zoons borstkas, als was die geheiligd door de inwoning van de Goddelijke Geest; zo gelukkig voelde hij zich met zijn geliefd kind.

Deze dingen en meer zulke verhalen worden verteld over Origenes toen hij nog een kind was.

12. Maar toen zijn vader als martelaar gestorven was, bleef Origenes alleen achter met zijn moeder en zes jongere broers. Hij was toen nog maar bijna zeventien.

13. Zijn vaders bezittingen werden in de schatkist van de keizer gestopt. Het werd daardoor voor Origenes en zijn familieleden erg moeilijk om zelfs maar in het noodzakelijke levensonderhoud te voorzien. Maar hij werd de bijstand van God waardig bevonden.

Origenes werd vriendelijk ontvangen en onderhouden door een vrouw van stand, die erg rijk was en van groot aanzien; in diezelfde tijd beschermde de vrouw een persoon, die befaamd was onder de ketterse die toen in Alexandrië waren. Deze man kwam uit Antiochië maar werd door de dame als adoptief-zoon in huis gehaald; zij behandelde hem heel goed.

14. Het kon niet anders of Origenes kwam met de man in contact en liet hem duidelijke blijken zien van zijn orthodox geloof. Veel mensen uit de ketterse hoek, maar ook van onze kant, kwamen graag samen om deze Paulus te horen - zo heette de man -; want ze kwamen onder de indruk van 's mans welsprekendheid; maar Origenes wilde niet eens samen met hem bidden, omdat hij als jongere al de kerkelijke regels onderhield en een afschuw had, zoals hij zelf ergens zegt, van ketterse leringen.

15. Origenes was al door zijn vader onderwezen in de Griekse wetenschap; na diens gevangenneming stortte hij zichzelf met nog veel meer ijver op de studie; na zijn vaders sterven was hij dan ook zo ingewijd in de letteren, dat hij al spoedig voldoende inkomsten kon verkrijgen om, hoewel nog jong, royaal in zijn noodzakelijke behoeften te voorzien.

6.3 Hoe Origenes het Evangelie verkondigde toen hij nog erg jong was

1. Op dat moment was er in Alexandrië niemand die zich bezighield met onderwijs in de beginselen van het geloof; want ze waren allen gevlucht door het dreigend vooruitzicht van de vervolging; er viel toen niet veel te studeren, zoals Origenes zelf ergens schrijft. Het gebeurde nu dat enigen uit de heidenen tot hem kwamen om het woord van God te horen.

2. Plutarchus was van hen de eerste, naar men zegt; zijn godzalig leven werd bekroond met een Goddelijk martelaarschap.

De tweede was Heraclas, de broer van Plutarchus; na zelf een duidelijk bewijs te hebben geleverd van zijn gave om een principieel en ascetisch leven te leiden, werd deze later waardig geacht na Demetrius in Alexandrië opziener te worden.

3. Origenes was bijna achttien jaar toen hij de school voor catechese ging leiden; tijdens de vervolgingen onder Aquila, de stadhouder van Alexandrië, bleek dat van groot belang. Want wegens zijn hartelijke en bemoedigende houding jegens de martelaren, of hij ze nu kende of niet, werd hij bij de aanhangers van het geloof erg bekend.

4. Hij bezocht de martelaren in de gevangenis en vergezelde ze tot hun laatste ondervraging door het gerecht; maar daar bleef het niet bij: zelfs als de heilige martelaren werden weggebracht om te sterven bleef hij bij hen, onverschrokken en niet beducht voor het dreigend gevaar. Omdat hij zo dapper voortging en de broers vrijmoedig groette met een kus, begon de woedende menigte daaromheen hem bijna met stenen te gooien; als hierbij Gods ondersteunende hand hem niet had geholpen, waardoor hij op wonderlijke wijze ontkwam, zouden ze hem gedood hebben.

15. Die bewarende hemelse genade hielp hem telkens, keer op keer, - 't is nauwelijks te zeggen hoe vaak - vanwege zijn grote wens om het woord van Christus door te geven, en door zijn onverschrokkenheid, belaagde men hem voortdurend; maar steeds weer werd hij door genade beschermd. De vijandschap van de ongelovigen tegen hem was zo groot dat ze te hoop liepen en soldaten postten bij het huis waar hij verbleef; dat was vanwege de menigte die van hem catechetisch onderwijs in het heilig geloof ontvingen.

6. De vervolging die tegen hem ontbrandde werd dagelijks gewelddadiger; hij kon haast niet langer ergens in Alexandrië blijven; hij ging van huis tot huis en werd alle kanten opgejaagd; dat kwam door het grote getal van mensen die hij de Goddelijke leer had bekendgemaakt; ook wat hij in zijn gewone dagelijks werk deed was een bewonderenswaardige betoning van wat een zeer zuivere levenspraktijk inhoudt.

7. Het spreekwoord zegt: 'Zoals zijn leer was, zo was zijn leven'; en zoals hij leefde, zo leerde hij; en dat liet Origenes duidelijk zien. Daarom slaagde hij erin om met Gods krachtige hulp vele mensen te bewegen hem in zijn enthousiasme na te volgen.

8. Steeds groter zag hij het getal van de leerlingen dat naar hem toekwam groeien; want Demetrius, de opziener van de gemeente, had Iet catechetisch onderwijs helemaal aan hem opgedragen. Origenes vond toen dat hij het onderwijs in de letteren niet langer kon combineren met het onderzoek van de Goddelijke waarheid; daarom brak hij /onder uitstel met de school voor filosofie als nutteloze hinderpaal voor zijn studie in de heilige leer.

9. Hij nam toen een passend besluit om niet afhankelijk te worden van de hulp van anderen; daarom deed hij afstand van alle oude boeken die hij eerder zo ingespannen en met liefde had bestudeerd. Als de lener hem daarvoor vier obolen per dag gaf was hij tevreden. Hij volgde deze doordachte levenswijze vele jaren; hij hield de

verleidende begeerten van de jeugd op afstand; overdag onderwierp hij zich zware en vermoeiende ascese en wijdde 's nachts de meeste tijd aan het onderzoek van de heilige Schriften; hij bleef volharden in die strenge en weloverwogen levenswijze. Soms oefende hij zich in het vasten; dan weer beperkte hij 's nachts de tijd om te slapen; hij wilde zijn nachtrust niet eens op bed nemen, maar sliep gewoon op de grond.

10. Origenes vond vooral, dat men de voorschriften van onze Heiland in het Evangelie moest opvolgen, die ons vermanen *om geen twee mantels te hebben, geen schoenen te dragen en onze tijd niet te vermorsen door bezorgdheid over de toekomst.*

11. Hij spreidde een ijver ten toon, die vuriger was dan men van zijn leeftijd zou verwachten; hij hield zijn levensstijl vast in koude en naaktheid; hij ging tot het uiterste in het verduren van een arm bestaan en verbaasde daarmee zijn naaste vrienden het meest. Velen die hem wat van hun middelen wilden toestoppen, deed hij pijn; ze zagen, dat hij zo'n hard bestaan leidde terwille van de Goddelijke leer; maar hij wilde niet toegeven in zijn zelfbeheersing.

12. Men zegt, dat hij jarenlang zonder schoenen heeft rondgelopen en dat hij zich vele jaren heeft onthouden van wijn en ander voedsel, behalve wat nodig is voor het levensonderhoud. Het gebeurde wel dat hij gevaar liep er onderdoor te gaan en zijn gezondheid te verliezen.

13. Zo gaf Origenes aan bezoekers het voorbeeld van zijn bezonnen levenswijze; en natuurlijk wekte hij zijn leerlingen steeds weer op om hun leven ook zo in te richten; het gevolg was dat er van de ongelovige heidenen en ook van anderen met goede opvoeding en wijsgerige kennis van een behoorlijk niveau, ertoe gebracht werden om zijn leerstellingen aan te nemen. Zij ontvingen kennelijk door zijn onderwijs in het diepst van hun hart het geloof in Gods woord. Daardoor kon het gebeuren dat zij zich schitterend onderscheidden tijdens de vervolging die toen aan de gang was; sommigen van hen werden gegrepen en stierven als martelaar.

6.4 De catechisanten van Origenes die het martelaarschap ondergingen

1. De eerste van hen die de martelaarsdood stierven, was Plutarchus, die ik even eerder noemde; toen hij werd weggeleid om als martelaar te sterven, vergezelde Origenes, over wie het nu gaat, hem tot zijn levenseinde; Origenes werd door zijn medeburgers bijna doodgeslagen, alsof hij de oorzaak van zijn dood was. Maar Gods voorzienigheid bewaarde hem ook toen.

2. Na Plutarchus was Severus de tweede van Origenes' leerlingen, die zich als martelaar openbaarde; door de vuurproef gaf hij een duidelijk bewijs van het geloof dat hij ontvangen had.

3. De derde uit dezelfde school, die als martelaar stierf was Heraclides, en na hem Heron de vierde; de eerste kreeg nog catechetisch onderwijs, de tweede was pas gedoopt; beiden werden onthoofd.

4. De vijfde leerling van deze school, die als heraut van de godsdienst stierf was iemand die ook de naam Severus droeg; hij doorstond lange tijd verschillende folteringen en werd, naar men zegt, onthoofd. Ook een vrouw onderging het martelaarschap, Heraïs, die nog naar de catechisatie ging; zij verliet het leven, nadat ze de doop door het vuur had ontvangen, zoals Origenes het zelf ergens uitdrukt.

6.5 Potamiaena, Basilides

1. Basilides was de zevende leerling van Origenes die wegens het geloof stierf. Deze had eerder de bekende Potamiaena naar de plaats van executie gebracht; er gaan

tot nu toe nog vele verhalen rond bij de inwoners van die plaats over deze vrouw, die veel moest strijden tot behoud van haar uitnemende lichamelijke reinheid en maagdelijkheid. Ze had ook te vechten tegen minnaars, omdat ze bloeide in schoonheid van ziel en lichaam. Grote pijn had ze te lijden, voordat ze na verschrikkelijke en onbeschrijflijke folteringen tenslotte met haar moeder Marcella in de vlammen omkwam.

Men zegt, dat de rechter, die Aquila heette, eerst al haar lichaamsdelen had laten folteren; tenslotte dreigde hij haar aan de gladiatoren te geven, zodat die haar lichaam zouden misbruiken; toen haar gevraagd was wat ze daarvan vond, dacht ze even na en gaf een antwoord, dat hun nogal beledigend in de oren klonk tegenover hun eigen religieuze opvattingen. Nauwelijks had ze dit gezegd, of ze kreeg de doodstraf. Basilides, iemand die dienst deed in het leger, bracht haar weg naar de plaats waar ze zou sterven.

3. De menigte probeerde haar lastig te vallen en met smerige taal te vernederen; maar hij wist hen te beteugelen en joeg de beledigers weg. Hij betoonde haar diep medelijden en vriendelijkheid. Potamiaena aanvaardde deze vriendelijkheid en spoorde hem aan om goede moed te hebben; als ze was heengegaan, zou ze haar Heere voor hem bidden en het zou niet lang duren eer ze hem kon belonen voor zijn sympathiek gedrag jegens haar.

4. Na dit gezegd te hebben, hield ze moedig vol tot haar einde; men goot kokend pek over haar lichaamsdelen, steeds weer een scheut, beginnend bij haar voeten tot boven op haar hoofd. Zulk lijden had deze veel-bezongen jonge vrouw te verduren.

5. Niet lang daarna moest Basilides van zijn mede-soldaten bij een bepaalde gelegenheid een eed zweren; maar hij verklaarde met kracht dat het hem in het geheel niet geoorloofd was om te zweren; want, zo bekende hij openlijk, hij was een christen; men dacht eerst dat hij er een grapje van maakte; maar toen hij steeds bleef volhouden, sleepte men hem voor de rechter. Die verwees hem naar het gevang, omdat hij beslist in zijn getuigenis bleef volharden.

6. Toen sommige broeders in de Heere hem kwamen opzoeken vroegen ze naar de oorzaak van dit plotselinge en onverwachte besluit; naar men zegt, legde hij uit dat Potamiaena drie dagen na haar marteldood 's nachts voor hem kwam staan en een kroon op zijn hoofd had geplaatst; ze zou gezegd hebben, dat ze de Heere voor hem gebeden had en dat haar smeekbede verhoord was; het zou niet lang duren of hij zou bij haar worden opgenomen. De broeders bezegelden dit met het teken [van de doop] in de Heere. Als een opmerkelijk getuige van de Heere werd Basilides later op de dag daarna onthoofd.

7. Van vele anderen in Alexandrië is opgetekend dat ze in deze tijd met voortvarendheid de leer van Christus aannamen; dat kwam door Potamiaena, die aan velen in de droom verscheen en hen daartoe riep.

Tot zover hierover.

6.6 Clemens van Alexandrië

Clemens had Pantaenus opgevolgd aan de Alexandrijnse catecheten- school; tot in deze tijd had hij daarvan de leiding; Origenes is dus één van zijn leerlingen geweest.

In het eerste deel van het boek dat hij schreef, met de titel Stromata, geeft Clemens ons een chronologisch verslag van de gebeurtenissen tot de tijd van Commodus' doods.

Het is dus duidelijk dat genoemd werk werd geschreven tijdens de regering van Severus. En dat is de periode waarover ik het nu heb.

6.7 De historicus Judas

Ven andere historicus behandelde in deze tijd de zeventig weken van 1),Iniël; zijn chronologie gaat tot het tiende jaar van Severus' regeringl; nok hij dacht dat het verschijnen van de antichrist, waarvan de men- ..en de mond vol hadden, ophanden was. Ze verwachtten diens spoe4 lige komst, omdat velen geschokt waren over de hevige vervolging legen ons, die toen heerste.

6.8 Origenes' kordate daad

1 Toen Origenes indertijd de functie van catechetisch docent te Alexandrië vervulde, volvoerde hij een daad, die weliswaar voortvloeide uit een nog onvolgroeid en jeugdig verstand; maar tegelijkertijd leverde dit het sterke bewijs van zijn geloof en zelfbeheersing.

Het ging hierom: Origenes nam een bepaalde tekst wat te letterlijk ei] legde die op een jongensachtige manier uit; de tekst was: *En er zijn gesnedenen, die zichzelf gesneden hebben om het koninkrijk der hemelen* (Mat. 19.12); Origenes wilde graag het woord van onze Heiland in vervulling doen gaan; ook wilde hij het ongelovigen ten enenmale onmogelijk maken om vuile laster over hem uit te storten; want, jong als hij was, het zou noodzakelijk zijn om niet alleen met mannen over de Goddelijke zaken te spreken maar ook met vrouwen; en zo werd hij ertoe gebracht om het woord van onze Heiland metterdaad in vervulling te doen gaan; hij dacht dat zijn meeste vrienden daar niets van zouden merken.

Maar hoewel Origenes dat wilde, bleek het hem onmogelijk om deze daad te verbergen. Toen Demetrius, de toenmalige voorganger van de gemeente daar, het later te weten kwam, bewonderde hij zeer de durf die uit de daad sprak; hij merkte ook de ijver en diepgang van Origenes' geloof op en spoorde hem aan om moed te houden; tegelijkertijd zette Demetrius hem ertoe aan om zijn catecheten-arbeid des te meer uit te oefenen.

4. Zo dacht Demetrius er toen tenminste over. Maar kort daarna, toen Origenes het goed bleek te doen, befaamd werd en als een groot licht met ontzag werd benaderd, overviel de menselijke zwakheid deze zelfde Demetrius; hij schreef een brief tegen hem aan de opzieners over de hele wereld; daarin probeerde hij Origenes' daad als een zeer dwaze handeling voor te stellen.

Dat was, toen de weleerwaarde en vooraanstaande opzieners van Caesarea en Jeruzalem, die over Palestina opzicht hadden, oordeelden dat Origenes de hoogste eer waardig was; ze hadden hem de handen opgelegd en hem bevestigd tot ouderling.

5. Zo verwierf Origenes zich in deze tijd grote faam en zijn reputatie werd door alle mensen onderkend; men achtte hem hoog vanwege zijn deugdzaamheid en wijsheid; maar Demetrius bleef hem beschuldigen, hoewel hij niets anders in te brengen had; zijn schandelijke aanklacht hield slechts in de handelwijze van vroeger aan de orde te stellen van de man die toen een jongen was. Demetrius durfde het zelfs aan om ook degenen die Origenes tot ouderling hadden bevorderd in zijn beschuldigingen mee te slepen.

Dit alles gebeurde lang nadien.

6. Inmiddels verrichtte Origenes ongehinderd, dag en nacht, zijn werk als catecheet van Goddelijk onderwijs in Alexandrië voor allen die tot hem kwamen; hij wijdde al zijn tijd zonder ophouden aan de studie van de Goddelijke zaken en besteedde veel aandacht aan de mensen die zijn school bezochten.

7. Ondertussen werd Severus opgevolgd door zijn zoon Antoninus¹, nadat hij ongeveer achttien jaar geregeerd had.

Iemand die de vervolgingen in deze tijd moedig onderging en na de strijd voor de belijdenis door Gods voorzienigheid gespaard bleef is ene Alexander; ik heb al vermeld dat hij opziener is geweest van de gemeente in Jeruzalem en dat hij het opziensambt was waardig gekeurd door de dapperheid, waarmee hij zich bij het belijden van Christus [tijdens de vervolging] onderscheidde.

Dit gebeurde overigens toen Narcissus, zijn voorganger, nog leefde.

¹ Deze, beter bekend als Caracalla, regeerde van 211-217

6.9 Het wonder dat Narcissus deed

1. Narcissus heeft volgens zeggen van de burgers van die plaats vele wonderen verricht; dezen hebben die informatie weer uit de traditie die door de broeders werd overgeleverd.

Het volgende verhaal geeft een van die wonderbaarlijke daden weer, die hij verrichtte. Het was, naar men zegt, tijdens de grote Paaswake, dat de olie van de diakenen opraakte; de hele menigte was daardoor erg aangedaan; Narcissus gaf aan de verzorgers van de lampen opdracht om water te putten en het bij hem te brengen.

Spoedig werd het gebracht; Narcissus sprak over het water een gebed uit en beval ze toen om met een krachtig geloof in Christus de vloeistof in de lampen te gieten. Dat deden ze; toen bleek het water loer een buitengewoon Goddelijk wonderwerk veranderd in olie; de meeste broeders daar hebben een beetje daarvan bewaard als een teken tot de huidige dag van het wonder dat toen verricht werd.

4. Ze vertellen nog meer uit het leven van deze man dat het optekenen waard is, zoals het volgende verhaal.

Een paar slechte nietsnutten waren niet in staat om een ordelijke en vaste levensstijl te verdragen [zoals Narcissus dat nodig vond]; ze waren bang, dat ze gevangen zouden worden en gestraft wegens de talrijke misdaden waaraan ze zich schuldig wisten; dat wilden ze voorkomen door een aanslag te beramen; daarom overgoten ze hem met smerige laster.

5. Om de luisteraars erin te laten geloven, bezwoeren ze hun beschuldigingen onder ede; één van hen zwoer dat hij met vuur mocht verbranden; een ander dat zijn lichaam door een ellendige ziekte zou mogen verteren; een derde, dat hij zijn ogen zou mogen verblinden; maar ondanks hun zweren luisterde niemand van de gelovigen naar hen; want het was maar al te bekend dat Narcissus voortdurend een uitblinkend wijs en zeer deugdzaam leven geleid had.

6. Maar Narcissus zelf kon de schande van wat er gezegd werd niet verdragen; al lange tijd had hij een meditatief leven nagestreefd; nu liet hij de kerkelijke gemeenschap achter zich en hij hield zich vele jaren op in de woestijn, verborgen in een verlaten wildernis.

7. Maar het alziend oog van de gerechtigheid berustte niet in wat er gebeurd was; spoedig daalden de oordelen neer op die goddelozen; ieder van hen werd getroffen door de vloek die ze over zichzelf hadden aangeroepen. De eerste verbrandde 's nachts met zijn hele gezin, toen er zonder aanwijsbare oorzaak een vonk op het huis viel waar hij verbleef. De tweede werd van top tot teen bedekt met zweren van de ziekte die hij zich door zijn eed op de hals gehaald had.

8. De derde zag wat de beide eersten was overkomen en werd bevreesd voor het onafwendbaar oordeel van de alziende God; hij beleed ten overstaan van allen dat zij

zelf met elkaar die zaak bekonkeld hadden; maar hij werd zo aangedaan door diepe weeklachten, dat hij onophoudelijk bleef huilen; tenslotte verloor hij daardoor het zicht in beide ogen. Zo kregen ze de straf die hoorde bij hun leugenpraat.

6.10 De opzieners van Jeruzalem

Narcissus had zich teruggetrokken en niemand wist waar hij heengegaan was; daarom dachten de voorgangers uit de naburige kerken dat het gepast was om een andere opziener [in Jeruzalem] te bevestigen. Deze droeg de naam Dius; hij was slechts korte tijd voorganger van de kerk en werd opgevolgd door Germanion; daarna kwam Gordius; tijdens Gordius' bestuur verscheen Narcissus opeens weer, alsof hij opnieuw tot leven was opgewekt; de broeders riepen hem op om het opzienersambt weer te aanvaarden; want ze hielden allen nu nog meer van hem, om zijn terugtreden indertijd en zijn bezonnen leven; bovenal hielden ze hem in hoge achting vanwege de straf die God als bewijs van Narcissus' eer had uitgestort over die smaders.

6.11 Alexander

1. Maar Narcissus was nu zo oud, dat hij niet meer in staat was zijn ambt uit te oefenen; het gebeurde nu, dat de reeds genoemde Alexander middels een openbaring in een nachtelijke droom door de voorzienigheid van God geroepen werd om samen met Narcissus dienst te doen.

2. Alexander vertrok uit de regio Cappadocië waar hij eerst tot opziener was bevestigd, als door een Godsspraak bewogen, en maakte de reis naar Jeruzalem om te bidden en de historische plaatsen te bezoeken; de broeders daar ontvingen hem allerhartelijkst; maar ze wilden hem niet weer naar huis terug laten gaan. Want 's nachts hadden ook zij een Goddelijke openbaring gekregen; daarin was voor de meest toegewijde onder hen een eenduidige en heldere boodschap vervat: Dat ze de poort moesten uitgaan om daar de opziener te ontvangen die door God voor hen was bestemd. Zo geschiedde; met algemene instemming van de opzieners uit de naburige kerken werd Alexander als het ware gedwongen om bij hen te blijven.

3. Alexander zelf maakt melding van het feit dat Narcissus een tijdlang het opzienersambt met hem deelde; hij deed dat in één van zijn persoonlijke brieven, bij ons nog bewaard, aan de Antinoieten; in het slot ervan schrijft hij:

"Narcissus groet u; hij is degene die hier vóór mij opziener was en nu in de gebeden met mij samenwerkt; hij is nu al honderd en zestien jaar oud; met mij wekt hij u op om eensgezind te zijn."

Zo gebeurde dit alles.

4. In Antiochië was Serapion gestorven en als opziener van de gemeente daar opgevolgd door Asclepiades; deze laatste onderscheidde zich tijdens de vervolging door de belijdenissen die hij zelf aflegde.

5. De bevestiging van Asclepiades is ook door Alexander vermeld; hij schrijft als volgt aan de inwoners van Antiochië:

"Alexander, dienaar en gevangene van Jezus Christus, aan de gezegende gemeente van Jezus Christus te Antiochië, gegroet. De Heere heeft mij het dragen van de boeien gemakkelijk en licht gemaakt, toen ik tijdens mijn gevangenschap vernam dat door Gods voorzienigheid aan Asclepiades in uw heilige gemeente te Antiochië het opzienersambt in handen gegeven is; Asclepiades is daartoe bijzonder bekwaam vanwege zijn heilig geloof."

6. Hij geeft aan dat hij deze brief via Clemens heeft verzonden; want aan het einde schrijft hij als volgt:

"Mijn eerwaarde broeders, deze brief zend ik u middels Clemens, de gezegende ouderling, een man van deugd en volharding; u kent hem al en zult hem nog beter leren kennen; door zijn aanwezigheid hier heeft hij onder de voorzienige leiding van de Heere bijgedragen tot de versterking en groei van de gemeente des Heeren."

6. 12. Serapion en de werken die hem worden toegeschreven

1. Van Serapions werken zijn er waarschijnlijk bij anderen nog enige bewaard; maar alleen wat hij aan Domnus heeft geschreven, kon ik te pakken krijgen. Domnus was één van degenen, die tijdens de vervolging van het geloof afvielen en terugzakten in Joodse eigenmachtige godsdienst. Serapion schreef ook brieven, aan Pontius en Caricus, mannen uit de kerk, en aan vele anderen.

2. Hij schreef ook een boek over het zogenaamde Evangelie van Petrus. Hij bestrijdt in dat werk de leugenachtige beweringen van dat zo genoemde Evangelie, terwille van enige leden van de kerk te Rhossus, die door dat genoemde Evangelie er onrechtzinnige leerstellingen op na hielden.

3. Het is nuttig om enige korte stukken door te geven, zodat we kunnen zien wat hij van dat Evangelie dacht:

"Broeders, wij erkennen Petrus en de andere apostelen evenzeer als Christus Zelf. Maar we verwerpen de pseudepigrafen die ten onrechte onder de naam van apostelen zijn uitgegeven; we kennen die wel, maar we weten dat ze niet [als echt] aan ons zijn overgeleverd.

4. Toen ik bij u was, dacht ik echter dat allen het ware geloof onderhielden. Omdat ik het Evangelie dat onder Petrus' naam door hen wordt verspreid niet doorgelezen had, zei ik tegen u: Als dit het enige is dat u wankelmoedig maakt, laat het dan maar gelezen worden. Maar ik heb nu begrepen uit wat mij is gezegd, dat zich in hun brein een of andere ketterij heeft genesteld; daarom zal ik me haasten weer naar u toe te gaan; verwacht me dus spoedig, broeders.

5. We weten, broeders, wat de ketterij van Marcianus inhield, en hoe hij zichzelf tegenspreekt; hij weet niet waarover hij het heeft; dat kunt u wel opmaken uit de dingen die in deze brief aan u geschreven zijn. Anderen hebben dit Evangelie bestudeerd; degenen die hiermee begonnen, zijn de mensen die wij Doceten 1 noemend; want bijna alle bedenkzels zijn uit die dwaalleer ontstaan. Ik kon dat weer gebruiken om het boek door te werken en te ondervinden, dat het meeste erin overeenkomt met de juiste leer van de Heiland. Een paar dingen zijn toevoegingen; die heb ik bij deze brief gevoegd."

Tot zover over de werken van Serapion.

1 De Doceten waren mensen, die meenden dat Christus slechts schijnbaar een menselijk lichaam had aangenomen; vroege tekenen van deze gedachtegang worden al in de 1e brief van Johannes bestreden.

6.13 De werken van Clemens

1. Van Clemens heb ik nog in mijn bezit het totaal van acht boeken, die kortweg *Stromata* heten; de volledige titel luidt: Mengelwerken, aantekeningen over de kennis volgens de ware levensbeschouwing, door Titus Flavius Clemens.

2. Een zelfde aantal boeken is bewaard onder de titel Hupotuposen, of *Instituties*. Hierin vermeldt hij Pantaenus met name als zijn leermeester; ook noemt hij de

verklaringen die hij van hem had doorgekregen.

3. Verder maakte hij een boek, gericht aan de Grieken, onder de titel *De vermaning*. Dan zijn er drie met het opschrift *De pedagoog*, en een ander dat getiteld is *Welke rijke mens behouden kan worden*. Voorts werken over Pasen, samenspraken over *Het Vasten, en Kwaadsprekerij, een Aansporing tot lijdzaamheid, of Toespraak tot pas gedoopten, een boek met de titel De canon van de kerk, of Toespraak tot Joodsgezinden*, dat hij aan de reeds eerder vermelde opziener Alexander opdroeg.

4. In de *Stromata* - dat betekent eigenlijk 'weefsels' - heeft hij niet alleen de Goddelijke Schrift uitgelegd, maar ook citaten bijeengebracht uit Griekse schrijvers, als het leek dat zij iets nuttigs gezegd hadden; hij verheldert allerlei meningen, zowel van Grieken als Barbaren l.

5. Bovendien weerlegt hij de valse leerstellingen van leidende ketteren. Hij laat ook een heel stuk geschiedenis de revue passeren en biedt ons daarin allerlei stof tot veelvoudige lering. Dit alles weeft hij samen met de opvattingen van wijsgeren; daarom gaf hij aan zijn werk de titel *Stromata*, d.w.z. weefsels of mengelwerken mee.

6. Hij maakt in de *Stromata* ook melding van uitspraken uit de zogeheten *Betwiste boeken 2*; zo noemt hij het boek *Wijsheid van Salomo*, en dat van Jezus de zoon van Sirach; verder ook de brief aan de Hebreëen, de brieven van Barnabas, Clemens en Judas.

1. Het Griekse woord *barbaar* betekent een 'niet Grieks sprekende'; zowel in Nieuwe Testament als in Eusebius, heeft het woord nog niet de laterere gatieve betekenis

2. het gaat hier om de *antilegomenoi*, de 'weersproken boeken'; deze betreffen niet alleen apocriefe (of deuterocanonieke) boeken van het Oude Testament, maar ook geschriften rond het Nieuwe Testament; de Brief aan de Hebreëen is evenwel in de canon opgenomen

Hij noemt ook het werk van Tatianus Tegen de Grieken, en de naam Cassianus, die een werk over de *Chronologie* schreef.

Van de Joodse schrijvers noemt hij Philo, Aristobulus, Josephus, Demetrius en Eupolemus; deze hebben allen in hun werken aangetoond dat Mozes en het Joodse volk veel ouder waren dan de eerste Grieken.

8. De werken van Clemens die ik tot nu toe genoemd heb zijn vol van leerzame stof, ook van allerlei andere zaken. In het eerste deel heeft hij het over zichzelf als iemand die nog dicht bij de opvolgers van de Apostelen staat; hij belooft verder om een Genesis-commentaar te schrijven.

9. De verhandeling *Over Pasen* heeft hij terwille van het nageslacht, op aandringen van zijn vrienden, gemaakt; ze spoorden hem aan om de overleveringen die hij van de vroegere ouderlingen gehoord had op schrift te stellen; verder maakt hij o.a. melding van Melito, Irenaeus en anderen en haalt hun werken aan.

6.14 De boeken (van het Nieuwe Testament) die Clemens vermeldt

1. In zijn werk *geheten de Hupotuposen* geeft Clemens ons, om kort te gaan, samenvattingen van al de canonieke Schriften; ook boeken die weersproken worden neemt hij daarin op. Ik bedoel de brief van Judas en de andere algemene zendbrieven, alsook de brief van Barnabas en de zogenaamde Openbaring van Petrus.

2. Clemens beweert dat de Brief aan de Hebreëen van Paulus is, geschreven voor de Hebreëen en in de Hebreeuwse taal; Lukas zou er een nauwkeurige vertaling van gemaakt hebben voor de Grieken. Daarom kan men in de vertaling van deze brief en in het boek van de Handelingen dezelfde kleur, hetzelfde type stijl tegenkomen.

3. Hij zegt terecht dat er in de titel niet bijgezegd werd: ... *van Paulus de apostel*.

Want hij schreef immers aan de Hebreëen; die hadden vooroordelen tegen hem en vonden hem verdacht; om de lezers niet bij voorbaat van het lezen af te houden heeft hij, verstandig genoeg, zijn naam er niet boven gezet.

4. Even verder zegt hij:

"De gezegende ouderling verhaalde gewoonlijk het volgende: de Heere was de als Gezondene van de Almachtige tot de Hebreëen gezonden; uit bescheidenheid wilde Paulus, die tot de heidenen gezonden was zich niet een apostel van de Hebreëen noemen; daaruit sprak eerbied voor de Heere; bovendien schreef hij, hoewel heraut en apostel van de heidenen, ten overvloede dus ook nog aan de Hebreëen."

5. In hetzelfde werk schetst Clemens ook een beeld van de volgorde van de Evangeliën, zoals de vroegere ouderlingen die doorgaven; hierover schrijft hij als volgt:

"Hij zei dat de Evangeliën die de geslachtslijsten bevatten als eerste [of vooraan] geschreven zijn [of worden]."

6. Het Evangelie van Markus kwam op de volgende wijze tot stand:

"Toen Petrus in het openbaar te Rome het woord verkondigde en door de werking van-de-Geest het Evangelie boodschapte was er een groot aantal aanwezigen; ze vroegen aan Markus om deze dingen op schrift te stellen; want Markus was hem sinds lange tijd gevolgd en herinnerde zich heel goed wat hij gezegd had; nadat deze het Evangelie had samengesteld gaf hij het aan hen die het van hem gevraagd hadden.

7. Toen Petrus dat te weten kwam, verhinderde hij het niet maar moedigde hem ook niet aan.

Het laatste van allen schreef Johannes; hij merkte dat in de Evangeliën voldoende geschreven was over het menselijke; toen stelde hij op aanmoediging van zijn vrienden en bezield door de Geest een geestelijk Evangelie samen."

Tot zover Clemens.

8. Alexander, die ik hierboven al genoemd heb, vermeldt in een brief aan Origenes zowel Clemens als Pantaenus als mannen die hij van nabij kende. Hij schrijft als volgt:

"U weet wel, dat het de Goddelijke wil was, dat de vriendschap die sinds onze voorouders tussen ons heeft bestaan niet zou verflauwen, maar integendeel aan warmte en kracht zou winnen.

9. We kennen hen heel goed, die gezegende vaders die vóór ons het pad hebben gelopen en bij wie wij binnenkort ook zullen zijn. Onder hen noem ik mijn leermeester Pantaenus, die waarlijk gezegende man, en de heilige Clemens, mijn leermeester en weldoener; onder hen waren ook nog anderen zoals zij; door hen heb ik u leren kennen, die mijn beste leermeester en broeder bent."

Zo zaten die zaken dus in elkaar.

10. Origenes, die ook wel Adamantius genoemd werd, zegt dat hij ook eens een bezoek bracht aan Rome; dat gebeurde toen Zephyrinus leider van de kerk te Rome was. Origenes schrijft zelf daarover en zegt, dat hij verlangde om de zeer oude gemeente van Rome te zien. Na een tamelijk kort verblijf keerde Origenes naar Alexandrië terug.

11. Hij werkte daar ijverig verder in zijn functie van leraar; Demetrius die toen opziener was wekte hem op om dat werk te blijven doen, ja smeekte hem om vastberaden te arbeiden tot welzijn van de broeders.

6.15 Heraclas

Op dat moment kreeg Origenes zelf door dat hij onmogelijk twee dingen tegelijk kon doen; enerzijds diepgaande studie maken van de godgeleerdheid en het onderzoeken en vertolken van de heilige « h riften, anderzijds catechese geven aan wie ook maar bij hem kwamen; dat was te veel voor hem; want de catechisanten lieten hem nauwelijks tijd om op adem te komen, zo veelvuldig kwamen ze, de een na de ander bij hem om les te krijgen, van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Daarom deelde hij de groep in tweeën en koos Heraclas, één van zijn vrienden, uit om samen met hem het catechetisch onderwijs te verzorgen. Heraclas was een toegewijd onderzoeker van Goddelijke zaken en ook in andere opzichten een geleerd man, die behoorlijke kennis van de filosofie bezat. Origenes liet het aan Heraclas over om het aanvankelijk onderwijs aan de beginners te verzorgen; zelf hield hij zich bezig met het onderwijs aan mensen die al wat gevorderd waren.

6.16 Origenes' diepgaand onderzoek van de heilige Schrift

1. Origenes ging zo ver in zijn diepgaand onderzoek van de heilige Schrift, dat hij ook de Hebreeuwse taal leerde; hij schafte zich een kopie aan van de originele handschriften, zoals de Joden die in Hebreeuwse letters gebruikten.

Bovendien spoorde hij uitgaven op van andere vertalingen van de heilige Schrift dan die van de Zeventig I; daarnaast vond hij nog weer andere vertalingen die verschilden van de in omloop zijnde versies van Aquila, Symmachus en Theodotion; om die te vinden ging hij op zoek naar diverse oude schuilplaatsen; zo bracht hij handschriften aan het licht, die daar sinds oude tijden verborgen hadden gelegen.

2. Als het niet duidelijk werd wie de schrijver was vermeldde hij alleen maar de vindplaats, zoals hij schreef over de editie uit Nicopolis bij Actium en een andere elders vandaan.

3. Origenes nam in zijn Hexapla over de Psalmen behalve de vier versies die ik hierboven al noemde ook een vijfde, zesde en zevende vertaling in de kolommen op; bij één is vermeld, dat die ontdekt werd in een kruik te Jericho, in de dagen van Severus' zoon Antoninus².

4. Hij verzamelde die verschillende versies, splitste de tekst in delen en plaatste ze in kolommen naast elkaar, samen met de Hebreeuwse tekst; zo liet hij ons de afschriften na van de Hexapla³, die we nu nog hebben.

Hij bezorgde ook een speciale uitgave van Aquila, Symmachus en Theodotion plus de editie van de Zeventig; deze editie heet de Tetrapla⁴.

1 Als boven: de Septuagint

2 Caracalla

3 De zes-voudige editie, met o.a. de originele tekst en diverse vertalingen

4 De viervoudige tekst, met de Septuagint en andere Griekse vertalingen

6.17 De vertaler Symmachus

Eén van de genoemde vertalers was Symmachus; men moet weten dat hij tot de Ebionieten behoorde; de ketterij van die zogenaamde Ebionieten heet zo, omdat ze zeggen dat Christus uit Jozef en Maria geboren werd en veronderstellen dat Hij alleen maar mens was; ze willen de wet te veel op de wijze van de Joden houden, zoals ik eerder in mijn geschiedverhaal al heb laten zien.

Van Symmachus zijn ook nog geschriften bewaard; hij lijkt daarin zich vooral te richten tegen het Evangelie van Mattheus, kennelijk om zijn ketterij te onderbouwen. (Origenes merkt op dat hij Symmachus' geschriften met andere verklaringen ontving van ene Juliana; volgens hem had zij de manuscripten van Symmachus zelf ontvangen.

6.18 Ambrosius

1. Eén van de mensen, die toen de ketterij van Valentinus aanhing, niet name Ambrosius, werd omstreeks deze tijd overtuigd van de waarheid, zoals Origenes die uitlegde; 't was net of een licht zijn geest bescheen, waardoor hij de vaste leer van de kerk ging navolgen.

2. Vele andere goed onderwezen mensen werden door de alom verspreide faam van Origenes' geleerdheid aangetrokken en kwamen van overal naar hem toe; ze wilden graag iets meenemen van zijn bekwaamheid in de heilige woorden. Ook velen met ketterse denkbeelden en heel wat filosofen van formaat kwamen aandachtig naar hem luisteren; hij onderwees hen niet alleen in de Goddelijke zaken, naar ook in onderwerpen die uit andere wijsgerige bronnen voortkwamen.

3. Als hij merkte dat zijn toehoorders voldoende onderlegd waren, gaf hij hen ook les in andere onderdelen van de wijsbegeerte, zoals geometrie, rekenkunde en andere algemene thema's; hij gaf dan vervolgens een inleiding in diverse wijsgerige systemen, legde de bijbehorende de geschriften uit en gaf beredeneerde commentaren op wat zij afzonderlijk zeiden; ook de Grieken verkondigden daardoor dat hij groot filosoof was.

4. Aan veel gewone mensen gaf hij eveneens onderricht in de algemene wetenschappen; vaak beweerde hij dat ze daarvan veel nut zouden hebben voor het onderzoeken en begrijpen van de heilige Schrift; daarom vond hij het voor zichzelf ook erg nodig om zich te verdiepen in wereldse en wijsgerige onderwerpen.

6.19 Wat anderen van Origenes zeiden

1. De wijsgeren uit de Grieken zelf, die in Origenes' tijd opgang maakten, hebben zelf getuigenis van zijn bekwaamheid in de wetenschap afgelegd; vaak vinden we Origenes in hun werken vermeld; soms dragen ze hun eigen werken aan hem op; soms bieden ze als aan de leermeester hun eigen werken aan om zijn oordeel te vernemen.

2. Trouwens, ook in onze eigen tijd schreef Porphyrius 1 uit Sicilië in zijn boeken tegen ons dat hij Origenes als jonge man gekend had; deze tegenstander van ons probeerde de heilige Geschriften te belasteren en citeerde uit degenen die de Schriften hadden uitgelegd; maar omdat hij geen enkele beschuldiging tegen de leerstellingen kon inbrengen, begon hij door gebrek aan redelijke argumenten te schelden en vuile taal uit te slaan tegen de exegeten, vooral tegen Origenes.

3. Maar zonder het zich te realiseren prees hij in feite Origenes daarvoor; soms bevestigde hij de waarheid als hij niet anders kon spreken, dan weer verzong hij leugens, met de gedachte dat die niet ontdekt zouden worden. Soms beschuldigt hij Origenes als een christen, dan weer beschrijft hij hem als zeer bekwaam in wijsgerige thema's. Luister maar naar zijn eigen woorden:

4. "Sommige mensen zijn erop gebrand om een oplossing te vinden voor de dwaasheden in de Joodse geschriften; in plaats van deze geschriften te verwerpen, spannen ze hun geest in om ze uit te leggen; dat levert onsamenhangende verhalen op en leringen die niet bij de geschriften passen; in plaats van deze vreemde dingen te

verdedigen, leveren ze alleen maar traditionele verhalen en loftuitingen over hun eigen bedenksels.

Wat Mozes duidelijk zegt, noemen ze raadselen; ze vergoddelijken die geschriften, alsof ze orakeltaal vol met verborgen geheimenissen bevatten; door hoogmoeds-waanzin betoveren ze hun eigen kritisch vermogen en ze leggen hun exegeses aan de tekst op."

5. Daarna zegt Porphyrius:

"Laat ik een voorbeeld geven van deze dwaasheid; het gaat over de man die ik ontmoette toen ik nog erg jong was; hij was erg beroemd en is dat nog, door de geschriften die hij naliet; ik bedoel Origenes, die door degenen die zijn leer onderwijzen nog steeds vereerd wordt.

6. Deze man, Origenes, was een toehoorder geweest van Ammonius²; Ammonius was wel de grootste wijsgeer van onze tijd; Origenes had veel baat bij het onderwijs van zijn leermeester; maar hij ging een tegenovergestelde weg met betrekking tot de juiste levensinstelling.

1 Invloedrijke Griekse wijsgeer, volgeling van Plotinus en bezorger van diens werken; hij leefde van ± 235-± 305

2 Alexandrijns wijsgeer, die (W) o.a. onderwijs gaf aan Porphyrius' leermeesters Plotinus en Longinus; (F) meent, dat het echter om een opziener van Thmuis in Egypte zou gaan.

7. Ammonius was eerst christelijk en kreeg van zijn ouders een christelijke opvoeding; maar toen hij zelf begon te denken en zich met de wijsbegeerte ging bezighouden, veranderde hij zijn levenswijze onmiddellijk en ging leven volgens de wetten van de wijsbegeerte. Origenes echter was als Griek onderwezen in het Griekse denken maar sloeg over naar de richting van de barbaren. Origenes echter raakte zichzelf en zijn wetenschappelijke bekwaamheid kwijt en leefde als een christen, in tegenstelling tot de verstandige wetten van de wijsbegeerte; maar met betrekking tot zijn opvattingen, over de werkelijkheid en de Godheid, gedroeg hij zich als een Griek en schoof de Griekse leringen onder deze buitenissige mythen.

8. Want Origenes hield zich altijd met Plato bezig en had de werken van Numenius, Kronius, Apollophanes, Longinus, Moderatus, Nicomachus en geschriften van andere beroemde Pythagoreërs steeds bij de hand. Ook las hij de werken van de Stoïcijn Chaeremon en van Cornutus. Aan deze auteurs ontleende hij de allegorische methode van uitleg zoals die gebruikt werd bij de Griekse mysteriën; en die methode paste hij weer toe op de Joodse Schriften."

9. Deze dingen beweert Porphyrius in het derde deel van zijn boek legen de christenen; naar waarheid onderstreept hij de levenswijze en geleerdheid van Origenes; maar hij produceert ook leugens (zou iemand die tegen de christenen schrijft dat kunnen vermijden?). Een duidelijk voorbeeld daarvan is dat Origenes van de Grieken overging naar de christenen, en ook, dat Ammonius van het godsdienstige leven verviel tot een heidense stijl.

10. Want Origenes behield zijn christelijke opvoeding en leer van zijn ouders, zoals het voorgaande geschiedverhaal al liet zien; en Ammonius bleef tot het eind van zijn leven zonder mankeren trouw aan de Goddelijke levensbeschouwing; wat Ammonius betreft, de geschriften die hij naliet getuigen daarvan tot vandaag de dag; hij wordt daarom door de meeste mensen in achtning gehouden; denk bij voorbeeld aan liet werk getiteld De Harmonie tussen Mozes en Jezus en aan andere werken van hem die de vrienden van het goede bezitten.

11. Dit was nu wel genoeg, zowel over de laster van deze leugenaar, als over

Origenes' grote bekwaamheid van op het gebied van de Griekse wetenschappen. Wat dat laatste betreft, sommige mensen hebben hem wel eens berispt omdat ze vonden dat hij te veel aandacht aan die wetenschappen besteedde; Origenes weert zich tegen zulke aantijgingen in een brief met de volgende woorden:

12. "Toen ik mijzelf aan het Woord ging wijden en de roem over mijn kennis zich verspreidde, kwamen soms mensen met ketterse denkbeelden naar mij toe, dan weer mensen die de Griekse wetenschappen bestudeerden, in het bijzonder de wijsgerige literatuur; ik heb toen besloten om zowel de ideeën van de ketteren te onderzoeken alsook de werken van de filosofen, die immers beloven de waarheid te spreken.

13. Ik doe dat sindsdien in navolging van Pantaenus, die op dit gebied erg knap was en velen vóór ons van zijn kennis heeft laten profiteren. Ook Heraclas, die nu lid is van de kerkenraad van Alexandrië kon ik een voorbeeld noemen; ik ontdekte dat hij vijf jaar heeft gewerkt met een leraar in de wijsgerige wetenschappen, voordat ik begon met mijn studie op dit gebied.

14. Vroeger had hij gewone kleren aan, maar die heeft hij weggedaan; nu hult hij zich in het filosofenkleed en draagt dat tot op heden. En tot op heden bestudeert hij naar vermogen de boeken van de Grieken."

Origenes maakte deze opmerkingen toen hij zich moest verdedigen wegens zijn aandacht voor de studie van de Griekse wetenschap.

15. Origenes woonde in deze tijd te Alexandrië. Er kwam daar op zeker ogenblik een soldaat aan met een brief van de heerser van Arabië; de brief werd overhandigd aan zowel Demetrius, de opziener ter plekke als aan de toenmalige stadhouder van Egypte. De Arabische heerser liet in de brief vragen of Origenes met grote spoed naar hem gestuurd kon worden om zijn leerstellingen aan hem bekend te maken. Origenes ging inderdaad naar Arabië, maar verbleef daar niet lang; zodra hij klaar was met zijn werk, keerde hij terug naar Alexandrië.

16. Een tijd later barstte er in de stad een behoorlijke strijd los; Origenes verliet stilletjes Alexandrië en ging naar Palestina, waar hij in Caesaréa een verblijfplaats vond. In Caesaréa werd hem door de opzieners gevraagd om in het openbaar in de kerk de heilige Schrift uit te leggen; overigens was hij toen nog niet door handoplegging als ouderling bevestigd.

17. Dit kunnen we ook opmaken uit wat Alexander en Theoctistus, opzieners te Jeruzalem resp. te Caesarea, tegenover Demetrius schreven; ze verdedigden zich op de volgende wijze:

"Hij voegt aan zijn brief de mededeling toe dat tot heden toe nooit eerder was voorgekomen, dat leken in tegenwoordigheid van de opzieners preekten. Maar hij weet kennelijk niet dat hij ver bezijden de waarheid spreekt.

18. Want overal waar mensen zijn die voldoende bekwaamheid bezitten om de broeders van nut te zijn, worden ze door de heilige opzieners, allen gezegende broeders, geroepen om het volk toe te spreken. Zo is in Laranda ene Euelpis daar toe aangespoord door Neon, in Ikonium was dat Paulinus, op aansporing van Celsus, en in Synada werd Theodorus door Atticus, die andere van de gezegende broeders, daartoe opgewekt. We weten niet of dit ook in andere plaatsen gebeurde, maar het is wel waarschijnlijk."

Zo werd Origenes reeds als jonge man geëerd, niet alleen door zijn eigen landgenoten, maar ook door opzieners uit den vreemde.

19. Per brief vroeg Demetrius hem terug te komen naar Alexandrië en zette daaraan kracht bij door diakenen van de kerk te zenden. Origenes keerde toen terug en nam zijn gewone bezigheden weer op zich.

6.20 Bewaarde werken van schrijvers uit die tijd

1. In deze tijd stond een aantal geleerde mannen uit de kerk in hoog aanzien; zij schreven brieven aan elkaar, die nu nog bewaard zijn; het is gemakkelijk om die brieven op te sporen.

1/ie geschriften zijn voor ons ook bewaard in de bibliotheek te Aelial; Alexander richtte die in, toen hij daar opziener van de gemeente was. Ik heb daaruit heel wat materiaal voor mijn boek kunnen verzamelen.

2. Zo zijn er van Beryllus brieven en verhandelingen bewaard, die van het hoogste literaire niveau zijn; Beryllus was opziener over de Arabier en in Bostra.

Ook Hippolytus, leider van een andere gemeente, liet ons werken na.

3. Bovendien is daar een dialoog voor ons bewaard, die de zeer geleerde Gaius te Rome hield tijdens Zephyrinus; hij bestrijdt daarin Proclus, die een groot voorvechter was van de Frygische ketterij. Hij stopt daarin de mond van de tegenstanders, die de overmoedige vermetelheid bezaten om nieuwe schrijfsels aan de Schrift toe te voegen; vermeldenswaard is dat hij slechts dertien brieven van de heilige Apostel vermeldt en kennelijk de Brief aan de Hebreëën niet bij de rest telt; tot heden zijn er overigens enige mensen onder de Romeinen die lat geschrift niet van apostolische afkomst achten.

6.21 De in deze tijd bekende opzieners

1. Antoninus² regeerde zeven en een half jaar; hij wordt door Macrinis opgevolgd³; na een jaar krijgt een andere Antoninus de heerschappij over het Romeinse rijk⁴.

1. Zoals Jeruzalem later heette

2. D.w.z. Caracalla

3. Deze heerste in 217-218

4. Gewoonlijk Heliogabalus genoemd, naar de Syrische zonnegod Elagabal, die hij vereerde; hij heerste van 218-222

In het eerste jaar van deze tweede Antoninus stierf opziener Zephyrinus van Rome; hij had de kerk toen achttien jaar gediend.

2. Na hem had Callistus het opzienersambt ontvangen; deze leefde nog vijf jaar, waarna hij de ambtsbediening aan Urbanus overliet. Antoninus bezat het keizerschap slechts vier jaar; daarna kreeg keizer Alexander de regering over Rome in handen 1.

1. Gewoonlijk Alexander Severus geheten; hij regeerde van 222-235

In deze tijd volgde Philetus in de kerk van Antiochië Asclepiades op. De moeder van de keizer in deze tijd heette Mamaea, een vrouw die godsdienstiger was dan elk ander mens; de roem van Origenes, die inmiddels overal verspreid was, kwam ook haar ter ore. Ze wilde erg graag dat haar de eer te beurt viel om deze man te zien; ook wilde ze graag onderzoeken waarom zijn kennis van de Goddelijke zaken door allen zo zeer geprezen werd.

4. Toen ze in Alexandrië verbleef liet ze hem door een groep soldaten halen. Origenes

bleef een tijdlang bij haar en verkondigde haar allerlei dingen die tot roem van de Heere waren en waarin het uitnemend karakter van het Goddelijk onderwijs zichtbaar werd; daarna haastte hij zich om weer zijn gewone werk te doen.

6.22 De werken van Hippolytus, die ons zijn overgebleven

In die dagen schreef Hippolytus allerlei verhandelingen; hij stelde ook een geschrift samen over Het Paasfeest. Daarin leidt hij de reeks Paastijden af uit het verleden en stelt een zestienjarige cyclus van Paasdata voor; zijn tijdrekeningen lopen door tot het eerste jaar van keizer Alexander.

Andere werken van Hippolytus, die ons zijn overgebleven zijn: *Het Hexaemeron* over de zes scheppingsdagen, *Vervolg op het Hexaemeron*, *Tegen Marcion*, *Het Hooglied*, *Gedeelten uit Ezechiël*, *Het Paasfeest*, *Tegen alle ketterijen*. Vele mensen hebben nog verschillende andere werken in bezit; je kunt ze daar vinden.

6.23 Origenes' ijver en zijn bevestiging in het ouderlingenambt

1. In deze tijd begon Origenes met zijn Commentaren op de heilige Schriften; hij was daartoe aangespoord door Ambrosius; Ambrosius deed dat niet door hem met woorden alleen op te wekken, maar ook door hem ruimschoots van allerlei noodzakelijk dingen te voorzien.

2. Zo had Origenes meer dan zeven snelschrijvers ter beschikking als hij ging dicteren, die elkaar op gezette tijden afwisselden. Ook had hij evenveel copïïsten en meisjes ter beschikking, die geoefend waren in het schoonschrijven. Ambrosius zorgde ervoor dat alle voor hem noodzakelijke inkopen gedaan en uitgaven voldaan werden. Wat hem betrof, hij toonde een buitengewone toewijding in het bestuderen van de Godswoorden; daarom spoorde hij Origenes met zo'n bijzonder enthousiasme aan om zijn Commentaren samen te stellen.

3. Inmiddels was Urbanus, na acht jaar opziener van Rome geweest te zijn, opgevolgd door Pontianus. In Antiochië werd Philetus door Zebennus opgevolgd.

4. In die tijd moest Origenes om enige kerkelijke kwesties te regelen naar Griekenland; hij reisde via Palestina; daar werd hij, te Caesaréa, door de opzieners van dat land middels handoplegging tot ouderling bevestigd. Wat zich daarbij allemaal aan beroering rond zijn persoon afspeelde, de besluiten van de kerkelijke voorgangers over dat rumoer, en de werken die hij in die bloeitijd van zijn eerste levensperiode schreef over het Goddelijk woord, dat alles zou een aparte verhandeling vergen; daarom hebben we behoorlijk wat daarover meegedeeld in het tweede deel van het boek dat we tot zijn verdediging¹ hebben geschreven.

1. Verdediging van Origenes

624 De uitgaven die Origenes in Alexandrië verzorgde

1. Ik wil hier bij voegen, dat Origenes zelf in het zesde deel van zijn exegetische verhandelingen over het Evangelie van Johannes aangeeft dat de eerste vijf delen werden samengesteld toen hij nog in Alexandrië was. Van dit hele werk zijn ons slechts tweeëntwintig delen bewaard gebleven.

In het negende deel van zijn boek over Genesis, waarvan er in totaal twaalf delen verschenen, zegt hij dat de voorgaande acht in Alexandrië waren geschreven, alsook zijn commentaren op de eerste vijfentwintig Psalmen. Dat geldt ook voor zijn verhandeling over Klaagliederen, waarvan wij vijf delen over hebben; hij maakt

daarin ook melding van zijn boek over *De Opstanding*, bestaande uit twee delen.

3. Het boek over *Het Begin* werd eveneens geschreven voor zijn vertrek uit Alexandrië; dat geldt ook voor de tien delen van het werk met de titel *Stromata*; dit alles stelde hij samen in Alexandrië ten tijde van Alexanders keizerschap; zijn eigen aantekeningen aan het begin van de boeken laten dat zien.

6.25 Origenes' overzicht van de totale Schrift

1. Origenes gaf een overzicht van de boeken van de heilige Schriften van het Oude Verbond in zijn verhandeling over Psalm één; hij deed dat als volgt:

Men moet weten dat het aantal van de boeken, die de Hebreëen hebben overgedragen, **tweëntwintig** in totaal bedraagt; evenveel als de *letters van hun alfabet*.

2. Even verder zegt hij:

Dit zijn de 22 boeken volgens de Hebreëen 1:

Genesis, zoals het opschrift bij ons luidt; bij de Hebreëen heet het naar het eerste woord van het boek *Brysinh*; dat betekent: 'in het begin';

Exodus; Ouellesmooth, wat 'dit zijn de namen' betekent;

Leviticus; Ouikra, 'en hij riep';

Arithmoi (Numeri); Ammesfekoodeim;

Deuteronomium; Elleaddebareim, 'dit zijn de woorden';

Jozua, de zoon van Nun; Ioosouebennoun;

Richteren en Ruth; bij hen één boek, Soofteim

Koningen 1 en 2, bij hen één, Samouyl, 'de van God geroepene';

Koningen 3 en 4 in één; Ouammelchdauid, dat 'het koninkrijk van David' [betekent];

Kronieken 1 en 2 in één; Dabryiamein, wat 'de woorden van de dagen' [betekent];

Ezra 1 en 2 in één; Ezra, wat 'helper' [betekent];

Het boek der Psalmen; Sfarthelleim;

De Spreuken van Salomo; Melooth;

Prediker; Kooelth;

Het lied der liederen [Hooglied]; en niet, zoals sommigen menen 'De liederen der liederen', Sirassireim²;

Jesaja; Iessia;

Jeremia, samen met de Klaagliederen en de Brief in één, Ieremia;

Daniel ; Daniyl;

Ezechiël; Iezekiyl;

Job; Ioob;

Esther; Esthyr.

Bovendien zijn er nog de boeken van de Makkabeeën, die als opschrift dragen: Sarbythsabanaiel³.

Dat zijn de boeken die hij in bovengenoemd werk opgeeft.

1 Bij diverse heeft Origenes de Griekse namen volgens de Septuagint

2 Terecht heeft Rufinus (Schwartz 245) de opmerking hierbij, dat er ook één boek met de twaalf profeten, het Doodekaprofyton, bij hoort; zonder dal zou Origenes' lijst overigens slechts 21 boeken bevatten, wanneer men de Makkabeeën niet meetelt]

3. De betekenis van dit opschrift is niet duidelijk; er zijn diverse pogingen tot interpretatie gedaan; H.J. de Bie Sr. stelt 'De vorst van het huis dat Adonay Elohim gebouwd heeft' voor (pers. com.)

3. In het eerste deel van zijn commentaren op het Evangelie van Mattheüs betuigt

Origenes in overeenstemming met de kerkelijke canon, dat hij slechts vier Evangeliën kent; hij schrijft als volgt:

4. "Over de vier Evangeliën heb ik uit de overlevering geleerd dat het de enige zijn die als onbetwist worden geaccepteerd door Gods hele kerk over de wereld. Het eerste is door Mattheüs geschreven, de man die vroeger tollenaar was, maar later apostel van Jezus Christus werd; hij maakte deze uitgave voor hen die uit het Jodendom tot geloof gekomen waren en schreef het met *Hebreeuwse* letters.

5. Het tweede is het Evangelie volgens Markus; deze schreef het zoals Petrus het hem verklaarde; in zijn algemene Zendbrief erkende Petrus Markus als zijn zoon met deze woorden: *De verkorene in Babylon groet u, evenals Markus mijn zoon* (verg. 1 Pet. 5.13).

6. Het derde Evangelie is dat volgens Lukas; het werd door Paulus aangeprezen; het is geschreven voor heidenen, die tot bekering gekomen waren.

Tenslotte is er het Evangelie volgens Johannes."

7. In het vijfde deel van zijn Commentaren op Johannes schrijft Origenes als volgt over de brieven van de apostel:

"Paulus was zeer bekwaam gemaakt als dienaar van het Nieuwe Verbond; ik bedoel een dienen naar de geest, niet naar de letter; hij, Paulus, heeft het Evangelie volop verbreid van Jeruzalem en in het omliggende land tot in Illyricum toe; en hij schreef niet alleen aan alle gemeenten, die hij had onderwezen, maar ook aan wie hij alleen maar schreef zond hij een paar regels.

8. Petrus, op wie de gemeente van Christus gebouwd wordt, waartegen de poorten der hel niets zullen kunnen uitrichten, heeft één erkende brief nagelaten. Er is ook nog wel een tweede, maar die wordt betwist.

9. En wat zal ik zeggen van hem die aan Jezus' borst rustte, Johannes bedoel ik? Hij heeft één Evangelie nagelaten; daarin zegt hij voluit dat hij zoveel zou kunnen schrijven dat de hele wereld het niet zou kunnen bevatten. Hij schreef ook de Apocalypse [de Openbaring]; hem was bevolen om de stemmen van de zeven donderslagen te verzwijgen en ze niet uit te schrijven.

10. Hij liet ons ook een brief na bestaande uit slechts weinig regels; er zou nog een tweede en derde brief van hem bestaan; niet iedereen is het erover eens dat ze echt zijn; overigens bevatten ze samen nog geen honderd regels."

11. In zijn Preken over de Brief aan de Hebreëen schreef Origenes nog het volgende over dat geschrift:

"De stijl van de zendbrief, die het opschrift *Aan de Hebreëen* draagt, is niet gekenmerkt door de gebruikelijke manier van spreken van de apostel; zelf zei hij al, dat hij niet zo sterk was in taal, d.w.z. in zijn zinsbouw (vergelijk 2 Kor. 11.6). Maar deze Brief aan de Hebreëen is meer Grieks in de zinsbouw; iedereen die stijlverschillen kan opmerken zal het met mij eens zijn.

12. De gedachtegangen die men in die brief tegenkomt zijn overigens bewonderenswaardig; ze doen niet onder voor één van de geschriften die erkend worden als van de apostel afkomstig. Iedereen die de apostel goed kan lezen, zal het met mij eens zijn dat dit waar is."

13. Later voegt hij daaraan toe:

Ik zou duidelijk zeggen dat de gedachten van de apostel zijn, maar dat de manier van spreken en de zinsbouw afkomstig zijn van iemand die neerschreef wat hij zich van de apostel herinnerde; zoals iemand die in het kort schriftelijk vastlegde wat zijn leermeester gesproken had. Als een gemeente deze brief als afkomstig van Paulus

beschouwt, alle lof daarvoor; want mensen van vroeger hebben de brief niet voor niets als van Paulus overgeleverd.

14. Maar God alleen weet waarlijk, wie de brief op schrift gesteld heeft. Bij ons wordt het verhaal verteld, dat Clemens, de opziener van Rome de brief geschreven zou hebben; anderen houden het erop dat Lukas, de schrijver van het Evangelie en de Handelingen, de auteur zou zijn.

Wat deze zaken betreft wil ik het hierbij laten."

6.26 Heraclas wordt de volgende opziener te Alexandrië

In het tiende jaar van de reeds genoemde regering van Alexander [Severus] verhuisde Origenes van Alexandrië naar Caesarea 1; hij liet zijn school voor catechetisch onderwijs achter onder de hoede van Heraclas. Niet lang daarna stierf de opziener van de Alexandrijnse gemeente, Demetrius; hij had toen de gemeente daar al met al drieënveertig jaar in het ambt gediend. Heraclas was zijn opvolger.

In deze tijd was Firmilianus bekend als opziener van Caesarea in Cappadocië.

6.27 De visie van de opzieners op Origenes

Genoemde Firmilianus was Origenes zo gunstig gezind, dat hij hem soms tot nut van de gemeenten in zijn regio uitnodigde om te komen; dan weer reisde hij zelf naar Judea en verbleef enige tijd bij hem om betere kennis van de Goddelijke zaken te verwerven.

Ook Alexander, de voorganger van Jeruzalem, en Theoctistus van Caesarea luisterden de hele tijd naar Origenes, als leerlingen naar hun enige meester; ze stonden het alleen aan hem toe om de heilige Schrift uit te leggen; ook het bezig-zijn met andere elementen van het kerkelijk onderwijs vertrouwden ze hem toe.

6.28 De vervolging tijdens Maximinus

Nadat keizer Alexander dertien jaar geregeerd had, stierf hij en werd opgevolgd door Maximinus Caesars; deze koesterde haatgevoelens tegen het huis van Alexander, dat vele gelovigen telde; Maximinus begon een vervolging en gaf bevel dat in de eerste plaats alleen de leiders van de gemeenten gedood moesten worden; want die waren de oorzaak van het onderwijs in het Evangelie.

In die tijd schreef Origenes zijn boek over Martelaarschap; hij droeg het op aan Ambrosius en aan Protocletus, ouderling van de gemeente in Caesarea; deze beiden hadden in de vervolging een groot risico gelopen.

Men zegt dat deze mannen zich daarbij onderscheidden in hun belijdenis, gedurende de drie regeringsjaren, die Maximinus vol maakte. Origenes vermeldde de tijd van deze vervolging zowel in het tweeën twintigste deel van zijn Commentaren op Johannes als in verschillende brieven.

6.29 De wonderlijke wijze waarop Fabianus door Goddelijke aanwijzing tot opziener van Rome benoemd werd

1. Maximinus werd in de heerschappij over Rome opgevolgd door Gordianus²; in die tijd werd Pontianus in de gemeente van Rome na een ambtsperiode van zes jaar als opziener opgevolgd door Anterus; Anterus diende slechts een maand; na hem kwam Fabianus.

1. Deze Maximinus was van 235-238 aan het bewind
 2. Veelal Gordianus III geheten, die regeerde van 238-244; in het beginjaar van zijn regering passeerden nog vier andere vorsten de revue, van wie er twee zijn naamgenoten waren

2. Men zegt dat Fabianus met enige anderen van het platteland naar Rome was gekomen; terwijl hij daar verbleef viel hem door Goddelijke en hemelse genade op een zeer opmerkelijke manier het lot ten deel.

3. Toen alle broeders verzameld waren voor de handoplegging van een nieuwe opziener bevonden zich daar naar aller overtuiging vele uitstekende en befaamde personen; maar niemand dacht meer aan Fabianus, die ook aanwezig was. Want, zo vertellen ze verder, plotseling kwam van boven een duif neerdalen, die op zijn hoofd bleef zitten; dat leverde een tafereel op als toen de Heilige Geest in de gestalte van een duif eens neerdaalde op onze Heiland.

4. De hele groep was nu op hem gericht, als bewogen door de ene Geest van God, en riep eenstemmig en eensgeestes uit dat Fabianus het ambt waardig was; zonder nader uitstel voerden zij hem mee en zetten hem op de opzienszetel.

Ongeveer terzelfdertijd stierf Zebennus, de opziener van Antiochië; hij werd als kerkleider opgevolgd door Babylas; in Alexandrië ontving na Demetrius Heraclas het ambt; in de catechese-school aldaar kwam Dionysius, ook één van Origenes' leerlingen, voor hem in de plaats.

6.30 Origenes' leerlingen

Terwijl Origenes zijn gebruikelijke arbeid in Caesaréa verrichtte, kwamen daar velen naar hem toe, niet alleen van de inwoners van de plaats maar ook tallozen van elders; veel studenten verlieten daarvoor hun eigen vaderland.

Van hen was, zover ik weet, Theodorus wel één van de bekendste; hij is het die onder de naam Gregorius zo bekend is bij onze hedendaagse opziens; ook zijn broer Athenodorus studeerde daar.

Origenes zag dat zij beiden hartstochtelijk bezig waren met de uitvoerige studie van de Griekse en Romeinse wetenschap, maar wist bij hen liefde voor de ware wijsbegeerte op te wekken en slaagde erin hen zo te veranderen dat ze zich in plaats daarvan nu met dezelfde ijver als vroeger wierpen op de studie van de Goddelijke zaken.

Na vijf jaar bij Origenes gestudeerd te hebben waren ze zo zeer gevorderd in hun kennis van de theologie, dat ze beiden vereerd werden met de benoeming tot opziens in de gemeenten van Pontus, hoewel ze nog erg jong waren.

6.31 Africanus

1. In deze tijd was ook Africanus erg bekend; hij schreef de werken, die de titel Kestoi, d.w.z. *Borduursels*, dragen. Van hem is een brief aan Origenes bewaard, waarin hij zich afvraagt of het verhaal van Suzanna in het boek Daniël wel echt is of verzonnen. Origenes schreef er een uitgebreid antwoord op terug.

2. Van deze Africanus kon ik ook nog een ander werk vinden, het vijfdelige boek over *Chronografie*, een heel nauwgezet werk, dat met veel arbeid en zorgvuldigheid is samengesteld. Hij zegt hierin dat hij een bezoek aan Alexandrië heeft gebracht, aangetrokken door de grote faam van Heraclas; van deze laatste heb ik al verteld dat hij daar opziener was geworden en dat hij bovendien heel goed was in de studie van

de wijsbegeerte en andere wetenschappen van de Grieken.

3. Van Africanus is nog een brief over, gericht aan Aristides; de brief gaat over de veronderstelde tegenstelling tussen Mattheus en Lukas in de geslachtsregisters van Christus; op heldere wijze laat hij zien dat de beide Evangelisten hierin met elkaar overeenstemmen; zijn bron hiervoor was een verhaal dat hij had overgeleverd gekregen; in boek één van dit werk heb ik reeds over deze kwestie geschreven 1.

6.32 De Commentaren die Origenes in Palestina schreef

1 Ongeveer in deze tijd maakte Origenes zijn Commentaar op Jesaja; dertig delen daarvan zijn ons bewaard gebleven; ze behandelen eenderde deel van Jesaja, tot het gedeelte met het visioen van de viervoeters in de woestijn (vergelijk Jes. 30.6).

Toen terzelfdertijd stelde Origenes zijn werk over Ezechiël samen; het omvat vijftig delen; dat is alles wat hij over deze profeet schreef.

2. Toen Origenes naar Athene kwam, voltooide hij zijn Commentaren op Ezechiël; inmiddels begon hij zijn Commentaar op het Hooglied en vorderde tijdens zijn verblijf daar tot het vijfde deel.

Na zijn terugkeer in Caesaréa voltooide hij dit werk ook, in totaal tien delen.

3. Het zou een apart boek vergen om nu een precieze lijst te geven van wat deze man allemaal heeft geschreven; waarom zou ik dat hier herhalen? Ik heb dat al gedaan in *Het leven van Pamphilus*, die heilige martelaar van onze eigen tijd 1; om te tonen hoe groot Pamphilus' zorg voor de theologie was, heb ik de inventaris gemaakt van de boeken in de bibliotheek die hij bijeenbracht; die bevat werken van Origenes en andere kerkelijke schrijvers. Wie dat wil kan daar prima terecht om te weten te komen welke werken van Origenes wij nog hebben.

1. Eusebius' Leven van Pamphilus is niet bewaard gebleven

6.33 Beryllus' dwaling

1. Even hiervoor maakte ik melding van Beryllus, opziener te Bostra in Arabië; hij ging verkeerd om met de leer van de kerk doordat hij denkbeelden probeerde in te voeren die vreemd zijn aan het christelijke geloof; hij durfde te beweren dat onze Heiland en Heere vóór zijn verblijf onder de mensen niet bestond als onderscheiden Wezen; Hij zou ook niet een eigen Goddelijkheid gehad hebben, alleen maar de Goddelijkheid die van de Vader kwam en in Hem woonde.

2. Vele opzieners begonnen een onderzoek en hadden gesprekken met deze man; samen met de anderen was ook Origenes uitgenodigd; hij begon eerst een gesprek met Beryllus om precies te weten te komen welke denkbeelden hij erop na hield. Toen hij begrepen had wal Beryllus voorstond, begon hij diens dwaling recht te zetten, waarbij hij al redenerend hem overtuigde; zo herstelde hij in hem de waarheid van de leer en deed hem weerkeren tot zijn vroegere gezonde stellingname.

3. Er is nog literatuur bewaard van Beryllus en van de synode², over hem gehouden werd; die bevat de vragen die Origenes aan hem stelde, de discussies die in zijn gemeente gehouden werden en voorts alles wat daar gedaan werd.

4. Door onze oudere broeders worden nog heden talloze andere feiten over Origenes in herinnering gebracht; het lijkt me dat ik daaraan voorbij kan gaan, omdat ze geen betrekking hebben op het onderwerp van dit boek; wat men verder nog nodig vindt te weten betreffende zaken over Origenes, kan men vinden in de verzameling gegevens die Pamphilus, de heilige martelaar van onze tijd, en ik hebben bijeengebracht tot

Origenes' verdediging; dat werk hebben we samen met zorgvuldigheid geschreven om de mensen, die graag een ander berispen, te weerleggen.

2 Een synode in deze tijd is nog een bijeenkomst van een aantal regionale kerkelijke leiders

6.34 Keizer Filippus

Gordianus was zes jaar te Rome aan de regering geweest toen hij werd opgevolgd door Filippus¹, samen met zijn zoon Filippus. Men zegt dat hij christen was; op de dag van de laatste Paaswake wilde hij samen 'net de gemeente in de kerk gaan bidden; de toenmalige voorganger wilde hem echter niet binnenlaten voordat hij zijn zonden beleden had; de keizer moest zich voegen bij degenen die in zonden gevallen waren en zich in de plaats van berouw ophielden. Vanwege de vele misdaden die de keizer begaan had moest hij dit eerst doen; anders, als hij dat niet deed, wilde de voorganger hem niet ontvangen. Volgens zeggen heeft de keizer blijmoedig gehoorzaamd; zo liet hij metterdaad zien, dat hij een echte, godsdienstige houding aannam, die bij de Godsvrucht hoort.

1.35 Dionysius volgt Heraclas op als opziener

In het derde jaar van Filippus' regering stierf Heraclas, na zestien jaar als voorganger van de gemeente in Alexandrië gediend te hebben; Dionysius ontving toen het opzienersambt².

1. Ook wel Philippus Arabs; hij regeerde van 244-249

2. In 247

1.36 Andere werken van Origenes

1. Zoals verwacht kon worden werd onze godsdienst steeds meer verbreid; de boodschap die wij ontvingen werd met grote vrijmoedigheid verkondigd. Origenes was nu al over de zestig, naar men zei; hij had door zijn langdurige ervaring een zeer grote bekwaamheid verworven; daarom stond hij nu toe dat zijn toespraken tot het gewone volk direct werden opgeschreven door snelschrijvers; eerder had hij dit nooit goed gevonden.

2. In deze tijd stelde Origenes in acht delen een boek samen als antwoord tegen het werk dat Celsus de Epicureeër tegen ons geschreven had in zijn boek *Het ware woord*. Origenes maakte verder een boek in vijf en twintig delen over *Het Evangelie van Mattheüs* en ook zijn werk over De twaalf profeten, waarvan ik maar vijftwintig delen kon terugvinden.

3. Er is nog een brief van hem bewaard, gericht aan keizer Filippus, en een ander aan diens echtgenote Severa; bovendien zijn er diverse brieven aan verschillende personen. Ik heb geprobeerd zoveel als mogelijk verspreide brieven te verzamelen, die in het bezit waren van verschillende personen; ik heb ze ondergebracht in aparte delen, zodat ze niet meer her en der verspreid zouden worden; hun aantal gaat de honderd te boven.

4. Origenes schreef ook aan Fabianus, de opziener van Rome, en aan vele andere kerkelijke leiders over zijn rechtzinnigheid; de bewijzen hiervoor kan men vinden in het zesde deel van de Apologie die we ter verdediging van hem schreven.

6.37 De onenigheid onder de Arabieren

In deze tijd stonden er in Arabië weer mensen op, die onjuiste ideeën verkondigden; ze verbreidden een leer die ver van de waarheid afstond. Ze zeiden dat de menselijke ziel in de huidige tijd bij de dood met het lichaam stierf en verging, maar dat ook de ziel, met het lichaam weer levend gemaakt zou worden bij de Opstandingsdag; één en ander gold zolang de wereld in de huidige toestand zou blijven bestaan. Er kwam een grote synode over deze kwestie bijeen; ook nu weer werd Origenes erbij geroepen; hij besprak de zaak in het openbaar met zoveel overredingskracht, dat de mensen, die in hun denken waren afgefallen, hun mening geheel hebben herzien.

6.38 De ketterij van de Helcesaieten

Ongeveer terzelfder tijd kwam er een andere dwaling op, die de ketterij van de Helcesaieten genoemd werd; maar kort na het ontstaan raakte deze dwaling al uitgeblust.

Origenes maakt melding van deze ketterij in zijn lezing voor het volk over Ps. 82. Hij zegt:

"Een poosje geleden kwam er iemand, die nogal grote dunk had van zijn bekwaamheid om die goddeloze en onstichtelijke dwaling van de zogeheten Helcesaieten te verdedigen; nog maar recentelijk is die dwaling in de gemeenten gekomen. Ik zal u de misvattingen van deze ketterij even opsommen, zodat u niet meegesleept wordt. Deze dwaalleer zet bepaalde passages van de hele Schrift ter zijde en gebruikt slechts gedeelten van het Oude Testament en het Evangelie. De apostel [Paulus] zetten ze helemaal aan de kant; ze beweren ook dat het er niet zoveel toe doet of iemand de waarheid al of niet verloochent; in noodgevallen zou een verstandig mens wel met zijn mond kunnen loochenen, zonder in zijn hart de waarheid kwijt te raken. Ze laten ook een bepaald boek rouleren, dat naar hun zeggen uit de hemel gevallen was: wie daarnaar hoort en het gelooft, zou vergeving van zonden ontvangen; maar dat is dan een andere vergeving dan die Christus Jezus schenkt."

6.38 De vervolging onder Decius

1. Na een regering van zeven jaren werd Filippus opgevolgd door Decius 1; omdat hij zo'n haat koesterde tegen Filippus, ontketende hij een vervolging tegen de gemeenten; tijdens deze vervolging stierf Fabianus als martelaar te Rome en werd door Cornelius als opziener aldaar opgevolgd.

1. Decius regeerde van 249-251

2. Inmiddels werd in Palestina de opziener van Jeruzalem, Alexander, opnieuw voor de rechterstoel gedaagd vanwege zijn Christusbelijdenis; nu moest hij verschijnen voor de stadhouder in Caesarea; voor de tweede maal legde hij een indrukwekkende belijdenis af en werd daarna in de gevangenis geworpen; hij, een man met eerbiedwaardige witte haren die als een krans zijn eerbiedwaardige ouderdom tekenden.

3. Hij legde een schitterend en roemrijk getuigenis af voor de rechtbank van de stadhouder en overleed later in de gevangenis; Mazabanes werd aangewezen als zijn opvolger in het ambt van opziener van Jeruzalem.

4 In Antiochië stierf, net als Alexander, Babylas tijdens zijn gevangenschap, na zijn

belijdenis te hebben afgelegd; Fabius werd de leider van de gemeente daar.

5. Gedurende deze vervolging heeft ook Origenes veel en zwaar geleden; hij raakte daardoor tegen het einde; de boze geest verzamelde krachten om met alle macht en geweld tegen deze man te strijden; meer dan ooit iemand werd Origenes bestreden; vanwege de leer van Christus moest deze man talloze verschrikkingen ondergaan; boeien, folteringen, lichamelijk lijden onder ijzeren ketens, verschrikkingen in het duister van de gevangenis, moest hij verduren; zijn voeten werden dagenlang tot het vierde gat in het blok uitgerekt, hij werd met vuur bedreigd; maar alle lijden dat hem door zijn vijanden werd aangedaan verdroeg hij standvastig; maar er kwam een einde aan; weliswaar probeerde de rechter uit alle macht en hardnekkig te voorkomen dat hij zou sterven, om hem nog meer te kunnen laten lijden. Toch heeft Origenes daarna zelfs nog kans gezien om berichten na te laten, die vol zijn van troost voor wie verlichting nodig hebben; in de vele brieven van deze man vindt men dat alles; ze getuigen over deze dingen naar waarheid en tot in detail. Tenslotte stierf hij.

6.40 Wat er met Dionysius gebeurde

1. Ik zal nu doorgeven wat Dionysius overkwam; in zijn brief aan Germanus schrijft hij zelf daarover als volgt:

"Ik spreek voor God en Hij weet dat ik niet lieg; niet door eigen bedenken, en ook niet zonder God heb ik kunnen ontvluchten.

2. Nog voor de vervolging onder Decius werd aangekondigd, stuurde Sabines opeens een politiebeampte om mij te zoeken. Ik bleef vier dagen thuis omdat ik de komst van die persoon verwachtte. Maar hij ging overal rond en onderzocht alle plaatsen, de wegen, de rivieren, de velden, waar hij dacht dat ik zou gaan of me zou verstoppen. Maar hij was met blindheid geslagen zodat hij mijn huis niet kon vinden; want hij kon niet geloven dat ik tijdens een vervolging thuis zou blijven.

3. Pas op de vierde dag beval God mij om te vertrekken en opende op wonderbaarlijk manier een weg voor mij. Ik, mijn dienstknechten, en veel van mijn broeders, wij allen gingen samen weg. Dat dit gebeurde door Gods voorzienigheid, laat het vervolg zien, waarin wij sommigen tot nut waren."

4. Hierna beschrijft hij de gebeurtenissen na zijn vlucht en gaat als volgt verder:

"Na zonsondergang kregen de soldaten mij en mijn gezelschap te pakken; ik werd naar Taposiris gebracht. Door Gods voorzienigheid echter was Timotheüs op dat moment niet aanwezig en hij werd ook niet gevangen; hij kwam later en trof het huis verlaten aan, behalve dienaren die op wacht stonden; van ons begreep hij dat wij gevangen waren genomen [om als slaaf te dienen]."

5. Even later schrijft hij:

"Wat was nu de wondervolle bedoeling van God met Timotheüs' late aankomst. De waarheid moet gezegd worden. Timotheüs sloeg op de vlucht en kwam, helemaal in verwarring, iemand uit de buurt tegen; de man vroeg hem naar de reden van zijn haast.

6. Timotheüs vertelde het hele verhaal. De man hoorde het aan en vervolgde zijn reis; hij was op weg naar een bruiloftsfeest; nu hebben ze daar de gewoonte om zoiets de hele nacht te laten duren; bij zijn aankomst op het feest, vertelde de man het gebeurde aan de aanliggenden. Dezen sprongen als één man op, alsof ze het hadden afgesproken en kwamen allen zo hard mogelijk naar ons toe rennen; toen ze binnenvielen slaakten ze luide kreten. De soldaten die ons bewaakten sloegen onmiddellijk op de vlucht; die andere mensen kwamen op ons af; we lagen toen nog zonder dekens op de veldbedden.

7. Ik dacht eerst, zoals God weet, dat zij een stel rovers waren die, op buit belust, ons

kwamen plunderen. Ik bleef daarom op mijn bed liggen; want ik was naakt en had alleen maar een linnen kleed aan; daarom bood ik ze de rest van mijn kleren, die naast me lagen, aan. Maar ze zeiden me op te staan en zo snel mogelijk te vertrekken.

8. Toen ik begrepen had waarom ze gekomen waren, begon ik luid te schreeuwen; ik bad en smeekte ze om weg te gaan en ons alleen te laten; en als ze ons echt goed wilden doen, dat ze de mensen die me weggebracht hadden maar voor moesten zijn door mijn hoofd eraf te hakken. Toen ik zo lag te roepen, probeerden ze me met geweld op te laten staan; dat weten mijn metgezellen, deelgenoten van alles, maar al te goed. Toen liet ik me ruggelings op de grond vallen. Maar zij pakten me bij de handen en voeten en sleepten me weg.

9. De mensen die dit allemaal hebben meegemaakt, Gaius, Faustus, Petrus en Paulus, volgden direct. Ze hebben me opgetild en droegen mij uit het stadje, zetten me op een ongezadeld ezel, en voerden mij weg."

Dat was Dionysius' verhaal over zichzelf.

6.41 De martelaren in Alexandrië

1. In zijn brief aan Fabius, de opziener van Antiochië, schrijft Dionysius het volgende over de strijd van hen die tijdens Decius' bewind in Alexandrië werden gemarteld.

"De vervolging begon bij ons niet na het bevel van de keizer, maar een vol jaar eerder; een zeker persoon, wie hij ook geweest mag zijn, waarzegger, boosdoener, dichter, voorspelde rampen over deze stad; hij bracht de heidense volksmassa in beweging en beroering tegen ons en rakelde het plaatselijk bijgeloof op.

2. Ze werden hierdoor zo opgehitst, dat ze elke gelegenheid te baat namen om ongenadig te handelen; ons doden, dat zagen ze als de enige religieuze plicht die uit hun demonenverering voortvloeide.

3. Ze grepen eerst een oude man, Metras heette hij, en bevalen hem om goddeloze dingen te zeggen; maar hij wilde niet gehoorzamen; daarop sloegen ze hem met stokken op zijn lichaam, ze prikten met scherpe rietstengels in zijn gezicht en ogen, sleepten hem naar een buitenwijk; daar stenigden ze hem.

4. Ze sleepten ook een gelovige vrouw, Quinta geheten, naar een afgodsbeeld en wilden haar dwingen om dat te aanbidden; maar vol afschuw draaide ze zich om; toen bonden ze haar voeten samen en sleepten haar voort, door de hele stad heen, over de scherpe straatstenen; telkens stootte ze zich weer aan de grote stenen, terwijl ze haar ook nog bleven geselen; zo brachten ze haar naar dezelfde plek en stenigden haar.

5. Eensgezind namen ze daarna de huizen van de gelovigen onder handen; en overal waar iemand christenen in de buurt kenden, stormden ze naar binnen, graaiden maar raak, roofden en plunderden; de duurste kostbaarheden pikten ze voor zichzelf eruit, maar de goedkopere dingen en wat van hout gemaakt was, smeten ze weg en staken dat langs de wegen in brand; door hun actie ging de stad er uitzien alsof ze door vijanden was veroverd.

6. De broeders begonnen geleidelijk aan uit te wijken en trokken in het geheim weg; over het wegroven van hun bezittingen legden ze hetzelfde getuigenis af als wat Paulus schrijft (vergelijk Hebr. 10.34)¹: *ze aanvaardden dat met blijdschap*. Het is me niet bekend dat tot nu toe iemand van hen de Heere heeft verloochend; misschien één die in hun handen viel.

7. Onder degenen die de vijanden grepen was ook een zeer te bewonderen oude maagd, Apollonia; ze timmerden haar zo lang op de kaken, dat ze al haar tanden eruit sloegen; vóór de stad bouwden ze toen een brandstapel en dreigden steeds haar levend te verbranden, als ze hun goddeloze praatjes niet zou nazeggen. Maar zij vroeg even

tijd en, losgelaten, liet ze zich meteen in het vuur vallen en verbrandde helemaal.

8. Serapion werd in zijn eigen huis gepakt; ze pijnigden hem met verschrikkelijke folteringen, braken al zijn ledematen en gooiden hem met zijn hoofd naar beneden van de bovenverdieping af.

Geen enkele weg, geen grote straat, geen steeg was meer voor ons toegankelijk; 's nachts niet, overdag niet; iedereen liep overal te schreeuwen, dat al wie niet mee deed met hun goddeloze taal direct meegesleept moest worden om verbrand te worden.

9. Het ging zo een hele tijd in volle heftigheid door, totdat het oproer die ellendelingen zelf trof en het geweld door een burgeroorlog tegen elkaar onderling losbarstte, zodat het zich van ons afwendde.

Wij konden weer een beetje ademen, omdat ze geen tijd meer namen om hun toom op ons te richten. Maar dadelijk daarna werd er verandering gemeld in de regering, die ons nog goed gezind was; grote vrees ging ons vervullen voor het verderf dat ons wachtte.

10. En daar kwam dan het edict. Onze Heere had zoiets vrijwel precies voorzegd, het zou zo verschrikkelijk zijn, *dat het zelfs de uitverkorenen ten val zou brengen, als dat mogelijk was* (vergelijk Mat. 24.24).

11. Bijna allen waren verslagen. Van de vele vooraanstaande mensen meldden sommigen zich terstond aan uit vrees, anderen werden daartoe bewogen omdat ze openbare functies bekleedden, nog weer anderen werden voortgestoten door de menigte.

Ze werden bij name genoemd om naar de onreine en onheilige offerplaatsen te komen; sommige kwamen bleek en bevend, alsof ze zelf als offerdieren en slachtvee aan de afgoden geofferd zouden worden in plaats van zelf te offeren: de omstanders, het volk, overlaadde hen met hoon, omdat ze kennelijk overal bang voor waren, zowel om te sterven, als om te offeren.

12. Anderen liepen fier naar de altaren toe om door vermetelheid krachtig te laten zien dat ze vroeger nooit christenen waren geweest, - de Heere had van hen geheel naar waarheid voorzegd, *dat ze nauwelijks zouden zalig worden* (vergelijk Mat. 19.23 en parallele plaatsen).

Van de overigen volgden sommigen één van deze groepen, anderen sloegen op de vlucht.

13. Anderen weer werden gegrepen, van wie er enigen zich lieten boeien en gevangen zetten; sommigen lieten zich zelfs heel wat dagen opsluiten; en toch, eerder dan ze voor de rechterstoel verschenen, zwoeren ze hun geloof af; anderen bleven een tijdlang standvastig onder de folteringen, maar gaven tenslotte op.

14. Er waren ook die pal bleven staan, gelukkige mensen, die als pilaren van de Heere door Hem versterkt werden en uit hun sterk geloof een daarbij passende en daarmee overeenstemmende kracht en vermogen ontvingen; zo werden ze bewonderenswaardige getuigen van Zijn koninkrijk.

15. Van hen was de eerste Julianus, die aan jicht leed; hij kon niet staan of lopen; hij werd voorgeleid met twee anderen, die hem droegen. Eén van hen verloochende terstond zijn geloof maar de ander, die Cronion heette en de bijnaam Eunous droeg, beleed de Heere, net als de oude Julianus; ze werden op kamelen de hele stad doorgereden - en die is heel groot, zoals je weet - hoog verheven, maar inmiddels voortdurend gegeseld, totdat ze tenslotte in de ongebluste kalk verbrand werden; inmiddels was het hele volk toegelopen.

16. De soldaat Bezas begeleidde hen toen ze werden afgevoerd en verzette zich tegen de brutale menigte; maar toen die hem gingen uitjouwen werd hij, de uiterst dappere strijder voor God, ook voorgeleid; uitblinker als hij was in die grote oorlog om de

godsdienst, werd hij onthoofd.

17. Iemand anders, afkomstig uit Libië, was een ware Macar - zo heette hij namelijk, en dat doet tegelijkertijd denken aan de *zaligsprekingen* (Grieks makarios) (verg. Mat. 5.2) -; de rechter oefende veel aandrang op hem uit om zijn geloof te verloochenen; maar de man liet zich niet overhalen en hij werd levend verbrand.

Epimachus en Alexander, vervolgens, brachten lange tijd in de boeien door; ze ondergingen vele pijnen, door schrapers en geselslagen, tot ook zij met ongebluste kalk overgoten werden.

18. Vier vrouwen werden met hen voorgeleid. Daar was de heilige maagd Amnionarion, die door de rechter bijzonder hardvochtig en langdurig werd gefolterd; want ze had van tevoren al gezegd dat ze niets zou nazeggen wat de rechter haar zou opdragen; en ze hield woord, werkelijk; toen werd ze afgevoerd.

Bij hen hoorden ook de zeer eerbiedwaardige oude vrouw Mercuria en Dionysa, die wel veel kinderen had, maar ze niet meer liefhad dan de Heere; zij stierven door het zwaard, zonder door andere folteringingen beproefd te zijn; want de stadhouder schaamde zich ervoor om door te gaan met het vergeefse folteren en zich door vrouwen te laten overwinnen. Folteringingen had hun voorgangster in de strijd, Ammonarion, al genoeg ondergaan.

19. Ook de Egyptenaren Heron, Ater en Isidorus en met hen een jongen, Dioscorus, ongeveer vijftien jaar oud, werden aan de vijand overgeleverd.

Eerst werd Dioscorus, jongeman immers, beproefd; de rechter dacht dat Dioscorus, onervaren nog, door woorden wel te misleiden was en als gemakkelijke prooi door folteringingen te dwingen; maar Dioscorus liet zich niet van de wijs brengen en gaf geen moment toe.

20. De rechter liet de anderen op de meest wrede wijze mishandelen, maar zij hielden stand; toen gaf hij ze over aan het vuur. Maar de rechter vond, dat Dioscorus wel heel voortreffelijk in het openbaar had uitgeblonken en zulke prima antwoorden gaf op zijn eigen vragen, dat hij hem vrij liet; de rechter voegde er nog wel aan toe, dat hij Dioscorus vanwege zijn jeugdige leeftijd deze kans had gegeven om tot herbezinning te komen.

Maar dit betekent wel, dat de aller-godvruchtigste Dioscorus nu nog bij ons is, wachtend op een nog heviger gevecht en een nog langduriger strijd.

21. Er was ook een zekere Nemesius, eveneens Egyptenaar, die vals beschuldigd werd als zou hij een metgezel van rovers zijn. Hij werd door de centurio vrijgelaten, omdat de aanklacht nergens op sloeg; maar wel werd hij nu aangeklaagd als christen; als geboeid man moest hij voor de stadhouder verschijnen. Deze handelde hoogst onrechtvaardig door hem twee keer zo zwaar als de rovers te mishandelen, met folteringingen en geselingen; midden *tussen de rovers* liet hij hem verbranden; daardoor werd het deze gelukzalige vergund het voorbeeld van Christus te volgen.

22. Er stond een stel soldaten voor de rechterstoel; Ammon was erbij en Zenon, Ptolemaeus en Ingenes, en de oude Theophilus met hen. Er werd iemand beschuldigd als christen; hij neigde ertoe om zijn geloof maar te verloochenen. De groep soldaten, die erbij stond, begon met hun tanden te knarsen en met hun gezicht hem toe te knikken; ze strekten hun handen uit en begonnen met hun lichamen te gebaren.

23. Alle mensen keerden hun hoofd naar hen toe; maar voordat iemand hen kon grijpen, stoven ze op de rechterstoel af en zeiden dat ze christenen waren; de stadhouder en die bij hem zaten schrokken zich wild; de beschuldigten leken nu vol goede moed over wat ze zouden moeten ondergaan, terwijl de rechters in angst verkeerden. De beschuldigten liepen triomfantelijk weg van de plaats van het rechtsgeding en verheugden zich over hun getuigenis, omdat God hen zo eervol de

overwinning gaf."

6.42 Anderen die Dionysius in zijn werk vermeldt

Dionysius gaat verder:

1. "Nog vele anderen werden in steden en dorpen door de heidenen gemarteld. Eén van hen zal ik als voorbeeld vermelden.

Het gaat over Ischurion; hij was in loondienst bij één van de magistraten. Zijn baas beval hem te offeren, maar hij gehoorzaamde niet; ondanks dat zijn baas hem telkens beledigde, bleef hij stand houden, tegen alle smaad in. Toen hij zich bleef verzetten, nam zijn baas een lange stok, stak die dwars door zijn ingewanden en organen en doodde hem daardoor.

2. Wat moet ik nog meer zeggen over de menigte mensen die in de woestijn en op de bergen rondwaalden, totdat ze omkwamen van dorst, van honger, door koude en ziekte, door rovers en wilde dieren? De overgeblevenen zij getuige van hun verkiezing en overwinning. Eén zaak zal ik ter verduidelijking van wat hen overkomen is vermelden.

3. Chaeremon was opziener van Nilopolis, en al hoogbejaard toen hij samen met zijn levensgezellin naar de Arabische bergen vluchtte; hij is nooit meer teruggekomen en ze konden hem niet meer vinden; en hoewel de broeders een uitgebreide speurtocht ondernamen, konden ze henzelf nergens ontdekken, ook hun lichamen niet.

4. Velen werden in dat Arabische bergland tot slaven gemaakt door de barbaarse Saracenen 1; sommige van hen konden voor veel geld worden vrijgekocht, maar anderen tot nu toe niet.

En, broeder, ik heb u deze dingen niet voor niets doorgegeven, maar opdat u zou weten hoeveel verschrikkelijke dingen ons overkomen zijn; wie nog zwaarder beproefd zijn, zouden er nog veel meer over kunnen vertellen."

1. Volgens (W) is dit de eerste vermelding in de geschiedenis van de Saracenen, weliswaar als 'barbaren', dus niet-Grieks-sprekenden

5. Dionysius voegt daar nog het volgende aan toe:

"De Goddelijke martelaren onder ons zijn nu met Christus gezeten als onderdanen van Zijn koninkrijk; ze doen mee in het oordeel dat Hij velst, en zijn mede-rechters in het gericht, dat Hij houdt.

Maar indertijd hadden zij al genadig geoordeeld over de gevallen broeders, die terecht beschuldigd waren van deelname aan de heidense offers; want toen ze hun bekering en berouw aanzagen, ontvingen ze hen weer in hun midden; ze waren van oordeel dat zo'n bekering welbehaaglijk zou kunnen zijn aan Hem, Die de dood van een zondaar in 't geheel niet wenst; dus namen ze de gevallenen weer op in de gemeente, en lieten hen weer deelnemen aan de gezamenlijke gebeden en maaltijden.

6. Wat nu, broeders, raadt u ons aan met betrekking tot dergelijke personen, die berouw tonen? Moeten we het met de martelaren eens zijn en instemmen met hun oordeel? Dat zou betekenen dat we hun genadeoordeel opvolgen en liefdevol handelen jegens de mensen met wie zij medelijden hadden. Of moeten we hun oordeel als onterecht kenmerken en onszelf als rechters over hun mening opwerpen? Dan zouden we hun goedheid moeten betreuren en hun regeling herzien. Wat moeten we doen, broeders?"

Terecht schreef Dionysius deze dingen over degenen, die na hun afvalligheid tot bekering kwamen.

6.43 Novatus, zijn gedrag en zijn ketterij

1. Terecht, zei ik al, schreef Dionysius over de zaak van degenen, die tijdens de vervolging zwak geweest waren. Want in deze tijd kwam Novatus (Novatianus), ouderling van de kerk te Rome, naar voren met een hoogmoedige gedachte over degenen die waren afgevallen: hij deed voorkomen alsof er voor hen geen hoop op behoud was, hoe ze zich ook inspanden om te doen wat bij een oprechte bekering en een zuivere belijdenis hoort. Zo stelde Novatus zich aan als de leider van een eigen sekte, waarvan de volgelingen zich naar de hoogmoed van hun denken Katharen, d.i. zuiveraars, noemden.

2. Er werd wegens deze kwestie een grote synode gehouden, waarop zestig opzieners en nog veel meer ouderlingen en diakenen aanwezig waren. De herders in de andere provincies kwamen apart bijeen om te bezien wat men doen moest. Door allen werd het besluit genomen, dat Novatus en degenen die zich in hun hoogmoed bij hem aansloten beschouwd moesten worden als mensen die zich van de kerk vervreemd hadden; dat gold ook voor de degenen die het eens wilden zijn met de onbroederlijke en onmenselijke ideeën van die man; alle broeders daarentegen die gevallen waren, moesten geholpen worden om door het middel van bekering te kunnen genezen.

3. Cornelius, de opziener van Rome, schreef een brief hierover aan Fabius, de opziener van Antiochië. Ik heb die brief onder ogen gehad; daarin staat het verslag van de bijeenkomst in Rome; ook de meningen van de anderen in Italië, Afrika en streken in die buurt worden erin vermeld.

Ook is er een brief van Cyprianus en anderen die in Afrika opziener waren, in het Latijn geschreven. De brieven laten zien dat zij het ermee eens zijn om mensen die door de beproevingen waren afgevallen te helpen; de stichter van de ketterij [Novatus,] echter, en allen die met hem waren meegegaan, moesten naar hun mening verbannen worden uit de algemene kerk.

4. Van Cornelius is er nog een andere brief bij over de besluiten van de bijeenkomst, en ook nog één over Novatus' daden; er is niets op tegen om ook daaruit stukken aan te halen, zodat de lezers van dit boek iets meer te weten komen over Novatus' optreden.

5. Cornelius geeft aan Fabius de volgende informatie over het soort persoon dat Novatus was:

"Ik wil u laten weten wat voor wonderlijk figuur deze man was. Hij wilde al lang opziener worden maar hield deze onbezonnen wens stilletjes voor zich; als dekmantel voor zijn dwaasheid gebruikte hij het gegeven dat een paar belijders hem in het begin volgden.

6. Ik zal hen even opnoemen: Maximus, een ouderling van onze gemeente, en Urbanus, die twee maal de hoogste achting verwierven voor hun belijdenis; ook Sidonius en Celerinus, een man die door Gods genade allerlei martelingen op een heldhaftige wijze doorstond; door de kracht van zijn geloof versterkte hij het zwakke vlees en wist de tegenstander met overmacht te verslaan.

Wel, deze mannen kregen hem door en begrepen toen zijn innerlijke schurkachtigheid en onbetrouwbaarheid; ze wisten alles van zijn meinden en bedrog, zijn eigenzinnigheid en wolfachtige vriendelijkheid. De mannen keerden terug in de heilige kerk en berichtten over zijn streken en boosaardige daden, die hij lange tijd in zichzelf verborgen had gehouden. Heel wat opzieners, ouderlingen en leken waren

erbij tegenwoordig, toen ze dat vertelden; de mannen beklagden zich en toonden er berouw over, dat ze het listig en boosaardig dier geloofd hadden en daardoor een tijdje de kerk hadden verlaten.

7. Even verder zegt hij:

"Geliefde broeder,

Wij hebben in deze man binnen de kortste keren een onverklaarbare verandering, ja een omkeer, zich zien voltrekken. Eerst had deze voortreffelijke man onder plechtige eedzwering verklaard dat hij het opzienersambt nooit zou begeren, en even later verschijnt hij plotseling als opziener in ons midden, als een pop uit een toverdoosje.

8. Deze dogmaticus, verdediger van de leer en voorstander van de kerkelijke leer probeert het opzienersambt (dat hem niet van boven werd gegeven) met eigen handen te grijpen, als wilde hij het zomaar voor zichzelf verwerven en het stiekem roven. Hij koos twee helpers uit, die afgezien hadden van hun eigen zaligheid, en stuurde ze naar een klein stukje Italië, onbetekenend als wat; vandaar wist hij drie opzieners, ongemanierde en simpele lieden met een leugenverhaal te misleiden; aan hen werd verzekerd, dat ze snel naar Rome moesten komen om in samenwerking met andere opzieners de hele onenigheid die daar ontstaan was op te lossen; ze zouden dan zogenaamd bemiddelen.

9. De mannen kwamen; ik zei al dat ze simpel waren en niet zo kien in het ontdekken van boosaardige schurkenstreken. Ze werden ingesloten door een stel figuren die even verward waren als Novatus; 't was al laat, tegen het tiende uur, en ze dronken wijn tot ze teveel op hadden; beneveld, werden ze gedwongen hem opziener te maken door een schijnvertoning, een nietszeggende oplegging van handen; zo eigende hij zich door list en bedrog het opzienersschap toe.

10. Eén van deze mannen keerde spoedig daarna naar zijn gemeente terug; hij treurde en beleed zijn fout. We hebben hem, in lekenpositie weliswaar, weer opgenomen; heel het aanwezige volk vroeg daarom; voor de andere opzieners hebben we opvolgers bevestigd en gestuurd [om te werken] in de plaatsen waar zij dienst deden.

11. Deze veroordeler van het Evangelie leek dus blijkbaar niet te weten dat er in elke gemeente van de algemene kerk slechts één opziener hoort te zijn. Maar hij wist natuurlijk heel goed, dat er daar¹ zesenzeventig ouderlingen, zeven diakenen, zeven onderdiakenen, twee en veertig assistenten en in totaal twee en vijftig duivelbanners, lezers en portiers waren; en dat er meer dan vijftienhonderd weduwen en behoeftigen waren, die allen door Gods genade en menslievendheid toerden onderhouden.

12. Maar hij liet zich niet van zijn hopeloze koers afbrengen; niet door dat groft• aantal mensen, die zo nodig zijn in de gemeente; ook niet door degenen, die door Gods voorzienigheid rijk waren en in aantal toenamen; hij liet zich door niemand van dit grote, ontelbare volk terugroepen."

1 In Rome bestond de gemeente uit zo'n 30-50.000 zielen, schat (W) op grond van de cijfers, die volgen!

13. Daarna gaat hij als volgt verder:

"Wel, ik zal nu vertellen om welke reden hij de moed had om zich het opzieners ambt toe te eigenen. Was dat omdat hij van het begin in de kerk bezig was, omdat hij veel strijd voor haar te leveren had, omdat hij vele grote gevaren liep vanwege de ware godsdienst?

14. Nee, niets daarvan. Het uitgangspunt van zijn overtuiging was integendeel gewerkt door de satan, die in hem was gevaren en een hele tijd in hem woonde. Toen werd hij

gedoopt door besprenkeling terwijl hij op bed lag; want hij had toen een ernstige ziekte, waarvan duivelbanners probeerden hem te helpen; maar dachten dat hij bijna dood ging; 't is de vraag of je in zo'n geval als dat van hens wel echt van een doop kunt spreken.

15. Maar toen hij genas van zijn ziekte, heeft hij het overige van wat je volgens de kerkelijke regel moet ontvangen, niet gekregen; evenmin werd hij door de op ziener verzegeld. Aangezien hij deze dingen niet ontving, hoe zou hij dan de Heilige Geest kunnen ontvangen?"

16. Even daarna vertelt hij:

"Tijdens de vervolging ontkende hij door lafheid en lust tot leven, dat hij ouderling was. Toen de diakenen hem vroegen en smeekten om zijn eigen huis waar hij zich had opgesloten te verlaten en de broeders te helpen, luisterde hij daar niet naar; een echte ouderling moet toch zoveel nodig en mogelijk is hulp verlenen aan broeders die in gevaar verkeren en vragen om bijstand? Maar niets daarvan; in plaats van te gehoorzamen aan de hulproepen van de diakenen ging hij boos weg en verliet hen. Hij zei niet langer ouderling te willen zijn omdat hij een andere levensbeschouwing was gaan aanhangen."

17. Na enige andere zaken vermeld te hebben, gaat de schrijver verder:

"Deze mooie meneer verliet dus de gemeente van God, hoewel hem daarin de eer van het ouderlingschap ten deel gevallen was nadat hij tot geloof kwam; dat gebeurde dank zij de opziener die hem de handen oplegde om hem als ouderling te bevestigen; maar alle geestelijken en ook veel leken probeerden dat te verhinderen; ze verzetten zich omdat ze het niet terecht vonden om zo iemand, die als zieke op bed door besprenkeling gedoopt was, tot enig geestelijk ambt toe te laten; maar de opziener vroeg om toestemming voor de handoplegging van alleen deze persoon."

18. Hierna verhaalt hij een andere daad, wel de meest slechte van mans dwaasheden:

"Na het klaar leggen van het brood verdeelde hij het om ieder zijn deel te geven; terwijl hij het uitdeelde dwong hij de ongelukkigen om een eed af te leggen in plaats van te zegenen; hij omvatte de handen van elkeen, die een stuk brood wilde ontnemen, met zijn beide handen en liet hem niet gaan voor hij de eed gezworen luid, die - ik gebruik zijn eigen woorden - als volgt luidt: Ik zweer bij het bloed en lichaam van onze Heere Jezus Christus, dat ik u nooit zult verlaten en Cornelius zal gaan volgen.

19. En de ongelukkige mocht het pas opeten als ze eerst zichzelf vervloekt hadden; in plaats van Amen te zeggen na het ontvangen van het brood moesten ze zeggen: *Ik zal Cornelius niet meer nalopen.*"

20. Daarna gaat hij als volgt verder:

"Hij moet weten dat hij nu eenzaam en verlaten is; elke dag lopen er broeders bij hem weg en keren naar de kerk terug. Ook Mozes, die gezegende martelaar, die kort geleden nog bij ons een roemrijk en wonderbaarlijk getuigenis aflegde, heeft hem uit de kerk gestoten; toen hij nog leefde en de overmoed en dwaasheid van die man had gezien, heeft hij de gemeenschap met hem verbroken, samen met de vijf ouderlingen die zich met hem hadden losgemaakt van de gemeente."

21. Aan het einde van de brief vermeldt hij de opzieners, die naar Rome waren gekomen en Novatus' dwaze afwijking hadden veroordeeld, hij geeft een lijst met namen van de opzieners en de gemeenten waarover zij de leiding hadden.

22. Ook noemt hij degenen die niet in Rome aanwezig waren maar per brief hun instemming betuigden met de beslissing van de eerder genoemden; hij vermeldt de steden van waaruit ieder van hen schreef.

Tot zover dan het verslag dat Cornelius schreef aan Fabius, de opziener van Antiochië.

6.44 Dionysius' verhaal over Serapion

1. Dionysius van Alexandrië schreef ook een brief aan dezelfde Fabius, die enigszins geneigd leek in de scheuring mee te gaan; Dionysius verhaalt een aantal andere zaken met betrekking tot de bekering; ook schrijft hij in zijn brief over de strijd die de martelaren te Alexandrië kort daarvoor te verduren hadden; er is in dat verhaal één voorval, dat werkelijk wonderbaarlijk genoemd mag worden. Ik vind dat die gebeurtenis wel in mijn verhaal past; het luidt als volgt:

2. "Ik zal u een voorbeeld geven van de dingen die bij ons gebeuren. Er was een oude gelovige, Serapion geheten; gedurende heel zijn lange leven had hij zich onberispelijk gedragen; maar tijdens de beproeving viel hij; niemand wilde nu meer naar hem luisteren, hoewel hij er herhaaldelijk om smeekte: hij had immers geofferd? Hij werd ziek en bleef drie dagen bewusteloos, geen woord sprak hij.

3. Op de vierde dag was hij een beetje beter, riep zijn kleinzoon bij zich en zei: *Zoon, hoelang zullen jullie me nog tegenhouden? Ik smeeek je, vergeef me snel! Roep maar één van de ouderlingen bij mij.* Na deze woorden was hij weer zonder spraak.

4. De jongen snelde naar de ouderling. Maar het was nacht en de ouderling was ziek en kon niet komen.

Nu had ik al eerder eens opdracht gegeven, dat mensen die bijna stierven vergeving konden ontvangen, zeker als ze dat graag wilden en er reeds daarvoor om gevraagd hadden; dan konden ze tenminste het leven verlaten met goede hoop. Ik gaf de jongen daarom een stukje van de eucharistie, zei hem dat een beetje vochtig te maken en het in de mond van de oude man te stoppen.

De jongen kwam met het stukje brood terug en naderde de oude man. Nog voor hij binnen was, kwam Serapion weer een beetje bij en zei: *Mijn zoon, ben jij het?* Die ouderling kon dus niet komen. Doe vlug wat je bevolen is en laat mij heengaan.

De jongen maakte het brokje nat en stopte het direct in de mond van de oude man. Deze slikte het door en gaf terstond de geest. We kunnen wel zeggen dat hij kennelijk bewaard werd en in leven bleef tot hij vergeving had ontvangen; en is het niet zo, dat hij, nu zijn zonden waren uitgewist, als gelovige kon erkend worden vanwege de vele goede werken die hij gedaan had?

6.45 Dionysius' brief aan Novatus

Ik wil nu laten zien welke dingen deze schrijver, Dionysius, schreef aan Novatus, toen die de broeders in Rome in verwarring bracht; Novatianus gaf voor dat sommige broeders de oorzaak van zijn afscheiding en scheuring waren, alsof hij door hen gedwongen was zover te gaan. Let eens op de manier waarop Dionysius schrijft.

"Dionysius aan broeder Novatus, gegroet.

Als het waar is wat u zegt, n.l. dat u tegen uw wil gedwongen werd, kunt u dat aantonen door vrijwillig terug te komen. Men moet liever alles lijden om de kerk van God te bewaren voor splitsing; een martelaarschap ondergaan om scheuring te voorkomen is niet eerlozer dan martelaarschap wegens het weigeren van afgodendienst; ik zou zeggen dat het wel zelfs een groter roem oplevert. In het laatste geval is iemand bezig voor zijn eigen ziel alleen, in het eerste [geval] getuigt hij als martelaar voor de hele kerk. Als u nu de broeders overtuigt of dwingt om weer

eensgezind te zijn, zal uw opstaan groter zijn dan uw val; men zal uw val u niet meer toerekenen, maar uw opstaan prijzen; als uw vrienden weigeren te luisteren, red dan tenminste uw eigen ziel. Ik bid dat het u welgaat door vast te houden aan de vrede in de Heere.

Dat schreef Dionysius aan Novatus.

6.46 Andere brieven van Dionysius

1. Dionysius schreef ook een brief aan de broeders in Egypte, over de bekering; hij zet daarin zijn opvatting uiteen over degenen die gevallen waren en ook beschrijft hij verschillende soorten van zonden.

2. Van zijn hand is tevens een brief bewaard over berouw, die gericht is aan Colon, de opziener van Hermopolis; voorts een vermanende brief aan zijn kudde te Alexandrië.

Verder is er het schrijven over martelaarschap, gericht aan Origenes, en een brief aan de broeders te Laodicea, waar Thelymidres opziener was.

Eveneens schreef hij over berouw aan de Armeniërs, over wie Meruzanes opziener was.

3. Bovendien schreef Dionysius aan Cornelius van Rome; dat was een antwoord op diens brief over Novatus; hij laat zien dat hij door Helenus, de opziener van Tarsus in Cilicië, met anderen was uitgenodigd om op de synode in Antiochië te verschijnen; bij die anderen hoorde Firmilianus, opziener te Cappadocië, en Theoctistus uit Palestina; ze kwamen naar die bijeenkomst (Synode), omdat sommige lieden daar probeerden de scheuring van Novatus door te trekken.

4. Daarnaast schreef hij dat hem ter ore was gekomen dat Fabius overleden was en dat Demetrius in zijn plaats tot opziener van de kerk in Antiochië benoemd was. Verder schrijft hij over de opziener van Jeruzalem met de volgende woorden:

"De bewonderenswaardige Alexander werd in de gevangenis geworpen en overleed in gelukzalige rust."

5. Dionysius schreef bovendien nog een brief aan de Romeinen over het diakenambt, via Hippolytus. Hij schreef ook een brief over vrede aan dezelfde gemeente en één over berouw; daarnaast schreef hij een epistel aan de belijders daar, die nog ideeën van Novatus aanhingen. Aan deze zelfde mensen schreef hij nog twee brieven toen ze in de kerk waren teruggekeerd.

Nog tot vele anderen richtte Dionysius zich in zijn brieven; hij bemoedigde hen daarin en wekte hen op; ze waren bedoeld om de mensen vooruit te helpen; en dat doen ze tot op heden, voor wie zijn geschriften wil onderzoeken.

Hij heeft daarin vele nuttige dingen nagelaten voor de mensen die tot nu toe zijn woorden zorgvuldig bestuderen.

Einde van het zesde boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Zevende boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphylus

Inleiding

Ook aan dit zevende deel van deze geschiedenis zal Dionysius, die grote bisschop van Alexandrië, middels zijn eigen geschriften meewerken. Allerlei bijzonderheden heeft hij in verschillende brieven meegedeeld. Ik begin mijn verslag nu met enige gegevens daaruit.

7.1 De grote boosaardigheid van Decius en Gallus

Decius had nauwelijks twee jaar geregeerd toen hij met zijn zonen gedood werd. Gallus volgde hem op 1.

In deze tijd stierf Origenes, op de leeftijd van ongeveer 69 jaar. In een brief aan Hermamon merkt Dionysius het volgende over Gallus op: Gallus heeft de boosaardigheid van Decius niet begrepen; hij zag ook niet in waarom hij eigenlijk ten val gebracht was; want Gallus struikelde over dezelfde steen, hoewel die in het zicht lag. Want toen het goed ging met Gallus' bewind en zijn zaken naar wens verliepen, heeft hij toch die heilige mannen verdreven, die voor zijn vrede en welzijn tot God baden. En zo, door die mensen te vervolgen verjoeg hij ook de gebeden, die voor zijn welstand werden opgezonden. Dit schreef Dionysius over Gallus.

1. Gallus, of Trebonianus, heerste van 251-253

7.2 De bisschoppen van Rome in deze tijd

Nadat Cornelius te Rome ongeveer drie jaar het bisschopsambt beleed had, werd hij door Lucius opgevolgd; maar deze laatste kon de functie slechts acht maand bekleden; stervende droeg hij het ambt over aan Stefanus. Dionysius schreef de eerste van zijn brieven over de doop aan deze Stefanus; er was namelijk een forse onenigheid ontstaan over de vraag of mensen die één of andere ketterij de rug toekeerden door het doopwater gereinigd moesten worden; tot nu toe volgde men de oude gewoonte, dat teruggekeerde afvalligen onder gebed de handen werden opgelegd.

7.3 Cyprianus en anderen willen de doop voor teruggekeerde afvalligen

Deerste, die toentertijd meende dat voormalige afvalligen alleen weer toegelaten konden worden nadat zij eerst door de doop van hun dwaling waren gezuiverd, was Cyprianus; hij was herder van de parochie van Carthago (Karchydoon).

Maar Stefanus was hierover zeer verbolgen; want hij was van mening dat men geen vernieuwingen moest aanbrengen die tegenstrijdig waren aan de sinds oude tijden heersende overlevering.

7.4 De brieven van Dionysius over deze kwestie

Dionysius schreef hem toen een brief over deze kwestie, waarin hij vele zaken aan de orde stelde; aan het slot van de brief liet hij ook zien dat alle kerken na het luwen van de vervolging zich hadden afgewend van de vernieuwingen die Novatus wilde

aanbrengen en nu vrede met elkaar hadden.
In de volgende paragraaf citeer ik uit deze brief.

7.5 De vrede na de vervolging

Dionysius schreef als volgt in zijn brief:

1. "U moet weten, broeder, dat alle kerken in het oosten en nog verder weg weer verenigd zijn, nadat ze voorheen verdeeld waren. Overal zijn de bisschoppen eensgezind en ze verheugen zich buitengewoon over de vrede die tegen de verwachting in toch bereikt is. Van hen noem ik met name Demetrianus van Antiochië, Theoctistus van Caesarea, Mazabanes van Aelia, Marinus van Tyrus (daar bisschop na Alexanders dood), Heliodorus van Laodicea (daar bisschop na Thelymidros' sterven), Helenus van Tarsus en alle kerken van Cilicië, en Firmilianus, inclusief heel Cappadocië; ik heb alleen maar de bekendste bisschoppen genoemd, zodat mijn brief niet te lang zou zijn of mijn woorden niet te zwaar.

2. Voor alle kerken van Syrië en ook voor Arabië geldt hetzelfde; u steunt hen al len en hebt nu ook aan hen geschreven; het geldt ook Mesopotamië, Pontus Bithynië; in één woord, allemaal zijn ze overal verheugd over de eensgezindheid en broederlijke liefde en ze prijzen God daarvoor."

Deze woorden schreef Dionysius.

3. Stefanus vervulde het bisschopsambt twee jaar; hij werd door Xystus opgevolgd; aan deze laatste schreef Dionysius een tweede brief over de doop, waarin hij de opvatting en het oordeel van Stefanus en de andere bisschoppen meedeelt; bovendien schrijft hij het volgeniln over Stefanus:

4. Al eerder schreef Stefanus over Helenus en Firmilianus en de mensen uit Cilicië, Cappadocië, en ook Galatië en alle volken in die buurt; hij vermeldde toen, dat hij het met hen op dit punt niet eens kon zijn, omdat ze, zo zei hij, de ketters herdoopten.

5. "Zie toch nadrukkelijk het belang van deze zaak. Want zeker hebben ze in de grootste bijeenkomsten van deze bisschoppen besluiten genomen, naar ik meen, waarin ze vaststelden, dat degenen die van ketterse afkomst zijn eerst moesten onderwezen worden en daarna van het vuil van hun vroegere en onzuivere zuurdesem gewassen en gereinigd. Omtrent al deze zaken heb ik hem een uitdrukkelijke brief geschreven."

6. Na nog wat andere dingen vermeld te hebben gaat hij verder:

"Ik heb ook geschreven over onze geliefde broeders en mede-ouderlingen Dionysius en Filemon; zij waren het eerder met Stefanus' gevoelen eens en schreven mij over deze kwestie; vroeger schreef ik kort daarover, maar nu vollediger.

Dit waren dan de verslagen over de vermelde onenigheid.

7.6 De ketterij van Sabellius

Omstreeks deze tijd kwam de ketterij van Sabellius op en nam in omvang toe; Dionysius spreekt daarover in dezelfde brief en schrijft als volgt:

"De leer die op 't ogenblik verbreid wordt in Ptolemaïs in Pentapolis, is goddeloos; die lering is vol van godslastering jegens de Almachtige God en Vader van onze Heere Jezus Christus; die mening is vol van ongeloof ten opzichte van Zijn eniggeboren Zoon, Die de eerstgeborene van alle schepselen is en het mensgeworden Woord; ook is men ongevoelig voor de Heilige Geest.

Over deze kwestie kwamen van beide kanten eerst geschriften naar mij toe; dan

broeders, die de zaak wilden bespreken; met Gods hulp heb ik over dit onderwerp brieven geschreven, zo goed als ik kon, en heb mij echt als en leraar opgesteld; ik heb u daarvan kopieën gestuurd."

7.7 De verfoeilijke dwaling van de ketters, Dionysius' Goddelijk visioen en de kerkelijke regel, die hij ontvangen had

1. Dionysius schreef een derde brief over de doop aan Filemon, die ouderling te Rome was; hij stelt daarin het volgende:

"Ik heb de geschriften en overleveringen van de ketters bekeken; daardoor bezoedelde ik mijn geest weliswaar een poosje met hun verfoeilijke bedenksels; maar het was mij ook enigszins tot voordeel; ik heb daardoor immers geleerd ze bij mijzelf te verwerpen en daardoor des te meer te verfoeien.

Eén van de broeders uit de ouderlingen probeerde mij daarvan af te houden; want hij was erg bang dat ik bezoedeld zou worden door deze smerige modder; hij zei dat mijn geest geschaad zou worden; daarin had hij gelijk, zoals ik zelf ook ervaren heb.

3. Maar een visioen, uit de hemel gezonden, versterkte me; een stem kwam tot mij en gaf mij de volgende opdracht, in duidelijke taal:

Lees al wat u in handen krijgt; u bent toegerust om alles te onderzoeken en te beoordelen; juist deze gave is vanaf het begin oorzaak geweest van uw geloof.

Ik heb dit visioen aanvaard als in overeenstemming met de opmerking van de apostel, die tegen meer bekwame lieden zegt: *Weest bekwame geldwisselaars.*" 1.

1. Een woord, dat niet in de Schrift staat maar wel door andere vroege auteurs aan Jezus wordt toegeschreven (F en W).

4. Dan merkt hij nog enige dingen over de ketterijen op en gaat verder:

"Van onze voorganger, de gezegende Heraclas, heb ik deze regel en norm meegekregen ten aanzien van de mensen die op de ketterijen terugkomen; er staat in, dat degenen die van de kerk zijn afgevallen (of indien nog niet afgevallen, wel in gemeenschap met de broeders leken te leven, maar volgens berichten geregeld op bezoek gingen bij degenen die vreemde leerstellingen verkondigden), door hem uit de gemeente werden gehouden, ook al smeekten ze om toelating; ze konden pas weer toegelaten worden als ze in het openbaar verslag deden van alles wat ze van de tegenstanders gehoord hadden; dan liet hij ze weer toe tot de gemeente, zonder overigens een nieuwe doop voor hen noodzakelijk te achten. Want al eerder hadden ze immers van hem het Heilige ontvangen."

5. Na de zaak uitvoerig te hebben besproken voegt Dionysius hieraan toe:

"Ik heb begrepen dat deze manier van heropenen in de kerk door de mensen uit Afrika gevolgd is; bovendien werd al lang geleden in de periode van de opzieners vóór onze eigen tijd in de kerken met de meeste leden en in de synodes met de broeders dezelfde praktijk werd bevestigd te Ikonium en Synada, en door vele anderen. Ik zou niet graag hun besluiten veranderen en ze daardoor in twist en vijandschap terecht laten komen. Want, staat er: *Gij zult de landpalen van uw buurman, zoals uw vaders die gezet hebben, niet verplaatsen*" (verg. Deut. 19.14).

6. Dionysius' vierde brief over de doop werd geschreven aan Dionysius van Rome, die toen het ouderlingambt werd waardig geoordeeld, maar eerlang tot bisschop van de

kerk daar werd bevestigd.

Daaruit kan men weten dat Dionysius van Rome een geleerd en bewonderenswaardig persoon was, volgens het getuigenis van Dionysius van Alexandrië.

7.8 Novatus' heterodoxie

Dionysius schreef aan Dionysius van Rome onder andere over de zaak Novatus; hij zegt:

"Uiteraard zijn wij hier bitter gestemd over Novatus' denken; want hij verscheurt de kerk, verleidt sommige broeders tot goddeloosheid en godslastering; een verderfelijke leer over God heeft hij wijd en zijd verspreid en onze zeer genadige Heere Jezus Christus heeft hij op lasterlijke wijze als onbarmhartig afgeschilderd; bovendien zet hij de heilige doop aan de kant samen met de geloofsbelijdenis, die eraan vooraf gaat; hij verbant de Heilige Geest geheel en al, zelfs als er nog enige hoop was, dat Deze zou blijven of in hen terugkeren.

7.9 De goddeloze doop van de ketters

1. Dionysius schreef in de vijfde brief over veel kwesties tegen de ketters; deze brief was gericht aan Xystus, de bisschop van Rome; de brief verhaalt, dat het volgende in zijn dagen voorviel:

"Ik heb uw raad werkelijk nodig, broeder; ik vraag uw mening over de volgende kwestie die zich aan mij voordeed en waarover ik bang ben dat ik me zou vergissen.

2. Er was telkens iemand bij de samenkomst van de broeders, die al lang als gelovige beschouwd werd; hij was er al voor ik werd bevestigd, ik denk zelfs voor de ambtsperiode van de gezegende Heraclas; deze man was ook aanwezig in de samenkomst toen er gedoopt zou worden; hij hoorde de vragen en antwoorden; toen kwam hij naar mij toe, huilend en wekladend over zichzelf en wierp zich aan mijn voeten; hij beledigde dat hij door de ketters gedoopt was en zwoer die nu af; want die doop leek niets op de onze en had er geen overeenkomst mee, want ze was vol van goddeloosheid en godslastering.

3. Hij zei dat zijn ziel zeer gepijnigd werd en dat hij, die zulke onheilige woorden en daden had meegemaakt, te weinig vrijmoedigheid had om zelfs zijn ogen tot God op te slaan. Daarom smeekte hij de aller-volmaaktste reiniging, de opnemings in de gemeente en de genade in de doop te mogen ondergaan; welnu, ik durfde dat te doen en zei hem dat zijn langdurige periode van deelnemen aan de communie hiervoor voldoende was.

4. Want hij had al een hele periode de dankzegging gehoord, het amen mee uitgesproken, aan de tafel gestaan, zijn hand uitgestoken om het heilige voedsel te ontvangen, hij had dat ook gekregen, hij had gemeenschap gehad aan het lichaam en bloed van onze Heer; ik zou niet met hem opnieuw durven te beginnen. Ik spoorde hem dus geregeld aan om moed te houden en met een sterk geloof en goede hoop te komen en deel te nemen aan de plechtigheid van het heilig maal.

5. Maar hij hield niet op met wenen. Hij huiverde bij het naderen van de tafel en kon het nauwelijks verdragen om aan de gebeden deel te nemen, zelfs nog als hij daartoe werd opgewekt.

Behalve de boven vermelde brieven is er van Dionysius nog een ander over de doop bewaard, door hem en zijn parochie gericht tot Xystus en de gemeente van Rome. Daarin behandelt hij in een zeer uitvoerig betoog de kwestie die aan de orde is."

Naast deze brieven is er nog één van hem bewaard, die over Lucianus gaat en gericht is aan Dionysius te Rome.

Tot zover over deze geschriften.

7.10 Valerianus en de vervolging die hij begon

1. Gallus werd al weer weggewerkt toen hij nog geen twee jaar de regering had uitgeoefend; Valerianus volgde hem op, samen met zijn zoon Gallienus 1.

1 Valerianus heerste van 253-260, Gallienus begon tegelijkertijd, maar hield het uit tot 268

2. Dionysius laat zich over hem uit in zijn brief aan Hermammon; daaruit valt het volgende te vernemen:

"Het was al aan Johannes geopenbaard, wat we nu lezen, en het geldt ook voor, deze keizer: *En hetzelfde werd een mond gegeven om grote dingen en [Gods]lasteringen te spreken; en hetzelfde werd macht gegeven om [zulks] te doen twee en veertig maanden* (Op. 13.5).

3. Over twee dingen kun je jezelf bij Valerianus verbazen; vooral over het eerste, als we erop letten hoe welwillend en vriendelijk de man voordien jegens de mensen van God was. Geen keizer vóór hem was zo goedwillend en gunstig jegens hen gezind; zelfs de keizers van wie men openlijk zei dat ze christen waren, gedroegen zich tegen hen niet zó vriendelijk als hij in het begin; maar Valerianus ontving hen buitengewoon hartelijk. Zijn hele huis was vol van vromen, als was het een gemeente van God.

4. Maar de leraar (Macrianus), opperhoofd van de Egyptische Magirs, overreedde hem om een andere koers in te slaan; hij spoorde hem aan om deze reine en heilige mensen te vervolgen en te doden; want een christen was in zijn ogen een vijand en een sta-in-de weg voor zijn vuile en verfoeilijke bezweringspraktijken. Er waren toen inderdaad mensen, zoals er nu ook zijn, die alleen al door hun zijn en zien, of door enkel te ademen en spreken, de plannen van de boze demonen in niets kunnen laten opgaan.

Macrianus raadde de keizer aan om onheilige riten en afschuwelijke toverkunsten uit te voeren, om verfoeilijke offers te brengen, om ellendige kinderen te doden, om de kinderen van ongelukkige ouders te offeren, om de ingewanden van pasgeboren kindertjes te onderzoeken en de schepsels van God te verminken en open te snijden, alsof ze daardoor veel geluk zouden krijgen."

5. Aan dit verslag voegt hij het volgende toe:

"Macrianus gaf hen [de demonen,] wel mooie dankoffers voor zijn zo begeerde regeringsfunctie! Vanwege zijn functie heette hij vroeger wel ambtenaar van de algemene rekening van de keizer, maar hij hield in zijn gedachten weinig rekening met de algemene kerk; hij viel geheel onder de vloek van de profeet, die zegt:

Wee over die dwaze profeten, die hun geest nawandelen, en hetgeen zij niet gezien hebben. (Ezech. 13.3).

6. Macrianus had geen achtung voor de algemene Voorzienigheid en hij hield geen rekening met het oordeel van Hem die vóór alles, door alles en boven alles is. Daardoor werd Macrianus een vijand van Zijn algemene kerk; hij raakte vervreemd van Gods ontferming. Hij vluchtte zo ver mogelijk van zijn eigen heil weg en deed daarmee zijn naam eer aan" 2.

2 De naam Macrianus wordt hier verbonden met de betekenis van het Griekse woord 'makran', dat 'ver (weg)' betekent

7. Daarna zegt Dionysius:

"Valerianus werd door deze man (Macrianus] gedrongen om deze dingen te doen; zo werd hij overgegeven aan schande en beschimping², zoals Jesaja zegt: *Dezen verkiezen ook hun wegen, en hun ziel heeft lust aan hun verfoeiselen. Ik zal ook verkiezen [het loon] hunner handelingen en hun vrees zal Ik over hen doen komen* (Jes. 66.3, 4).

8. Macrianus wilde graag zelf de regering in handen hebben, hoewel hij die niet waard was; maar hij was niet staat met zijn gebrekkige lichaam om het keizerlijk gewaad aan te doen; daarom schoof hij zijn twee zoons naar voren om hun vaders zonden als het ware over te nemen. De profetie die God sprak werd duidelijk in hen bewaarheid: *(Ik ... ben een ijverig God,) Die de misdaad der vaderen bezoek aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde [lid] dergenen, die Mij haten* (Ex. 20.5)

9. Macrianus zelf slaagde er niet in om zijn eigen boze begeerten te verwerklijken, maar legde ze op het hoofd van zijn kinderen; en zo droeg hij zijn eigen boosaardigheid en haat jegens God op hen over."

Dat was het verslag dat Dionysius over Valerianus deed.

2 Hij werd gevangen en mishandeld door de Perzische koning Siapus (W)

7.11 Het lijden van Dionysius en de mensen in Egypte

1. Tijdens Valerianus nu woedde er een hevige vervolging; Dionysius en anderen met hem moesten veel lijden doorstaan wegens hun geloof in de God van het heelal; dat laten Dionysius' eigen woorden horen, woorden die hij tot Germanus richtte, één van de bisschoppen en tijdgenoten die probeerden slecht van hem te spreken; hij geeft een uitvoerig bericht, als volgt:

2. "Ik loop gevaar voor dwaas of ongevoelig uitgemaakt te worden, als ik nu moet vertellen over Gods wonderbaarlijke Voorzienigheid over ons. Maar men zegt immers: *Het is goed om de geheimen van de koning te verhullen, maar het is eervol om de werken van God openlijk te vertellen* (Tobias 12.7); daarom zal ik Germanus' geweld trotseren.

3. Ik verscheen niet alléén voor Aemilianus, maar samen met mijn medeouderling Maximus , de diakenen Faustus, Eusebius en Chaeremon; ook één van de broeders, die uit Rome was gekomen, ging met ons naar binnen.

4. Aemilianus zei niet allereerst: *Stop met het houden van bijeenkomsten*. Want dat was het minst belangrijk voor hem, dat kon later wel; hij wilde op het meest belastende aan koersen; dat wij anderen bijeenriepen kon hem niet veel schelen, maar dat wij zelf geen christenen mochten zijn, daar ging het om. Hij beval mij daarmee op te houden; hij dacht zeker dat als ik tot andere gedachten werd gebracht, anderen mijn voorbeeld wel zouden volgen.

5. Maar ik gaf hem het gepaste en voor de hand liggende antwoord: *Men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan de mensen* (Hand. 5.29). Daarna legde ik zonder omwegen het getuigenis af dat ik de enige God vereer, en geen ander; ook, dat ik niet van gedachten zou veranderen en nooit zou stoppen om christen te zijn. Hierna beval hij ons te verdwijnen naar een dicht bij de woestijn gelegen dorp, Cephro geheten."

6. Hoor nu de woorden die door beide partijen gesproken werden, zoals ze zijn opgetekend.

Dionysius, Faustus, Maximus, Marcellus en Chaeremon werden binnen gebracht, toen

Aemilianus, de stadhouder, zei:

"Ik heb al persoonlijk met u gesproken over de menslievendheid van onze heersers; zelf hebt u die ook ervaren.

7. Ze hebben u de mogelijkheid gegeven om uzelf te redden; u hoeft alleen maar bereid te zijn om u te wenden tot de natuurlijke dingen en de tegennatuurlijke te vergeten; aanbid dus de goden die onze vorsten in hun heerschappij hebben bewaard. Wat zult u hierop zeggen? Ik verwacht niet dat u ondankbaar zult zijn tegenover hun menslievendheid."

8. Dionysius antwoordde:

"Niet iedereen vereert alle goden; maar elke groep aanbidt die gestalten, waarvan ze denken dat het goden zijn. Wij echter vereren de ene God en Schepper van alle dingen; die God heeft ook de heerschappij gegeven aan de godgeliefde keizers Valerianus en Gallienus. Die God vereren en aanbidden wij; en we bidden Hem zonder ophouden ook dat de heerschappij van onze vorsten onwrikbaar zal blijven."

9. Stadhouder Aemilianus gaf toen ten antwoord:

"Wie zou u verhinderen om samen met de natuurlijke goden ook die ene God te aanbidden, als hij een god is? Want het is u bevolen om de goden te vereren, en wel die goden, die iedereen kent."

Dionysius antwoordde: *Wij aanbidden geen andere.*

10. Aemilianus, de stadhouder, zei daarop:

"Ik merk dat u ondankbaar bent en tevens ongevoelig voor de welwillendheid van onze keizers. Daarom zult u niet langer in deze stad kunnen blijven; u zult naar Cephro gestuurd worden, een plaats in de regio Libië. Die plaats heb ik naar het bevel van onze keizers gekozen. Het is u, noch iemand anders, toegestaan daar bijeenkomsten te houden; u mag ook geen bezoek brengen aan de zogenaamde begraafplaatsen.

11. Als iemand van u niet naar de plaats vertrekt die ik bevolen heb, of toch bijeenkomsten opzoekt, zal hij zelf het onheil over zich halen. Het noodzakelijke zal niet ontbreken. Daarom, vertrek naar de plaats die u bevolen is."

Zo dwong hij me om te gaan, hoewel ik ziek was; hij gaf me geen dag uitstel. Ik had geen tijd meer om nog bijeenkomsten te houden."

12. Na enige andere zaken genoemd te hebben gaat Dionysius voort:

"Maar, met Gods hulp hielden we niet op met feitelijke samenkomsten; alsof ik in hun midden was, zo probeerde ik zo goed mogelijk de gemeente die in de stad bleef toch bijeen laten komen. Of in de woorden van Paulus: *als wel met het lichaam afwezend, maar tegenwoordig zijnde met de geest* (1 Kor. 5.3).

In Cephro hielden we samenkomsten met een grote gemeente; deels bestond die uit de broeders die ons naar de stad hadden vergezeld, deels uit mensen die zich uit Egypte bij ons voegden; en zo opende God ons ook daar een deur voor het woord (verg. Kol. 4.3).

13. Eerst werden we wel nagejaagd en met stenen begooïd; maar later waren er heel wat heidenen die zich tot God bekeerden en de afgoden achter zich lieten; het woord werd daar toen voor het eerst door ons gezaaid; nooit tevoren hadden ze het ontvangen.

14. Zo had God blijkbaar met dat doel onze weg naar hen geleid; toen we deze be-diening hadden voleindigd, werden we naar een andere plaats overgebracht. Want

Aemilianus, zo leek het tenminste, besloot om ons naar woester oorden te brengen waar het nog meer typisch Libisch was; hij beval de mensen van overal naar Mareotis samen te komen en wees aparte dorpen aan voor iedereen, verspreid over die streek. Maar hij plaatste ons dichtbij de weg, zodat we als eersten weer gepakt konden worden.

15. Toen ik voor het eerst bevel kreeg om naar Cephro te gaan, vertrok ik kalm en opgewekt; toch kende ik de streek waar die plaats lag niet; ik had de naam ervan zelfs vrijwel nooit gehoord. Maar toen ze me vertelden om naar Colluthion te verhuizen, was ik erg ontsteld; dat weten zij wel die er aanwezig waren. Daarover moet ik me nu beschuldigen.

16. Want aanvankelijk nam ik dat zwaar op en was erg boos. Weliswaar waren die plaatsen mij wat meer bekend en vertrouwd, maar ze zeiden, dat er geen broeders en rechtschapen mensen in die streek waren, maar dat men daar geplaagd werd door lastige reizigers en rovers op strooptocht.

17. De broeders echter troostten mij door me eraan te herinneren dat het dichterbij de stad was. Inderdaad kwamen ons in Cephro veel broeders uit verschillende plaatsen in Egypte opzoeken; daardoor konden we de kerk verder uitbreiden. Maar omdat de stad dichterbij die andere plek was, konden we vaker genieten van een ontmoeting met degenen die ons het meest lief vertrouwd en dierbaar waren. Die zouden dan ook een poosje bij ons verblijven; en zoals in de verder verwijderde voorsteden konden er hier en daar plaatselijke bijeenkomsten gehouden worden. En zo gebeurde het."

18. Hierna maakt Dionysius nog enige opmerkingen en gaat verder met te vertellen wat hem nog meer overkwam:

"Germanus kan zich beroemen op vele belijdenissen die hij aflegde; hij heeft veel te verhalen over wat met hem gebeurde; minstens evenveel als wij kan hij toch ook wel vertellen over een groot aantal veroordelingen, verbeurdverklaringen, vogelvrijverklaringen, roof van bezittingen en verlies van waardigheid; vermindering van aardse roem, onverschilligheid ten aanzien van de lof van stadhouders of raden; en volharding bij het tegenovergestelde: bedreigingen, beschimpingen, gevaren, vervolgingen, rondzwerven, ontbering en allerlei verdrukking; al dat soort dingen overkwamen mij althans tijdens de regering van Decius en Sabinus, en tot nu toe onder de vervolging van Aemilianus.

19. Maar waar bleef Germanus eigenlijk? Wat zeggen ze van hem? Maar laat ik ophouden met deze dwaasheid, waartoe ik wegens Germanus verviel. Daarom laat ik het over aan de broeders, die de zaken weten, om een gedetailleerd verslag te geven aangaande de dingen die gebeurd zijn."

20. In zijn brief aan Dometius en Didymus maakt deze zelfde Dionysius melding van nog andere bijzonderheden met betrekking tot de vervolging; hij schrijft als volgt:

"Het zou ten overvloede zijn om de namen van onze broeders aan u door te geven; want het zijn er vele en u kent ze toch niet. Wel moet u weten dat onder hen mannen en vrouwen zijn, jongeren en ouderen, meisjes en bejaarde vrouwen, soldaten en burgers, uit alle klassen en leeftijden; van hen ontvingen sommigen na hun strijd de overwinningskroon toen ze gegeseld of verbrand werden, of door het zwaard gedood.

21. Het verstrijken van een lange tijd was voor anderen echter niet voldoende om waardig voor God te verschijnen; zo is het tot nu toe in mijn geval blijkbaar ook. Daarom bewaarde Hij mij tot de meest geschikte tijd, die Hij alleen weet. Hij zeg; immers: *In de tijd des welbehagens heb Ik u verhoord, en ten dage des heils heb Ik u geholpen* (Jes. 49.8)

22. U vraagt om geïnformeerd te worden over hoe het met ons allen gaat; u heb, natuurlijk wel gehoord, hoe we door de centurio en de magistraten samen mei hun soldaten en beambten als gevangenen werden weggeleid; dat betrof mijzelf en Gaius, Faustus, Petrus en Paulus; er kwam toen een groep uit Mareotis en sleepte ons met geweld mee; we moesten hen wel volgen, zij het niet uit eigen beweging en wil.

23. Op 't ogenblik zijn ik, Gaius, Petrus eigenlijk opgesloten in een woest en dor oord in Libië, drie dagen reizen van Paraetonium; de andere broeders werden van ons gescheiden."

24. Dan gaat Dionysius als volgt verder:

"In de stad zijn de ouderlingen Maximus, Dioscorus, Demetrius en Lucius ondergedoken om de broeders in het geheim te bezoeken. Faustinus en Aquila reizen rond door Egypte, gezien als ze in de wereld zijn.

Sommigen zijn door ziekte op het eiland gestorven; de diakenen Faustus, Eusebius en Chaeremon hebben het overleefd. Eusebius werd vanaf het begin door de Heere gesterkt en toegerust om met grote inspanning noden te lenigen van de belijders die in de gevangenis zaten; ook zorgde hij voor de begrafenis van die volmaakte en gezegende mensen die het martelaarschap ondergingen; dat was een gevaarlijk werk.

25. Tot heden toe gaat de stadhouder door met het doden van de mensen die aan hem voorgeleid worden, op een zeer wrede manier, zoals ik al vertelde; anderen worden door foltering verscheurd, weer anderen worden gebonden en in de gevangenis geworpen; hij gebiedt dat niemand hen mag bezoeken; en hij gaat precies na of iemand dat misschien toch gedaan heeft. In dit alles geeft God toch enige verzachting aan de verdrukten, door de vriendelijkheid en het volhouden van de broeders."

Tot zover wat Dionysius in deze brief schrijft.

26. We moeten opmerken, dat Eusebius, die hij een diaken noemde, kort daarna aangesteld werd tot bisschop van Laodicea in Syrië. En Maximus, die hij een ouderling noemt, volgde in deze tijd Dionysius zelf op in het leiden van de gemeente in Alexandrië. Faustus, die zich toen al zeer onderscheidde vanwege zijn belijdenis, werd bewaard tot de vervolging in onze eigen tijd; heel oud was hij en vol van dagen, toen hij als martelaar de volmaaktheid ontving; hij werd onthoofd.

Al deze gebeurtenissen overkwamen Dionysius in die tijd.

7.12 De martelaren te Caesarea in Palestina

Tijdens de reeds genoemde vervolging onder Valerianus konden drie mannen te Caesarea in Palestina op roemrijke wijze hun belijdenis van ffirstus waarmaken; zij werden gesierd met de eer van een Goddelijk martelaarschap toen ze als voedsel voor de wilde dieren geworpen werden. Eén van hen heette Priscus, de ander Malchus, de derde Alexander.

Men zegt dat zij op het platteland woonden; ze beschuldigden zich ervan dat ze eerst een zorgeloos en onverschillig leventje leidden; want ze verachtten de prijs die toentertijd werd uitgereikt aan hen, die een hemels verlangen koesterden, en ze grepen beslist niet naar de kroon van het martelaarschap. Maar ze overdachten de zaak, spoedden zich vervolgens naar Caesarea en stelden zich direct voor de rechter; ze ontvingen toen het einde dat ik al noemde.

Men zegt dat ook een vrouw tijdens deze vervolging een gelijke strijd in die stad had uit te vechten; het gerucht gaat dat ze lid was van de sekte van Marcion.

7.13 De vrede tijdens Gallienus' regering

Kort daarna werd Valerianus bij de barbaren tot slaaf gedegradeerd; zijn zoon Gallienus kreeg toen de alleenheerschappij 1; hij gebruikte zijn macht met meer verstand en liet de vervolging tegen ons onmiddellijk ophouden door het uitvaardigen van edicten; ook gaf hij bevel om de dienaars van het Woord vrij te laten in de normale vervulling van hun arbeid.

Het decreet luidt als volgt:

Van keizer Caesar Publius Licinius Gallienus Pius Felix Augustus, aan Dionysius, Pinna, Demetrius en de andere bisschoppen. Ik heb bevolen dat de weldadigheid van de door mij bewezen gunst over de hele wereld geproclameerd moet worden, opdat alle plaatsen van godsdienstoefening weer vrij toegankelijk zullen zijn; daarom kunt ook u van mijn decreet gebruik maken, zodat niemand u meer zal hinderen. Dat u hierbij de toestemming krijgt om uw werk te volbrengen is al lang geleden door mij vastgesteld. Daarom zal Aurelius Cyrenius, de opperminister van financiële, bewaken dat de door mij genomen beslissing wordt uitgevoerd.

Dit afschrift is hier in vertaling uit het Latijn weergegeven, zodat het des te duidelijker is. Gallienus heeft nog een tweede verordening gestuurd aan andere bisschoppen; daarin geeft hij toestemming om het terrein van de zogeheten begraafplaatsen weer terug te krijgen.

1 Gallienus was al mederegent sinds 253; nu, in 260, werd hij alleenheerser en regeerde tot 268

7.14 De bisschoppen in deze periode

Het bisschopsambt in de kerk van Rome werd in die tijd nog steeds door Xystus vervuld; in de kerk van Antiochië kwam, na Fabius, Demetrius aan de leiding; Firmilianus was bisschop te Caesarea in Cappadocië; Gregorius en zijn broer Athenodorus, beiden goede bekenden van Origenes, leidden de kerken in Pontus. Te Caesarea in Palestina werd het bisschopsambt na de dood van Theoctistus overgedragen aan Domnus; deze echter stierf niet lang daarna en werd opgevolgd door Theotecnus, een tijdgenoot van ons, die eveneens uit de school van Origenes kwam. In Jeruzalem bezette Hymenaeus de bisschopszetel na het sterven van Mazabanes; Hymenaeus is al sinds vele jaren tot in onze eigen tijd erg befaamd.

7.15 Marinus' martelaarschap te Caesarea

1. In deze tijd konden overal de kerken genieten van de herstelde vrede; maar te Caesarea in Palestina werd nog iemand onthoofd vanwege zijn belijdenis van Christus; hij heette Marinus, diende in het leger, waar hij met vele onderscheidingen geëerd werd, en was befaamd wegens zijn familie en rijkdom. Hier volgt het verslag daarvan.

2. Bij de Romeinen is de wijnrank een ereteken; wie die ontvangt wordt centurio, zegt men. Toen er een plaats vrijkwam, zou Marinus die innemen; want volgens de bevorderingsregels kwam hij voor de opvolging in aanmerking; net voor hij het teken zou ontvangen, kwam er echter iemand bij de tribuun bezwaar maken; deze andere persoon stelde dat het tegen de oude wetten was als Marinus dit Romeinse ereteken

zou ontvangen; immers, Marinus was christen en weigerde aan de keizers te offeren; daarom meende die persoon dat hijzelf die rang moest hebben.

Achaeus, zoals dé rechter in kwestie heette, was nu alert geworden en begon te vragen welke overtuiging Marinus was toegedaan; toen de rechter merkte dat Marinus voortdurend bevestigde een christen te zijn gaf hij hem drie uur bedenktijd.

4. Zodra Marinus uit de rechtszaal naar buiten liep, kwam Theotecnus, plaatselijke bisschop, op hem toe; hij beduidde hem voor een gesprek mee te komen, pakte zijn hand en leidde hem naar de kerk. Theotecnus liet hem binnen bij het altaar staan en tilde zijn soldatenmantel een beetje op; toen wees hij op het zwaard, dat Marinus aangegord had; tegelijkertijd hield hij hem het boek met de Goddelijke Evangeliën voor. Theotecnus zei Marinus, dat hij volgens zijn eigen overtuiging één van de twee moest kiezen. Zonder te aarzelen strekte Marinus zijn hand uit en pakte het boek. Theotecnus zei toen: Hou vast, hou vast aan God, zodat Hij je kracht geve om te mogen ontvangen wat je gekozen hebt; ga heen in vrede.

5. Marinus ging direct weer terug, toen een heraut hem terugriep naar de rechtzaal; de vastgestelde bedenktijd was immers al voorbij; Marinus werd voor de rechter geleid en legde een nog groter begeerte naar het geloof aan de dag; daarna werd hij dadelijk weggeleid, zonder pardon, naar de plaats van terechtstelling; zo bereikte hij zijn bestemming.

7.16 Het bericht over Astyrius

In deze tijd liet ook Astyrius zijn godgeliefde vrijmoedigheid zien; men maakt melding van hem als een Romein uit de stand van de senatoren, iemand wie de keizers gunstig gezind waren en die bij iedereen bekend stond wegens zijn edele afkomst en rijkdom. Astyrius was aanwezig bij het sterven van de hierboven genoemde martelaar; hij nam het dode lichaam, droeg het op zijn schouders weg en tooide het met een prachtig en kostbaar kleed; toen bedekte hij het lichaam op rijke wijze en legde het in een gepast graf.

Van deze man worden nog vele andere dingen vermeld door zijn vrienden, die tot in de tegenwoordige tijd leven. ook het volgend verhaal hoort daarbij.

7.17 De wonderen van onze Heiland te Paneas

Eén van de verhalen over Astyrius betreft de nu volgende wonderbaarlijke gebeurtenis.

Het speelde zich af in Caesarea Filippi, dat de Feniciërs Paneas noemen; men zegt dat je daar, aan de voet van de zogeheten berg Paneium, de bronnen kunt zien, waaruit de rivier de Jordaan ontspringt. Op één of andere feestdag werd daar gewoonlijk een slachtoffer in het water gegooid, dat daarna door de kracht van de demon op wonderlijke wijze geheel en al verdween. Alle mensen die daarbij waren beschouwden het als een groot wonder, om overal te vertellen.

Astyrius was een keer aanwezig toen dat gebeurde; hij zag hoe de menigte zich over het gebeuren verbaasden en betreurde de manier waarop ze misleid werden. Hij hief zijn ogen ten hemel en riep door Christus tot God, Die over alles gaat; hij vroeg Hem om de volksverleidende demon aan de kaak te stellen en de mensen van hun waanidee te verlossen.

Men zegt, dat zodra hij gebeden had het slachtoffer in het water kwam bovendrijven; zo ging het mirakel teloor; sindsdien heeft er daar nooit meer zo'n wonder plaats gehad.

7.18 Het standbeeld dat door de bloedvloeiende vrouw was opgericht

1. Van de zojuist genoemde stad, Caesarea Filippi, of Paneas, is nog meer te vertellen; ik denk dat het onjuist zou zijn om het volgende verhaal over te slaan; het is de moeite waard om het voor het nage%Licht op te tekenen.

Men zegt dat de bloedvloeiende vrouw, over wie de Evangeliën vertellen (Mar. 5.25-34) en van wie wij weten dat zij van onze Heiland genezing van haar ziekte ontving, uit deze stad kwam; men wijst haar huis nog aan; ook is daar in de stad nog het bewonderenswaardig gedenkteken aan de weldaad die onze Heiland haar schonk.

2. Bij de poort naar het huis waar ze woonde staat aan de ene kant op een stenen voet een bronzen beeld van een vrouw, op haar knieën gebukt met vooruitgestrekte handen, als een smekeling. Aan de tegenovergestelde kant van de ingang staat een beeld van een man, van hetzelfde materiaal, sierlijk gekleed in een dubbele mantel, die zijn hand naar de vrouw uitstrekt.

3. Tegen de voeten van de man groeit langs de sokkel een vreemde plant, die reikt tot de zoom van het dubbele kleed van brons; die plant is een goed middel tegen allerlei soorten ziekten.

Volgens zeggen is dat een standbeeld dat op Jezus Christus leek; het is daar tot heden toe blijven staan, zodat ik het met eigen ogen kon zien toen ik die stad bezocht.

4. Het is helemaal niet verbazingwekkend, dat heidenen die vroeger door onze Heiland werden geholpen zulke dingen gedaan hebben. We hebben ook *afbeeldingen gezien van Zijn apostelen Petrus en Paulus en van Christus Zelf* op kleurrijke schilderijen, die tot nu toe bewaard zijn. Het is aannemelijk, dat men vroeger, volgens heidense gewoonte, hen op hun manier als weldoeners heeft willen eren.

7.19 De opziensstoel van Jakobus

Jakobus was de eerste, die het opziensambt te Jeruzalem bekleedde; hij ontving die waardigheid van onze Heiland zelf en van de apostelen; de heilige Schrift laat zien dat hij de broer van Christus genoemd werd; zijn opziens- zetel is er tot heden toe; de broeders die hem in de bediening van het ambt zijn opgevolgd hebben die stoel eerbiedig bewaard; daarmee hebben ze aan iedereen duidelijk genoeg laten zien hoe mensen van vroeger en nu eerbied bewezen en bewijzen aan de heilige mannen, wegens hun vroomheid. Genoeg nu hierover.

7.20 De vieringsbrieven van Dionysius, waarin hij de Paasdatum vaststelde

Naast gemelde brieven schreef genoemde Dionysius omstreeks deze lijd enige andere, de vieringsbrieven; over het Paasfeest schrijft hij in teer verheven bewoordingen.

Van deze brieven schreef hij er één aan Flavius, een ander aan Dometius en Didymus; hij stelt daarin een Paasvieringsregel van acht jaar voor. Hij laat ook zien dat het niet juist is om het Paasfeest te vieren voor het begin van de lente 1.

Dionysius richtte zich in een andere brief aan zijn medeouderlingen in A lexandrië.

Daarnaast schreef hij aan verschillende anderen gedurende de periode van vervolging.

1. Dus niet vóór de equinox, die op \pm 21 maart valt

7.21 De gebeurtenissen te Alexandrië

De vrede was nog maar net hersteld, of Dionysius keerde terug naar Alexandrië; maar krijg en opstand braken opnieuw uit; daardoor kon Dionysius het toezicht over alle broeders, die over verschillende partijen verdeeld waren, niet uitvoeren en richtte zich daarom per brief tot hen met betrekking tot het Paasfeest, als iemand van over de grenzen; wel vanuit Alexandrië, maar per brief; het leek wel alsof hij nog verbannen was uit Alexandrië.

Later schreef Dionysius een Paasbrief aan Hierax, een bisschop in Egypte; daarin vertelt hij van de opstand van de toenmalige Alexandrijnen met de volgende woorden: "Men zal zich er wel niet over verwonderen, dat het voor mij moeilijk valt om brieven te sturen aan mensen die ver weg wonen, terwijl het voor mij zelfs bezwaarlijk is om met mijzelf te spreken of bij mijn eigen ziel te rade te gaan.

3. Ik voel weliswaar sterk de behoefte om zendbrieven te sturen aan die mij zo na als mijn eigen ingewanden, aan mijn nabije vrienden en gelijkgezinde broeders, leden van dezelfde kerk. Maar het lijkt zelfs moeilijk om te verzinnen hoe ik die moet versturen. Het zou voor iemand gemakkelijker zijn om naar het buitenland te reizen, of zelfs van het oosten naar het westen te gaan, dan van de ene Juint van Alexandrië naar de andere te komen.

4. Het centrum van de stad is verlaten en niet door te komen; het is nog erger dan die grote en verlaten woestijn die Israël in twee generaties doortrok; onze windstille en rustige havens van weleer lijken wel op die uiteengespleten zee met muren van water aan beide kanten, voor Israël begaanbaar, terwijl de Egyptenaren op die heerbaan verdronken. Deze havens lijken inderdaad wel op de Rode Zee, zo vaak worden er mensen in vermoord.

5. De rivier die ooit langs de stad slingerde, lijkt soms droger dan een zandwoestijn, droger dan de wildernis die Israël op zijn tocht daar doorheen tot grote dorst bracht; zo uitgeput waren ze dat ze tot Mozes begonnen te schreeuwen; en door de kracht van Hem, Die alleen wonderwerken doet, stroomde er toen water uit de scherpe rots naar hen toe.

6. Een andere keer overstroomde de rivier, zo erg, dat al het land in de buurt onder water kwam te staan; alle wegen en velden stonden blank, alsof er weer een vloed dreigde te komen als in de dagen van Noach.

De rivier is dan altijd verontreinigd door bloedvergieten en doodslag, vol van verdronken, drijvende lichamen; het is net als vroeger toen Mozes voor Farao's aangezicht de rivier liet veranderen in bloed en stinkend bederf

7. En, welke vloeistof moet toch het water, dat zelf alles reinigt, nog zuiveren? Zou de grote en voor mensen oneindige oceaan, uitgestort over deze zee van bitterheid, het vuil nog kunnen wegwassen? Zou die grote rivier die in Eden ontsprong en in vieren verdeeld werd, als ze alleen maar die ene Gihon vulde 1, al deze verrotting kunnen wegspoelen?

8. De lucht is hier vertroebeld door kwalijke dampen die overal opstijgen; zou het ooit weer helder worden? Uit de aarde stijgt de stank, van overzee brengt de wind het vuil naar ons toe, de rivieren nemen hun bries mee, uit de havens drijven mistige nevels; de dauw bestaat uit de neerslag van geheel en al rottende lichamen.

9. Toch zijn er nog steeds mensen in verbazing bezig om zich af te vragen waar die voortdurende ziekten vandaan komen, deze boosaardige ziekten, die in verschillende besmettingen hun oorsprong hebben, en waarom dat veelsoortige en enorme verderf van menselijk leven geschiedt.

Ze vragen zich af hoe het komt dat deze machtige stad niet meer zo'n groot aantal inwoners herbergt, van kleine kinderen tot bejaarde en uitgeleefde lieden, van mensen die, zoals men vroeger kon zeggen, in de kracht van hun leven waren. Indertijd waren er zoveel mensen tussen de veertig en de zeventig, dat we dal aantal nu nooit meer halen, al zouden we er alle mensen tussen de veertien en de tachtig bijrekenen, die genoteerd staan als gegadigden voor de openbare voedseluitdeling.

Daar komt nog bij, dat de mensen die er nu het jongst uitzien wel leeftijdsgems ten lijken van de oudsten van vroeger.

10. En toch zijn er nog mensen die niet ongerust worden; hoewel ze het menselijA geslacht op aarde kleiner zien worden en steeds meer zien wegteren, hoewel rondom de verwoesting en vernietiging zien toenemen."

1 Men dacht bij de Gihon vroeger aan de Nijl (W)

7.22 De pest in Alexandrië

1. Na de oorlog kwam dus de epidemie; omdat het [Paas]feest aanstaande was, richtte Dionysius zich in brieven tot de broeders; hij tekende daarin de rampzalige gevolgen die deze ziekte had:

2. "Sommige mensen vinden de huidige tijd geen geschikte periode voor het feest; en inderdaad: nu niet en nooit is het voor hen een feestelijke tijd, laat staan gedurende kommervolle dagen; en zelfs niet als men het een tijd van grote vreugde zou vinden.

Maar nu is alles hier vol van weeklacht; een ieder rouwt, dagelijks klinkt het gekerm door de stad, vanwege de massa's die al dood zijn of op sterven liggen.

3. Het is hier net als geschreven staat met betrekking tot de eerstgeborenen in Egypte: *En er was een groot geschrei in Egypte; want er was geen huis, waarin niet een dode was* (Ex. 12.30).

4. En ik zou willen dat het er maar één was. Want vele verschrikkelijke rampspoeden gingen hieraan vooraf.

Eerst verdreven ze ons; maar in eenzaamheid, in vervolging overal en onder dodelijke dreiging bleven we ook toen het feest vieren; in elk oord waar ieder van ons gekweld werd was er nog wel een plekje voor ons waar we konden feestvieren; dat gebeurde in het open veld, in de woestijn, op de boot, in de herberg, in de gevangenis. Maar de meeste vreugde van allen hadden die martelaren, die nu volmaakt in de hemel mogen genieten.

5. Hierna kwamen oorlog en hongersnood; we verdroegen die samen met de heidenen; maar wij alleen moesten de ellende verdragen die zij ons aandeden; tevens kregen we te maken met de gevolgen van de narigheid die zij veroorzaakten en waardoor ze elkaar lieten lijden.

Maar weer mochten we ons verheugen in de vrede van Christus, die Hij aan ons alleen gaf

6. Daarna kregen wij en zij een korte tijd verlichting, maar toen viel deze ziekte ons aan. Deze ellende was voor hen erger dan wat men ook maar kan vrezen; rampzaliger dan welke tegenspoed ook; één van hun eigen geschiedschrijvers zei ooit dat deze ziekte het meest hopeloos was. Zo was het voor ons niet, maar meer een leerschool, een beproeving, die even erg was als de andere. Hoewel de ziekte ons niet voorbij ging werden de heidenen er het zwaarst door getroffen."

7. Dionysius gaat hiermee verder:

"De meesten van onze broeders spreidden buitengewone zorg en broederlijke liefde

ten toon; ze spaarden zichzelf niet, maar zorgden voor elkaar; voortdurend hielpen ze elkaar. Ze dienden de zieken in Christus, en met hen lieten ze in blijdschap dit leven los. Soms kregen ze de ziekte van anderen, liepen die van hun naasten op; vrijwillig namen ze de pijnen van anderen op zich. Velen waren er die zelf stierven na anderen verpleegd en genezen te hebben; zo haalden ze zelf de dood op de hals en werden daardoor feitelijke toonbeelden van wat bedoeld wordt in dat alledaagse gezegde, dat altijd alleen maar als beleefdheidsformule gebruikt wordt: Zij gingen heen als het vuil van de anderen.

8. De besten van onze broeders zijn op deze manier gestorven, ouderlingen, diakenen en mensen uit het kerkvolk, hogelijk geprezen. Deze manier van sterven leek niet minder waard te zijn dan het martelaarschap, door de grote vroomheid en het vurig geloof die ermee gepaard gingen.

9. Ze namen de dode lichamen van de heiligen met hun handen op en droegen ze aan hun borst; dan drukten ze hun ogen toe en sloten hun mond; ze droegen hen op hun schouders weg, ze omarmden de lichamen en konden ze nauwelijks loslaten, ze wasten ze en legden hen sierlijk aangekleed in het graf; na enige tijd zouden ze dezelfde weg gaan. Steeds maar weer bewezen de achtergeblevenen dezelfde eer aan hen die voorgingen.

10. Bij de heidenen was dit allemaal precies het omgekeerde. Wie tekenen van de ziekte vertoonde, werd in de steek gelaten; ze verlieten hun beste vrienden. Ze wierpen hen halfdood buiten op straat en lieten ze als ze dood waren zonder begrafenis als vuil liggen; ze keerden zich af van elk contact en elke bezigheid met de dood; toch was het niet gemakkelijk om de dood te ontlopen, wat men ook verzon."

11. Na dit schrijven stuurde Dionysius nog een feestbrief aan de broeders in Egypte en schreef nog vele andere; inmiddels was de vrede in de stad teruggekeerd.

Van Dionysius is ook nog bewaard een brief over De sabbat en één over Het Oefenen. Tot Hermammon en de broeders in Egypte sprak hij opnieuw door een brief. Hij vermeldt naast veel andere zaken ook de slechtheid van Decius en diens opvolgers; ook roept hij de vrede in herinnering die tijdens Gallienus heerste.

7.23 Gallienus' regering

1. Laten we Dionysius' eigen woorden hierover beluisteren; ze luiden als volgt:

"Macrianus wist één van zijn keizers te verraden; met de andere begon hij een oorlog; maar al snel verdween hij, met wortel en tak werd hij samen met zijn hele gezin uitgeroeid. Gallienus werd toen tot keizer uitgeroepen; daar was ieder het mee eens; de nieuwe keizer had immers eerder ook al geregeerd; en nu overleefde hij zijn tegenstanders, vóór wie hij vroeger geheerst had.

2. Dit komt overeen met wat de profeet Jesaja zegt: *Ziet, de voorgaande dingen zijn gekomen, en nieuwe dingen verkondig Ik* (Jes. 42.9; vgl. Jes. 43.19).

Het was als met de zon; een wolk kan de stralen wel voor een poosje onderbreken en tegenhouden, zodat er schaduw heerst en de wolk in plaats van de zon verschijnt; maar even later gaat de wolk voorbij of vervliegt; dan komt de zon weer te voorschijn en schittert als voorheen.

Als een wolk was Macrianus verschenen en had hij het keizerschap van Gallienus verdrongen; maar hij is niet meer, als hij er al ooit was; Gallienus daarentegen is weer terug, als vroeger.

3. Zijn bewind heeft de ouderdom afgelegd en is gezuiverd van het kwaad uit het verleden; zijn heerschappij bloeit als nooit tevoren. Men hoort en ziet ervan in verre

streken; overal verspreidt zijn macht zich."

4. Hierna geeft Dionysius de tijd aan, waarin hij schreef:

"Ik wil nu weer een overzicht geven van de regeringsfase van de keizer. Want het komt me voor dat de meest goddeloze mannen die eens beroemd waren inmiddels naamloos geworden zijn. Maar deze heilige en godlievende keizer heeft nu meer dan zeven jaar geregeerd; nu is hij in het negende, het jaar waarin wij het feest zullen vieren. (262)

7.24 De scheuring van Nepos

1. Dionysius heeft bij dit alles twee werken nagelaten over De beloften; aanleiding daartoe was het denken van Nepos, een bisschop in Egypte.

Nepos beweerde, dat de beloften die aan de heilige mannen in de Goddelijke Schrift gegeven waren, moesten begrepen worden op de manier van de Joden; en daarom stelde hij dat er een duizendjarige periode van lichamelijk genot op deze aarde zou komen.

2. Menend dat hij zijn opvatting kon baseren op de Openbaring aan Johannes, schreef hij een boek over dit onderwerp, getiteld: *Verwerping van de allegoreten*.

3. Dionysius heeft zich hiertegen scherp verzet in zijn geschriften *over De beloften*; in het eerste beschreef hij zijn mening over dit onderwerp; in het tweede geeft hij een bespreking van de Openbaring aan Johannes; in de inleiding noemt hij Nepos met name; hij schrijft als volgt over hem:

4. "Ze komen aanzetten met een geschrift van Nepos, waar ze sterk op steunen, alsof het op niet te weerspreken wijze aantoon, dat het koninkrijk van Christus op aarde zal zijn.

In veel opzichten heb ik grote waardering voor Nepos en bemin hem vanwege zijn geloof, zijn ijver en zijn uitvoerig onderzoek van de Schriften; dat geldt ook voor zijn bemoeienis met het psalmzingen, iets dat vele broeders tot vandaag toe verheugt. Ik zou deze man met grote eerbied willen bejegenen, temeer daar hij reeds gestorven is.

Maar de waarheid moeten we bovenal eren en liefhebben. We moeten de dingen die naar waarheid gezegd worden prijzen en toejuichen; maar we moeten ook dingen, die onverstandig geschreven lijken te zijn, onderzoeken en verbeteren.

5. Als Nepos nog bij ons was en zijn opvattingen mondeling meedeelde, zou ik volstaan met een gesprek, zonder erover te schrijven; we zouden dan kunnen proberen de tegenstanders door vraag en antwoord te overtuigen en mee te nemen. Maar het geschrift ligt er eenmaal, zeer overtuigend, naar de mening van sommigen; er zijn zelfs leraars, die menen dat de wet en de profeten niets voorstellen, die ophouden met het navolgen van de Evangeliën, die de brieven van de apostelen minachten, en tegelijkertijd het gedachtegoed van Nepos' werk als een groot en verborgen geheimenis ophemelen; die leraars staan niet toe, dat onze eenvoudige broeders een groots en verheven denkbeeld koesteren, zoals over de schitterende en waarlijk Goddelijke verschijning van onze Heere, of over onze eigen opstanding uit de doden waar we immers tot Hem bijeengebracht zullen worden en Hem gelijkvormig zullen zijn. Integendeel, die leraars houden hen voor om met betrekking tot het koninkrijk van God slechts kleine en vergankelijke dingen te verwachten, niet veel meer dan de dingen zoals ze nu zijn.

Daarom is het noodzakelijk dat ik met onze broeder Nepos in gesprek ga, als was hij hier aanwezig."

6. Dionysius voegt daar o.a. het volgende aan toe:

Toen ik in de regio Arsinoë was, heb ik de ouderlingen en leraren van de broeders in de dorpen bijeengeroepen om deze leerstellingen in het openbaar te laten onderzoeken; u weet dat die leer daar al geruime tijd opgeld deed, met als gevolg dat zich scheuringen voordeden en dat hele gemeenten afvielen; ik riep daar dus de kerkelijke leiders bij elkaar, terwijl ook andere broeders die wilden komen aanwezig waren.

7. Ze kwamen toen met Nepos' boek op de proppen, alsof het een soort harnas was, of een ondoordringbare muur; drie dagen achtereen zaten we bij elkaar, van 's morgens tot 's avonds en probeerde ik de inhoud van het geschrevene te corrigeren.

8. Ik vond het erg fijn om te kunnen opmerken hoe standvastig en ernstig de broeders waren, en hoe we door hun gezeglijkheid en verstand ordelijk konden voortgaan; blij was ik ook dat we onze vragen, tegenwerpingen en punten van overeenkomst in een goedmoedige sfeer konden bespreken. We probeerden te vermijden om met alle geweld en nadruk vast te houden aan opvattingen, die we er eenmaal op nagehouden hadden, als die niet juist schenen te zijn. We probeerden tegenwerpingen niet uit de weg te gaan; we bleven zo goed mogelijk bij de voorliggende kwesties en trachtten die machtig te worden. We schaamden ons niet om, als daar reden toe was, ons te laten overtuigen en het met hen eens te zijn. Inderdaad, ongeveinsd en met een zuiver geweten, onze harten in eenvoud op God gericht, namen we aan wat op grond van de leer van de heilige Schrift bewezen en bevestigd kon worden.

9. Tenslotte werd Coracion overtuigd; hij was de stichter van deze leer en de voornaamste verkondiger ervan; maar ten overstaan van alle aanwezige broeders sprak hij zich nu openlijk over de waarheid uit en betuigde ons dat hij die leer niet langer zou aanhangen of bespreken; hij verklaarde die niet meer naar voren te zullen brengen of te onderwijzen; want hij was helemaal overtuigd door de argumenten die er tegenin gebracht waren. De overige aanwezige broeders waren blij met deze samenspreking; en ze verheugden zich erover dat we in een geest van eensgezindheid elkaar tegemoet konden komen."

7.25 De Openbaring aan Johannes

1. Dionysius heeft ook over de Openbaring aan Johannes geschreven; dat stelt hij als volgt aan de orde.

"Er zijn al voor onze tijd mensen geweest die het hele boek ter zijde gesteld hebben; ze probeerden het geheel en al te verwerpen door elk hoofdstuk te bekritisieren en er als onbegrijpelijk en zinloos over te spreken. Ze zeiden dat het boek een valse titel droeg.

2. Ze vonden dat het niet van Johannes was en al helemaal geen Openbaring; want, zeiden ze, er hangt zo'n dikke sluier van verhullende onwetendheid overheen, dat niemand van de apostelen of de heilige mannen uit de kerk het geschreven zou kunnen hebben.

Volgens hen heeft Cerinthus het geschreven om zijn eigen verzinsels een betrouwbare naam te geven; Cerinthus is de stichter van een groep, die naar hem de sekte van de Cerinthiërs heet.

3. Cerinthus leerde dat het koninkrijk van Christus een aards rijk zou zijn; hij verlangde daarnaar nogal; want hij was vervuld van het lichamelijke en helemaal zinnelijk georiënteerd; daarom droomde hij van een rijk dat vol was van vleselijke lust: verzadiging van de maag en wat daaronder is, eten, drinken, huwen; om het wat

mooier te laten lijken verzon hij ook termen als feesten, offeranden en het brengen van een slachtoffer.

4. Wat mij betreft, ik zou het boek Openbaring niet zo maar aan de kant durven zetten; vele broeders houden het hoog; maar het boek uit te leggen, daarvan denk ik dat het mijn vermogen te boven gaat; ik neem aan dat het tot in bijzonderheden een verborgen en zeer wonderbaarlijke betekenis heeft. Ook al begrijp ik het weliswaar niet, ik vermoed toch dat er in de woorden een diepere betekenis schuilt.

5. Maar ik zal die met mijn verstand alleen niet uitmeten en beoordelen; ik laat het meer aan het geloof over; daarom beschouw ik het als te verheven om door mij begrepen te worden; de dingen die ik niet kan doorzien verwerp ik echter niet als waardeloos; ik verwonder me er des te meer over, omdat ik het niet kan doorgronden."

6. Na deze woorden onderzoekt Dionysius het hele boek Openbaring; hij laat zien dat het niet begrepen kan worden door er een voor de hand liggende en letterlijke betekenis aan te geven; dan vervolgt hij:

"Na de voltooiing van, om zo te zeggen, deze hele profetie, zegent de profeet degenen die dit boek in achtting houden; daarbij sluit hij zichzelf in en zegt: *Zalig is hij, die de woorden der profetie dezes boeks bewaart. En ik, Johannes, ben degenen, die deze dingen gezien en gehoord heb* (Openb. 22:7-8).

7. Daarom zal ik niet tegenspreken dat hij Johannes heette en dat dit dus een geschrift van een Johannes is. Ik stem er ook mee in dat het het werk is van een heilig en geïnspireerd man. Maar ik ga er niet zo gemakkelijk mee akkoord, dat de schrijver de apostel was, de zoon van Zebedeüs en de broer van Jakobus; dezelfde dus als de schrijver van het Evangelie volgens Johannes en van de algemene zendbrief met zijn naam.

8. Uit het karakter van die twee geschriften en het woordgebruik, enerzijds, en wat men noemt de globale strekking van dat boek, Openbaring, anderzijds, maak ik op, dat ze niet door dezelfde persoon geschreven zijn; daarvoor spreekt ook de wijze waarop het hele boek wordt gepresenteerd. Want de Evangelist vermeldt nergens zijn eigen naam en maakt zichzelf niet bekend, niet in het Evangelie, en ook niet in zijn brief."

9. Even verder zegt hij:

"Johannes immers spreekt nooit over zichzelf in de eerste of derde persoon; maar de schrijver van de Openbaring introduceert zichzelf al direct in het begin: *De openbaring van Jezus Christus, die God Hem gegeven heeft, om Zijn dienstknechten te tonen de dingen, die haast geschieden moeten; en die Hij door Zijn engel gezonden, en Zijn dienstknecht Johannes te kennen gegeven heeft; dewelke het woord Gods betuigd heeft, en de getuigenis van Jezus Christus, en al wat hij gezien heeft* (Openb. 1:1-2).

10. Bovendien schreef hij een brief met het opschrift: *Johannes aan de zeven gemeenten, die in Azië zijn, genade zij u en vrede ...* Openb. 1: 1.4.

Maar de Evangelist heeft zijn naam ook niet geschreven boven zijn algemene zendbrief zonder meer begon hij dadelijk met het geheimenis van de Goddelijke openbaring zelf: *Hetgeen van den beginne was, hetgeen wij gehoord hebben, hetgeen wij gezien hebben met onze ogen.* (1 Joh. 1.1e).

Vanwege zo'n openbaring werd Petrus door onze Heere zaliggesproken, toen die zei: *Zalig zijt gij, Simon Bar-Jona, want vlees en bloed heeft u [dat] niet geopenbaard, maar mijn Vader, Die in de hemelen is* (Mat. 16.17).

11. Noch in de tweede, noch in de derde brief die aan Johannes de apostel, wordt toegeschreven, hoewel ze erg kort zijn, wordt de naam Johannes genoemd. Inte-

gendeel, men vindt er als afzender zonder naam het woord 'de ouderling' (2 Joh. 1, 3 Joh. 1).

Echter, die andere schrijver, van Openbaring, vond het onvoldoende om zich slechts eenmaal te benoemen en dan verder zijn verhaal te vertellen, maar noemt later opnieuw zijn naam: *Ik, Johannes, die ook uw broeder ben, en medegenoot in de verdrukking, en in het koninkrijk, en [in] de lijdzaamheid van Jezus Christus, was op het eiland, genaamd Patmos, om het Woord Gods, en om de getuigenis van Jezus Christus* (Op. 1.9). En op dezelfde manier zegt hij aan het einde van zijn boek: *Zalig is hij, die de woorden der profetie dezes boeks bewaart. En ik, Johannes, ben degenen, die deze dingen gezien en gehoord heb* (Openb. 22.7b-8a).

12. Dat ene Johannes deze dingen schreef moeten we wel geloven; want dat zegt hij; maar welke Johannes het was blijft onduidelijks. Want hij heeft niet gezegd, zoals het in het Evangelie wel gebeurt, dat hij de geliefde discipel des Heeren was, of degene die aan Zijn borst lag, of de broeder van Jakobus of de oog- en oorgetuige van wat de Heere deed en zei.

13. Zeker zou hij één van die bijzonderheden vermeld hebben, als hij zich duidelijk bekend had willen maken, maar niets daarvan; het enige wat hij zegt is dat hij onze broeder en metgezel is, en de getuige van Jezus, en een gelukzalige vanwege het zien en horen van deze openbaringen.

14. Mijn mening is dat er velen dezelfde naam droegen als de apostel Johannes, omdat ze van hem hielden, hem bewonderden en hoogachtten. Ook zij wilden, net als hij, bemind worden door de Heere en namen daarom graag deze bijnaam over; we zien dat vele kinderen van gelovigen ook de naam van Paulus of Petrus wel aannemen.

15. Er wordt nog een Johannes vermeld in de Handelingen der apostelen; hij droeg de bijnaam Markus. Barnabas en Paulus namen hem met zich mee; over hem zegt hij: *En zij hadden ook Johannes tot een dienaar* (Hand. 13.5).

Of dit echter de schrijver van de Openbaring is zou ik niet kunnen zeggen. Want er staat niet geschreven dat hij met hen naar Klein-Azië ging. De schrijver van de Handelingen zegt immers: *En Paulus, en die met hem waren, van Pafos afgevaardigd zijnde, kwamen te Perge, ken stad] in Pamfylië. Maar Johannes, van hen scheidende, keerde weer naar Jeruzalem* (Hand. 13.13)."

16. "Daarom denk ik dat het iemand anders was, iemand van hen die in Klein-Azië woonden. Ze zeggen immers dat er in Efëze twee grafmonumenten zijn, allebei met de naam Johannes erop.

17. De gedachten, de woorden en de stijl ervan zijn zodanig, dat we redelijkerwijs kunnen aannemen dat de één van de ander verschilt.

18. Het Evangelie volgens en de zendbrief van Johannes stemmen evenwel wederzijds overeen. Ze beginnen op gelijke wijze: de één zegt: *In den beginne was het Woord* (Joh. 1.1); de ander zegt: *Hetgeen van den beginne was ...* (1 Joh. 1.1).

De één zegt: *En het Woord is vlees geworden en heeft onder ons gewoond (en wij hebben zijn heerlijkheid aanschouwd, een heerlijkheid als des Eniggeborene van de Vader) ...* (Joh. 1.14). De ander zegt met iets andere woorden hetzelfde: *Hetgeen wij gehoord hebben, hetgeen wij gezien hebben met onze ogen, hetgeen wij aanschouwd hebben, en onze handen getast hebben, van het Woord des levens; (want het Leven is geopenbaard, ...* (1 Joh. 1.1-2a).

19. Deze woorden werden speciaal aan het begin vermeld, omdat hij zich richt tegen de mensen die zeggen dat onze Heere niet in het vlees gekomen is; dat heeft hij duidelijk laten zien in het vervolg. Daarom voegt hij er met nadruk aan toe: *En wij hebben het gezien, en wij getuigen, en verkondigen ulieden dat eeuwige Leven, Hetwelk bij de Vader was, en ons is geopenbaard. Hetgeen wij [dan] gezien en*

gehoord hebben, dat verkondigen wij u, (1 Joh. 1.2- 3).

20. De schrijver houdt zich aan zijn onderwerp en dwaalt niet af van zijn plan; hij behandelt de zaken onder dezelfde hoofdthema's en benoemt ze ook steeds op dezelfde manier; een paar daarvan zal ik kort aan de orde stellen.

21. Zo kan de oplettende lezer in elk van beide geschriften vaak de woorden het leven en het licht, dat de duisternis verdrijft, tegenkomen; en steeds weer uitdrukkingen als de volgende: de waarheid, genade, vreugde, het vlees en bloed van de Heere, het oordeel, de vergeving der zonden, de liefde van God voor ons, het aan ons gegeven gebod om elkaar lief te hebben, zoals men alle geboden moet houden; de bestraffing van de wereld, de duivel, de antichrist, de belofte van de Heilige Geest, de aanneming tot kinderen van God, het geloof dat voortdurend van ons gevraagd wordt, de Vader en de Zoon; overal vinden we zulke woorden in beide geschriften. Ieder die de kenmerken van het Evangelie en de brief tot in details onderzoekt, zal duidelijk zien dat ze beide eenzelfde kleur hebben.

22. Maar het is gans anders gesteld met de Openbaring; dat geschrift is daarvan heel verschillend; het heeft met de hierboven genoemde niets te maken. Het is er niet aan verwant, en het heeft, om zo te zeggen, geen syllabe met de andere gemeenschappelijk.

23. De brief laat staan het Evangelie, heeft geen enkele verwijzing naar of kennis van de Openbaring; omgekeerd geldt ook, dat de Openbaring in niets naar de brief verwijst. Paulus, bijvoorbeeld, vertelt wel iets in zijn brieven over de openbaringen die hij ontving, maar hij stelde ze nooit op schrift.

24. We kunnen ook vaststellen dat de stijl van zowel het Evangelie als de brief verschilt van de zinsbouw van de Openbaring.

25. De beide eerste zijn niet slechts geschreven in foutloze taal, wat het Grieks betreft, maar laten een grote vaardigheid zien, zowel wat woorden, betoogtrant als manier van zeggen betreft. Het zou heel wat moeite kosten om er een barbarisme, een eigenaardige taalfout of vulgair taalgebruik in te ontdekken. Blijkbaar beschikte de schrijver over de nodige bekwaamheden, zowel wat kennis betreft, als wat spreekvaardigheid aangaat, hem beide door de Heere geschonken.

26. Het woordgebruik en de taal van de schrijver van Openbaring, echter, zijn niet zo precies in overeenstemming met de regels van het Grieks, naar mijn inzicht. Ik zal niet zeggen dat de schrijver geen openbaring geschouwd heeft of ontbloot was van kennis en profetische gaven. Maar hij gebruikt wel 'barbaarse' zegswijzen en maakt op sommige plaatsen ook wel eigenaardige taalfouten; het is overigens niet nodig die hier op te sommen.

27. Want ik wil niet dat iemand zou denken dat ik deze dingen zeg om de zaak belachelijk te maken; het gaat mij er alleen om aan te tonen hoe groot het verschil is tussen die geschriften."

7.26 Dionysius' brieven

1. Naast de genoemde geschriften zijn er nog heel wat andere brieven van Dionysius bewaard; zoals de brief aan Ammon, de bisschop van de gemeente in Bernice, tegen Sabellius; een andere brief schreef hij tegen Telesforus, voorts aan Eufranor; nog één schreef hij aan Ammon en Euporus.

Over hetzelfde onderwerp stelde hij nog vier geschriften samen, gericht aan zijn naamgenoot Dionysius in Rome.

2. Veel andere brieven bezitten wij nog van hem; ook stelde hij wel uitvoerige verhandelingen in briefvorm op schrift, zoals die over *De natuur*, gericht aan zijn

jonge vriend Timotheüs, en het geschrift over *De beproevingen*, dat hij eveneens aan Eufnanor opdroeg.

In een brief aan Basilides, bisschop over de gemeenten van Pentapolis, zegt hij bovendien een commentaar op het eerste gedeelte van Spreuken geschreven te hebben. Er zijn ons trouwens nog meer brieven van hem aan deze Basilides bewaard.

Tot zover over Dionysius' werken.

Laat ik nu na de reeds vermelde geschiedenis voor het nageslacht gaan vertellen over onze eigen generatie en hoe het daarmee gesteld was.

7.27 Paulus van Samosata en de ketterij die hij in Antiochië invoerde

1. Nadat Xystus elf jaar de gemeente van Rome geleid had werd hij opgevolgd door Dionysius, de naamgenoot van de Alexandrijnse bisschop.

In Antiochië stierf omstreeks deze tijd Demetrianus; het bisschopsambt ging over op Paulus van Samosata.

2. Deze Paulus hield er een vernederende en aardse opvatting over Christus op na, geheel tegengesteld aan de leer van de kerk; deze man beweerde dat Christus van nature slechts een gewoon mens was. De kerkleiders uit verschillende plaatsen meenden dat deze Paulus daarom beschouwd moest worden als een roofdier te midden van de kudde van Christus; daarom maakten ze zich snel op voor een bijeenkomst te Antiochië. Ook Dionysius van Alexandrië werd voor de samenkomst uitgenodigd; maar hij wees op zijn leeftijd en lichaamszwakte als reden om niet te komen; wel schreef hij in een brief aan hen wat zijn gevoelens waren ten aanzien van het onderwerp.

7.28 De bisschoppen die naar Antiochië kwamen

1. Onder de bisschoppen die naar Antiochië kwamen zijn als zeer vooraanstaand te noemen Firmilianus, bisschop te Caesarea in Cappadocië, de gebroeders Gregorius en Athenodorus, herders van de gemeenten in Pontus, bovendien Helenus, bisschop van de kerk in Tarsus, en Nicomas, van de gemeente te Ikonium; ook kwamen Hymenaeus van de gemeente te Jeruzalem en Theotecnus van de naburige gemeente te Caesarea; eveneens Maximus, die als leider van de broeders te Bostra grote naam genoot. Dit waren wel de meest beken-

de mannen. Maar bovendien kwam er in Antiochië een bijna niet te tellen schare van andere personen bijeen, ook ouderlingen en diakenen, om dezelfde reden.

2. Al deze personen kwamen geregeld bij elkaar, soms op verschillende tijden; op elke zitting werden verschillende onderwerpen aan de orde gesteld: de aanhangers van de man uit Samosata probeerden hun onrechtzinnigheid te verbergen of te verbloemen, de anderen daarentegen spanden zich zeer in om de ketterij te ontmaskeren en openlijk aan de kaak te stellen; want deze laatsten beschouwden de denkbeelden van hem als godslasterlijk jegens Christus.

3. Ondertussen overleed Dionysius, nadat hij de kerk van Alexandrië zeventien jaar geleid had; dat was in het twaalfde regeringsjaar van Gallienus I. Dionysius' opvolger was Maximus.

4. Gallienus regeerde in totaal vijftien jaar; zijn opvolger was Claudius², die op zijn beurt na twee jaar de regering overliet aan Aurelianus³.

1. Jaar 265

2. Claudius (II), bijgenaamd Gothicus, regeerde van 268-270

3. Aurelianus regeerde in de periode 270-275

7.29 Paulus van Samosata door ouderling Malchion, voormalig sofist, teruggewezen, waarna hij werd afgezet

1. Tijdens de regering van Aurelianus werd een slotzitting gewijd aan de opvattingen van Paulus van Samosata; een groot aantal bisschoppen was daar aanwezig; de leider van de Antiocheense ketterij was eerder al ontmaskerd en zijn leer door allen duidelijk als onrechtzinnig veroordeeld, en werd nu geëxcommuniceerd uit de ganse algemene kerk, overal waar die onder de hemel bestaat.

Het was vooral door Malchion dat de ketter werd terecht gewezen 'n bestreden als iemand die zijn dwaalleer probeerde weg te moffelen. Malchion was een zeer geleerd man en stond aan het hoofd van het Griekse opleidingsinstituut voor wijsbegeerte te Antiochië. Maar bovendien was Malchion geëerd met het ouderlingschap in de gemeente Maar, omdat hij in alle ernst en van harte in Christus geloofde. Hij nam het voortouw bij het onderzoek naar Paulus' denken; omdat snelschrijvers dat vastlegden, is daarvan een verslag, dat wij nu ook nog kennen. Malchion alleen bleek in staat die man te ontmaskeren als een misleider, die zijn ideeën voor anderen verstopte.

7.30 De brief en de synode tegen Paulus van Samosata

1. De verzamelde herders stelden als blijk van hun gemeenschappelijke opinie een brief op, die gericht was aan bisschop Dionysius van Rome en Maximus van Alexandrië en voorts verstuurd werd naar alle provincies. In de brief gaven ze aan allen hun inspanningen weer; ze beschreven de kwalijke onrechtzinnigheid van Paulus' leer en ook de tegenargumenten en vragen, die in de discussies met hem aan de orde kwamen. Bovendien vertelden ze iets over 's mans leven en gedrag; het lijkt me goed daaruit nu een paar dingen mee te delen, zodat ze niet in vergetelheid raken.

De brief begint als volgt:

2. "Aan Dionysius en Maximus, aan al onze mededienaars over de hele wereld, bisschoppen, ouderlingen en diakenen, en aan de hele algemene kerk, overal waar die onder de hemel bestaat: wij Helenus, Hymenaeus, Theofilus, Theotecti s, Maximus, Proclus, Nicomas, Aelianus, Paulus, Bolanus, Protogenes, Hierax, Euty chius, Theodorus, Malchion, Lucius, voorts alle andere bisschoppen, ouderlingen en diakenen die hier met ons zijn uit de steden en volken in de buurt, en de gemeenten Gods, wensen u vreugde, geliefde broeders in de Heere."

3. Even verder zeggen ze het volgende:

"Wij hebben in brieven aan vele bisschoppen die wat verder wonen gevraagd om met ons deze dodelijke leer te behandelen; we schreven o.a. aan Dionysius, de bisschop van Alexandrië, en Firmilianus van Cappadocië, beiden gelukzalige mannen; Dionysius stuurde een antwoord terug, gericht aan de gemeente van Antiochië; want hij achtte de leider van deze dwaling het niet waardig om hem met name te noemen of een brief aan hem persoonlijk te sturen; daarom schreef hij een brief aan de hele parochie, waarvan we een kopie hierbij doen.

4. Firmilianus kwam twee keer naar Antiochië; hij veroordeelde deze nieuwbakken leerstellingen, zoals wij die hier aanwezig waren maar al te goed weten; vele anderen kunnen dat ook bevestigen. Maar Paulus beloofde zijn leven te beteren en Firmilianus

geloofde dat; Firmilianus hoopte ook dat de zaak op gepaste wijze in orde zou komen, zonder enige schande jegens het Woord. Daarom liet Firmilianus de zaak verder rusten; maar daarin werd hij bedrogen door de man, die zijn eigen God en Heere loochende en zijn vroegere geloof verlaten had.

5. Opnieuw wilde Firmilianus naar Antiochië overkomen, nu hij voldoende geproefd had van de boosaardige Godloochenarij van die man; maar Firmilianus zou niet verder dan Tarsus komen; terwijl wij vanuit onze vergadering hem uitgenodigd hadden en wachtten op het moment, dat hij zou arriveren, kwam zijn leven ten einde."

6. Na deze en soortgelijke zaken beschreven te hebben, gaven ze ook weer wat voor leven die man Paulus eigenlijk geleid had; dat deden ze als volgt:

"Deze man is afgeweken van de regels van het geloof en overgegaan tot het aanhangen van valse en onechte leerstellingen; in dat verband is het niet nodig om een oordeel te geven over zijn daden in de tijd dat hij nog buiten de kerk stond.

7. We hoeven het er ook niet over te hebben dat hij vroeger behoeftig en arm was; hij was niet welgesteld door van zijn voorouders te erven, en had geen bezit verworven door arbeid van hoofd of hand. Maar hij is nu opeens buitensporig rijk geworden door allerlei vergrijpen en kerkrovers. Hij kwelt de broeders en eist geld van hen; wie onrecht lijden zet hij onder druk en belooft ze te helpen voor een vergoeding; maar onderhand bedriegt hij ze en slaat munt uit de bereidwilligheid van mensen in moeilijkheden, die hem wel alles willen geven om maar bevrijd te worden van degenen, die hen last bezorgen. Hij beschouwt godsdienst als koopwaar.

8. Hij streefde een hoge positie na. Hij wilde met wereldse waardigheid bekleed worden; liever had hij dat ze hem ducenarius 1 noemden dan bisschop; hij schreed statig voort over de markt, las of dicteerde brieven terwijl hij in het openbaar rondwandelde met lijfwachten, die voor hem uit liepen of achter hem aankwamen; dat waren er zoveel, dat men door zijn praal en hooghartigheid het geloof ging minachten en haten.

9. Moeten we nog verder vertellen over zijn ijdelheid en de valse schijn, die hij voorwendde in de kerkelijke bijeenkomsten? Hij probeerde daar ijdele roem te verwerven en fantastische beelden op te roepen; de eenvoudigen van geest bracht hij hiermee in verwarring; hij schafte zich een zogenaamd secretum² aan, die wel bij de heersers van deze wereld past, maar niet bij een leerling van Christus; hij noemde die ruimte ook zo; en gezeten op zijn zetel gedroeg hij zich navenant: dijenkletsend en met zijn voeten stampend op het plankier. Als mensen niet voor hem applaudisseerden of met hun zakdoeken zwaaiden werd hij boos en schold ze uit; hij wilde dat iedereen hem vereerde als in de schouwburgen, net zo als die toehoorders, mannen en vrouwen, die hem wel naliepen, partijgangers die deze dingen toejuichten. Maar de mensen die netjes en fatsoenlijk zaten te luisteren, zoals het hoort in Gods huis, bestrafte hij; in de gemeente beledigde hij de reeds overleden verkondigers van het Woord in het openbaar en hemelde zodoende zichzelf op. Hij gedroeg zich in dit alles niet als een bisschop, maar als een wijsneus of een goochelaar.

10. Bovendien liet hij het zingen van Psalmen ter ere van onze Heere Jezus Christus ophouden, alsof het daarbij ging om nieuwbakken producten van hedendaagse toonzetters; liever liet hij ter ere van zichzelf vrouwen zingen op het grote Paasfeest, midden in de gemeente; men zou huiveren alleen al bij de gedachte dat te moeten aanhoren.

Bisschoppen en ouderlingen uit naburige streken en steden, die bij zijn partij horen, stond hij toe om in hun preken tot het volk hetzelfde naar voren te brengen als hij deed.

11. Want, zoals we straks nog nader zullen schrijven, hij wilde niet net als wij belijden dat de Zoon van God uit de hemel neerdaalde. Dat te zeggen zal geen onvertogen woord van ons zijn; maar het zal blijken uit de verslagen die wij stuurden; daaruit blijkt vooral dat hij van mening is, dat Jezus Christus van beneden is. En dat, nota bene, terwijl men hem lof toezingt, hem onder het volk huldt en zelfs van hun goddeloze leraar zegt dat hij als een engel uit de hemel neergedaald is. Hij deed geen moeite om dat soort dingen te verbieden; maar die hoogmoedige sterveling is er zelf bij als ze dat zeggen.

12. En dan die zogenaamde zusters van hem; de inwoners van Antiochië noemen ze de 'geestelijke bruiden'; hij en zijn ouderlingen en diakenen hadden ze; maar hij verdoezelde dat en bedekte hun onvergeeflijke zonden; hij kende de feiten wel en zou ze kunnen bestraffen, maar wilde hen aan zichzelf verplichten, zodat ze hem niet durfden aanklagen over zijn misdaden in woorden en werken; zo hield hij hen onder de duim, omdat ze voor hun eigen hachje vreesden. Hij had hen rijkdom bezorgd; geen wonder dat de mensen die daarnaar hebzuchtig zijn hem daarom bewonderden en voor lief namen.

13. Maar genoeg hiervan nu; wat zouden we nog meer moeten schrijven? Wij weten toch, geliefden, dat een bisschop, ja de hele geestelijkheid, een voorbeeld moet geven aan de mensen in alle goede werken. We weten maar al te goed hoevelen er gevallen zijn door zich met zulke 'geestelijke bruiden' in te laten; op z'n minst hebben ze zich daardoor verdacht gemaakt. En zelfs al zou men toegeven dat iemand niets buitensporigs gedaan had, dan had deze toch tenminste ervoor moeten zorgen dat vanwege zo'n handelwijze de schijn des kwaads niet was gewekt; want daardoor worden anderen ofwel geërgerd ofwel verleid om hem na te volgen.

14. Hoe zou immers iemand een ander kunnen berispen of waarschuwen om niet verder op die manier met vrouwen om te gaan, maar waakzaam te zijn, op gevaar van uit te glijden, zoals er geschreven staat (vgl. Spr. 9.8-9)? Want ook toen hij één van die vrouwen had weggestuurd, hield hij er nog twee, op een bloeiende leeftijd en bepaald knap, bij zich en nam ze overal waar hij heen reisde mee, badend in luxe en weelde.

15. 't Is geen wonder, dat allen daarover bij zichzelf zuchtten en steunden. Maar ze waren zo bang voor zijn tirannie en heerszucht, dat ze het niet waagden om hem te beschuldigen.

16. Maar, zoals ik al zei, als het ging om iemand met een ware katholieke geest, die bij ons getal gerekend kon worden, zouden we zijn gedrag misschien nog kunnen bijsturen. Maar Paulus is iemand die het geheimenis van het geloof door zijn dartel leven heeft verloren; hij pronkt nu met de verfoeilijke ketterij van Artemas¹, om de naam van zijn geestelijk vader er maar gelijk bij te noemen; daarom denken we dat het niet nodig is om hem van al deze dingen rekenschap te vragen."

17. Na dit alles schrijven zij er aan het eind van de brief het volgende nog bij:

"Daarom hebben we ons genoodzaakt gezien om deze man te excommuniceren; want hij stelt zich op tegenover God en wil van geen wijken weten; we hebben een andere bisschop in zijn plaats binnen de algemene kerk aangesteld, Domnus, de zoon van de gelukzalige Demetrianus, die vóór hem dezelfde gemeenten op voortreffelijke wijze geleid heeft; we vertrouwen erop dat hij in Gods voorzienigheid een man zal blijken te zijn die begiftigd is met alle uitnemende eigenschappen van een bisschop.

We hebben dit alles aan u meegedeeld, zodat u hem kunt schrijven en van hem de gemeenschapsbrief kunt ontvangen. En laat Paulus dan maar aan Artemas 3 schrijven; dan kunnen de volgelingen van Artemas ook gemeenschap met hem onderhouden."

1. Een rechter met een hoog inkomen
2. Privé-vertrek van een rechtsprekende magistraat
3. Wellicht dezelfde als de Artemon in 5.28.1 (W)

18. Tot zover deze brief.

Paulus verloor dus het bisschopsambt evenals het ware geloof; en zoals gezegd volgde Domnus hem op als leider van de gemeente te Antiochië.

19. Paulus was echter niet van plan het huis van de kerk te verlaten; men beriep zich toen op keizer Aurelianus, die heel gepast op de kwestie reageerde; de keizer beval dat het huis moest worden toegewezen aan diegenen tot wie de bisschoppen van Italië en Rome zich in een brief zouden richten.

En zo werd deze man door de sterke hand van de wereldse macht uit de kerk verdreven, volstrekt aan schande overgegeven.

20. In deze tijd was Aurelianus ons dus nog wel goed gezind; maar naarmate zijn regeringsperiode voortging, begonnen zijn ideeën over ons te veranderen; bepaalde adviseurs zetten hem aan om een vervolging tegen ons op touw te zetten. Het gerucht daarover bracht veel tongen in beweging.

21. Maar toen de keizer om zo te zeggen op het punt stond om de decreten tegen ons te ondertekenen, hield Gods gerechtigheid hem tegen; hij werd als het ware in de houdgreep genomen en kon daardoor zijn plan niet meer ten uitvoer brengen.

Zo werd het voor aller oog helder en klaar bewezen, dat het voor de heersers, die macht hebben over leven en dood, niet gemakkelijk is om iets te ondernemen tegen de gemeenten van Christus, tenzij Gods beschermende hand dat toelaat; alleen een Goddelijk en hemels besluit staat het toe om dingen tegen ons te ondernemen, op de door God beschikte tijden, en dat tot onze tuchtiging en verbetering.

22. En zo werd Aurelianus na een regering van zes jaar door Probus 1 opgevolgd; op zijn beurt werd deze opgevolgd door Carus, samen met zijn zonen Carinus en Numerianus². Dezen hielden het nog geen drie jaar vol; de regering ging daarna over op Diocletianus³ en (later) degenen die met hem verbonden waren.

In hun tijd begon de periode van vervolging en daarmee de kerkverwoesting die tot in onze dagen voortduurde.

23. Kort daarvoor werd Dionysius, die negen jaar bisschop van Rome geweest was, opgevolgd door Felix.

1 Probus heerste van 276-282

2 Dit drietal hield het slechts kort uit: Carus van 282-283, Carinus van 283-285 en Numerianus van 283-284

3 Diocletianus regeerde in de periode 284-305, vanaf 286 tot 305 samen met Maximianus

7.31 De valse leer van de Manicheeërs, toen in ontwikkeling

1. In deze zelfde tijd manifesteerde zich een zeker figuur van wie de naam [Mani,] goed klopte met zijn waanzin, zijn manie; want het was werkelijk te gek, die demonische ketterij van hem. Op aandringen van de Satan, de boze geest die tegen God strijdt, maakte hij zich met zijn verbijsterd verstand op om vele mensen de vernieling in te helpen. In heel zijn levensopenbaring, in taal en gedrag was hij een barbaar; zijn aard was als die van een demonisch en krankzinnig mens. Dat bleek wel uit zijn handelen, toen hij zichzelf als Christus probeerde te poneren en zich later

uitriep tot Trooster, de Heilige Geest zelf. Opgeblazen door waanzin als hij was ging hij een andere keer net als Christus twaalf discipelen uitkiezen en deelgenoten maken van zijn religie van nieuwe snit.

2. Hij plukte valse en goddeloze leerstellingen uit talloze ketterijen, die al lang geleden uitgeblust raakten, en flanste daarmee een nieuwe leer in elkaar; hij haalde die ideeën uit Perzië en verspreidde die als een dodelijk vergif over ons werelddeel. Zo werd de goddeloze naam van de Manicheeërs wijd en zijd bekend, tot vandaag de dag toe. En dat is dan het uitgangspunt van die 'valselijk [zo] genaamde wetenschap' (vgl. 1 Tim. 6.20), die in de beschreven jaren opbloeide.

1 Het Griekse woord 'gnoosis', dat Eusebius verschillende keren gebruikt voor vormen van dwaalleer, moet in algemene zin verstaan worden, en niet als speciaal van toepassing op de gnostiek; hetzelfde geldt voor dat woord in de aangehaalde tekst uit de eerste brief aan Timotheüs

7.32 Bekende kerkelijke schrijvers, die tot de recente vervolging van de kerken in leven waren

1. Felix bezette de bisschopszetel te Rome gedurende vijf jaar; hij werd toen opgevolgd door Eutychianus, die nauwelijks tien maanden het ambt bekleedde; zijn plaats werd ingenomen door onze tijdgenoot Gaius. Vijftien jaar leidde Gaius de gemeente; hij werd daarna door Marcellinus opgevolgd, die tijdens de vervolging omkwam.

2. In deze tijd leidde Timaeus als bisschop de gemeente van Antiochië; hij kwam na Domnus; op zijn beurt werd hij opgevolgd door onze tijdgenoot Cyrillus; tijdens diens ambtsperiode leerden we in Antiochië ook Dorotheos kennen, een geleerd man, aan wie de eer van het ouderlingschap te beurt viel.

Dorotheos was zeer goed thuis in de heilige Schrift; hij maakte veel studie van de Hebreeuwse taal, zodat hij de Hebreeuwse geschriften met groot gemak kon lezen.

3. Hij was goed op de hoogte van de vrije wetenschappen en was vertrouwd met de Griekse geleerdheid. Van nature was hij overigens een eunuch, al vanaf zijn geboorte. Daarom nam de keizer hem, alsof het een wonder was, op in zijn staf en benoemde hem in de eervolle functie van opzichter over de purperververij in Tyrus.

4. In de kerk heb ik Dorotheos de Schriften horen uitleggen; dat deed hij op een keurige manier.

Cyrillus werd in zijn ambt van bisschop te Antiochië opgevolgd door Tyrannus; tijdens zijn ambtsperiode bereikte de vervolging van de gemeenten een hoogtepunt.

5. De kerk van Laodicea kreeg Eusebius als leider, de opvolger van Socrates; hij kwam uit Alexandrië. De zaak Paulus van Samosata was de oorzaak van zijn vertrek naar Syrië; de mensen daar verhinderden hem terug te gaan naar zijn thuisgemeente, omdat ze zeer veel belang hechtten aan de Goddelijke zaken. Voor onze tijdgenoten gaf hij een innemend voorbeeld van godsvrucht; dat is gemakkelijk te zien aan de fragmenten uit Dionysius, die ik eerder heb weergegeven.

6. Als Eusebius' opvolger werd Anatolius benoemd, ook uit Alexandrië afkomstig; kwaliteit voor kwaliteit om zo te zeggen. Anatolius was zeer geleerd in de Griekse filosofie; daarin onderscheidde hij zich van de knapste mannen van onze tijd; behalve zijn grote kennis van aritmetica, geometrie, astronomie en de rest, zowel wat de dialectische als fysische wetenschappen betreft, daarin had hij werkelijk de top bereikt; hij was ook heel goed in de retorische vakken. Daarom hebben de burgers van Alexandrië hem, volgens zeggen, gevraagd om een school in de lijn van Aristoteles op te zetten; en hij was dat waard.

7. Van Anatolius vertelt men een heleboel voortreffelijke dingen, die hij verrichtte

tijdens het beleg van Piruchium, een voorstad van Alexandrië; door iedereen werd hij daarom een vooraanstaande positie waardig gekeurd. Als voorbeeld zal ik nu één verhaal meedelen.

8. Tijdens het beleg was, naar men zegt, de tarwe opgebraakt; het werd nog moeilijker om de onverdraaglijke honger binnen de stad te bestrijden dan de vijand buiten; maar Anatolius was paraat en bedacht het volgende plan. Hij stuurde een bericht aan Eusebius, die in het vrije deel van de stad woonde; want een gedeelte van de stad had zich verbonden met het Romeinse leger en werd dus niet belegerd; Eusebius bevond zich daar omdat hij nog niet naar Syrië vertrokken was; bovendien was Eusebius erg beroemd en stond ook bij de Romeinse generaal in hoog aanzien. Anatolius nu liet Eusebius inlichten over de mensen die tijdens het beleg door voedselgebrek te gronde dreigden te gaan.

9. Toen Eusebius dit hoorde vroeg hij de Romeinse generaal, als een groot gunstbewijs, om vrije aftocht toe te staan aan de mensen die zich vrijwillig aan de strijd zouden onttrekken. De Romeinse veldheer stond dit toe; dadelijk gaf Eusebius het bericht door aan Anatolius.

Toen Anatolius van de toezegging vernam, riep hij een vergadering van Alexandrijnen bijeen; eerst stelde hij voor dat allen de Romeinen de vriendenhand zouden toesteken. Maar toen hij zag dat ze over die suggestie woest werden, zei hij: "Jullie zullen het wel met mij eens zijn, denk ik, als ik jullie zou aanraden om het teveel aan mensen te laten vertrekken; de oude vrouwen, de kinderen, de oude mannen, allen die voor ons niet van nut zijn, laat die maar vrij om buiten de poorten te gaan waarheen ze willen. Waarom zouden we de mensen zinloos hier bij ons houden die binnenkort toch moeten sterven? Waarom zouden we de verminkte en kreupele mensen laten creperen van de honger? Wij zouden alleen de mannen en de jongens te eten moeten geven, en de broodnodige tarwe moeten bewaren voor diegenen die de stad kunnen verdedigen."

10. Met dergelijke argumenten overtuigde Anatolius de raad; als eerste stond hij op en stemde ervoor om de hele groep mannen en vrouwen die niet voor het leger nodig was uit de stad weg te laten gaan; voor die groep zou er immers geen hoop op veiligheid bestaan, als deze mensen zonder enig nut in de stad zouden blijven rondhangen totdat ze de hongerdood stierven.

11. De hele raad ging verder akkoord met dit voorstel; zo wist Anatolius bijna alle belegerden te redden; hij zorgde ervoor dat eerst de mensen van de kerk, en voorts allen uit de stad van elke leeftijd konden ontsnappen; maar ook anderen die in het besluit niet genoemd werden, maar net deden alsof, slaagden erin te ontsnappen; want velen trokken vrouwenkleren aan en konden volgens zijn plan 's nachts stilletjes de poort uitgaan; zodoende bereikten ze spoedig het Romeinse kamp.

Daar ving Eusebius ze op en zorgde voor hen als een vader en een dokter; door het langdurige beleg waren velen uitgeteerd; maar Eusebius kon in hun noden voorzien.

12. Dat waren dan de beide herders met wie, kort na elkaar, de gemeente van Laodicéa door Gods leiding werd bedeed; na het einde van de oorlog verlieten ze de stad Alexandrië en kwamen naar genoemde streek.

13. Anatolius schreef niet zoveel boeken; uit de werken die voor ons bewaard zijn gebleven kunnen we echter zien hoe geleerd en welsprekend hij was. Hij zet daarin zijn opvattingen over het Paasfeest uiteen; het lijkt me goed daaruit het volgende door te geven.

Uit de Paasregel van Anatolius

Anatolius schrijft:

14. "In het eerste jaar valt de nieuwe maan van de eerste maand op de 26e van de

Egyptische maand Phamenoth; dan begint een nieuwe cyclus van 19 jaar. Volgens de kalender van de Macedoniërs is dat overigens op de 22e van de Dystrus. De Romeinen zouden zeggen: dat valt op de 11e voor de Kalendae van April. [of 22 Maart]

15. Op die 26e dag van die maand Phamenoth - dat kan men nagaan - is de zon al vier dagen in het eerste deel [van de dierenriem]. Dat deel noemen ze meestal het eerste van de twaalf maanden; dan valt ook de equinox en het begin van de maanden, het hoofd van de cyclus van de dierenriem, en de start van de planetenloop. Het deel daarvóór noemen ze de laatste maand, het laatste 12e deel, en het eind van de planetenloop.

Daarom, wie de eerste maand daarin plaatst en de 14e dag, die van het Paasfeest, van de maand daarmee vastzet, begaat naar mijn mening een uitzonderlijk grote fout.

16. En dit is niet zomaar mijn idee, maar ook de Joden wisten dit vroeger al, reeds voor Christus' geboorte, en ze onderhielden dat zo precies mogelijk; we kunnen dat lezen in Philo, Josephus en Musaeus; bovendien hebben mensen uit een nog verder verleden dit ook al aangetoond, zoals de twee mannen met de naam Agathobulus, die meestal de leraren van Aristobulus de Grote genoemd worden. Deze laatste was één van die Zeventig vertalers, die de heilige en Goddelijke Schriften van de Hebreëen vertaalden voor Ptolemaeus Filadelfus en diens vader; deze Aristobulus droeg ook zijn verhandeling over de wet van Mozes aan die twee koningen op.

17. Al deze schrijvers, als ze problemen n.a.v. Exodus proberen uit te leggen, zijn het eens over het volgende, ni. dat het Paaslam geslacht moest worden na de lente-equinox, midden in de eerste maand. Dit moment van de equinox valt wanneer de zon door het eerste deel van de zonnecirkel gaat, of van de dierenriem, zoals sommigen die noemen.

Aristobulus voegt daar nog aan toe, dat niet alleen de zon het equinoxdeel moest doorgegaan zijn; maar volgens hem was het nodig dat ook de maan daar doorheen was alvorens het Paasfeest gevierd kon worden.

18. Voor alle duidelijkheid: er zijn twee equinoctale delen, n.l. van de lente en van de herfst; die twee staan tegenover elkaar; en omdat de Paasdatum valt op de 14e van de maand 's avonds, zal de maan dan precies tegenover de zon staan, zoals je wel kunt zien bij volle maan: op dat moment staat de zon dus in de lente-equinox, zoals bij de maan daarentegen het geval is in de herfst-equinox.

19. Ik weet wel, dat zij nog vele andere argumenten ter sprake brachten; sommige ervan zijn waarschijnlijkheden, andere meer sluitende bewijzen; ze willen daarmee aantonen dat de feesten van Pasen en de ongezuurde broden gevierd moeten worden na de equinox; ik zal ervan afzien om de volledige argumentatiestructuur hier te vermelden voor wie de sluier van de Mozaïsche wet van deze kwesties immers weggenomen is; voor hen, die de zaken met onversluisd gezicht kunnen zien, blijft over dat we Christus en de leer en het lijden van Christus nu kunnen aanschouwen. En uit het boek Henoeh² kunnen we voorts lezen, dat de eerste maand bij de Hebreëen rond de equinox valt.

1 Die ook Ptolemaeus heette en volgens de traditie de aanzet tot het vertaalwerk van de Septuagint gaf

2 Dit boek wordt geciteerd in Jud. 14 (W)

20. Anatolius heeft nog een belangrijk werk nagelaten, een tien-delige studie, die inleidt tot de rekenkunde; net zoals uit andere geschriften van zijn hand, vinden we ook hier vele blijken van zijn ijver en grote deskundigheid in de heilige zaken.

21. Bij de inzegening van Anatolius ter gelegenheid van zijn bevestiging tot bisschop, was Theotecnus, bisschop van Caesarea in Palestina, de eerste die hem de handen oplegde; hij hoopte dat hij hem daarmee ook, na zijn eigen sterven, tot zijn opvolger in zijn gemeente aanstelde; en zij hebben inderdaad een tijdlang dezelfde gemeente geleid.

Maar toen in Antiochië de synode tegen Paulus bijeengeroepen werd, en Anatolius op zijn reis de stad Laodicéa aandeed, hielden de broeders daar hem tegen; want hun eigen bisschop, Eusebius, was gestorven.

22. Later, toen Anatolius zelf overleden was, werd Stefanus tot bisschop van die gemeente gekozen; hij was de laatste bisschop vóór het uitbreken van de vervolging; deze man was algemeen befaamd wegens zijn kennis van de wijsbegeerte en andere terreinen van de Griekse wetenschap. Maar toen de vervolging daadwerkelijk begon, bleek deze man niet zo aanhankelijk aan het Goddelijk geloof; integendeel, hij gedroeg zich duidelijk minder als een ware wijsgeer dan als een schijnheilige.

23. Gelukkig zou de kerk daardoor niet te gronde gaan; want Theodotus kon de kerkelijke zaken in het rechte spoor brengen; God Zelf, de Heiland van allen, liet Theodotus tot bisschop van de gemeente daar [te Laodicéa,] aanwijzen; en Theodotus 1 bewees door zijn daden in het ambt van bisschop dat hij met recht een geschenk uit de hemel kon heten.

Theodotus was heel goed op de hoogte van de geneeskunde van het lichaam; maar tevens bleek hij als geen ander een kenner van de heilkunde van de ziel. Nooit was iemand zo menslievend, zo waarachtig, zo sympathiek en bezorgd voor het welzijn van de hulpvragenden als hij; tegelijkertijd was hij zeer bedreven in het bestuderen van de dingen van God.

Zo was hij nu eenmaal.

1. Zijn naam betekent: Gave van God

24. Te Caesarea in Palestina vervulde Theotecnus zijn ambt als bisschop op zeer bekwame manier; na zijn dood werd hij door Agapius opgevolgd. Hij verrichtte eveneens veel arbeid, zoals ik weet; hij heeft het volk voortreffelijk en vol zorg gediend en besteedde, met milde hand, vooral veel aandacht aan de armen.

25. Ten tijde van Agapius leerde ik Pamphilus kennen. Hij was een zeer geleerde en op het praktisch leven ingestelde wijsgeer. Hij was het ambt van ouderling in die gemeente waardig gekeurd; het zou mijns inziens geen kleine opgave zijn om uitvoerig te vertellen over deze man, hoe hij was en vanwaar hij kwam. Maar ik heb in een apart boek zijn levensloop beschreven; daarin valt ook te lezen over de school die hij stichtte, over de strijd, die hij tijdens de vervolging had te voeren, waarin hij verschillende belijdenissen aflegde, en over de martelaarskroon die hij tenslotte ontving. Men kan gerust zeggen dat Pamphilus het meest van alle mensen in Caesarea bewondering verdiende.

26. Als zeldzaam bekwame mannen in onze eigen tijd ken ik Pierhis, één van de ouderlingen te Alexandrië, en Meletius, die bisschop was van de gemeenten in Pontus.

27. Pierius was erg befaamd wegens zijn leven in grote armoede en zijn kennis van de wijsbegeerte; ook was hij zeer geoefend in de theologie en een uitstekend uitlegger van de Schriften, wat o.a. tot uitdrukking kwam in zijn publieke toespraken in de bijeenkomsten van de gemeente.

Meletius, de ander, noemde men wel de 'honing van Attica'; de geleerden gaven die naam, omdat hij het absolute prototype was van een echte geleerde, haast niet te

beschrijven. Zijn welsprekendheid was subliem, haast niet op een passende wijze te bewonderen; je zou misschien nog kunnen zeggen dat hij van nature zo welsprekend was; maar dat ging niet op voor zijn andere bekwaamheden; hij was in ervaring en geleerdheid eenvoudig niet te overtreffen, door niemand; zo knap was hij.

1 Het Griekse woord 'meli' betekent honing

28. In de verschillende wetenschapsgebieden, waar het zo aankomt op geofende argumentatie, was hij een meester; je hebt maar één proef nodig om dat in te zien. En bovendien: het leven van Meletius was even deugdzaam als zijn kennis groot was. Ik had de kans om hem een zeven jaar mee te maken tijdens de periode van de verdrukkingen; dat was in het gebied van Palestina waar hij zich gedurende die tijd ophield. In Jeruzalem nam Zabdas de leiding van de gemeente over van Hymenaeus, die ik even geleden vermeldde; maar Zabdas stierf kort daarop en werd opgevolgd door Hermon; hij was de laatste vóór de recente vervolging, die de apostolische stoel bezette, die daar tot heden toe bewaard wordt.

29. Te Alexandrië was Dionysius al overleden; Maximus vervulde het bisschopsambt gedurende de achttien jaar daarna; Maximus werd weer opgevolgd door Theonas. Tijdens Theonas' ambtsperiode was Achilles erg bekend in Alexandrië; deze ontving het eervol ambt van ouderling, net als Pierius; aan hem werd de leiding van de school voor geloofsonderwijs toevertrouwd. Hij was zeer bedreven in de wijsbegeerte, zoals je maar zelden ziet; zijn gedrag was een uitstekend voorbeeld van een waarlijk Evangelische levenswijze.

30. Na negentien jaar zijn ambt vervuld te hebben werd Theonas als bisschop te Alexandrië opgevolgd door Petrus, die zijn ambt twaalf jaar op voortreffelijke wijze bekleedde; ook hij was een zeer vooraanstaand man; de eerste jaren van zijn ambtstermijn vielen net voor de vervolging; dat waren er bijna drie; daarna koos hij voor een strengere levensstijl; hij bleef zich de rest van zijn leven aan die ascese onderwerpen; tegelijkertijd bleef hij zeer betrokken bij de bevordering van het welzijn van de gemeenten, en niet zo zuinig. In het negende jaar van de vervolging werd hij onthoofd en getooid met de kroon van het martelaarschap.

31. Tot nu toe heb ik een overzicht gegeven van de mensen die elkaar in de diverse plaatsen opvolgden; in mijn geschiedwerk heb ik daarmee de periode bestreken vanaf de geboorte van onze Heiland tot de lijd waarin de verwoesting van de kerk begon; die periode duurde *driehonderdvijf jaar*.

In het vervolg nu wil ik trachten een beeld te geven van de strijd waaronder men ten gevolge van de godsdienst in onze eigen tijd te lijden had; daarbij wil ik proberen de omvang en grootsheid van die strijd aan het nageslacht door te geven.

Einde van het zevende boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Achtste boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli.

Inleiding

In de vorige zeven boeken heb ik meegedeeld wie, van generatie op generatie, de apostelen hebben opgevolgd; tot kennismaking van het nageslacht vind ik het nodig in dit achtste boek verslag te doen van wat er in onze eigen tijd gebeurde; want die gebeurtenissen zijn het waard om opgetekend te worden. Met die zaken begin ik nu dit boek acht.

8.1 De gebeurtenissen die aan de vervolging in onze tijd voorafgingen

1. Kort voor het uitbreken van de vervolging in onze tijd beleefde de verering van de God van alle dingen een periode van grote bloei; de leer zoals Christus die aan de wereld verkondigde werd door allen geroemd; zowel Grieken als barbaren erkenden dat deze leer alle eer waard was; en men kon dan ook in vrijheid het geloof belijden; het gaat boven mijn macht om van deze grootse opleving een bevredigend verslag te maken.

2. Wel wijs ik graag op de goedwillendheid van de keizers jegens onze mensen; dat bleek uit het feit dat de keizers ook aan onze broeders het beheer over provincies toevertrouwden; door hun vriendelijke bejegening van de leer bevrijdden de keizers de christenen van de problemen rond het offeren.

3. Het is daarbij nauwelijks nodig om te verhalen van de mensen in de keizerlijke paleizen, ja de heersers zelf, die hun dienaren ruimte gaven om zich openlijk over de godsdienst uit te laten; in woord en daad. En het gold evenzeer voor hun vrouwen, kinderen en ondergeschikten. Ze vonden het zelfs geen bezwaar als christenen roemden in de vrijheid waarmee ze hun geloof konden laten zien. Men gaf hen een aparte positie en behandelde hen vriendelijker dan andere dienaren.

4. Een voorbeeld daarvan was **Dorothea**; hij was zeer toegewijd en goed te vertrouwen; daarom stond hij in hoge eer, meer dan andere ambtenaren en functionarissen.

Een ander voorbeeld was **Gorgonius**, net zo befaamd als Dorothea; en er waren er meer; vanwege het woord van God werden ze met hetzelfde ontzag bejegend als die beiden.

5. Het was duidelijk te zien, dat ook de kerkelijke ambtsdragers allerlei waardering ontvingen van bestuurders en politieke leiders. Niemand zou in staat zijn de grote massabijeenkomsten te beschrijven, de menigten die in elke stad bij elkaar kwamen, of de plechtige samenkomsten in de bedehuizen. Daarom waren de gebouwen van vroeger helemaal niet meer toereikend; in alle steden werden grote, ruime kerken van de grond af opgetrokken.

6. Naarmate de tijd voortschreed, en de gemeenten dagelijks toenamen in grootte en groei, kon geen afgunst dat meer tegenhouden, kon geen boze geest dat nog bezweren; en raadslagen van mensen konden dat niet verhinderen; dat was onmogelijk zolang de Goddelijke en hemelse hand het kerkvolk, dat zoiets toen waardig was, bewaakte en beschermde.

7. Maar de grote vrijheid deed de onzen vervallen tot ijdelheid en onverschilligheid; we werden jaloers op elkaar; de een verguisde de ander; op verschillende manieren bevochten we elkaar, met dezelfde wapens, als het zo uitkwam; zoals men met lansen op elkaar mikt, zo hadden wij het met woorden op elkaar gemunt; de ene geestelijke leider was met de ander in conflict; het ene kerkvolk stond tegen het andere op; huichelarij, haast niet te beschrijven.

8. Toen begon het Goddelijk oordeel zich in zijn toezichhoudend effect te laten gevoelen; eerst nog met zachte hand, zoals daarbij past, geleidelijk; de massa's kwamen nog steeds in groten getale naar de kerk; mild en gematigd was de bestraffing aanvankelijk; maar de vervolging begon werkelijkheid te worden; de broeders, die in het leger dienden, kregen er het eerst mee te maken.

Maar wij merkten het niet; we waren niet bereid om de Godheid genadig en vriendelijk te stemmen; als een stel goddelozen dachten we dat onze activiteiten wel zonder bemoeienis of zonder toezicht [van de voorzienigheid] verricht konden worden; en zo bleven we de ene boosaardigheid op de andere stapelen. De mensen, die onze herders zouden moeten zijn, verzaakten de plichten van de godsdienst; door onderlinge wedijver deden ze niets anders ontvlammen dan twisten, ruzies, rivaliteit, onderlinge vijandschap en haat, steeds maar erger; ze joegen vol begeerte naar tirannieke macht.

Toen, ja toen, gebeurde wat Jeremia al zei:

Hoe heeft de Heere de dochter van Sion in Zijn toorn bewolkt? Hij heeft de heerlijkheid van Israël van de hemel [op] de aarde neergeworpen; en Hij heeft aan de voetbank Zijner voeten niet gedacht in de dag Zijns toorns. De Heere heeft al de woningen Jakobs verslonden, en heeft ze niet verschoond. (Jeremia 2:1-2a)

9. Ook in de Psalmen was dat al voorzeggd: *Gij hebt het verbond Uws knechts te niet gedaan; Gij hebt [door de verwoesting van de kerken] zijn kroon ontheiligd tegen de aarde. Gij hebt al zijn muren doorgebroken; Gij hebt zijn vestingen neergeworpen. Allen [uit het volk] die de weg voorbijgingen, hebben hem beroofd; zijn naburen is hij [daarom] tot een smaad geweest. Gij hebt de rechterhand Zijner wederpartijders verhoogd; Gij hebt ook de scherpte zijns zwaards omgekeerd, en hebt hem niet staande gehouden in de strijd. Gij hebt zijn schoonheid doen ophouden; en Gij hebt zijn troon ter aarde neergestoten. Gij hebt de dagen zijner jeugd verkort; Gij hebt hem [bovendien] met schaamte overdekt.* (Psalm 89:40-46)

8.2 De verwoesting van de kerken

1. Met onze eigen ogen hebben we gezien hoe de voorzeggingen bewaarheid werden; in onze tijd kwamen de profetieën uit, toen we zagen hoe onze gebedshuizen van top tot fundament werden neergehaald en verwoest; hoe de goddelijke en heilige Geschriften midden op de markten aan het vuur werden prijsgegeven; hoe sommige herders van de gemeenten zich - o, schande - hier en daar verstopten; hoe anderen op onbehoorlijk wijze gevangen werden en door de vijanden belachelijk gemaakt; het ging, zoals een ander profetisch woord zegt: *Hij stort verachting uit over de prinsen, en doet hen dwalen in het woeste, waar geen weg is* (Ps. 107.40)

2. Maar het is niet aan mij om alle smart die hun tenslotte overkwam te beschrijven; het is ook niet mijn taak, om hun wederzijdse onenigheid voor de vervolging en hun ongepast gedrag ter herinnering door te geven. Daarom zal ik niets meer verhalen van wat ik te weten ben gekomen, dan wat nodig is om het goddelijk oordeel te rechtvaardigen.

3. Ik heb me voorgenomen om niets te vertellen van degenen die door de vervolging in verzoeking gekomen zijn, ook niet over degenen die wat hun zaligheid aangaat helemaal schipbreuk geleden hebben of zich bewust in de diepe golven hebben gestort; daarom zal ik alleen die dingen in het algemeen overzicht van de geschiedenis opnemen, die hopelijk profijt opleveren, eerst voor onszelf, en vervolgens ook voor latere generaties. Laat ik dan nu beginnen met een korte beschrijving van de heilige strijd, die de getuigen van het Goddelijk woord moesten voeren.

4. Het begon in het negentiende jaar van Diocletianus' regering , in de maand Dystrus, die de Romeinen Maart noemen; terwijl het feest van het lijden van onze Heiland aanstaande was, werden overal keizerlijke edicten uitgebracht; er werd bevolen, dat de kerken met de grond gelijk gemaakt moesten worden en dat de Heilige Schriften door vuur vernietigd moesten worden; wie een eervolle positie bekleedde moest gedegradeerd worden, net zoals dienaren, die in hun christelijke belijdenis bleven volharden, van hun vrijheid beroofd moesten worden.

5. Dit decreet was nog maar het begin; kort daarna verschenen er andere edicten, waarin bevolen werd dat alle kerkelijke leiders overal eerst in de boeien geslagen moesten worden en daarna gedwongen om te offeren, met welke middelen dan ook.

8.3 Het geweld dat de martelaren te verduren hadden

1. Op dat moment waren er vele kerkelijke leiders bereid om moedig verschrikkelijke martelingen te ondergaan, aldus een toonbeeld gevend van machtige strijd. Maar de geestkracht van vele anderen raakte direct al verlamd van vrees; prompt bij de eerste aanval waren ze al uitgeschakeld. Maar elke van de anderen kreeg met allerlei soort pijniging te maken, de een werd met geselslagen over heel zijn lichaam verminkt, de ander werd bewerkt met onverdraaglijke folterinstrumenten en schaafwerktuigen; sommigen kregen daardoor een verschrikkelijk levenseinde.

2. Anderen moesten weer een andere strijd zien door te komen. De een werd met geweld door mensen meegesleurd en voor de verfoeilijke en onheilige offeraltaren gesleept, om daarna losgelaten te worden als iemand die geofferd had, hoewel hij in feite niets op het altaar gelegd had. Een ander was nog niet eens in de buurt van een altaar geweest, had ook niets onheiligs aangeraakt, terwijl anderen zeiden dat hij geofferd had; dan kon hij vertrekken en de valse beschuldiging zwijgend meedragen.

3. Hier werd er een halfdood opgepakt, maar als dood weer weggegooid; daar lag er iemand op de grond, werd aan zijn voeten een heel stuk meegesleept en vervolgens gerekend tot de groep offeraars. Hier zette er een het op een schreeuwen en getuigde met luide stem, dat hij weigerde te offeren; daar riep er iemand uit, dat hij een christen was, en legde daarmee een schitterende belijdenis af aangaande de naam van de Heiland; een ander bleef volhouden dat hij niet geofferd had en het ook nooit zou doen.

4. Zulken werden op de mond geslagen en tot zwijgen gebracht door de vele handen van een stel soldaten die voor de gelegenheid daar waren opgesteld; door vuistslagen op gezicht en kaken werden ze met geweld verdreven. Over het algemeen vonden de vijanden van de ware godsdienst het al een goede zaak als het maar leek, dat ze vooruitgang geboekt hadden.

Maar dat leverde hen niets op tegen de heilige martelaren; trouwens, welk verhaal zou hun wedervaren precies genoeg kunnen beschrijven?

8.4 De namen van Gods roemvolle getuigen; de verschillende martelaarskransen waarmee hun godsdienstigheid bekroond werd

1. Men zou vele voorbeelden kunnen geven van mensen die een bewonderenswaardig enthousiasme aan de dag legden voor de ware godsdienst, die de God van alle dingen erkent; dat gold niet alleen voor de tijd toen de algemene vervolging uitbrak, maar ook al veel eerder, toen de zaak van de vrede nog bijval vond.

2. Want degene, die zo'n grote macht ontving, is nog maar onlangs begonnen uit een diepe slaap te ontwaken; 1 na de tussenperiode van Decius en Valerianus begon hij nu

stilletjes en onopgemerkt de gemeenten aan te grijpen; aanvankelijk verklaarde hij nog niet een algemene oorlog tegen ons, maar beproefde voorlopig alleen maar degenen die in het leger dienden; hij dacht kennelijk dat de rest gemakkelijk overwonnen zou worden, als de mensen van het leger eerst maar onderworpen waren. Er waren evenwel grote aantallen militairen te vinden, die met alle genoegen een burgerlijk bestaan begroetten, zodat ze hun verering van de Schepper van alle dingen niet hoefden af te zweren.

1. (W) meent dat dit op Galerius slaat (293-311)

3. De legerleider, wie dat ook mocht zijn, begon de vervolging tegen de [christen]soldaten met het indelen en uitzuiveren van degenen, die in het leger dienden; hij gaf ze de keus tussen: óf gehoorzamen en hun rang te behouden, óf daarentegen hun rang te verliezen, n.l. als ze zich tegen de order verzetten; zeer veel soldaten uit Christus' koninkrijk gaven er ondubbelzinnig de voorkeur aan om Hem te belijden in plaats van de schijneer en voorspoed te behouden, die ze bezaten.

4. Zij werden dus wel van hun rang beroofd, maar het kwam in deze tijd nog maar zelden voor, dat deze of gene ook met de dood moest boeten voor zijn vroom verzet. Want degene die deze boze aanslagen bewerkte, durfde op dat moment nog maar bij een enkeling tot bloedvergieten over te gaan; 't bleef nog gematigd; hij leek een beetje bang te zijn voor de menigte van gelovigen en aarzelde nog om de mensen aan te zetten tot een oorlog tegen allen gezamenlijk.

5. Maar toen hij zich meer openlijk ging uitrusten voor de strijd, vielen er velen; er zijn geen woorden voor om uit te drukken hoeveel en hoedanige martelaren Gods de inwoners van alle steden en landen met eigen ogen konden zien.

8.5 De gebeurtenissen te Nicomedia

Zodra het edict tegen de gemeenten ook te Nicomedia in het openbaar was aangebracht, verscheen er een man van naam, die door zijn aardse waardigheden een zeer groot aanzien genoot. [Elders **Euethius** genoemd] Toen het decreet daar zo publiekelijke te zien was, rukte hij het weg en scheurde het in stukken. Want hij vond, bewogen als hij was door ijver voor God en bezielde door een vurig geloof, dat het een onheilig en hoogst goddeloos stuk was. Op dat moment waren er ook nog twee keizers in die stad, de oudste en de man die na hem de vierde rang in keizerlijke waardigheid bekleedde.⁷ Maar de man stoorde zich daar niet aan; hij was de eerste die zich op deze manier onderscheidde; hij kreeg de straf, die op zo'n koene daad te verwachten was; maar tot zijn laatste ademtocht bleef hij onbekommerd en onversaagd.

8.6 De mensen van het paleis

1. Bij allen die zowel onder de Grieken als onder de barbaren bezongen worden als bewonderswaardige mensen en geroemd worden vanwege hun moed, moeten toch zeker ook genoemd de verheven en uitnemende martelaren, die deze tijd voortbracht; onder hen bevonden zich ook Dorotheüs en zijn mededienaren in het paleis van de keizer. Deze mensen werden door hun meesters de hoogste eer waardig geacht; ze werden zelfs niet achtergesteld bij de eigen kinderen van hun meesters. Maar ze achtten aardse roem en weelde werkelijk van mindere betekenis dan beschimping en

⁷ Dat waren Diocletianus en Galerius; de andere medekeizers waren Maximianus en Constantius I

lijden vanwege de godsdienst, ook al werden ze geconfronteerd met verschillende nieuw bedachte manieren waarop men hen dood wilde maken. Van één van deze dienaren aan het keizerlijke hof, Petrus geheten, zal ik vertellen hoe hij aan zijn eind kwam; de lezer kan daaruit zelf wel voor de geest halen wat de anderen overkomen is.

2. De man die ik bedoel werd in de genoemde stad, Nicomedia, voor de keizers geleid, die ik ook al vermeldde. Men gaf hem opdracht om te offeren; toen hij echter weigerde, gaf men bevel om hem naakt op te hijsen en met gesels zijn hele lichaam zo kapot te slaan, dat hij overwonnen zou worden en alsnog gedwongen de opdracht zou uitvoeren.

3. Maar hij bleef onbewogen onder al dit lijden, hoewel men hem sloeg tot zijn beenderen zichtbaar werden; toen mengden ze azijn met zout en goten dat over zijn geteisterde lichaamsdelen uit. Zelfs die pijnen bleek hij te kunnen verdragen; men zette toen een rooster met vuur in het midden en schoof wat er van zijn lichaam over was in het vuur, alsof het braadvlees was; men wierp hem niet in één keer in het vuur omdat hij dan te snel zou sterven; maar hij werd als het ware stukje bij beetje verbrand; zijn beulen, die hem op de vlammen legden, mochten hem er niet eerder uithalen dan dat hij na dit alles zou instemmen om te doen wat hem bevolen was.

4. Maar hij bleef bij zijn voornemen en gaf te midden van deze foltering en als overwinnaar de geest. Zo verliep dan het martelaarschap van één van de dienaren van de keizer; hij bleek zijn naam - want hij werd immers Petrus genoemd - volkomen waardig.

5. Het lijden van de anderen was zeker niet minder in zwaarte; maar gezien de omvang van dit boek zal ik daaraan voorbijgaan; alleen dit wil ik nog vermelden, dat **Dorotheüs en Gorgonius** met vele anderen van het keizerlijk hof na allerlei strijd hun leven eindigden door de strop; zo droegen ze de prijs van de goddelijke overwinning weg.

6. In deze tijd was **Anthimus** bisschop van de gemeente te Nicomedia; vanwege zijn getuigenis aangaande Christus werd hij onthoofd. Een groot aantal martelaren volgde hem. Want juist in die dagen brak er een brand uit in het keizerlijk paleis te Nicomedia; ik heb er geen idee van hoe die ontstond; maar het valse gerucht werd verspreid, dat onze broeders het vuur hadden aangestoken; op keizerlijk bevel sloeg men links en rechts massaal toe en vernietigde de vromen, sloeg hen neer met het zwaard, doodde hen in het vuur. Men zegt dat er toen mannen en vrouwen waren, die gedreven door een goddelijke en onverklaarbare bereidvaardigheid de brandstapel in renden. Een menigte anderen werd geboeid door de beulen op kleine bootjes gezet en in de diepe zee gegooid.

7. Het gebeurde ook, dat de lichamen van keizerlijke dienaren, die na hun dood op gepaste wijze waren begraven en aan de schoot der aarde toevertrouwd, weer werden opgegraven; hun zogenaamde meesters dachten dat dát nodig was, om ze vervolgens ook in zee te werpen; men deed dat om te voorkomen dat geloofsgenoten hen in hun graven nog zouden vereren, omdat ze naar de mening van de keizers als goden beschouwd zouden kunnen worden. Zo was dan de gang van zaken toen de vervolging in Nicomedia begon.

8. Maar niet lang daarna probeerden sommigen zich ook in het zogeheten gebied van Melitene en anderen overal in Syrië tegen de keizerlijke regering te verzetten; maar er verscheen een keizerlijk bevel waarin stond dat de leiders van de gemeenten overal geketend in de gevangenis geworpen moesten worden.

9. Het schouwspel dat zich na dit edict ontrolde tart elke beschrijving. In alle plaatsen werden tallozen gevangen genomen; de gevangenen, voorheen bestemd voor moordenaars en schurken, werden nu overal gevuld met bisschoppen, ouderlingen en

diakenen, voorlezers en duivelbanners; er was helemaal geen ruimte meer om veroordeelde misdadigers op te sluiten.

10. Op het eerste bevelschrift volgde een tweede edict; *daarin stond, dat de gevangenen moesten worden vrijgelaten als ze offerden; maar bleven ze volhouden, dan moesten ze met de talloze foltering en gepijnigd worden*; niemand zou kunnen vertellen hoe groot het aantal was van de martelaren in elke provincie; vooral in Afrika en bij het volk der Moren, in de regio Thebe en in Egypte; ook mensen, die vandaar naar andere steden en provincies gingen, onderscheidden zich door hun martelaarschap.

8.7 De Egyptenaren, die in Fenicië moesten lijden

1. Diegenen van hen, die in Palestina een schitterende glans verspreidden, kennen we; we weten ook van de mensen uit Tyrus in Fenicië. Wie hen zag, moest wel zeer geschokt zijn door verbazing over de talloze geselslagen, over de volharding van deze werkelijk bewonderenswaardige strijders voor de ware godsdienst. Wie zou niet getroffen en verwonderd zijn bij het aanschouwen van de strijd die de martelaren ondergingen? Direct nadat ze gegeseld waren, werden ze voor de bloeddorstige roofdieren geworpen, voor panters en verschillende beren, voor wilde zwijnen en met vuur en ijzer opgehitste stieren. Wie zou niet vol bewondering zijn over de opmerkelijke standvastigheid tegenover al die beesten?

2. Wij zelf waren erbij, toen deze dingen gebeurden; we konden zien hoe bij het getuigen over onze Heiland Jezus Christus Zelf Zijn Goddelijke kracht aanwezig was en hoe duidelijk die in de martelaren ten toon gespreid werd; het gebeurde zelfs wel dat het verscheurend wild gedierte de godgeliefden een tijdlang niet durfden aan te raken naderde of hun lichamen aan te tasten; integendeel, het geweld van het gedierte richtte zich eerder tegen de mensen die het van buitenaf probeerden op te zwepen. De heilige strijders stonden daar naakt en moesten op bevel wel eens met hun handen naar de dieren zwaaien om ze naar zich toe te lokken, maar zelfs dan greep het gedierte hen niet aan. Soms stoven de dieren wel eens op hen af, maar gingen dan weer terug, alsof ze door een of andere goddelijke kracht werden weerhouden.

3. Dit duurde zo een lange tijd en wekte grote verbazing bij de toeschouwers; als het met het eerste niet lukte, was men gedwongen om een tweede of derde dier los te laten op een en dezelfde martelaar.

4. Men moest wel zeer verwonderd zijn over de onverschrokken dapperheid van die heiligen en de moedige en onwankelbare volharding in hun jonge lichamen. Hier zag je een jongeman, nog geen twintig jaar oud, zonder ketenen, die zijn armen in de vorm van een kruis uitstak; tegelijkertijd toonde hij een onverschrokken en zonder vrees, terwijl hij in alle rust tot de Godheid gebeden richtte; hij verzette geen stap en bleef staan waar hij stond, ook toen beren en panters dood en verderf uitbleezen en zijn lichaam bijna aanraakten; maar ook nu weer, de muilen van de dieren waren gestopt door een goddelijke en onverklaarbare kracht; ik weet niet hoe het kwam, maar de dieren trokken zich snel weer terug naar achteren. En zo dan verging het deze jongen.

5. Daar zag je vijf anderen, die voor een woest gemaakte stier werden geworpen; maar het dier stootte af op mensen die van buiten kwamen, nam hen op zijn horens en smet ze in de lucht, zodat ze verbrijzeld werden en half dood konden worden opgeraapt; de heilige martelaren bleven echter ongedeerd; het dier rende wel dreigend en blazend op hen af, maar kon niet eens dichtbij hen komen; het stampte met zijn poten op de grond, sloeg met zijn horens heen en weer, en was wel blazend en razend van dodelijke woede, toen men hem opjoeg met gloeiend ijzer; toch werd het beest door

Goddelijke voorzienigheid weerhouden. Omdat dit dier hen niet in het minst beschadigde, lieten ze maar andere dieren op hen los. Maar ook dat hielp niet.

6. Nadat de martelaren aan deze diverse en vreselijke dreigingen hadden blootgestaan, werden ze allen tenslotte met het zwaard gedood; ze kregen niet eens een graf in de aarde; hun lichamen werden aan de golven van de zee prijsgegeven.

Zodanig dan was de strijd die de Egyptenaren in Tyrus te voeren hadden; roemvol ook was de inspanning, die ze wegens de ware godsdienst betoonden.

Dit gebeurde in het jaar 304, onder Veturius, een Romeinse generaal, in de regering van Diocletianus.

8.8 Het lijden van de gelovigen in Egypte

Maar men zou zich ook moeten verwonderen over degenen die in hun geboorteland het martelaarschap ondergingen, duizenden in getal. Mannen, vrouwen en kinderen werden daar in Egypte op verschillende manieren ter dood gebracht, vanwege de leer van onze Heiland; ze achtten hun tijdelijk leven van minder betekenis.

Er waren er die met schaaferkhuizen gefolterd werden, op de wreedste manier geselsd werden, andere pijnigingen van allerlei soort te lijden hadden, verschrikkelijk om te horen; dan werden ze in het vuur geworpen, of verdrongen in de zee; anderen strekten moedig hun hoofd uit voor de beulen; sommigen stierven tijdens de martelingen, anderen stierven van honger, sommigen werden aan het kruis geslagen, zoals dat normaal gesproken bij misdadigers gebeurt; maar anderen wachtte een wreder lot; ze werden met het hoofd naar beneden aan het hout gespijkerd en in leven gelaten, tot ze aan de kruisbalken van honger zouden sterven.

8.9 Het lijden van de gelovigen in Thebe

1. Het lijden en de kwellingen die de martelaren in het gebied van Thebe hebben ondergaan, gaat elke beschrijving te boven. Als met klauwen werden hun lichamen met scherven opengereten; ze werden net zo lang geteisterd tot ze stierven. Het gebeurde dat vrouwen, met een touw aan één been gebonden, door een of ander toestel hoog de lucht in getakeld werden, het hoofd naar beneden, hun naakte lichamen door helemaal niets bedekt wat een uitermate schandelijk, buitengewoon wreed en volkomen onmenselijke schouwspel voor de toeschouwers.

2. Anderen kwamen om doordat ze aan bomen of stammen gebonden werden; de sterkste takken werden voor dit doel met een toestel naar elkaar getrokken, waarna men beide benen van de martelaren daaraan vastbond; dan liet men de takken weer los, zodat ze hun normale stand gingen innemen; dat was bedoeld om een felle kracht te ontketenen, die de ledematen van de slachtoffers uit elkaar scheurde.

3. Dergelijke dingen werden niet voor een poosje of een paar dagen uitgehaald, maar gedurende een heel aantal jaren. Het kwam voor, dat er meer dan tien of boven de twintig in getal, soms niet minder dan dertig, ja bijna zestig en soms zelfs honderd op één dag tegelijk gedood werden, mannen, heel jonge kinderen, en vrouwen; ze waren dan al veroordeeld tot allerlei steeds weer veranderende straffen.

4. Toen wij in die streken waren, zijn we er zelf getuige van geweest dat zeer velen op één dag de dood door onthoofding of door de verschrikking van het vuur ondergingen. Zo erg was het dat het moordwapen helemaal bot werd en in stukken brak; de beulen raakten zo uitgeput dat ze elkaar moesten aflossen.

5. Maar we konden toen ook getuige zijn van de meest bewonderenswaardige

geestkracht, de werkelijk goddelijke sterkte en bereidvaardigheid van hen, die geloofden in de Christus Gods. Want zodra het vonnis over de eerste gelovigen geveld was, kwamen van her en der anderen naar de rechterstoel lopen om te belijden dat ze christenen waren; dat hen verschrikkelijke en diverse martelingen stonden te wachten deerde hen niet; onverschrokken en vrijmoedig verklaarden ze aanhangers te zijn van de godsdienst die de God van alle dingen eert; met vreugde, gelach en blijdschap hoorden ze hun doodvonnis aan; ze begonnen zelfs te zingen en hieven lof- en dankliederen aan tot ze hun laatste adem uitbliezen.

6. Men moest grote bewondering voor hen hebben. Maar dat gold meer nog voor die bewonderenswaardige mensen, die alle aardse voorrechten op de tweede plaats stelden; ze achtten die van minder betekenis dan de ware godsdienst en het geloof in onze Heiland en Heere Jezus Christus; hoewel sommigen zeer rijk waren en van edele geboorte, of zeer beroemd en meesterlijk goed in de wetenschap, toch kozen ze liever voor de ware godsdienst.

7. Zo iemand was **Philomorus**, een hoge functionaris in het keizerlijk regeringsapparaat te Alexandrië; dagelijks deed hij werk als onderzoeksrechter en werd daarbij omgeven door een militaire lijfwacht; zo hoog en waardig was zijn functie in Romeinse ogen.

Bij hen hoorde ook **Phileas**, bisschop van de gemeente te Thmuïs; hij was befaamd wegens zijn burgerlijke activiteiten en diensten in het landsbelang, en ook vanwege zijn wijsgerig werk.

8. Al deze mensen verkozen liever de instellingen van onze Heiland over belijdenis en verloochening te behouden, dan deze te verachten en in leven te blijven; toch werd hen door talrijke bloedverwanten en andere vrienden een andere keuze aangeraden, ook door vele hoogwaardigheidsbekleders; ja, zelfs de rechter spoorde hen aan om zichzelf te ontzien en medelijden te hebben met hun kinderen en vrouwen. Maar ze lieten zich door hen volstrekt niet overtuigen. Maar door hun moedig en weloverwogen standpunt, of, liever, hun vrome en Godlievende zielsgesteldheid, weerstonden ze alle dreigementen en beledigingen van de rechter; beiden werden onthoofd.

8.10 Phileas' geschriften over de martelaren van Alexandrië

1. Hierboven zei ik al, dat Phileas heel beroemd was wegens zijn kennis van de algemene wetenschap; laat hij maar getuige van zichzelf zijn en zelf tonen wie hij was; dan kan hij tegelijk zelf vertellen wat er in Alexandrië is voorgevallen; hij kan dat preciezer vertellen dan ik; hier volgen zijn eigen woorden, uit de brief van Phileas aan de mensen van Thmuïs:

2. In de Goddelijke en heilige Geschriften zijn al die voorbeelden, tekenen en prachtige kenmerken voor ons te vinden; daarom hielden de heilige martelaren uit ons midden zonder aarzelen met kracht vast aan hun roeping; ze richtten hun geestesoog onbelemmerd op God, Die over alles regeert, en waren vastbesloten te sterven wegens hun godsdienst. Ze wisten heel goed, dat onze Heere Jezus Christus voor ons mens werd, opdat Hij elke zonde zou wegnemen en ons de middelen verschaffen om het eeuwig leven in te gaan: *[Want Hij heeft het] geen roof geacht Gode even gelijk te zijn; maar heeft Zichzelf vernietigd, de gestaltenis van een dienstknecht aangenomen hebbende, ...; en in gedaante gevonden als een mens, heeft Hij Zichzelf vernederd ... tot de dood, ... de dood des kruises* (verg. Fil. 2:6-8).

3. Daarom streefden deze martelaren, die Christus meedroegen, ernaar om betere genadegaven te verkrijgen; ze verdroegen alle soorten beproeving en allerlei mo-

gelijke folteringen, niet één keer, maar sommigen zelfs tweemaal; hun bewakers wedijverden met elkaar in het uiten van allerlei dreigementen tegen hen, soms met woorden, maar ook met daden; maar de martelaren lieten hun gevoelen niet varen; want de volmaakte liefde drijft de vrees uit (verg. 1 Joh. 4:18).

4. Woorden zouden tekort schieten om de moed van de gelovigen en hun krachtige houding tijdens elke beproeving te beschrijven. Want iedereen die het maar wilde had de vrijheid om ze te mishandelen; sommigen sloegen hen met knuppels, met stokken, met gesels, anderen met riemen en touwen.

5. Al met al was het een wisselend schouwspel van folteringen, vol van grote kwaadaardigheid. Sommigen werden met de handen op de rug gebonden aan het hout gehangen; hun ledematen werden daarna met een of ander toestel uit elkaar getrokken. Daarna gingen de beulen op bevel met hun folteringinstrumenten het hele lichaam bewerken; niet alleen maar de zijkanten, zoals bij moordenaars, maar ook de buik, de benen en de wangen. Er waren er die met één hand hoog aan een poort gehangen werden; omdat hun gewrichten en ledematen daarbij uiteengetrokken werden was hun lijden verschrikkelijk, erger dan andere pijnen. Anderen werden met het gezicht tegen zuilen gebonden; ze konden niet op hun voeten rusten; maar hun lichaamsgewicht trok hen naar beneden en deed de touwen daardoor des te meer knellen.

6. De martelaren verdroegen dit alles; niet maar het korte poosje dat de stadhouder tot hen sprak of zich met hen bezig hield, maar bijna de hele dag. Als de stadhouder naar de volgende slachtoffers liep, liet hij een paar ondergeschikten achter bij de vorigen om te zien of iemand soms, overwonnen door de folteringen, zou toegeven. De stadhouder had bevolen zonder respijt de touwen aan te trekken; als iemand zijn laatste adem uitblies, moesten ze het lichaam op de grond laten zakken en wegslepen.

7. Want, vonden ze, men moest geen enkele aandacht aan ons besteden; ze moesten met ons denken en doen alsof wij er gewoon niet waren; daarom hadden ze deze tweede martelgang na het geselen bedacht.

8. Na de folteringen werden sommigen op het blok gezet, waarbij hun voeten tot in het vierde gat werden uitgerekt. Ze moesten daardoor wel op hun rug blijven liggen; hun geteisterde lichamen waren krachteloos geworden door de slagen en geselingen die ze gekregen hadden; ze waren niet meer in staat overeind te komen. Anderen bleven voorover op de grond liggen waar ze waren neergesmeten; uitgeput door de opeenhoping van folteringen als ze waren, boden ze in die toestand een nog erger aanblik aan de toeschouwers dan tijdens de mishandeling zelf; zo erg waren ze aan hun lichamen getekend met bewijzen van de bedenksels van hun beulen.

9. In dergelijke omstandigheden kon het niet anders of sommigen gingen onder de druk van de folteringen de dood in; door hun volharding maakten ze hun tegenstander beschaamd. Anderen werden halfdood in de gevangenis geworpen; na weinig dagen stierven ze, gekweld door onophoudelijke pijnen. Maar ook waren er die door goede verzorging begonnen te herstellen; tijdens hun langdurig verblijf in de gevangenis vatten ze nieuwe moed.

10. Ze werden dan voor de keus gesteld: óf de verfoeilijke offers aanraken, en gevrijwaard blijven van verdere marteling door een vloekdragende vrijheid te ontvangen, óf niet meedoen met het offeren, en dan het doodvonnis te krijgen. Gesteld voor dat dilemma, gaven ze in vreugde ruimte voor het laatste, ook al zou de dood erop volgen. Want ze wisten maar al te goed wat in de heilige Schrift ons was voorzegd: *Wie de goden offert, ..., die zal verbannen worden* (vgl. Ex. 22:20); en: *Gij zult geen andere goden voor Mijn aangezicht hebben* (Ex. 20.3).

11. Dat waren dan uitspraken van een martelaar, die werkelijk de wijsheid en God liefhad. Hij schreef deze woorden aan de broeders uit zijn gemeente toen hij in de gevangenis zat, voordat het doodvonnis was uitgesproken; in de brief gaf hij niet alleen aandacht aan zijn eigen toestand, maar wekte de broeders tevens op om, ook na zijn aanstaande dood, krachtig vast te houden aan de godsdienst die in Christus haar uitgangspunt heeft.

12. Wat moet ik hier verder aan toevoegen? Over deze tijd kan men telkens nieuwe voorbeelden aanhalen van de strijd die de vrome Martelaren hadden te ondergaan, de een na de ander, over de hele wereld; niet langer werden zij immers bejegend volgens de gebruikelijke wet; maar men viel hen aan op de wijze, die in een oorlog normaal is.

8.11 Wat er in Frygië gebeurde

1. Een voorbeeld van wat ik hierboven schreef, gebeurde in Frygië; gewapende soldaten omsingelden daar een stadje, waarin christenen woonden; ze staken vuur aan in de stad en lieten iedereen, ook de kinderen en vrouwen verbranden, terwijl die getuigenis gaven van de God van alle dingen. De soldaten handelen op deze manier, omdat alle inwoners van deze stad beleden dat ze christen waren; dat gold voor de burgemeester zelf, het stadsbestuur, de hogere standen en de gewone mensen; niemand in de stad wilde luisteren naar het bevel om aan de afgoden te offeren.

2. Ook meld ik hier Adautus, een man die een hoge Romeinse functie vervulde en uit een voorname Italiaanse familie afkomstig was; deze man was steeds bevorderd tot een hogere waardigheid in de keizerlijke hiërarchie; men roemde over hem toen hij binnen de afdeling financiën de hoogste baas was, van de algemene magistraat, zoals men dat bij hen noemde, een rang die hij onberispelijk vervulde.

Maar bovendien was deze vooraanstaande man tegelijkertijd befaamd vanwege zijn vroom gedrag in godsdienstig opzicht en zijn openbaar belijden van Christus Gods; daarom werd ook hij getooid met de martelaarskroon; terwijl hij nog het ambt van algemeen magistraat vervulde doorstond hij op waardige wijze zijn strijd, die hij vanwege de zijn godsdienst te volvoeren had.

8.12 De vele mannen en vrouwen, die op allerlei manieren te strijden hadden

1. Moet ik nu verder gaan met het bij name noemen van de andere bewonderenswaardige martelaren, hun aantal uitrekenen, of de verschillende manieren waarop ze gemarteld werden beschrijven? Sommigen werden met bijlen gedood, zoals in Arabië gebeurde; van anderen werden hun ledematen verbrijzeld, zoals in Cappadocië; weer anderen werden aan hun voeten opgetakeld, met het hoofd naar beneden, terwijl vlak onder hen een vuur smeulde, zodat ze stikten van de rook die uit het hout opwalmd, zoals met mensen in Mesopotamië gebeurde; van sommigen werden de neus, de oren of de handen afgesneden of andere lichaamsdelen verminkt, zoals in Alexandrië geschiedde.

2. Moet ik de herinnering levend houden van die groep in Antiochië die op vurige roosters langzaam verbrand werd, niet te snel dodelijk, maar langzaam, zodat hun smartelijke kwelling langer zou duren? Er waren weer anderen die liever hun hand in het vuur staken, dan het verfoeilijk offer aanraakten; sommigen deinsden zo voor de beproeving terug, dat ze het beter vonden om zich van hoge huizen af te werpen dan gepakt te worden en in handen van de vervolgers te vallen; ze beschouwden de dood als een hoger gewin dan de ellende van de goddelozen.

3. Er was een heilige en bewonderenswaardige vrouw te Antiochië, [**Domnina**] bij

allen bekend wegens haar deugdzaamheid, befaamd om haar rijkdom, haar afkomst en haar goede inzicht, die twee dochters had grootgebracht; deze meisjes, maagden nog, waren nu in de bloeiende lente van hun leven, en waren even schoon van lichaam als onderlegd in de beginselen van het geloof. Veel mensen voelden zich afgunstig jegens het tweetal; men probeerde alles om uit te vinden waar ze verborgen waren; toen ontdekte men dat ze buiten de stad verbleven; met list werden ze naar Antiochië teruggeroepen en raakten gevangen in de netten van de soldaten. De moeder kreeg het gevoel dat zij en haar dochters nu hulpeloos waren; ze vertelde wat voor vernederingen ze van de mannen te verduren zouden krijgen; in het bijzonder ging ze in op de dreigende schending van hun kuisheid; want meer dan iets anders vreesde ze dat onverdraaglijk kwaad en wilde niet gedwongen worden om daarvan zelfs met een half oor iets te horen, zo hield ze zichzelf en haar dochters voor. Ze vertelde hen, dat allerlei geweld, ja zelfs de dood minder erg was dan de onderwerping van je ziel aan de slavernij van de valse goden; er was maar één weg tot bevrijding van al dit kwaad, zei ze, en dat was dat men zijn toevlucht zocht bij de Heere.

4. Ze waren het hier met elkaar over eens; ze plooiden hun kostbare gewaden zo netjes mogelijk om hun lichamen en, toen ze halverwege gekomen waren, vroegen ze aan de bewakers een ogenblikje om zich even terug te kunnen trekken; meteen wierpen ze zich in de rivier die daar langs stroomde. Zij deden dat zelf.

5. Maar er was nog een tweetal maagden in diezelfde plaats, Antiochië, in alle dingen dienstbaar aan God en voorbeeldige zusters voor elkaar; de meisjes waren van goede komaf, ze hadden een uitstekende levenshouding, ze waren jong van jaren en knap om te zien; tegelijkertijd waren ze ernstig van ziel, vroom in levenswijze, bewonderenswaardig in toewijding. Het leek wel of de aarde zulke voortreffelijke mensen niet kon dragen of verdragen; de dienaars van de valse goden gaven dan ook bevel om hen in zee te werpen. Dat soort dingen gebeurde in Antiochië.

6. Maar ook in Pontus hadden mensen veel te verduren, verschrikkelijk om te horen. Van sommigen werden de vingers doorstoken met een scherp stuk riet, dat onder hun nagels werd ingedreven. Anderen werden overgoten met golven gesmolten lood, dat nog zinderde van gloeiende hitte; ze kregen de gesmolten massa over hun rug en verbrandden overal, ook op de meest belangrijke plaatsen van hun lichaam.

7. Weer anderen moesten onduldbare folteringen ondergaan, waarbij hun niet nader te noemen ledematen en hun ingewanden werden gepijnigd; schandelijk was dat, en zonder medelijden veroorzaakt, men kan het met woorden niet verhalen; en dat alles werd dan vertoond door die zogenaamde vriendelijke en billijke rechters, telkens iets nieuws alsof ze elkaars wreedheid zo goed mogelijk wilden laten zien, als ging het om wijze deugden. Het leek wel of ze prijzen in de wacht wilden slepen, zo probeerden ze telkens weer nieuwe martelingen te verzinnen; alsof ze elkaar wilden overtroeven in wreedheden, zo spanden ze zich in.

8. Ten langen leste kwam er verandering in; de rampspoed was zo groot geweest, dat de rechters nauwelijks nog iets venijnigers konden bedenken; het leek alsof ze moe waren van het doden, zat en verzadigd van het bloedvergieten; ze begonnen toen zogenaamd vriendelijk en menselijk te worden, alsof ze meenden niet langer boosaardig tegen ons te moeten optreden.

9. Ze vonden het niet langer gewenst, zeiden ze, om de steden nog langer te besmeuren met bloed van eigen burgers; en de opperste heerser was immers zo aardig en genadig jegens iedereen, dat hij niet verdacht moest kunnen worden van al te grote wreedheid; daarom moesten de zegeningen en de mensvriendelijkheid van het keizerlijk bewind naar iedereen uitstralen; de majesteit beschikte dat wij niet meer met de doodstraf gestraft zouden worden. In hun 'grote genade' besloten de keizers dat

dergelijke wraakzucht niet meer tegen ons uitgeoefend mocht worden; daarvan werden we 'bevrijd'.

10. Sindsdien was het uitsteken van de ogen en het verminken van beide benen tegelijkertijd verboden. Dat was hun 'menslievendheid', dat betekende hun 'lichte' straf, dat ze 'slechts' óf een oog uitstaken, óf alleen maar één been verminkten. Het gevolg van de 'menvriendelijkheid' van die goddelozen was aldus: het is onmogelijk om het grote aantal nog op te sommen van die schare mensen bij wie eerst het rechteroog met het zwaard werd uitgestoken en vervolgens de wond met vuur dichtgeschroeid. Talloos waren degenen, van wie het linkerbeen bij de knieholte door een brandijzer onbruikbaar werd gemaakt; bovendien werden daarna velen veroordeeld om in de provinciale kopermijnen te werken; daarbij ging het niet zozeer om hun arbeidsproductiviteit, als wel om de slachtoffers te pijnigen en in ellende te brengen. En dan heb ik nog niets gezegd over de vele andere soorten strijd die de mensen moesten leveren; maar het is niet doenlijk die heldendaden van de gevallen allemaal te noemen; die tarten elke beschrijving.

11. Zo duidelijk waren de blijken van verheven gedrag, die de belijders van Christus over de hele wereld lieten schitteren, dat ze alom de ooggetuigen van hun dapperheid in verbazing brachten; begrijpelijk, want deze ware belijders gaven in eigen persoon de tekenen te zien van de werkelijk goddelijke en onuitspreekbare kracht van onze Heiland. Het zou te ver voeren om ieder bij name te noemen; ja, dat zou onmogelijk zijn.

8.13 De kerkelijke leiders die het handhaven van de ware godsdienst met hun bloed bezegelden

1. Er waren in de meest bekende steden ook voorgangers van de gemeenten die het martelaarschap ondergingen; als eerste die vermeld moet worden op de pilaren ter nagedachtenis aan de vromen van Christus' Koninkrijk, wil ik noemen: Anthimus, de bisschop van Nicomedia, die als martelaar onthoofd werd.

2. Van de martelaren uit Antiochië moet **Lucianus**⁸ vermeld worden; hij was gedurende heel zijn leven een uitmuntende ouderling van de kerkelijke gemeente daar. Te Nicomedia heeft hij, toen de keizer zelf aanwezig was, het hemels Koninkrijk van Christus verkondigd, eerst met woorden in een rede waarin hij het geloof verdedigde, daarna ook metterdaad.

3. In Fenicië kwamen een drietal vrome leiders om het leven, wellicht de meest Godgeliefde herders van de geestelijke voedsterlingen van Christus' kudde: **Tyrannion**, bisschop van de gemeente te Tyrus, **Zenobius**, ouderling van de gemeente te Sidon en **Silvanus**, bisschop van de gemeenten rond Emisa.

4. **Silvanus** werd opgenomen in de rij der martelaren, toen hij met andere te Emisa als voer voor de wilde beesten gegooid werd; de beide anderen uit Antiochië verheerlijkten het woord van God door geduldig te lijden tot de dood erop volgde. Bisschop Tyrannion werd in de diepe zee geworpen; de ander, Zenobius, was een prima arts, die stierf na zwaar lijden, waarbij men hem in zijn zijden folterde.

5. Van de martelaren uit Palestina noem ik **Silvanus, de bisschop** van de gemeenten rond Gaza; met **negenendertig** anderen werd hij in de kopermijnen te Phaeno onthoofd; daar werden ook de bisschoppen **Peleus** en **Nilus** uit Egypte met het vuur gedood.

⁸ Lucianus, een tijdlang volgeling van Paulus van Samosata, is te beschouwen als de geestelijke vader van het Arianisme. Hij verzorgde een herziening van de Septuaginta (H)

6. Ik moet hier ook ouderling **Pamphilus** noemen, de man die het meest door ons geroemd moet worden van de gemeente te Caesarea; hij was de meest bewonderenswaardige man in die dagen; op een geschikt moment zal ik de verheven aard van zijn heldendaden beschrijven.

7. Van hen die te Alexandrië en in heel Egypte en de regio Thebe een roemrijk einde vonden, wil ik als eerste **Petrus** noemen; hij was bisschop van Alexandrië zelf en een heilig voorbeeld van iemand die de godsdienst van Christus voortreffelijk kon onderwijzen; ook noem ik naast hem de ouderlingen **Faustus, Dius en Ammonius**, allen volmaakte getuigen van Christus; ook **Phileas, Hesy chius, Pachymius, en Theodorus, bisschoppen** van gemeenten in Egypte; naast hen worden nog vele anderen door de kerken in die plaatsen en streken genoemd als martelaren in gedachtenis gehouden. Het zou te ver voeren als ik tot in details alles wat hen in hun strijd overkomen is, zou verhalen; want over heel de wereld hebben zij gestreden wegens de dienst aan de Godheid. Dat alles te beschrijven zou meer een zaak zijn van de mensen die van het gebeurde ooggetuigen waren. Over de mensen, van wie ik hun wedervaren zelf heb meegemaakt, hoop ik in een ander boek voor het nageslacht een beschrijving te geven.

8. Maar in dit boek wil ik nog ingaan op de herroeping van de dingen die tegen ons gedaan zijn; daarbij wil ik nog wat toevoegen aan het reeds geschrevene; dat gaat over wat er sinds het begin van de vervolging is gebeurd; dat kan zeer nuttig zijn voor de lezers.

9. Er zijn nauwelijks woorden voor om goed te beschrijven hoe de toestand van het Romeinse rijk was vóór men de oorlog tegen ons begon; in die tijd waren de keizers voortdurend vriendelijk tegen ons en vreedzaam gezind; het rijk zelf kende welvaart en voorspoed. De opperheersers over de hele wereld konden hun tien- ja zelfs twintigjarig jubileum vieren met feesten en festijnen, schitterende, vrolijke feestmaaltijden lieten ze verzorgen; zo konden ze hun tijd wel doorbrengen, in alle rust en voortdurende vrede.

10. Zo vermeerderde hun macht ongehinderd en werd dagelijks groter. En toen, opeens, beëindigden ze de vrede met ons en gingen een onverzoenlijke oorlog aan. Er waren nog geen twee jaar sinds deze ommezwaai verlopen, toen zich iets nieuws voordeed, waarbij het hele bewind op zijn kop gezet werd.

11. Want een ernstige ziekte overviel Diocletianus, de voornaamste van de eerder genoemde vier keizers. Hij kreeg een zeer hardnekkige ziekte, waardoor hij zijn geestelijke vermogens kwijt raakte; samen met de man, die na hem de tweede rang bekleedde, Maximianus, keerde hij terug tot een gewoon burgerleven. 305 Deze zaken waren nog maar nauwelijks geregeld, of het hele rijk werd in tweeën verdeeld; dat was, voor zover in de herinnering overgeleverd, nog nooit eerder gebeurd.

12. Kort daarna stierf keizer Constantius 306; gedurende heel zijn leven was hij zijn onderdanen zachtmoedig en welgezind; ook was hij zeer gunstig gestemd jegens het woord van God; hij liet zijn eigen zoon Constantinus achter als alleenheerser, om in plaats van hem *Augustus*⁹ te worden. Constantius was de eerste van de keizers die na zijn dood tot de goden werd gerekend; men keurde hem na zijn dood alle eer waardig, die men een goed keizer hoort te geven; want hij was allervriendelijkst en zeer mild geweest.

13. Als enige van de keizers in onze tijd heeft hij zijn regeringsperiode op waardige wijze doorgebracht; steeds weer betoonde hij zich een vriendelijk en goedaardig man; hij deed in het geheel niet mee met de oorlog tegen ons; integendeel, hij beschermde

⁹ keizerstitel

de vromen die onder zijn beheer vielen en bewaarde hen voor schade en schande. Hij was het niet, die kerkgebouwen liet neerhalen of een nieuw boosaardig plan tegen ons smeedde. Zo kreeg hij een gelukkig en hoogst gezegend levenseinde. Hij alleen stierf op vreedzame en roemvolle wijze; als enige kon hij bij zijn dood de regering overlaten aan zijn eigen zoon die hem opvolgde en een alleszins verstandig en godsdienstig man was.

14. Van meet af aan werd zijn zoon Constantinus daarom uitgeroepen tot opperkeizer en Augustus; dat deden de soldaten; maar reeds veel eerder was hij tot die functie geroepen door God, die over alles de soeverein is; Constantinus besloot de eerbied, die zijn vader met betrekking tot onze leer koesterde, na te volgen. Zo'n man was hij nu eenmaal.

15. Maar kort daarna verklaarden de heersers in een gezamenlijk besluit Licinius tot keizer en *Augustus*. Maximinus was daarover zeer ontstemd, omdat hij zelf door de anderen alleen nog maar tot Caesar benoemd was. En omdat Maximinus een bijzonder tiranniek karakter had, greep hij zelf naar de hoogste waardigheid en besloot zichzelf aan te stellen tot Augustus, 308.

Inmiddels werd er een samenzwering ontdekt om Constantinus te doden; de aanstichter daarvan [Maximianus,] was de man van wie ik eerder schreef, dat hij na het neerleggen van zijn waardigheid toch weer het ambt op zich genomen had; hij werd gegrepen en stierf een zeer smadelijke dood. Hij was de eerste van wie ze de standbeelden, de inscripties tot zijn eer en al het andere moois dat men meende aan zijn lof te moeten wijden, neerhaalden; want hij was een onheilig en goddeloos mens.

8.14 Het moreel gedrag van de vervolgen

1. Maximinus' zoon *Maxentius* [306-312] trok de alleenheerschappij over *Rome* naar zich toe; aanvankelijk deed hij net alsof hij ook ons geloof aanhing om het volk van de Romeinen te behagen en te vleien; hij beval zijn onderdanen om op te houden met het vervolgen van de christenen; door zich zo vroom voor te stellen leek hij een veel gematigder en vriendelijker heerser dan zijn voorgangers.

2. Maar wat men ook van hem gehoopt mocht hebben, in zijn handelingen gedroeg hij zich heel anders; allerlei kwaadaardigheid kwam in zijn leven openbaar; geen mogelijkheid om zich schunnig en losbandig te gedragen liet hij ongebruikt; overspel en verkrachting, niets was hem te dol; hij haalde vrouwen bij hun wettige echtgenoten weg, misbruikte ze op zeer schaamteloze wijze en stuurde ze dan weer terug naar hun mannen. Hij haalde dergelijke dingen niet uit bij gewone en onaanzienlijke mensen; maar hij wilde juist de meest vooraanstaande en eerbiedwaardige leden van de senaat op deze manier beledigen.

3. Zo leefde iedereen in angst voor hem, volk en magistraat, bekende en onbekende mensen; hoog en laag liet zich door deze smerige tirannie onderdrukken; maar hoewel de mensen zich koest hielden en deze harde slavernij verdroegen, ontsnapte men daardoor niet aan de moorddadige wreedheid van de tiran.

Zo gaf hij naar aanleiding van een onbetekenend voorval het volk over aan de moordzucht van zijn schildwachten; daardoor werd een groot aantal mensen van het Romeinse volk afgemaakt, midden in de stad nog wel; en dat gebeurde niet door speren en wapens van Scythen of barbaren, maar door hun eigen medeburgers.

4. Het is onmogelijk uit te rekenen hoe velen er uit de senaat alleen maar vanwege hun rijkdom werden omgebracht; duizenden werden gedood op grond van allerlei verzonden misdaden.

5. Als een soort kroon op zijn misdaden begon de tiran zich bezig te houden met de

tovenarij; met de bedoeling magie te bedrijven liet hij soms zwangere vrouwen opensnijden, dan weer onderzocht hij de ingewanden van pasgeboren baby's; soms liet hij leeuwen doden om allerlei niet nader te noemen dingen uit te halen; daarmee wilde hij de demonen aanroepen en de dreigende oorlog vermijden. Want het enige waarop hij hoopte, was dat zijn overwinning door deze middelen veilig gesteld zou worden.

6. Men kan haast niet aangeven op welke manieren deze tiran van Rome zijn onderdanen tot slavernij bracht; daardoor kwam de bevolking in grote nood; men ervoer een groot gebrek aan noodzakelijk voedsel; onze tijdgenoten herinneren zich niet, dat het ooit eerder in Rome zo erg geweest is.

7. In het *oosten* van het rijk heerste *Maximinus* als tiran; hij sloot een geheime overeenkomst met Maxentius uit Rome, zijn evenknie in boosaardigheid; Maximinus probeerde zijn plannen zo lang mogelijk te verbergen. Maar tenslotte werd zijn opzet ontdekt en hij kreeg zijn verdiende straf.

8. Het was verbluffend hoeveel overeenkomst de boosaardigheid van deze tiran vertoonde met die van de gelijksoortige tiran van Rome, ja, hoe hij die broeder overtrof in schurkerij. De grootste tovenaars en Magiërs werden door hem de hoogste eer waardig gekeurd; want hij was uitermate vreesachtig en zeer bijgelovig en helemaal overgegeven aan de verleidende dienst van afgoden en demonen.

9. Daarom onderwierp hij ons aan een voortdurende vervolging, langer en feller dan zijn voorgangers hadden gedaan. Hij gaf bevel dat in elke stad tempels moesten worden opgericht; waar de tand des tijds de heiligdommen had aangetast, moeste ze snel vernieuwd worden. In elke plaats en stad stelde hij afgodpriesters aan; en boven hen kwam er in elke provincie een hogepriester; zón hogepriester werd gekozen uit de groep hoogwaardigheidsbekleders en was iemand die zich in allerlei burgerlijke ambten zeer goed onderscheidde; hij kreeg dan ook een lijfwacht van wapendragers mee. Aan al die tovenaars schonk de keizer schaamteloos hoge bestuursfuncties en de grootste voorrechten, alsof het vrome vrienden van de goden waren.

10. In het verlengde van deze handelingen begon hij alle provincies die onder zijn bewind stonden te grieven met het invorderen van goud, zilver en schatten zonder getal; hij deed dat niet alleen maar in één plaats of streek, maar overal; door zware belastingen en allerlei andere onrechtvaardigheden probeerde hij de mensen te onderdrukken. En terwijl hij de rijken beroofde van het bezit, dat ze van hun vaders geërfd hadden, overlaadde hij de vleiers om hem heen met kostbaarheden en hopen geld.

11. Door overdadig drankgebruik kwam hij in zo'n situatie, dat hij tijdens drinkgelagen de kluts kwijtraakt en van zijn verstand beroofd werd; vaak gaf hij onder invloed zulke bezopen bevelen, dat hij ze de volgende dag, nuchter geworden, weer betreurde. Hij overtrof iedereen in vraatzucht en liederlijkheid; zo stelde hij zichzelf aan als een leraar in boosaardigheid voor de heersers en onderdanen om hem heen. Hij liet het leger verslappen door allerlei weelderigheid en onmatigheid toe te staan; hij spoorde de stadhouder en generaals aan om hun onderdanen voortdurend onder druk te houden door roof en hebzucht, alsof ze zijn mede-tirannen waren.

12. Ik hoef toch de schandelijke wellust van deze man niet verder in herinnering te brengen, of de schare te tellen van de vrouwen die hij verleidde? Geen stad kon hij doortrekken zonder vrouwen te onteren of maagden te ontvoeren.

13. Dat lukte hem bij allen, behalve bij de christenen. Want alleen bij hen, die immers de dood gering achten, stelde dergelijke tirannie niets voor. De mannen onder hen hadden te lijden van het vuur, het zwaard, van kruisiging, wilde beesten, de diepe zee, van het verminken van ledematen, het brandmerken met gloeiend ijzer, het uittrekken of -steken van de ogen en het verminken van heel het lichaam. Bovendien hadden ze

honger te verduren, arbeid in de mijnen en gevangenschap; en toch, zij betoonden tenslotte dit lijden wegens de godsdienst meer te verkiezen dan de dienst van God in te ruilen voor afgoden.

14. Ook de vrouwen onder hen werden niet minder dan de mannen krachtig gesterkt door het onderwijs in het woord van God; sommigen van hen hadden dezelfde verschrikkingen als de mannen te ondergaan; ze ontvingen dan ook dezelfde heerlijke beloning voor hun moed. Als sommige anderen met geweld werden weggesleurd om hen te onteren, gaven ze eerder hun ziel over aan de doding ervan, dan hun lichaam aan de schending ervan.

15. Van de vrouwen die de tiran in Alexandrië probeerde te verkrachten was er één, die hem overwon; zij was een christin en zeer voornaam en bekend; [zij heette volgens Rufinus: Dorothea (H)] zij wist de door hartstocht en ontucht gedreven ziel van Maximinus door haar moedige standvastigheid te beteugelen. Ze was rijk, kwam uit een goede familie en had een goede opvoeding genoten, maar vond alles minder belangrijk dan haar seksuele ingetogenheid. De keizer drong wel zeer bij haar aan, maar wilde haar, die bereid was te sterven, toch niet doden; want zijn begeerte was sterker dan zijn nijd; daarom strafte hij haar door haar te verbannen en haar bezit te ontvreemden.

16. Vele andere vrouwen konden zelfs de dreiging van hun schending niet aanhoren; ze werden door de machthebbers in de provincies op allerlei manieren gestraft, op de pijnbank gelegd en tot de dood toe gefolterd. Zij allen verdienen grote bewondering; maar het meest bewonderenswaardig was wel die vrouw uit Rome, van hoge komaf en seksueel zeer ingetogen onder al de vrouwen. Maxentius, de tiran daar, probeerde haar te onteren; hij gedroeg zich geheel en al gelijk aan Maximinus.

17. Ook deze vrouw was een christin [zij heette Sophronia volgens Rufinus (H)]; zij hoorde dat de dienaars van de tiran haar huis bedreigden; haar echtgenoot, nota bene een Romeinse prefect, had uit angst toegestaan, dat ze haar mochten halen en meenemen; de vrouw vroeg een ogenblikje respijt, zogenaamd om zich nog even op te maken; ze ging haar kamer binnen, alleen, en stak een zwaard in haar borst.

Ze stierf direct en liet zo slechts haar dode lichaam achter voor de lieden die haar kwamen halen; maar haar daden spraken een duidelijker taal dan welk woord ook; door haar daden vertelde ze ieder die nu leeft en later zal leven, dat de deugd van de christelijke moed het enige bezit is, dat niet overwonnen of vernield kan worden.

18. Er golfde dus een vloed van onrecht over de wereld; dat werd veroorzaakt door de twee tirannen tegelijkertijd, die zowel in het oostelijk deel van het rijk als in het westen de macht hadden gegrepen.

Hier lag de oorsprong van het kwaad; wie zich afvraagt hoe alle ellende ontstond, hoeft er niet aan te twijfelen dat de vervolging die tegen ons werd ingezet de oorzaak was; iets anders kan het toch niet zijn? Het hele rijk leek ineen te storten; en dat ging maar door; het hield pas op toen de christenen de vrijheid kregen.

8.15 Wat de heidenen overkwam

1. Gedurende alle tien jaren dat de vervolging duurde, bleven de samenzweringen tegen elkaar en de oorlog tussen de vervolgers voortdurend aanhouden. Men kon zelfs de zee niet bevaren; nergens vandaan kon men scheepgaan zonder het risico op allerlei

mishandeling te lopen; men werd gefolterd, aan de zijkanten van het lichaam opengereten en met gebruikmaking van allerhande martelingen ondervraagd, of ze niet van de kant van de vijand kwamen; de mensen werden dan tenslotte vaak door kruisiging of verbranding gedood.

2. Daarbij werden hele voorraden schilden en harnassen geproduceerd, lansen, speren en ander oorlogstuig in gereedheid gebracht; in allerlei havens werden oorlogsschepen' bijeengebracht en voorzien van wapens voor de strijd ter zee; het leek wel of men niets anders verwachtte dan dat elke dag de oorlog kon beginnen. Bovendien overviel hen ook nog de hongersnood en de pest; ik zal op een gepast moment daarover nog het nodige meedelen.

8.16 Verandering ten goede

1. Gedurende de hele periode van de vervolging was de toestand zoals boven beschreven. Maar door Gods genade begon de dreiging van het geweld na het *achtste jaar* (na 310) te luwen en hield *in het tiende jaar* (in 312) helemaal op. De Goddelijke en hemelse genade vertoonde over ons een welwillend en barmhartig opzicht; als gevolg daarvan kwam er een hoogst opmerkelijke verandering in de opvattingen van onze heersers, van hen, die vroeger de voornaamste aanstichters van de vervolging waren; ze sloegen een andere toon aan en probeerden het heftig aangewakkerde vuur van de vervolging tegen ons te doven door het uitvaardigen van voor ons gunstige bevelen en verzachten edicten.

2. Dit alles had echter geen oorzaak in mensen; het kwam ook niet door medelijden, zoals men misschien zou denken, of menslievendheid van de heersers, integendeel; want vanaf het begin van de vervolging tot dan toe bedachten ze dagelijks wredere maatregelen tegen ons; steeds weer verzonnen ze nieuwe martelingen, steeds veelsoortiger werden de middelen en werktuigen waarmee ze ons kwelden. Maar de oorsprong van de veranderingen was gelegen in de duidelijke zorg van de goddelijke voorzienigheid, die zich met haar volk verzoende.

Aan de andere kant was het diezelfde voorzienigheid, die de aanstichter van alle ellende zou treffen. Hij als voorstander van het kwaad van die hele vervolging kreeg te maken met Gods toorn; want ook al is het waar dat deze dingen volgens het Godsoordeel moesten gebeuren, het staat toch ook geschreven:

3. *Wee hem door wie de ergernis komt* (Lukas 17:1).¹⁰ En daarom overkwam hem een door God gezonden straf; het begon in zijn lichaam en het ging door tot in zijn ziel

4. Plotseling ontstond er midden in zijn niet nader te noemen lichaamsdelen een vergroeijsel, dat tot een fistelzweer diep in zijn buik uitgroeide; dat leidde tot een ongeneeslijke voortwoekering in zijn ingewanden. Daarin groeiden geweldige klonten wormen, wat een doodbrakende stank opleverde; dat was niet verwonderlijk, omdat al vóór de ziekte zijn hele lijf door zijn vraatzucht veranderd was in een reusachtige vetmassa; toen die kwabben gingen verrotten, leverde dat een verschrikkelijk en onverdraaglijk gezicht op voor wie dichtbij hem kwamen.

5. Een paar dokters konden die buitengewoon doordringende stank niet verdragen; zij werden neergehouwen. Ook andere artsen werden zonder mededogen gedood, toen bleek dat het hele lichaam opgezwollen was en elke hoop op herstel vervlogen; zij konden er niets meer aan doen.

¹⁰ Dat was Galerius volgens Lactantius (F); deze zin tot en met het Bijbelcitaat is uit een vroegere editie in sommige handschriften ingevoegd

8.17 De herroeping van het edict door de keizers

1. Toen de keizer met zoveel narigheid te kampen had, begon hij tot zichzelf in te keren en dacht hij terug aan de misdaden die hij vroeger tegen de vromen had durven begaan. Tot zichzelf gekomen, beledigde hij eerst zijn schuld voor de God van alle dingen; daarna riep hij zijn dienaren en gaf bevel dat ze met onmiddellijke ingang de vervolging van de christenen moesten stoppen; door een keizerlijk bevelschrift gaf hij de opdracht om de kerken met spoed te herbouwen; zo konden de christenen hun gewone samenkomsten weer houden en gebeden doen voor het behoud van de keizer.

2. Direct voegde men het woord bij de daad; het keizerlijk edict¹¹ werd overal in de steden opgehangen; zo kon ieder de nu volgende herroeping van het geweld tegen ons lezen:

3. Keizer Caesar Galerius Valerius Maximianus, de niet te overwinnen Augustus, de opperpriester, de Overwinnaar van de Germanen, Overwinnaar van Egypte, Overwinnaar van Thebe, vijfvoudig Overwinnaar van Sarmatië, tweevoudig Overwinnaar der Perzen, zes keer Overwinnaar van de Carpiërs, Overwinnaar van de Armeniërs, Overwinnaar van de Meden, Overwinnaar van de Adiabeners, twintigvoudig Volkstribuun, negentien keer Keizer, acht maal Consul, Vader des Vaderlands, Proconsul, en

4. keizer Caesar Flavius Valerius Constantinus, de Vrome, de Voorspoedige, de niet te overwinnen Augustus, de opperpriester, Volkstribuun, vijfvoudig Keizer, Consul, Vader des Vaderlands, Proconsul, en

5. keizer Caesar Valerius Licinianus Licinius de Vrome, de Voorspoedige, de niet te overwinnen Augustus, de opperpriester, viervoudig Volkstribuun, drievoudig Keizer, Consul, Vader des Vaderlands, Proconsul, aan de bewoners van hun provincies: gegroet.

6. Naast andere dingen die wij bepaald hebben tot algemeen welzijn en voorspoed van het volk, hebben wij vroeger besloten om alle dingen opnieuw in te richten naar de oude wetten en de publieke orde van de Romeinen. Wij hadden ook het voornemen om ervoor te zorgen dat de christenen weer zouden komen tot verstandige ideeën; want zij hadden de godsdienst van hun vaders laten varen.

7. Om de een of andere oorzaak heeft hen een zodanige eigenwijsheid bevangen, dat zij de instellingen van vorige generaties en de regels die hun voorouders wellicht hebben ingevoerd niet meer willen volgen; maar op eigen houtje maakten zij, ieder voor zich, nieuwe wetten voor zichzelf ze gingen die navolgen en hielden verschillende bijeenkomsten in diverse plaatsen.

8. Wij hebben dientengevolge een decreet uitgevaardigd opdat ze terug zouden keren tot de gewoonten die hun voorvaders hadden ingesteld; velen van hen kwamen daardoor in groot gevaar; velen waren zodanig in verwarring, dat ze op diverse manieren de dood vonden.

9. We hebben echter gezien dat velen nog aan deze dwaasheid vasthouden; en ook, dat zij aan de ene kant de hemelse goden geen gepaste eer bewijzen, terwijl ze aan de andere kant de God van de christenen niet kunnen vereren; daarom hebben wij, gelet op onze menslievendheid en onze vaste en voortdurende gewoonte om alle mensen vergiffenis te schenken, in goedgunstigheid gemeend onze vergevingsgezindheid ook in deze kwestie te moeten laten blijken. Het is weer toegestaan om christen te

¹¹ Dit zogeheten tolerantie-edict dateert van 30 april 311 (F)

zijn; zij mogen de gebouwen waarin zij gewoonlijk bijeenkwamen weer herstellen, op voorwaarde dat zij niets ondernemen tegen de gevestigde orde. Wij zullen in een ander schrijven aan de rechters meedelen, waaraan zij zich hebben te houden.

10. Vanwege deze onze beslissing zijn de christenen verplicht hun God aan te roepen voor ons welzijn, alsook voor het welzijn van het volk en van henzelf. Dat is nodig, opdat de samenleving in alle opzichten gezond zal blijven en opdat zij een veilig bestaan mogen hebben in hun eigen woonplaatsen.

Het edict was geschreven in de taal van de Romeinen; ik heb het zo goed mogelijk uit het Latijn in het Grieks vertaald; dan heeft het de inhoud als boven weergegeven. Het is nu de tijd om nader te bezien wat er verder gebeurde.

8.18 Aanhangsel bij boek acht.¹²

1. De maker van het bovenstaande edict werd spoedig na deze bekendmaking van zijn pijnen verlost, toen zijn leven eindigde. Men zegt dat hij de voornaamste oorzaak van de ellendige vervolging was; lang voor de andere keizers hem daarin volgden, was hij al begonnen om met geweld allereerst de leden van zijn hofhouding om te turnen; hetzelfde deed hij met de christenen in de legers; sommigen ontnam hij hun militaire rang, anderen beledigde hij op een ronduit onbeschofte manier; sommigen bedreigde hij zelfs met de dood; tenslotte wist hij zijn medekeizers zo ver te krijgen dat ze akkoord gingen met een vervolging van alle christenen. Ik dacht dat het niet goed zou zijn om aan de dood van deze keizers stilzwijgend voorbij te gaan.

2. Vier keizers hadden de opperheerschappij onder elkaar verdeeld; degenen die het meest op jaren waren gekomen en de meeste eer behaald hadden, [Diocletianus en Maximianus,] deden afstand van de regering, bijna twee jaar na het begin van de vervolging, zoals ik al heb beschreven; ze brachten hun laatste dagen teruggetrokken door op de wijze van een gewoon burgermens; hun levenseinde was als volgt.

3. De ene keizer, [Diocletianus,] was ouder en meer geëerd dan de anderen; hij kreeg tenslotte een langdurige en slopende ziekte, die tot de dood leidde. Degenen die in waardigheid net onder hem stond, [Maximianus,] beëindigde zijn eigen leven door wurging, hij kwam daarmee om op de manier die demonische voorspellers hadden aangegeven; dat kwam vanwege de talloze wreedheden die hij begaan had.

4. Van de beide andere keizers na hen bezette Galerius de laatste plaats; hij was degene die de hele vervolging had aangesticht, zoals ik al heb vermeld; hij onderging het lijden dat ik eerder reeds beschreven heb. De keizer, die net boven hem stond, was Constantius, de meest minzame en vriendelijke; gedurende zijn hele regeringsperiode gedroeg hij op een manier, die in gepaste overeenstemming was met de keizerlijke waardigheid; hij betoonde zich een zeer hulpvaardig en welwillend vorst tegenover iedereen; bovendien deed hij niet mee met de strijd tegen ons, maar beschermde de onschuldige vromen die onder zijn heerschappij vielen en bewaarde hen voor bedreiging. Hij liet de kerkgebouwen niet afbreken en bedacht niets dat tegen ons gericht was. Hij stierf tenslotte na een werkelijk gelukkig en zeer gezegend leven; hij was de enige, die nog aan het einde van zijn rustige en roemrijke regering de heerschappij bij zijn dood kon overdragen aan zijn wettige zoon Constantinus, zijn opvolger; deze laatste was in alle opzichten een uitzonderlijk vorst door zijn bezonnenheid en vroomheid.

¹² Het volgende stuk is een ouder gedeelte, dat verwijderd is uit de definitieve versie van Eusebius; het wordt wel in drie kwart van de handschriften overgeleverd (W)

5. Direct daarna werd hij door de legers uitgeroepen tot opperkeizer en Augustus; met betrekking tot onze leer besloot hij net zo'n vrome ijver te betrachten als zijn vader.

Dit dan was het levenseinde van de vier keizers, over wie ik eerder al schreef, zoals het zich voltrok in de voortgaande tijden.

Degene, die als laatste van hen overbleef, was Galerius, de man over wie ik het even hiervoor had; hij was het ook, die samen met degenen die later met hem de heerschappij zouden uitoefenen, het eerder vermelde decreet uitvaardigde, zodat iedereen de daarin begrepen bekentenis uit het geschrevene duidelijk en helder kon te weten komen.

Einde van het achtste boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Negende boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphylus

9.1 De schijnbare verzachting van de vervolging

1. Het keizerlijk bevel was dus herroepen; dat werd overal bekend gemaakt, in alle plaatsen in Klein-Azië en de provincies daar in de buurt; op deze wijze werd het edict alom gepubliceerd. Maar *Maximinus, de tiran van het oosten*, ging er op zijn eigen manier mee om; hij was immers de meest goddeloze mens die er rondliep, zeer vijandig gezind tegen de godsdienst die alleen de God van alle dingen erkent; hij was niet erg blij met de zaken die in het edict geschreven waren; integendeel, in plaats van de brief rond te sturen gaf hij de regeerders die onder hem stonden mondelinge bevelen om de oorlog tegen ons te verzachten. Maximinus had immers niet voldoende macht om zich rechtstreeks te verzetten tegen de mening van degenen die boven hem stonden; maar hij was niet van plan om het besluit van zijn superieuren openlijk bekend te maken; daarom legde hij de brief naast zich neer, zodat deze niet openlijk zichtbaar werd in de gebieden waarover hij de scepter zwaaide; daarom bedacht hij het bericht alleen mondeling door te geven, *zonder aan zijn stadhouders te schrijven, dat de vervolging tegen ons verzacht moest worden*. De stadhouders gaven deze opdracht per brief aan elkaar door.

2. Zo deed ook Sabinus; hij bekleedde de hoogste positie onder de heersers in de provincies; deze Excellentie gaf het besluit van de keizer door aan de verschillende stadhouders in de provincies in een Latijnse brief, waarvan de vertaling als volgt luidt:

3. Met de grootste volharding en toegewijde ernst hebben hunne goddelijke Majesteiten, onze opperheersers en meest verheven keizers, tot nu toe steeds richting gegeven aan het denken van alle mensen; ze wilden dat iedereen in leven en gedrag zich zou laten leiden door de principes van de heilige en juiste levensweg; daarom vonden ze dat ook die mensen, die er andere praktijken op na meenden te moeten houden dan de Romeinen, toch de onsterfelijke goden op gepaste wijze moesten vereren.

4. Maar sommige van die mensen waren zeer hardnekkig en hun vaste besluit in dit opzicht was niet te wijzigen. Dat ging zover dat ze zich door een verstandig gesprek over het keizerlijk bevel niet van hun eigen bedoelingen lieten afbrengen; zelfs werden ze door de dreigende straffen niet afgeschrikt.

5. Zo gebeurde het dat velen gevaar liepen vanwege dergelijke praktijken in de grootste moeilijkheden te komen; daarom hebben hunne goddelijke Majesteiten, onze opperheersers en meest verheven keizer, besloten de mensen niet langer dit risico te laten lopen; want de goddelijke Majesteit oordeelde, dat het niet bij haar eigen bedoeling past om mensen vanwege zo'n kwestie in zo'n groot gevaar te brengen; daarom heeft zijne Majesteit mij, zijn toegewijde dienaar opgedragen om aan uw scherpzinnigheid van geest het volgende schriftelijk mee te delen: als iemand van de christenen gevonden wordt tijdens het praktiseren van de godsdienstige plechtigheden van dat soort mensen, moet u hem beschermen tegen problemen en gevaren, die hij zou kunnen tegenkomen; u moet niet langer denken, dat zo iemand op grond van een dergelijke beschuldiging nog strafwaardig is; want het is nu, na zo'n lange tijd, wel duidelijk geworden dat men die christenen op geen enkele wijze kan overtuigen om hun antihouding te laten varen.

6. Het is bijgevolg de taak van uw waakzaamheid om dit aan alle bestuurders, magistraten en leiders van de diverse stadsdistricten te schrijven; want ze moeten

beseffen dat het niet meer toegestaan is om verder te gaan met hun acties dan wat in deze brief geschreven is.

7. De provinciale bestuurders onderzochten eerst of het aan hen geschrevene op waarheid berustte; toen ze zich daarvan vergewist hadden, schreven zij op hun beurt aan de bestuurders, magistraten en leiders van de landelijke districten om duidelijk te maken wat het besluit van de keizer was. En ze schreven dat niet alleen, maar lieten het veeleer ook in daden tot uitdrukking komen; om het keizerlijk bevel tot uitvoering te brengen lieten ze de mensen, die ze vanwege het belijden van God geboeid en gekerkerd hadden, los en stelden hen in vrijheid; degenen, die voor straf in de mijnen tewerkgesteld waren, lieten ze gaan. Ze dachten dus, ten onrechte, dat dit de werkelijke bedoeling van de keizer was; maar daarin vergisten ze zich.

8. Toen men zo deze dingen ten uitvoer bracht, leek er een plotselinge lichtstraal te gaan schijnen in de nachtelijke duisternis van die dagen; men zag in elke stad de gemeenten bijeenkomen; volle samenkomsten werden gehouden; op de gebruikelijke wijze werden de diensten weer geleid. De ongelovige heidenen waren geheel verbluft zich verbazend over het wonder van zo'n verandering, riepen ze uit: *Groot en waarachtig is de God van de christenen.*

9. Onder onze broeders konden zij, die gelovig en dapper de vervolgingsstrijd hadden doorstaan, zich opnieuw met vrijmoedigheid bewegen te midden van allen. Maar wie in het geloof verzwakt was en in de ziel verkild, probeerde hoopvol genezing voor zich te vinden; ze keerden zich tot de standvastig gebleven broeders met de vraag om hen de rechterhand van behoud toe te steken; en ze wendden zich smekend tot God om hen genadig te zijn.

10. Toen werden ook al die kloeke strijders voor de godsdienst bevrijd van de ontberingen die ze bij de arbeid in de mijnen te lijden hadden; iedereen mocht naar eigen huis terug. Gelukkig en blij trokken ze door alle steden, vol onuitsprekelijke vreugde en met een vrijmoedigheid, die met geen woorden te beschrijven was.

Hele massa's mensen trokken zo voort, midden op heirbanen en dwars over markpleinen, onder het zingen van lofliederen en psalmen ter ere van God. Nog maar kort tevoren waren diezelfde mensen ongenadig gestraft en geboeid uit hun vaderland weggesleept maar nu zag je ze met opgewekte en vrolijke gezichten naar eigen huis en haard terugkeren; zelfs de mensen die ons vroeger wel hadden willen vermoorden, feliciteerden ons met wat er gebeurde, toen ze dit verwonderlijk en geheel onverwachte feit aanschouwden.

9.2 Het vervolg: de ommekeer ten kwade

Maar dit alles te verdragen was teveel voor de tiran die het edele haatte en het goede belaagde; hij, van wie ik al zei dat hij de opperheerser in de oostelijke delen van het rijk was, hield de nieuwe gang van zaken nog geen zes maanden uit. Op alle mogelijke manieren beraamde hij plannen om de vrede te verstoren; eerst begon hij, onder een of ander voorwendsel, ons te verhinderen om op de begraafplaatsen bijeen te komen. Toen haalde hij de volgende streek uit: hij liet met behulp van een paar boosaardige lieden zogenaamd een gezantschap naar hemzelf toekomen, gericht tegen ons; hij had zelf de burgers van Antiochië laten ophitsen om te komen verzoeken, dat er nooit meer een christen zou wonen in hun landstreek; ze deden net alsof ze daarmee de grootste gunst van hem verlangden; en ze vonden dat anderen maar moesten worden overgehaald om hetzelfde verzoek te doen. Ene Theotecnus, afkomstig uit Antiochië zelf, was de aanstichter van dit alles; het was een akelig mens, een bedrieger en booswicht, die tegengesteld handelde aan de betekenis van zijn naam'.

Het schijnt, dat hij een belangrijk financieel ambtenaar in die stad was.

9.3 De oprichting van het nieuwe standbeeld in Antiochië

Zo begin deze figuur Theotecnus op krachtige wijze tegen ons te strijden hij droeg er op zijn manier zorg voor dat onze broeders als onzalige dieven uit hun schuilplaatsen verjaagd werden; hij verzon diverse beschuldigingen en fabriceerde allerhande laster tegen ons; zo werd hij de doodsoorzaak van zeer velen. Tenslotte liet hij een standbeeld inrichten van Jupiter Filius, uiteraard met de nodige komedie en magische rituelen. Hij bedacht voor die gelegenheid allerlei heilloze inwijdingsriten, voerde onheilspellende ceremoniën uit en verzon vervloekte heiligingriten; tenslotte vertoonde hij zijn quasi-wonderen zelfs aan de keizer, dankbaar gebruikt makend van schijnbare orakeltaal. Deze vleierei beviel de keizer wel; en zo slaagde Theotecnus erin om de demon tegen de christenen op te stoken; hij deed dat door te zeggen dat zijn god de christenen vijandig gezind was en dus opdracht gaf om ze te verdrijven, en ze over de grenzen van de stad en het omliggende land weg te jagen.

9.4 Verzoekschriften van het volk tegen ons

1. Toen deze Theotecnus aldus het voortouw in deze zaken had genomen, bleek hij zo goed in zijn opzet te slagen, dat ook alle andere ambtenaren in de steden, die onder dezelfde heerschappij vielen, snel een gelijksoortig verzoek deden uitgaan. De stadhouders in de provincies hadden samen wel gezien, dat zoiets de keizer wel aangenaam was; en ze fluisterden hun onderhorigen in om hetzelfde te doen.

2. De tiran was zeer ingenomen met deze verzoeken; hij willigde ze via retourbrieven dan ook gaarne in; en zo ontvlamde de vervolging tegen ons weer opnieuw. In alle steden werden dan ook priesters aangesteld om de afgodsbeelden te vereren; Maximinus zelf stelde boven hen wel opperpriesters aan; dat waren natuurlijk de topambtenaren die zich in het openbare leven het meeste hadden onderscheiden en faam hadden verworven op de verschillende posten die ze vervuld hadden. Deze mensen werden uiteraard gedrongen door vurige ijver met betrekking tot de godsdienstige plechtigheden, die ze moesten vervullen.

3. Kortom, de misplaatste demonenverering van de keizer inspireerde alle mensen, die onder hem heersten, en hun ondergeschikten, om tot zijn genoegen allerlei dingen tegen ons te ondernemen; ze meenden dat het de grootste gunst jegens hem was om, in ruil voor wat ze van hem aan voordelen dachten te verkrijgen, moorddadig gedrag tegen ons te vertonen; en daarom beraamden ze steeds weer nieuwe kwaadaardigheden tegen ons.

9.5 De valse verslagen

1. Ze zetten ook valse verslagen van Pilatus en onze Heiland in elkaar; die stonden vol met allerhande godslasteringen tegen Christus; met welnemen van de keizer stuurden ze die overal rond in het gedeelte van het rijk, dat onder zijn toezicht stond; tegelijkertijd zonden ze de schriftelijke opdracht mee dat die zogenaamde Verslagen aan iedereen bekend gemaakt moesten worden, overal in de landelijke en stedelijke gebieden; ook moesten ze aan de leerkrachten gegeven worden om ze door de kinderen te laten bestuderen in plaats van de gewone vakken; de leerlingen moesten ze dan ook uit het hoofd leren.

2. Toen men bezig was dit uit te voeren, haalde een ander, een bevelhebber in de rang van wat de Romeinen Dux noemen, het volgende uit in Damascus in Fenicië; hij liet een paar beruchte vrouwen van de markt oppakken en dwong ze, onder dreiging dat hij ze zou laten folteren, om een schriftelijk verklaring af te leggen; in die verklaring beweerden ze dat ze voorheen christenen geweest waren en daardoor goed op de hoogte van de misdadige activiteiten, die de christenen zogenaamd bedreven; ze zeiden dat de christenen juist in hun kerken allerlei losbandige dingen deden. En zo liet die bevelhebber hen nog allerlei andere lasterpraat uitslaan, die hij tegen onze leer gezegd wilde hebben. Deze verklaringen liet hij in een 'verslag' opnemen en maakte het aan de keizer bekend; deze gaf dadelijk bevel om het geschrift in elke plaats en stad openlijk bekend te maken.

9.6 De mensen, die in deze tijd het martelaarschap ondergingen

1. De bevelhebber, die ik in het voorgaande noemde, sloeg echter niet lang daarna de hand aan zichzelf en kreeg zo de verdiende straf voor zijn boosaardigheid.

Inmiddels begon men weer ons te verbannen en aan zware vervolgingen bloot te stellen; de provinciale stadhouders boden ons wederom verschrikkelijke weerstand; het gevolg was, dat sommige bijzonder bekwame uitleggers van het woord van God opgepakt werden en onverbiddelijk de doodstraf ontvingen.

In Emisa, een stad in Fenicië, beleden drie van hen, dat ze christenen waren; ze werden als voedsel voor de wilde dieren geworpen. Eén van hen was **Silvanus**, een hoogbejaarde bisschop, die veertig jaar het kerkelijk dienstwerk had vervuld.

2. In deze tijd werd ook **Petrus** zonder enige beschuldiging plotseling opgepakt; hij was de alom geëerbiedigde leider van de Alexandrijnse parochies, een schitterend voorbeeld van een bisschop wegens zijn uitnemende levenswandel en zijn ijverig onderzoek van de heilige Schrift. Geheel onverwachts werd hij na zijn arrestatie zonder reden, maar zogenaamd op Maximinus' bevel, onthoofd. Vele andere bisschoppen in Egypte hadden dezelfde straf als hij te ondergaan.

3. Ook Lucianus kreeg daarmee te maken, een voortreffelijk man in alle opzichten, beheerst in zijn levenswijze en zeer vertrouwd met de theologische wetenschappen; hij was ouderling in de gemeente van Antiochië. Na zijn arrestatie werd hij naar de stad Nicomedia gebracht, waar toen juist de keizer verbleef; in tegenwoordigheid van de vorst kon Lucianus een toespraak houden om te verdedigen welke leer hij voorstond; daarna werd hij gevangen gezet en ter dood gebracht.

4. Al dergelijke dingen werden in korte tijd door Maximinus, die hater van het goede, tegen ons ondernomen, zodat het wel leek of de vervolging, die hij nu tegen ons op touw zette, nog veel zwaarder was dan de vorige.

9.7 De maatregelen die tegen ons werden uitgevaardigd en wat er op de pilaren bevestigd werd

1. Wat vroeger nooit vertoond was, gebeurde nu. Besluiten van stadsregeringen tegen ons en keizerlijke reacties daarop werden gegraveerd op bronzen zuilen en rechtop neergezet, zomaar midden in de steden. De kinderen op school hadden de hele dag de namen van Jezus en Pilatus in de mond, en ook die beledigende fantasieën, die ze de *Verslagen* noemden.

2. Het lijkt me noodzakelijk om hier het geschrift van Maximinus weer te geven, dat op de zuilen was aangebracht; dan kan het tenminste duidelijk worden hoe die grootsprekende en hoogmoedige zelfingenomenheid van deze man voortkwam uit zijn

haat tegen God; maar tegelijkertijd zullen we zien hoe de haat tegen het kwaad, dat de goddelozen doen, altijd waakzaam is en voortkomt uit het heilig recht, dat de boosaardige op de hielen zit; want daardoor aangezet heeft Maximinus kort daarna precies het tegenovergestelde met betrekking tot ons besloten; ook dat maakte hij bekend door middel van geschreven wetten.

3. Afschrift van de vertaling van Maximinus' antwoord op de besluiten tegen ons, zoals op een zuil in Tyrus te zien was.

"De zwakke overmoed van de menselijke geest heeft nu tenslotte gezegevierd; allerlei wazige dwalingen zijn afgeschud, de mist is opgeklaard; afgedaan heeft nu wat voorheen de zinnen verblindde van de mensen die eigenlijk meer ongelukkig dan goddeloos waren; weg is de rampzalige duisternis die hen in de greep van onwetendheid gevangen hield; hierdoor werden wij ertoe gebracht om te erkennen dat de menselijke geest bestuurd wordt en krachtig in stand gehouden door de goedwillende voorzienigheid van de onsterfelijke goden.

4. Het is nauwelijks in woorden uit te drukken, hoe welgevallig dit feit ons was, hoe welkom, hoe aangenaam; want u hebt daarmee een schitterend bewijs van uw godlievende gezindheid. Iedereen kon trouwens ook vroeger al weten hoe opmerkzaam en eerbiedig u was jegens de onsterfelijke goden; en inderdaad, het geloof in de goden betuigt men niet met loze en lege woorden, maar met een voortdurend en opmerkelijk betoon van bijzondere daden.

5. Moge uw stad daarom terecht de tempel en woonplaats van de onsterfelijke goden genoemd worden; want uit vele voorbeelden is het klaarblijkelijk dat uw stad door het verblijf van de hemelgoden daar een periode van bloei doormaakt.

6. Zie toch, uw stad heeft immers haar eigen belangen veronachtzaamd en de vroegere verzoeken voor haar eigen welzijn voor gezien gehouden, toen zij merkte dat *de aanhangers van die vervloekte dwaasheid* zich weer begonnen te roeren; het leek wel op een vuur, dat onopgestookt schijnt na te smeulen, tot het opeens met grote vlammen weer oplaait en een vurige gloed verspreidt; uw stad heeft toen direct en zonder te talmen toevlucht gezocht bij onze godsdienst, als bij die moederstad van alle godvruchtigheden; en zij heeft daar om genezing en bijstand verzocht.

7. Het is duidelijk dat de goden deze heilzame gezindheid hebben toegedeeld vanwege uw geloof, dat hoort bij uw vroomheid. Daarom heeft hij, de allerhoogste en machtige Zeus, de leider van uw schitterende stad, de beschermer van uw voorvaderlijke goden, en van uw vrouwen en kinderen, van uw huis en haard, tegen allerlei vernietigend verderf, uw zielen geïnspireerd om dit heilzame wilsbesluit te nemen; hij heeft er getoond en verhelderd hoe uitnemend, hoe schoon en hoe heilzaam het is om met gepaste eerbied te naderen tot de verering en heilige rituelen van de onsterfelijke goden.

8. Je kunt toch geen mens vinden, die zo weinig verstand heeft of van zijn zinnen beroofd is, dat hij niet zou opmerken, waar de goden in hun welwillendheid allemaal voor zorgen:

de aarde heeft het zaad dat eraan werd toevertrouwd niet geweigerd; en de hoop en verwachting van de landslieden zijn niet ijdel gebleken;

er is geen onzalige en niet te verhinderen oorlog op aarde voorgekomen;

en de atmosfeer van de hemel was niet zo bedorven, dat er lichamen ter dood toe verpest werden;

de zee is niet tot een gevaarlijke golfhoogte opgezweept door de woedende vlagen van tomeloze winden;

er is geen verderfelijke ramp gebeurd als gevolg van het losbarsten van onver-

wachte stormen in hun allesvernietigende kracht; ook is de aarde, de moeder die ons allen voedt, niet ten onder gegaan door verschrikkelijke bevingen, die uit haar diepste holten komen; en de bergen die erop liggen zijn niet in de open kaken van een uiteenscheurende afgrond verzonken.

Toch weet iedereen, dat zulke verschrikkelijke rampen, en zelfs nog ergere, vroeger voorgekomen zijn.

9. Dat gebeurde allemaal pas als gevolg van die loze dwaasheid van die snode lieden; dat was, toen de schadelijke dwaling hun zielen steeds meer overweldigde en, zou men bijna zeggen, de hele wereld met schaamteloosheden wist te vervullen.

10. *Even daarna voegt hij nog het volgende toe:*

Laat ze maar gaan kijken naar de prachtige wijd uitgestrekte velden, waar het gewas bloeit en heen en weer wiegt met volle aren; laat ze kijken naar de weilanden, die door de goede regens schitteren van planten en bloemen; laten ze de weersgesteldheid opmerken, die een behaaglijk en mild klimaat schept.

11. Laten allen zich voorts verheugen, omdat de almachtige en zeer strenge Ares¹³ gunstig gestemd is door onze vroomheid, onze heilige rituelen, ons eerbetoon; daardoor kan ieder nu genieten van volle vrede en aangename rust; laat ze maar vervuld zijn van diepe vreugde; laten vooral die mensen heel blij zijn, die geholpen zijn om aan die verblindende vergissing en dwaalweg te ontkomen en daardoor weer hun gezond verstand en juist begrip herwonnen hebben; want zij zijn als het ware bewaard voor een onverwachts opstekende storm of een ernstige ziekte en mogen voortaan de heerlijke vruchten plukken van een aangenaam leven.

12. Als er toch nog mensen zijn die in hun vervloekte dwaasheid volharden, moeten ze maar uit uw stad en de omgeving verdreven worden, zoals u gevraagd hebt; laat ze maar heel ver weggestuurd worden. Want zo'n vervolg past het beste bij uw in dit opzicht zo lofwaardige ijver; dan wordt uw stad tenminste vrijgemaakt van alle bezoedeling en goddeloosheid; dan kan zij zich weer met gepaste eerbied houden aan de heilige rituelen van de onsterfelijke goden, zoals het van nature bij uw stad is ingeworteld.

13. U moet wel weten, hoe goed uw verzoek inzake deze kwestie bij ons gevallen is; nog afgezien van uw besluit en uw verzoek, gunnen wij met onze zeer bereidwillige en goedwillende ziel uit eigen keuze het u ook om iets moois te vragen; u, die zo vroom bent, mag als tegenprestatie voor uw godlievende gezindheid een geschenk vragen, zo groot als u maar wilt.

74. Verwaardig u om dit te doen en uw cadeau te ontvangen; zonder enig uitstel zult u het gevraagde krijgen. Wat aan uw stad geschonken wordt zal in alle eeuwigheid een getuigenis zijn van de toegewijde vroomheid jegens de onsterfelijke goden; ook zal het een blijvend teken zijn van het feit, dat u vanwege onze goedwillendheid waardige beloningen hebt ontvangen voor uw keuze van deze levenshouding; en uw kinderen en nageslacht zullen daarop gewezen worden."

15. Dit edict tegen ons werd in elke provincie op de zuilen aangebracht; het ontnam ons alle hoop, menselijkerwijs gesproken, op een goede ontwikkeling, in overeenstemming met het goddelijk Woord, *dat als het mogelijk was zelfs de uitverkorenen geërgerd zouden worden* (vergelijk Mat. 24.24).

16. Maar toch! Hoewel enige positieve verwachting bij de meesten al weggevallen

¹³ De oorlogsgod, soms vertaald met het Latijnse Mars; veel handschriften hebben de waarschijnlijk corrupte lezing 'aeros'= lucht, vergelijk Schwartz

was, en toen de mensen die het tegen ons uitgevaardigde geschrift moesten bezorgen in sommige streken nog onderweg waren, toen heeft plotseling God, de Beschermmer van Zijn eigen gemeente, de mond van de tiran, die tegen ons zo hoogmoedig aan het opscheppen was, gesnoerd, en getoond dat Hij onze hemelse Medestrijder was.

9.8 Wat er hierna gebeurde: hongersnood, pestilentie en oorlog

1. In het winterseizoen, als normaal de buien en de regens vallen, bleef de gebruikelijke hoeveelheid neerslag uit. Er kwam onverwachts een hongersnood, die zwaar op de mensen drukte; toen verscheen de pestilentie. Daarna stak een andere ziekte de kop op; het ging om een kwaadaardige verzwering, die vanwege de vurige puisten ook wel de '[zwarte] kool' genoemd werd. Die ziekte kroop over het hele lichaam en bracht de patiënten ernstig in gevaar. De zweren kwamen vooral veel voor rond de ogen; grote aantallen mannen, vrouwen en kinderen verloren daardoor hun gezichtsvermogen.

2. Bij deze rampen kreeg de tiran ook nog te maken met een oorlog tegen de Armeniërs. Vanaf oude tijden waren deze mensen vrienden en medestrijders van de Romeinen geweest; maar omdat ze christenen waren en de verering van de Godheid heel belangrijk vonden, kwamen ze met de tiran in conflict; want hij, die godhater, probeerde dat volk te dwingen om aan de afgoden en demonen te offeren; zo maakte hij hen tot vijanden in plaats van vrienden en in plaats van bondgenoten tot tegenstanders.

3. Al deze moeilijkheden ontstonden plotseling en terzelfder tijd; zo werd de tiran voor zijn opschepperij en zijn overmoedige houding tegen de Godheid gestraft. Want in zijn grote ijver voor de afgoden en door zijn aanval op ons had hij gesnoefd, dat er in zijn tijd geen hongersnood, noch pestilentie of oorlog zouden voorkomen. Maar nu kwamen die dingen opeens wel en ook nog tegelijkertijd; het waren de voorboden van zijn eigen ondergang.

4. Samen met zijn legers werd de tiran in de oorlog tegen de Armeniërs verslagen. En wat er nog over was van de stadsbevolking, die onder zijn bewind stond, werd verschrikkelijk geteisterd door hongersnood en pestilentie; het liep zo hoog, dat een enkele maat tarwe voor 2500 Attische drachmen verkocht werd.

5. Duizenden mensen stierven in de steden, maar meer nog op het platteland en in de dorpen; de registers die vroeger zoveel namen van boeren bevatten, waren vrijwel helemaal leeg; bijna de hele bevolking op het platteland werd in één klap weggevaagd door gebrek aan voedsel en door de pestachtige ziekte.

6. Sommigen wilden maar al te graag hun meest kostbare goederen verkopen aan anderen die nog wat voorraad hadden; zo werd het kleinste beetje voedsel duur verkocht. Anderen hadden na een poosje al hun bezittingen verkocht en vervielen tot een staat van volkomen gebrek. Er waren mensen die zelfs kleine resten dierenvoedsel op- kauwden; anderen aten zonder uit te kijken schadelijke planten op en schaadden daardoor hun lichamelijke toestand zodanig, dat zij kwamen te sterven.

7. Er waren vrouwen van hoge komaf in de steden, die door zo'n grote nood gedreven werden, dat zij alle schaamtegevoelens opzij zetten en op de markt gingen bedelen; de tekenen van hun vroegere levenswijze als vrije vrouw waren alleen nog zichtbaar in hun beschaamde blik en sierlijke kleding.

8. Sommigen teerden weg, tot ze louter dode geraamten leken; ze slingerden heen en weer, worstelend met de dood; glibberden van links naar rechts, omdat ze zo zeer verzwakt waren dat ze nauwelijks meer konden staan; dan vielen ze midden op straat neer en bleven daar plat voorover liggen; het enige wat ze nog konden doen was aan

iemand om een stukje brood smeken; terwijl hun leven afliep gebruikten ze hun laatste ademtocht om uit te roepen: Honger!. Ze hadden niet meer kracht dan alleen voor het uiten van deze zo zeer smartelijke kreet.

9. Er waren mensen die behoorlijk bemiddeld leken te zijn; eerst waren ze verbluft over de menigte die aan het bedelen was en gaven ze heel wat weg; maar later neigden ze ertoe om een harde en onverbiddelijke houding aan te nemen, omdat ze verwachtten spoedig hetzelfde lot te ondergaan als de bedelaars. En zo gebeurde het, dat midden op de brede markten en nauwe straten dagenlang dode en naakte lichamen lagen; dat leverde de toeschouwers een hoogst jammerlijke aanblik op.

10. Sommige lichamen werden als voedsel voor de honden gebruikt; om die reden begonnen de overlevenden de honden te doden; anders zouden die misschien dol worden en de mensen gaan verslinden.

11. Inmiddels eiste de pestilentie een hoge tol, in elk huis, in elk gezin; dat gold vooral voor diegenen, die nog zoveel voedsel voorradig hadden dat ze niet door de hongersnood getroffen konden worden. Zo stierven vele rijken, bestuurders en leiders en talloze ambtenaren; het leek wel of dezen met opzet door de honger aan de pestilentie werden overgelaten; ze kregen een bitter en snel aflopend einde.

Overall was het vol van weklachten; in de stegen, op de marktplaatsen en grote wegen, was niets anders te zien dan lijkstoeten met de mensen, die zoals gebruikelijk rouwmuziek op de fluiten speelden en misbaar maakten.

12. De dood hield zo een vernietigende veldslag met slechts de twee genoemde wapens, honger en pest; hele families werden in korte tijd afgemaaid, zodat je soms twee of drie dode lichamen in één uitvaart zag wegbrengen.

13. Dat was dan de beloning voor de opschepperij van Maximinus en van de edicten die in de steden tegen ons waren uitgevaardigd. En juist toen werden de tekenen van de zorg en vroomheid, die de christenen in alle opzichten betoonden, duidelijk en voor alle heidenen zichtbaar.

14. Want onder zulke ellendige toestanden waren zij de enigen die metterdaad nog medelijden en menslievendheid lieten zien. Ze gingen de hele dag door met hun arbeid; sommigen bewezen de laatste eer aan de doden en begroeven hen; want er waren talloze doden waarvoor niemand meer zorgde. Anderen brachten hele menigten in de hele stad bij elkaar, die door de honger uitgeteerd waren, en deelden op die plaats brood uit aan allen.

Die daden werden onder alle mensen geroemd; men ging de God van de christenen verheerlijken; ze werden wel door de feiten gedwongen om te erkennen dat deze mensen de enigen waren, die door hun daden lieten zien dat zij echt vroom en godsdienstig waren.

15. Door deze dingen zo te laten voortgaan betoonde God de grote hemelse beschermer van de christenen te zijn; weliswaar toonde Hij in deze rampen Zijn toom en verontwaardiging aan alle mensen wegens de misdaden die ze ons zo buitensporig hadden aangedaan. Maar Hij gaf ons ook telkens de weldadige en heerlijke uitstraling van Zijn voorzienigheid over ons te ervaren; juist in de diepste duisternis liet Hij op wonderbaarlijke wijze het licht van Zijn vrede over ons stralen; en Hij maakte het voor allen duidelijk, dat God Zelf altijd de Opziener was over de dingen die ons overkwamen; soms straft Hij zijn volk wel en bezoekt het op Zijn tijd met verschillende oordelen; maar als Hij hen voldoende gekastijd heeft, laat Hij weer zien dat Hij genadig en barmhartig is voor hen die op Hem hun hoop stellen.

9.9 De dood van de tirannen; wat ze voor hun einde zeiden

1. Ik heb al vermeld, dat Constantinus een keizer was, die ook zoon was van een keizer; een vrome zoon, geboren uit een zeer vrome en verstandige vader; God als de Opperkoning, de God van alle dingen en de Heiland had hem opgewekt tot een echte oorlog tegen de beide zeer goddeloze tirannen Maxentius en Maximinus; Maxentius werd te Rome op wonderbaarlijke wijze ten val gebracht door Constantinus, die God als Medestrijder hadt.

De tiran van het oosten, Maximinus, leefde niet veel langer meer dan zijn soortgenoot; hij kreeg een zeer oneervolle dood, door de hand van Licinius, die toen nog niet gek was geworden.

2. Constantinus was nummer één in waardigheid en keizerlijke status; hij kreeg medelijden met de mensen die in Rome verdrukt werden onder de hand van de tiran; hij riep eerst de God van de hemel en Zijn Woord, Jezus Christus, de Heiland van allen, door gebeden aan als zijn Bondgenoot. Toen trok hij met zijn hele leger op om te proberen de voorouderlijke vrijheid aan de Romeinen terug te geven.

3. Maar Maxentius putte meer moed uit tovertrucs dan uit het goede inzicht van zijn onderdanen; hij durfde niet verder uit te trekken dan tot de poorten van de stad; intussen liet hij alle plaatsen, wijken en steden versterken, rond Rome en in de delen van Italië die hij onderworpen had, met grote aantallen soldaten en talloze garnizoenen. Maar keizer Constantinus trok tegen de tiran op, daarbij vertrouwend op goddelijke hulp; hij nam de eerste, tweede en derde linies van de tiran zonder veel moeite; zo trok Constantinus op door het grootste deel van Italië en stond spoedig vlak voor Rome zelf.

4. Maar om te voorkomen dat Constantinus gedwongen zou worden om alleen maar wegens de tiran met de Romeinen oorlog te voeren, leidde God Zelf de tiran, als in ketenen geboeid, weg tot op behoorlijke afstand van de poorten. Daarmee werden opnieuw de wonderdaden die God ook vroeger tegen de goddelozen verrichtte, bevestigd; weliswaar geloven de meesten die geschiedenissen niet, alsof het zou gaan om mythen; maar de gelovigen beschouwen ze als betrouwbaar geboekstaafd in de heilige Schrift. Nu echter werden de zaken als duidelijk kenbaar gezien, om het simpel te zeggen; want gelovigen en ongelovigen konden de wonderwerken met eigen ogen waarnemen.

5. Ook in de tijd van Mozes en het toen Godvrezend volk der Hebreëën heeft God Farao's strijdwegens en zijn leger in de zee geworpen, de uitgelezen strijders, die als drietallen op één wagen gingen; zij zijn verdrongen in de Rode Zee; *de zee heeft hen bedolven* (verg. Ex. 15:4-5a); zo gebeurde ook nu: Maxentius, en zijn lijfwacht van zwaargewapende soldaten en lansdragers, *zij zijn in de diepten gezonken als een steen* (zie Ex. 14.5b).

Toen Maxentius de rug toekeerde aan de macht van God, die met Constantinus was, en de rivier vóór hem wilde oversteken, werd dat zijn verderf; Maxentius had een weg over de rivier gemaakt door boten als een brug naast elkaar te leggen; maar het werd zijn eigen ondergang.

6. We kunnen daarvan wel zeggen: *Hij heeft een kuil gedolven, en die uitgegraven; maar hij is gevallen in de groeve, (die) hij gemaakt heeft. Zijn moeite zal op zijn hoofd wederkeren, en zijn ongerechtigheid zal op zijn schedel nederdalen* (zie Ps. 7:16-17).

7. Want toen de bootbrug brak, zakte de overgang naar beneden weg; in een ogenblik zonken de boten en de mannen naar de diepte, de zeer goddeloze tiran al eerste, direct gevolgd door de schilddragers die hij bij zich had; in overeenstemming met het

Goddelijk getuigenis: *zij zonken onder als lood in geweldige wateren* (Ex. 15:10c).

8. Net zoals indertijd de mannen van Mozes, die grote dienstknecht van God, zo al niet met woorden, dan toch metterdaad, het loflied aanhieven tegen die goddeloze tiran van vroeger, zo konden ook nu de mensen die van God de overwinning hadden gekregen het uitroepen: *Laten wij de Heere zingen; want Hij is hogelijk verheven. Het paard en zijn ruiter heeft Hij in de zee geworpen. De Heere is mijn Helper en Beschermer, en Hij is mij tot heil geworden* (zie Ex. 15:1b-2a). En ook: *O Heere, wie is als Gij onder de goden, wie is als Gij, verheerlijkt in de heiligen, wonderbaarlijk in lofzangen, doende wonderen?* (zie Ex. 15:11).

9. Met zijn daden hief Constantinus dan ook dergelijke en overeenkomstige gezangen aan toen hij Rome in triomftocht binnenging. Daarmee loofde hij God als Opperheerser en Bewerker van de overwinning. Alle mensen stonden hem op te wachten, met de kleine kinderen en de vrouwen, ook de senatoren en andere hoogwaardigheidsbekleders, ja heel het volk van de Romeinen; ze ontvingen hem als hun bevrijder, hun redder en weldoener; met stralende ogen en heel hun hart zongen ze hen hun zegenwensen toe; ze konden hun vreugde niet op.

10. Maar Constantinus was te zeer bezet met eerbied jegens God die diep in hem geplant was; daarom raakte hij helemaal niet van dat geroep ondersteboven en hij verhief zich niet vanwege de loftuitingen; integendeel, hij was zich er maar al te goed van bewust, hoe God hem had bijgestaan daarom gaf hij direct opdracht om het herinneringsteken aan het lijden van de Heiland aan te brengen in de hand van zijn eigen standbeeld. Toen ze dan ook voor hem een standbeeld hadden opgericht op de drukste plek in Rome, had het beeld het heilsteken in de rechterhand; Constantinus gaf daarna bevel om de volgende inscriptie in de taal van de Romeinen erop aan te brengen:

11. *Door dit heilsteken, het waarachtig toonbeeld van moed, heb ik uw stad gered van het juk van de tiran en haar bevrijd. Daarmee heb ik ook de Senaat en het volk van de Romeinen de vrijheid teruggegeven en hen hersteld in hun oude glorie en luister.*

12. Daarna hebben Constantijn zelf en zijn medekeizer Licinius God erkend als de Oorzaak van al hun welvaren; op dat moment was Licinius' verstand nog niet aangetast door de waanzin die hem later zou bevangen; nu vaardigden beiden, één van hart en zin, definitief een alles omvattende wet uit ten bate van de christenen. Ook zonden ze een verslag van de wonderdaden die God voor hen verricht had naar Maximinus, die nog over het oostelijk deel van het rijk heerste en net deed alsof hij hen vriendelijk gezind was; ze vertelden in het verslag ook over de overwinning die ze op de tiran behaald hadden en deden er de wet zelf bij.

13. Maar Maximinus, een echte tiran, was ontsteld over wat hij nu vernam. Want hij wilde de schijn niet wekken dat hij voor anderen uit de weg ging; aan de andere kant durfde hij niet voorbij te gaan aan wat hem was bevolen, uit vrees voor de heersers die de wet hadden uit doen gaan. Daarom schreef hij een brief over de christenen aan zijn eigen stadhouders, schijnbaar op eigen initiatief, maar feitelijk daartoe genoopt; in de brief was hij tegen zichzelf aan het liegen, omdat hij op gekunstelde wijze zichzelf daden toerekende die hij nooit of te nimmer gedaan had.

Afschrift van de vertaalde brief van tiran Maximinus

1. Jovius Maximinus Augustus aan Sabinus.

“Ik neem aan dat het aan u, Weledelgestrenge, en aan alle mensen duidelijk is wat onze heersers Diocletianus en Maximianus, onze vaders, terecht gedaan hebben;

ze zagen immers dat bijna alle mensen de verering van de goden nalieten en zich voegden bij het volk van de christenen; daarom hebben ze opdracht gegeven om alle mensen, die de verering van deze onsterfelijke goden veronachtzaamden, weer terug te brengen tot de dienst van de goden, door hen openlijk te tuchtigen en straf op te leggen.

2. Maar toen ik door een gelukkige lotsbeschikking voor het eerst naar het oosten kwam, bemerkte ik dat heel wat mensen, die goede diensten aan de samenleving zouden kunnen bewijzen, op grond van voornoemde reden door de rechters buiten het land gezet waren; daarom heb ik ieder van de rechters, geen uitgezonderd, opdracht gegeven om in de toekomst niet meer zo streng tegen de bewoners van de provincie op te treden; ik zei hen deze mensen liever door vriendelijke taal en vermaningen terug te roepen tot de verering van de goden.

3. En zo gebeurde het; de rechters volgden mijn bevel op en handelden overeenkomstig mijn aanwijzingen; het gevolg was dat niemand uit de oostelijke rijksoorden verbannen of mishandeld werd; maar de mensen werden overgehaald om de goden weer te vereren, juist vanwege het feit dat er niets ernstigs tegen hen gebeurde.

4. Een jaar later echter kwam ik te Nicomedia onder gunstige omstandigheden en ik bleef daar enige tijd; er verschenen toen enige burgers uit die stad voor mij met godenbeelden; ze verzochten mij nadrukkelijk ervoor te zorgen dat aan het Christenvolk onder geen voorwaarde werd toegestaan om in hun land te blijven wonen.

5. Het was mij echter duidelijk geworden, dat er vele aanhangers van die godsdienst in deze gebieden woonden; daarom gaf ik hen ten antwoord, dat ik hen weliswaar hartelijk dankte voor hun verzoek, maar opgemerkt had dat niet iedereen dat vroeg; daarom, als sommigen in dat bijgeloof bleven volharden, moest men het zo laten; iedereen moest kunnen kiezen hoe hij wilde leven; en als ze wilden, konden ze de verering van de goden waarnemen,

6. Toch vond ik het noodzakelijk om niet alleen aan de inwoners van de stad Nicomedia, maar ook aan de andere steden een minzaam antwoord te geven; want die hadden ook een dergelijke verzoek tot mij gericht, en wel zeer serieus; ook die hadden er duidelijk om gevraagd, dat er geen enkele christen in de steden zou mogen wonen. Trouwens, de keizers van vroeger hebben dat beginsel ook gehandhaafd; en ook de goden zelf, door wie alle mensen worden gedragen en die het beheer van heel de samenleving ondersteunen, heeft het behaagd, dat ik de inhoud van het verzoek zou bekrachtigen; de mensen hadden dat tenslotte ingediend terwille van de dienst aan hun godheid.

7. Voorheen zijn ook aan u, Toegewijde Dienaar, al heel duidelijke brieven gezonden, waarin tevens het bevel gegeven werd om voorzichtig op te treden in dit soort kwesties; als er inwoners van de provincie zijn die nu eenmaal een dergelijke gewoonte zo graag willen aanhouden, dan moet tegen hen niet hard opgetreden worden; maar men moet lankmoedig en op een gematigde wijze met hen omgaan. Opdat ze ook van de kant van de beneficiarij of andere mensen geen belediging of mishandeling zouden ondergaan, heb ik ten gevolge van het besluit gemeend om u, Weledelgestrengste, aan de zaak te herinneren. U moet dus de bewoners van onze provincies veeleer door vriendelijke taal en vermaningen de verering van de goden te leren kennen.

8. Daarom is het gepast om ieder die uit eigen beweging besluit de goden te vereren welwillend te bejegenen, Maar als sommigen hun eigen godsdienst wensen aan te hangen, moet dat aan hen worden overgelaten.

9. Daarom moet u, Weledelgestrengste, het opgedragene uitvoeren en erop toezien,

dat aan niemand de macht gegeven wordt om onze provinciebewoners door belediging of mishandeling te onderdrukken. Want, zoals ik al eerder schreef het is betamelijk om onze provinciebewoners veeleer door vermaningen en vriendelijke taal terug te roepen tot de verering van de goden. Het is de bedoeling dat dit ons bevel ter kennis komt van al onze provinciebewoners; daarom dient u het bevelene middels een decreet van uw kant bekend te maken."

10. Maximinus werd door de nood gedrongen om deze dingen te doen, hij gaf het bevel echt niet uit eigen wil; bij niemand gold hij als betrouwbaar en geloofwaardig; immers, al eerder bleek zijn instelling na zo'n gunstige toezegging onbetrouwbaar en bedrieglijk.

11. Daarom durfde niemand van onze broeders een samenkomst te organiseren of in het openbaar te verschijnen; want dat was in het schrijven niet met zoveel woorden toegestaan, alleen maar dat men ons niet op een dreigende wijze mocht belagen; en de brief gaf ons geen aanmoediging om bijeenkomsten te houden, kerken te bouwen, of iets anders te doen dat onder ons gebruikelijk was.

12. En bovendien, het waren Constantinus en Licinius, de voorvechters van vrede en vroomheid, die hem hadden geschreven dat hij deze dingen moest toelaten; die hadden hiervoor dan ook aan al hun onderdanen via edicten en wetten toestemming gegeven. Maar de hoogst goddeloze Maximinus wenste deze beleidswijziging niet voor zijn rekening te nemen; pas tenslotte moest hij wel, hoewel tegen zijn zin en daartoe gedreven door het goddelijk recht.

9.10 De overwinning van de vrome keizers

1. Aan alle kanten kreeg Maximinus nu te kampen met problemen. Geen wonder: hij was niet in staat om het gewicht van de regeringstaak, die zo onverdiend op zijn schouders gelegd was, te dragen; want hij was onbekwaam en miste de kwaliteiten die een verstandig keizer nodig heeft; en met zo'n beperkte blik mengde hij zich in allerlei zaken. Bovenal verhief hij zijn hart in trotse grootspraak, dwaas genoeg; dat deed hij zelfs ten nadele van degenen die samen met hem regeerden; terwijl toch die anderen hem in alles de baas waren, in afkomst, opvoeding en het onderwijs, dat ze genoten hadden, in waardigheid, verstand en vooral in het belangrijkste van alles bezonnenheid en vroomheid jegens de ware God; niettemin had hij zo'n lef, dat hij overmoedig begon te worden, en zichzelf als de hoogste in rang uit te roepen.

2. In zijn hoogmoedswaanzin kwam hij tot zo'n verstandsverbijstering, dat hij het verdrag, gesloten met Licinius, verbrak en een onverzoenlijke oorlog begon; in korte tijd wist hij alles in verwarring te brengen, elke stad deed hij schrikken en hij liet zijn hele leger, een menigte van ontelbare duizenden, verzamelen en stelde ze in slagorde om een strijd met Licinius te beginnen; daarbij stelde hij zijn vertrouwen op de demonen, waarvan hij meende dat het goden waren, en maakte zich groot vanwege zijn duizenden zwaargewapende krijgers.

3. Maar toen het gevecht daadwerkelijk begon, [30 april 313 in Tracië] bleek hij niet te kunnen rekenen op de bijstand van God; want de ene en enige God van alle dingen had Zelf zo beschikt, dat de overwinning in het voordeel van de toen nog sterke Licinius zou uitvallen.

4. Eerst verloor Maximinus de zwaargewapende krijgers waarop hij zo vast vertrouwd had; daarna gingen de lijfwachten op de loop en lieten hem moederziel alleen achter toen ze hun toevlucht zochten bij de overwinnaar; de lafaard trok toen zo snel mogelijk zijn keizerlijk gewaad uit, dat hij overigens toch al niet verdiende; als een

bangerik, een figuur van laag allooi, zonder mannelijkheid, mengde hij zich in de massa en ontkwam vervolgens door zich telkens in velden en dorpen te verbergen; zo wist hij, alleen maar bedacht op eigen behoud, met moeite aan de handen van de vijanden ontkomen. Zo toonde hij door zijn daden aan, dat de goddelijke woorden betrouwbaar en waar zijn, die zeggen:

5. Een koning wordt niet behouden door een grote macht; een held wordt niet gered door grote kracht; het paard feilt ter overwinning, en bevrijdt niet door zijn grote sterkte. Ziet, des Heeren oog is over degenen, die Hem vrezen, op degenen, die op Zijn goedheid hopen; om hun ziel van de dood te redden (zie Psalm 33:16-19a).

6. Zo kwam de tiran overladen met schande terug in zijn eigen landstreek. In de eerste plaats liet hij, barstend van woede, vele priesters en profeten van de goden, die hij vroeger zo bewonderde, doden; want door hun orakels was hij aangespoord om de oorlog te beginnen; maar nu beschouwde hij hen als tovenaars en bedriegers en bovenal als verraders, die zijn eigen veiligheid in gevaar gebracht hadden.

Daarna bracht hij eer toe aan de God van de christenen en vaardigde definitief een alles omvattende wet uit waarin hij hen de vrijheid gaf. Kort daarna was het met hem gedaan; hij kreeg geen uitstel van de dood en zijn leven eindigde. De wet die hij uitvaardigd had volgt hieronder:

Afschrift van de Griekse vertaling van de Latijnse beschikking die de tiran met betrekking tot de christenen uitvaardigde.

7. "Keizer Caesar Gaius Valerius Maximinus, Overwinnaar van de Germanen, Overwinnaar van de Sarmatiërs, de Vrome, de Gelukkige en Onoverwinnelijke Augustus.

Wij vertrouwen erop, dat iedereen het duidelijk voor zich heeft, dat wij op elke manier voortdurend erop bedacht zijn om het beste voor de inwoners van onze provincies te zoeken; wij willen hen die dingen verschaffen, die de welvaart van allen het meest bevorderen en die wij achten het meest bij te dragen tot heil en nut van het algemeen; wat het algemeen belang dient en wat het beste past bij de wensen van iedereen, dat bevorderen wij. Niemand kan daarmee onbekend zijn; bovendien, iedereen kan dat opmaken uit de feiten en elk mens kan dat te weten komen.

8. Al eerder was het naar ons inzicht duidelijk geworden dat de wet, die door onze vaders, de zeer heilige Diocletianus en Maximianus, werd uitgevaardigd, als voorwendsel gebruikt werd om de christenen te vervolgen; de bijeenkomsten van christenen werden verboden, ellende en beroving werd hen op grote schaal door de ambtenaren aangedaan en naarmate de tijd voortschreed kregen de bewoners van onze provincies met steeds meer onrecht te maken; en dat, terwijl wij ons toch zeer wensen in te spannen om hen met de nodige voorzieningen te ondersteunen.

Toen de onteigening van de persoonlijke bezittingen van de christenen maar doorging, hebben wij vorig jaar brieven geschreven aan de stadhouders van alle provincies en daarin het volgende wettelijk bevolen: wanneer iemand een zodanige gewoonte of zijn eigen godsdienst wil navolgen, kan hij ongehinderd zijn eigen voornemen uitvoeren; niemand mag hem daarin hinderen of voor de voeten lopen; ieder heeft de vrijheid om zonder angst of argwaan te doen wat hem aanstaat.

9. Het kon evenwel ook nu voor ons niet verborgen blijven, dat sommige rechters onze bevelen veronachtzaamden; daardoor brachten ze onze mensen in onzekerheid over onze orders; het gevolg daarvan was dat ze onze onderdanen heel aar-

zelend maakten om de plichten te volvoeren van die godsdienst, die voor hen het beste was.

10. Wij willen ma dat elke argwaan en elk gevoel van angstige twijfel in de toekomst wordt weggenomen; daarom hebben wij besloten, dat dit decreet openlijk bekend gemaakt moet worden; dan zal het aan allen volstrekt duidelijk zijn, dat iedereen die deze sekte of godsdienst wil navolgen, daartoe de volle vrijheid heeft; dat kan op grond van deze onze goedgunstigheid, waardoor iedereen naar wat hij wil of wat hem bevalt, die godsdienst mag aanhangen, die hij voor zichzelf gekozen had en waaraan hij gewend was.

Bovendien wordt hun de vrijheid gegeven om de kerkgebouwen weer te herstellen en in gereedheid te brengen.

11. Om onze goedgunstigheid des te duidelijker te doen uitkomen, hebben wij ons verwaardigd om bij wet vast te stellen, dat aan de christenen hun bezittingen worden teruggegeven. Alle huizen of landerijen die vroeger wettig aan christenen toebehoorden, maar op grond van het bevel van onze voorgangers naar de fiscus zijn verdwenen, of door een of ander stadsbestuur zijn geconfisceerd om ze te verkopen of aan iemand ten geschenke te geven, moeten worden teruggegeven; wij hebben besloten dat al deze bezittingen moeten terugkeren in het vroegere rechtmatige bezit van de christenen; dan kunnen alle mensen hieruit een goed beeld vormen van onze vroomheid en onze goede zorg."

12. Dat waren nu de woorden van de tiran, die volgden op de decreten tegen de christenen, die hij nog geen jaar tevoren op de zuilen had laten aanbrengen; nog maar zo kort geleden waren wij in de ogen van deze man als boosaards, goddelozen en mensen met een verderfelijke levensstijl; zo zeer, dat we in stad noch land, zelfs niet in de woestijn mochten wonen; en nu werden door deze zelfde man maatregelen en wetten ten gunste van de christenen afgekondigd.

Tot voor kort werden de christenen nog te vuur en te zwaard vernietigd; ze werden voor de ogen van de tiran verdelgd als voedsel voor wilde dieren en roofvogels; ze moesten alle mogelijke foltering en straffen ondergaan; ze stierven de jammerlijkste dood alsof ze goddeloze en boosaardige mensen waren. En nu opeens wordt het de christenen door hem toegestaan om de godsdienst, die ze belijden, uit te oefenen en kerken te herbouwen; en de tiran zelf kent hun sommige rechten toe.

13. Omdat Maximinus deze dingen in het openbaar erkende, kreeg hij als het ware een soort beloning daarvoor, zodat hij minder hoefde te lijden dan hij eigenlijk verdiend had; hij werd plotsklaps door de gesel van God getroffen en vond zijn einde tijdens de tweede veldslag in de oorlog.

14. Maar zijn sterven was niet te vergelijken met dat van strategen of veldheren, die voor deugd en vriendendom steeds weer als dappere helden de strijd aangaan en moedig een roemvol einde vinden. Want deze man, een vijand van God en godsdienst, bleef thuis zitten om zich te verschuilen, terwijl zijn leger nog in het veld stond opgesteld; hij kreeg evenwel de straf die hij verdiende. Plotsklaps werd hij door de gesel van God over heel zijn lichaam geslagen; vreselijke pijnen en smarten bevingen hem, zodat hij voorover op de grond viel; honger deed hem wegwijnen, toen al zijn vlees werd verslonden als door een onzichtbaar, als van God gezonden vuur. Heel de aanblik van zijn vroegere gestalte verdween, werd tot niets; er bleef weinig meer van hem over dan een schim, die in de loop van de tijd vervormd werd tot een geraamte van dorre beenderen. De mensen, die erbij waren, konden niets anders bedenken dan dat zijn lichaam de tombe van zijn ziel was geworden, een ziel die begraven was in een lijk, dat helemaal begon te ontbinden.

15. Steeds meer verteerde hem de koorts uit de diepte van zijn merg, tot zijn ogen naar buiten puilden en uit hun eigen kas vielen, zodat hij blind bleef liggen. Nog steeds bleef hij hierna ademen; toen beledigde hij de Heere en riep de dood aan; uiteindelijk erkende hij dat dit zware lijden hem terecht overkwam, wegens zijn liederlijk gedrag tegen Christus. Daarna gaf hij de geest.

9.11 De algehele vernietiging van de vijanden van de godsdienst

1. Ook Maximinus was nu van het toneel verdwenen, de laatst overgebleven vijand van de godsdienst en klaarblijkelijk de ergste. Door de genade van de Almachtige God kon men nu beginnen met het herstel van de gemeenteopbouw, vanaf de fundamenten; en tot verheerlijking van de God van alle dingen kon het woord van Christus weer helder schijnen, zelfs met meer openlijke vrijheid dan voorheen.

De ongodsdienstigheid van de vijanden van de godsdienst werd overladen met de opperste schande en verachting.

2. Als eerste werd Maximinus zelf door de overwinnaars tot gemeenschappelijke vijand van iedereen bestempeld; en hij werd in openbare mededelingen op de zuilen gekenschetst als de meest onzalige, vervloekte en door God gehate tiran. De afbeeldingen, die ter ere van hem en zijn kinderen in elke stad te zien waren, werden vernield; soms werden ze van boven op de grond gesmeten en in stukken geslagen; dan weer werden de portretten onherkenbaar gemaakt door er zwarte verf op te smeren; de standbeelden die tot eer van hem stonden opgesteld, werden evenzo neergehaald en in stukken geslagen; de restanten bleven liggen als voorwerp van gelach en spot voor ieder die ze maar wilde beledigen en beschimpen.

3. Daarna werden ook alle eretekenen rondom weggenomen van de andere vijanden van de godsdienst. Alle mensen, die gesympathiseerd hadden met Maximinus, werden ter dood gebracht; dat gold vooral voor hen, die door hem met hoge regeringsbanen beloond waren voor hun vleidend gedrag tegenover hem, toen ze heftig tekeer gingen tegen ons geloof.

4. Onder hen was Peucetius de meest van allen door hem geëerde en gevierde, zijn meest vertrouwde metgezel; twee, ja drie keer was hij consul geweest; Maximinus had hem tot hoogste ambtenaar van financiën aangesteld. Een ander, Culcianus, onderging hetzelfde lot; hij had alle hoge regeringsfuncties bekleed; deze man had zich onderscheiden door duizenden keren het bloed te vergieten van de christenen in Egypte. Naast hen waren er nog vele anderen, die door hun activiteiten de tirannie van Maximinus hadden versterkt en uitgebreid.

5. Theotecnus werd ook gedagvaard; want het recht wilde de dingen die hij de christenen in Egypte had aangedaan niet aan de vergetelheid prijsgeven. Theotecnus leek na het oprichten van het afgodsbeeld te Antiochië wel een succesvolle toekomst in het verschiep te hebben; en inderdaad keurde Maximinus hem een stadhouderschap waardig.

6. Maar toen kwam Licinius aan in de stad Antiochië; hij liet de tovenaars opsporen en onderwierp de profeten en priesters van het pas opgerichte godenbeeld aan folteringen om te weten te komen op welke manier zij hun bedrog konden plegen. Door de druk van de folteringen werd het voor hen onmogelijk om de zaak nog langer te verbergen; ze legden uit, dat het hele mysterie bestond uit listig bedrog, dat door een kunstgreep van Theotecnus tot stand gebracht was. Licinius strafte allen naar ze verdienden; hij liet eerst Theotecnus zelf, maar vervolgens ook allen die aan zijn bedriegerijen hadden meegewerkt ter dood brengen, na ze vele martelingen te hebben laten ondergaan.

7. Bij al deze personen moeten ook nog Maximinus' kinderen worden opgeteld; hij

had die al laten delen in keizerlijke waardigheid en onderstreepte dat door hun portretten op borden en inscripties weer te geven; maar wie eerst nogal hadden gepocht over hun verwantschap met de tiran en in zelfverheffing dachten alle mensen te kunnen overheersen, kregen hetzelfde te ondergaan als de vorigen, onder uiterst beschamende omstandigheden.

Deze mensen wilden zich niet meer laten opvoeden, ze kenden noch begrepen de vermaning van het heilig Woord:

8. Vertrouwt niet op prinses, op de mensenkinderen, bij wie geen heil is. Zijn geest gaat uit en hij keert wederom tot zijn aarde; te dienzelfden dage zullen al zijn aanslagen vergaan (zie ook Ps. 146.3-4).

Zo waren dan de goddelozen uitgezuiverd; de hun toekomende keizerlijk macht lag vast en bleef onbestreden in handen van Constantinus en Licinius alleen. Nadat deze beide keizers eerst de vijandschap tegen God uit de wereld hadden weggezuiverd, vaardigden ze vervolgens wetten uit die gunstig waren voor de christenen; want ze voelden wel dat God hen vele weldaden geschonken had; daarom lieten ze hun liefde tot de deugd en tot God, alsook hun vroomheid en dankbaarheid jegens de Godheid zien in de nieuwe wetgeving.

Einde van het negende boek van de Kerkelijke geschiedenis.

Tiende boek van de Kerkelijke geschiedenis van Eusebius Pamphyli

10.1 De vrede die ons door Gods hulp ten deel viel

1. Dank voor alles zij de almachtige God, die alles bestuurt; dank zij vooral ook Jezus Christus, de Heiland en Verlosser van onze zielen; het is door Hem, dat wij voortdurend bidden of ons altijd vrede geschonken zal blijven; we bidden of die vrede krachtig zal zijn en niet verstoord zal worden door overlast van buiten of geestelijke hinder van binnen.

2. Daarom, mijn zeer heilige Paulinus dragen we dit boek aan u op; en nu ik dit tiende boek van mijn kerkgeschiedenis met gebeden aan de voorgaande toevoeg, wend ik mij tot u, als om een zegel te zetten op het hele werk.

3. Daarom ook, omdat tien een volmaakt getal is, zal ik in dit tiende deel niet alleen een verhaal schrijven over het herstel van de kerken, maar er ook een dankrede op houden; ik hoop mij daarbij te laten leiden door Gods Geest, die ons immers op de volgende wijze opwekt (Psalm 98:1-2): *Zingt de Heere een nieuw lied, want Hij heeft wonderen gedaan; Zijn rechterhand en de arm Zijner heiligheid heeft Hem heil gegeven. De HEERE heeft Zijn heil bekend gemaakt, Hij heeft Zijn gerechtigheid geopenbaard voor de ogen der heidenen.*

4. Omdat de Schriften ons zo aansporen om een nieuw lied aan te heffen, zal ik laten zien wat er allemaal geschied is na die verschrikkelijke en donkere schouwspelen van de laatste tijd; want wij hebben van het voorrecht dat we werkelijk en met grote vreugde de dingen kunnen zien en bezingen, die vóór onze tijd de ware rechtvaardigen en martelaren Gods zo vurig verlangden op aarde te zien; maar zij hebben ze niet gezien; ze wilden er graag over horen, maar ze hebben het niet gehoord.

5. Zij hebben weliswaar, snel voortgaand 'veel betere dingen ontvangen, toen zij werden opgenomen in de hemelen zelf, in het paradijs van goddelijke vreugden. Maar wij moeten eerlijk bekennen, dat de situatie nu veel beter is dan wat we verdienen; we hebben ons buitengewoon verwonderd over de grote genade, die ons betoond is door Hem, die ons heil bewerkte; terecht mogen we Hem bewonderen en aanbidden met al onze geestelijke vermogens; we mogen er getuigenis van af leggen dat het waar is wat in de geschriften vanouds is opgetekend:

6. Komt, aanschouwt de daden des HEEREN, die verwoestingen op aarde aanricht; Die de oorlogen doet ophouden tot aan het einde der aarde, de boog verbreekt en de spies in tweeën slaat, de wagenen met vuur verbrandt.

We verheugen ons erover dat die dingen in onze tijd vervuld zijn; daarom zullen we met die gedachte op de achtergrond de draad van ons verhaal weer opnemen.

7. Het hele geslacht van de haters Gods was vernietigd op de wijze, die ik beschreven heb; al diegenen zijn plotsklaps uit het zicht van de mensen verdwenen. Zo ging wederom een ander Godswoord in vervulling, dat zegt (Psalm 37:35-36): *Ik heb gezien een gewelddrijvende goddeloze, die zich uitbreidde als een groene inlandse boom; maar hij ging door, en zie, hij was er niet meer; en ik zocht hem, maar hij werd niet gevonden.*

8. Nu zag de toestand eruit als op een schitterend stralende dag; geen wolk was er, die nog sombere schaduwen wierp; het hemelse daglicht bescheen de gemeenten van Christus in de hele wereld. Zelfs de mensen die vreemdeling waren van ons geloof werden niet door nijd verhinderd om met ons deze zegeningen te ontvangen. Ook al was het dan niet van dezelfde zegen, dan toch van een zekere uitstraling daarvan; zo konden ook zij meegenieten van wat door God over ons beschikt was.

10.2 Het herstel van de kerken

1. Alle mensen waren nu bevrijd van de onderdrukking, die de tirannen hadden veroorzaakt, en verlost van de ellende, die er vroeger heerste; ieder erkende op de één of andere manier de enig ware God, Die de vromen beschermde. En wij vooral, die onze hoop gevestigd hebben op de Christus Gods, verheugden ons op een onuitsprekelijke wijze: onophoudelijk werden we vervuld van goddelijke blijdschap; want we zagen, dat op alle plaatsen, die nog maar kort te voren in puin lagen door het goddeloos gedrag van de tirannen, de activiteiten weer opleefden; het was zoals wanneer iemand herstelt van een langdurige, dodelijke kwaal. Kerkgebouwen begonnen uit de grond op te rijzen tot grote hoogte; ze zagen er veel prachtiger uit dan de bouwwerken, die daarvóór neergehaald waren.

2. Daar kwam nog bij dat de koningen en keizers, de hoogste machthebbers, de wetgeving aangaande de christenen niet alleen handhaafden, maar de grote gaven, die God ons geschonken had, vermeerderden in nog veel groter mate; de keizer stuurde brieven aan de bisschoppen, en zij ontvingen eerbewijzen en geldschenkingen. Het is geen slecht idee om die woorden op een later moment van mijn verhaal op te nemen; want ze vormen als het ware een gewijde inscriptie; ik zal ze dan ook uit het Latijn in het Grieks vertalen; zo kunnen ze in dit boek op schrift bewaard blijven tot herinnering voor hen die na ons komen.

10.3 Overal worden de kerken in gebruik genomen

1. Nu was dan het schouwspel toebereid, waarnaar we zo hevig verlangd hadden en waarvoor we allen gebeden hadden: de feestelijke diensten tot ingebruikneming van kerkgebouwen, de inzegening van nieuw gebouwde gebedshuizen, samenkomsten met mensen van heinde en ver, vriendschapsbetuigingen van gemeente tot gemeente. Zo konden de leden van Christus' lichaam samenkomen in harmonieuze eenheid.

2. Toen gebeurde wat de profeet als een geheimenis voorheen al had gesproken over wat geschieden zou (Ezech. 37:7), n.l. *dat zich been bij been in harmonie en samenhang zou voegen*; alles gebeurde wat het Woord daarover onbedrieglijk en in beelden had meegedeeld.

3. Eenheid was er door de kracht van Gods Geest, Die Zich in al de leden plaats maakte; zij waren allen één van ziel, beleden vurig één en hetzelfde geloof, allen hieven één zang aan om God te loven. Ja, volmaakt was de eredienst, door kerkelijke leiders gehouden, en het heilig werk, door geheiligde mensen uitgevoerd, Goderend waren de kerkelijke gebruiken. Hier kon men het zingen van de Psalmen horen, en andere door God ons gegeven liederen, daar weer werden de goddelijke en heilige sacramenten gehouden; het waren onuitsprekelijke symbolen van het lijden van de Heiland.

4. Mensen van alle leeftijden, mannen en vrouwen, verheugden zich met hart en ziel en loofden met al hun geestelijke krachten God, de Gever van alle goeds in gebed en dankzegging. De kerkelijke leiders, die aanwezig waren, spraken allen dankredes uit; iedereen deed dat zo goed als hij kon. Zo versterkten ze de vreugde van het verzamelde volk.

Einde van het tiende boek van de Kerkelijke geschiedenis.

